

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

ČZN

Review for History and Ethnography

2–3

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPIJSJE

LETNIK 91
NOVA VRSTA 56

STR.
1–232

2020

Na naslovnici je gradivo iz Zbirke drobnih tiskov Enote za domoznanstvo in posebne zbirke Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Gabrijela Kolbič):

Razglednica Male Nedelje okoli leta 1930, Zbirka drobnih tiskov UKM, rz 1

Anton Kreml, Zbirka drobnih tiskov UKM, rz 4c2

Revija je v polnem besedilu dostopna – *Full text sources availability*:
Sistory (<http://www.sistory.si>), EBSCOhost Historical Abstracts with Full Text, ProQuest

www.czn.si
www.ukm.um.si

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Letnik 91 – Nova vrsta 56
2.–3. zvezek 2020

Review for History and Ethnography

Year 91 – New Series 56
Volume 2–3, 2020

Maribor
2020

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966 (tisk/print)

ISSN 2712-3138 (splet/online)

Uredniški odbor – *Editorial Board*

Izr. prof. dr. Marjeta Ciglenečki

Red. prof. dr. Darko Darovec

Dr. Jerneja Ferlež

Miroslava Grašič, prof.

Red. prof. dr. Marko Jesenšek

Doc. dr. Tone Ravnikar

Red. prof. dr. Franc Rozman

Dr. Vlasta Stavbar

Izr. prof. dr. Igor Žiberna

Dr. Marjan Žnidarič

Mag. dr. Theodor Domej, Avstrija

Prof. dr. Dragutin Feletar, Hrvaška

Dr. Peter Wiesflecker, Avstrija

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

Dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospeljna 10

SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Pomočnica urednice – *Editor's Assistant*

Urška Zupan

zupanur@gmail.com

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Prispevki so recenzirani. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation. The articles have been reviewed.*

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Agencije za raziskovalno dejavnost RS.
Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research Agency.

Kazalo – Contents

IN MEMORIAM

- Srečko Reher, *In memoriam zaslužnemu profesorju dr. Vladu Sruku (1934–2020)* 5

RAZPRAVE – STUDIES

- Vincenc Rajšp, *Taborsko gibanje na Slovenskem 1868–1871. Ob stoletnici tabora pri Kapeli (The Tabor-Movement in Slovenia Between 1868 and 1871. The Centenary of the Tabor at Kapela)* 13
- Mateja Ratej, *Zastrta bolečina: abortus na območju Maribora med svetovnimi vojnama (Veiled Pain: Abortions in the Maribor Area During the Interwar Period)* 40
- Oskar Habjanič, *Zapuščina Wilhelma Tegetthoffa v Pokrajinskem muzeju Maribor v kontekstu heritološkega diskurza (Wilhelm Tegetthoff's Legacy in the Regional Museum Maribor in the Context of the Heritology Discourse)* 53
- Marjan Toš, *Dr. Viljem Krejči, pozabljeni in zaslužni rotarijec, humanitarni delavec, lovec in kinolog, lovski funkcionar (Viljem Krejči, PhD., the Unforgettable and Honorary Rotarian, Humanitarian, Hunter and Cynologist, and Hunt Official)* 102
- Srečko Reher, *Uresničevalec vatikanske »vzhodne politike« papeža Pavla VI. (Spominski zapis ob petnajsti obletnici smrti škofa in humanista dr. Vekoslava Grmiča) (The Executor of the Pope Paul VI Vatican "East Politics" (A Memorial Note for the fifteenth Anniversary of Bishop and Humanist Vekoslav Grmič's Death))* 127

- Franci Pivec, *Nu, pujte, pujte vsi ljudje!* (*Trubarjev odnos do petja in glasbene vzgoje*) (Sing, Sing all You People! (Nu, pujte, pujte vsi ljudje!)(Trubar's Attitude to Singing and Music Education)) 186
- Blanka Bošnjak, *Trubarjev slovenski koledar v kontekstu prvih koledarjev in pratik* (Trubar's Slovene Calendar in the Context of the first Calendars and Almanacs) 196

ZAPISI – NOTES

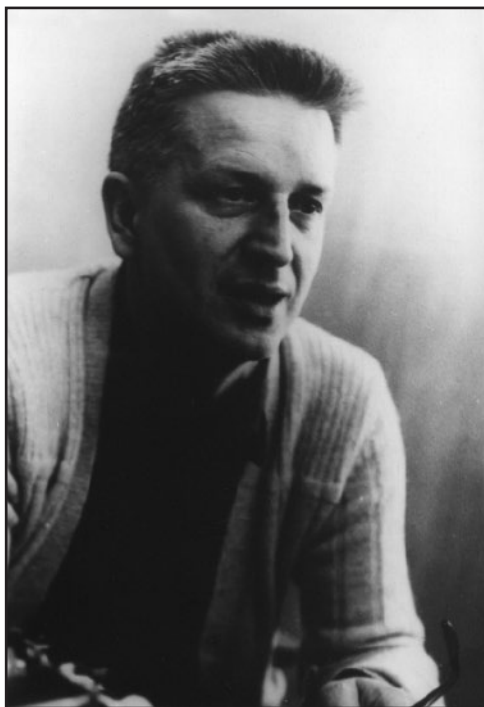
- Majda Potrata, *Dan Primoža Trubarja v času zloglasnega virusa* 206
- Marko Jesenšek, *Bohoričev šolski red Ordo scholae procerum in Carniolia (1575)* 208
- Fanika Krajnc-Vrečko, *Tiffernov štipendij – pomembna podpora kranjskim študentom na Württemberskem* 210
- Marjan Toš, *Maister ostaja na Zavrhu doma – za spomin in v zahvalo* 212

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

- Miha Šimac, *Janez Šumrada, Adrijan Kopitar: Kranjski Janezi, Napoleonovi soldati: Francoski vojaški nabor v ilirski provinci Kranjski, 1812–1813* 218
- Marjeta Ciglencečki, *Jana Horvat, Branko Mušič, Andreja Dolenc Vičič, Anja Ragolič: Arheološka najdišča Ptuja* 222
- Marjan Toš, *Jožek Horvat Muc: Pušča, največje romsko naselje v Sloveniji* 228

IN MEMORIAM

In memoriam zaslužnemu profesorju dr. Vladu Sruku (1934–2020)

Vlado Sruck (foto iz leta 1979), Zbirka drobnih tiskov UKM, rz 4j

21. avgusta 2020 se je iztekla življenjska pot zaslužnega profesorja dr. Vlada Sruka. Od njega smo se poslovili 28. avgusta na ljubljanskem pokopališču Žale.

Profesor Vlado Sruck je bil eden najbolj prepoznavnih mariborskih obrazov in eden redkih, ki mu ni bilo žal časa, da bi se ustavil na ulici in se pogovarjal o vsem. Ni bilo teme, ki bi mu bila tuja, najraje pa je seveda govoril o politiki,

sociologiji, etiki in socialni psihologiji, pedagogiki in zgodovini, področjih, ki jim je namenil vso svojo dolgoletno raziskovalno strast.¹

Za doktorjem političnih ved, filozofom in sociologom Vladom Sruk, rojenim leta 1934, je ostala bogata pot izvrstnega pedagoga, družbeno-političnega delavca in vsestranskega kulturnega ustvarjalca. Začel jo je leta 1960 najprej kot srednješolski profesor filozofije, psihologije in zgodovine pedagogike na gimnaziji v Celju in nadaljeval na I. gimnaziji v Mariboru. Od leta 1968 do 1971 je za kratek čas prekinil učiteljevanje z delom v industriji in politiki, potem ga je spet nadaljeval najprej dve leti na Pedagoški akademiji. Od leta 1974 pa do upokojitve leta 2000 je izobraževal številne študente ekonomije s področja humanistike in družboslovja na Visoki ekonomsko-komercialni šoli v Mariboru, po njenem preimenovanju pa na Ekonomsko-poslovni fakulteti v Mariboru. Kljub temu da se je vseskozi ukvarjal s politiko in družboslovnimi vprašanji, ni nikoli postal profesionalni družbeno-politični delavec in tudi družbeno-političnih vprašanj ni preučeval kot od stvarnosti odmaknjen kabinetni raziskovalec, ampak kot angažiran mislec: »Dozdeva se mi, da se današnji mladi rodovi pozno in površno soočajo z družbeno in politično problematiko. V moj miselni svet so začeli politični pojmi in vsebine vdirati zelo zgodaj, že pri kakih štirih ali petih, torej še preden smo se znašli v vojni. Ker sem bil rojen leta 1934, pomeni to, da so se mi ta vprašanja začela vsiljevati leta 1938 ali 1939, pozneje pa vedno bolj.«² O mladostniškem družbeno-angažiranem nemiru je zapisal: »Tako na pomorski šoli kot na učiteljišču, pozneje pa še na univerzi, sem se šel aktivista velikega formata.«³ Kasneje je deloval v »medobčinskem svetu ZKS, leto in pol v strokovni službi CK ZKS«⁴ in »v nekaterih komisijah cekaja«,⁵ »od leta 1967 do 1987 tudi več let v komisijah za idejno-politično delovanje za kulturo, šolstvo, za informativno-komunikacijsko dejavnost in za mednarodne odnose«.⁶

Na fakulteti je ustanovil Marksistični center Vekš, ki je deloval od leta 1979 do 1989.⁷ V njem so predavali najvidnejši jugoslovanski in slovenski intelektualci s področja družboslovja in humanistike, če omenim samo nekatere, ki jih sam omenja: Ivan Kuvačić, Rudi Supek, Milan Kangara, Nikola Milošević, Neca Jovanov, Ivan Šiber, Josip Županov, Slobodan Inič, Đuro Šunjić, Inga Perko Šeparovć, Mladen Žuvela, Pavao Brajša, Branko Pribičević, Josip Bergar, Miroslav Popović, Predrag Vranicki, Branko Horvat, Vladimir Sričo,

¹ Vlado Sruk, *Gospoda gre čez progo*, Založba Pivec, Maribor 2012, str. 164.

² Zmešnjava otroštva, politike in vojne, v: Sruk, *Gospoda gre čez progo*, str. 18.

³ Liliputanec, v: Sruk, *Gospoda gre čez progo*, str. 98.

⁴ Prihod na Vekš, v: Sruk, *Gospoda gre čez progo*, str. 157.

⁵ Kako in zakaj poučevati filozofijo?, v: Sruk, *Gospoda gre čez progo*, str. 185–189.

⁶ Prav tam.

⁷ Marksistični center Vekš, v: Sruk, *Gospoda gre čez progo*, str. 185–189.

Rudi Rizman, Janez Stanič, Veljko Rus, Frane Adam in Jan Makarovič pa tudi številni ugledni strokovnjaki iz tujine.⁸ Za bralce naše revije je zanimivo, da so v njem nastopili z odmevnimi predavanji tudi škof Vekoslav Grmič, Anton Trstenjak, nadškof Alojzij Šuštar, Jože Rajhman in Vinko Potočnik.⁹

* * *

Bogato pedagoško in družbeno-politično delo ter delo na kulturnem področju pa dopolnjujejo in potrjujejo tudi številne knjižne publikacije. Najprej temeljito preučevanje velikega marksističnega misleca, filozofa in humanista Ericha Fromma, iz katerega je nastala njegova doktorska disertacija, ki jo je zagovarjal leta 1978 in izdal v knjižni obliki še istega leta z naslovom *Frommova humanistična vizija*. Pred njegovo celostno monografijo smo lahko o Frommu nekaj prebirali le v srbski Nolitovi izdaji njegove znane knjige *Begstvo od slobode*.

Po doktoratu se je profesor Sruk posvetil mukotrpnemu zbiranju gradiva za številne leksikone, brez katerih bi bil slovenski prostor zelo osiromašen: *Filozofsko izrazje in repertorij* (1980), *Družboslovno in filozofsko branje* (1981), *Mali filozofski leksikon* (1985), *Morala in etika – leksikon* (1986), *Filozofija – leksikon* (1995), *Leksikon politike* (1995) in *Leksikon morale in etike* (1999).

Odmevne pa so bile tudi druge njegove knjige *Nazorska vprašanja* (1980), *Komunistovo dejanje in misel* (1981) in *Na temo družbene kritike* (1982), *Na temo družbenost mladih* (1983) in številna druga krajša besedila, ki jih je objavil v zbornikih in revijah.

Žal pa je ostal v predalu leksikon filozofov, s katerim se lahko ponašajo večji narodi in v nekdanjem jugoslovanskem prostoru tudi Hrvati: »Pisal sem in pisal, pa se mi je zdelo, da bi bilo bolje vključiti v delo še nekaj drugih piscev. To je bilo seveda napak. Sodelavcem ni bilo mogoče ničesar obljubiti, niti tega, da bodo honorirani, niti tega, da bo knjiga sploh izšla ... Nekaj ljudi se je potrudilo in so me s svojim delom podprli navkljub mojemu tveganju in najbrž tudi nespametnemu početju: napisali so okoli devetdeset gesel, sam pa sem jih napisal tristo štiriindvajset.«¹⁰ Svoje razočaranje zaključuje: »Od sodelujočih me je večkrat pokaral zaradi tega, ker nisem zagotovil izida knjige, le pokojni škof Vekoslav Grmič, ki je tudi napisal enaindvajset gesel ... In mogoče je res škoda ... Sicer pa sem se trudil, vendar nisem uspel.«¹¹

⁸ Prim. Marksistični center Vekš, v: Sruk, *Gospoda gre čez progo*, str. 185–186.

⁹ Prim. Marksistični center Vekš, v: Sruk, *Gospoda gre čez progo*, str. 185–198.

¹⁰ Filozofski simpozij, v: Sruk, *Gospoda gre čez progo*, str. 138.

¹¹ Leksikon mislecev, v: Sruk, *Gospoda gre čez progo*, str. 239.

* * *

Nekaj izjemno zanimivih drobcov iz njegovega življenja najdemo v zadnji njegovi knjigi *Gospoda gre čez progo*, potem ko se je v predhodnih dosledno izogibal kakršnimkoli osebnim podatkom. Takole je v njej obudi spomin iz najzgodnejših otroških let: »Moral sem biti star kakih pet, morda pet in pol let /.../ Punci sta se pomenkovali, meni pa se je pogled ustavil na časopisu, ki je v pisanem okviru visel na posebnem obešalniku. Bil je šaljivi časnik *Koprive*. Na naslovni strani je bila velika slika, na kateri je stal vlak pred zaprtimi zapornicami, čez progo pa so slovesno korakali gospodje v frakih in gospe v elegantnih toaletah. Takoj mi je bilo jasno, za kaj gre. Mi smo tisti navadni ljudje v vlaku, prednost pred vlakom in nami pa imajo bogataši, kapitalistična gospoda, smetana družbe, ljudje, ki imajo denar, veliko denarja, svoje lastne prostorne hiše in vse drugo. Ljudje so pripovedovali, kako so mnogi od njih na dvomljiv ali celo na napačen način prišli do bogastva.«¹² Pred tem pove, da se je na fotografijo spomnil kakih trideset let kasneje. In iz tega spominskega gradiva so vznikli številni spominski drobci iz življenja, ki jih potem asociativno poveže s sodobnimi družbenimi, političnimi, socialnimi in religioznimi izzivi. Razmišljanja, ki mu jih o sodobnosti ponujajo asociacije na dogajanja iz preteklosti, izpostavlja s pomočjo sokratovske spoznavne ironije: »Ta človek mene gotovo ne dosega v modrosti /.../ vendar sem jaz na boljšem, ker si on domišljuje neko vednost, pa je v resnici brez nje, jaz pa prav tako ničesar ne vem, a si tudi ničesar ne domišljam. Videti je torej, da sem jaz le za troho modrejši mimo njega, namreč za toliko, da, česar ne vem, tudi mislim, da ne vem.«¹³ S to sokratovsko kritično ironijo, se loteva tudi ideološko-političnih tem: »Pri nas so 'grožnje' z etiko dokaj pogoste. Kjerkoli v družbi opazijo odgovorni ljudje večje lumparije, si domislijo, da je treba tako ali drugače intervenirati z etiko ... 'Šalo na stran', pravijo, 'sedaj imamo barabij dovolj; čas je za moralo'. In tedaj se začne. Najpreprostejši ukrep, v lažjih primerih, je ustanovitev kake komisije, ki se enkrat ali dvakrat sestane in nazadnje ugotovi, da ni bilo nič resnejšega ter da bi bilo lahko celo dosti huje ... Bolj ambiciozno ravnanje v številnih primerih je oblikovanje skupin, ki izdelajo za določene dejavnosti primerne etične oziroma deontološke kodekse. Dandanes je že težko najti profesionalno skupino, ustanovo ali organizacijo, ki takšnega besedila nima. Vsa zadeva je neredko obravnavana kot neobvezujoča, kot zbirka lepih želja in nasvetov ter blagih priporočil. Koliko takšen dokument dejansko pomeni, marsikaj ni mogoče ugotoviti ... V res težavnih primerih nemorale in demoralizacije se je takšnih pojavov treba lotiti odločneje, z ostro

¹² Sruk, *Gospoda gre čez progo*, str. 13.

¹³ Platon, *Apologija/Kriton*, Knjižnica Kondor, MD, Ljubljana 1967, str. 10.

kampanijo kritike in zaklinjanja. Če gre za 'grešnike' nižjih rangov, jih je mogoče tudi trše prijeti, če pa smrdi riba pri glavi, se je najbolje in najvarneje držati splošne moralistične načelnosti: v pošteev pride, na primer, opozarjanje na ustrezne vrednote. Te vrednote morajo biti prikazane vabljivo in simpatično, da si 'grešniki' preprosto ne morejo kaj, da se zanje ne bi ogreli. Tako moralna graja postane brezpredmetna. Vse je že vnaprej rešeno: volk je sit in koza cela.«¹⁴

* * *

Iz teh drobcev v knjigi izvemo tudi več o njegovem odnosu do družbeno-politične problematike, o njegovi angažiranosti na poklicnem ter kulturnem področju in o etičnih vprašanjih. Prav v njih se nam profesor Struk razkriva kot izjemno kritičen mislec, ne pa kritikant. Najprej s kritiko avtoritarnega komunizma in leninovskega modela partije, »ki je ideološko – politično uveljavljal 'diktaturo proletariata'«, in ni »uresničil demokracije, to je oblasti ljudstva samega, kar naj bi pomenilo družbenost v znamenju udejanjanja načel svobode, enakosti in bratstva.«¹⁵ Zato so inačice avtoritarnega komunizma samo »obremenjevale in sramotile Marxa in celotno humano temeljno zamisel komunizma oziroma socializma.«¹⁶ Nasproti njej postavlja izvorno Marxovo idejo komunizma, ki so jo zastopali tudi veliki humanisti s Frommom na čelu. Tej ideji se pridružuje tudi sam, ker je: »/.../ komunizem predvsem tudi – če uporabim Frommovo izražanje – racionalna vera, oprta na humano upanje. Toda hkrati gre tudi za radikalni kriticizem in metodični dvom, ki mislečega človeka ščiti pred različnimi dogmami, predsodki, ideološkimi stranpotmi in utvarami. Zato tudi ne pomeni kaj dosti apriorna formalna pripadnost človeka določenemu gibanju ali stranki, ki se imenuje komunistična; pomembno je nenehno prizadevanje vsakega posameznega komunista za njegovo lastno intelektualno ter socialno-emotivno rast in seveda njegovo praktično delovanje za realizacijo konkretnih družbenih ciljev, ki jih je mogoče opredeliti kot komunistične oziroma socialistične.«¹⁷

Potem kritiko namenja večstrankarskemu sistemu, ki sam po sebi še ne pomeni udejanjanja demokracije: »Mnoštvo strank v določeni demokraciji še ne pomeni mnoštva tudi bistveno različnih nazorskih in političnih pozicij ter usmeritev. Lahko gre za navidezne razlike in vse prej kot resnično vsebinsko

¹⁴ Družbenost na odru, v: Struk, *Gospoda gre čez progo*, str. 247–248.

¹⁵ Premislek komunizma, v: Struk, *Gospoda gre čez progo*, str. 176.

¹⁶ Premislek komunizma, v: Struk, *Gospoda gre čez progo*, str. 176.

¹⁷ Premislek komunizma, v: Struk, *Gospoda gre čez progo*, str. 176–177.

pomembne spore.«¹⁸ Potem pa nadaljuje: »Večstrankarski politični sistem je lahko po svoje avtoritaren, nedemokratičen. Absolutna pobuda in dominacija vodstev strank lahko pomeni pasivizacijo članstva institucionalno alienacijo in manipulacijo.«¹⁹

In če se je zdelo tudi na Slovenskem, da so ljudje še do nedavnega o aktualnem političnem in duhovnem stanju govorili tako kot nekoč v Cankarjevih Hlapcih: »Povejmo si kar natihem in na samem, da so klavrni časi, ki jih živimo«, so v zadnjem času spregovorili glasno in brez sramu, da se zanemarjajo osnovne človekove pravice in izgubljajo osnovne etične in moralne norme, na kar je opozoril že veliko prej, preden se je slovenski narod končno uprl odklonom: »V Sloveniji se etika in morala ne moreta in ne moreta prav uveljaviti. Dogaja se vse mogoče: prilaščanje, ki je že skorajda podobno kraji in grabežu; izkoriščanje, ki ga je mogoče primerjati s tistim v času kapitalistične prvotne akumulacije; najrazličnejše variante tako imenovanega 'mobinga', ki je lep tuji izraz za množstvo oblik zatiranja, zlorabljanja, mučenja in poniževanja delavcev ter uslužbencev; hudodelstva, ki tako ali drugače poškodujejo bodisi naravno, bodisi družbeno okolje; najrazličnejši način kršenja človekovih pravic in svoboščin; izigravanje zakonov, kar pomeni onemogočanje pravne države; demagoško manipuliranje z ljudmi, ki ga omogoča uzurpacija medijev ... Vsepovsod se med nami udejanjanja Hobbesova teza 'Homo homini lupus', ki jo je pesnik Janez Menart imenitno poslovenil: 'Slovenec Slovincu Slovenka'. Grdobij je v zasebnem in še zlasti v družbenem življenju, kolikor hočeš.«²⁰

Od tod je razumljiv njegov pesimizem: »Kakorkoli že, v razmerah politične, ekonomske, kulturne in moralne krize, ko so ogrožene temeljne bivanjske vrednote, so intelektualna snovanja v domeni uveljavljanja humanega in demokratičnega osmišljanja človekovega individualnega ter družbenega življenja izredno pomembna ... Hodimo po robu prepada demoralizacije in nesmisla.«²¹ Vanj je Slovenijo popeljala gospoda, ki je nekaj desetletij kasneje prav tako šla čez progo, ne da bi se ustavila pred zapornicami. In kdo je ta gospoda? Sruk odgovarja: »Neskončno požrešna 'elita' finančno-špekulacijskega kapitalizma«, ki neodgovorno širi »laži in dezinformacije«, zavaja in poneumlja ljudi in »peha družbo v vrtince iracionalnih ideološko-političnih konfliktov. Ti v povezavi z ekonomsko, politično in kulturno negotovostjo

¹⁸ Družbena kritika, v: Sruk, *Gospoda gre čez progo*, str. 190.

¹⁹ Rumena knjiga, v: Sruk, *Gospoda gre čez progo*, str. 201–202.

²⁰ Družbenost na odru, v: Sruk, *Gospoda gre čez progo*, str. 248.

²¹ Smisel življenja, v: Sruk, *Gospoda gre čez progo*, str. 275.

ustvarjajo pogoje za razmere v znamenju avtoritarizma, totalitarizma, nasilja»²²

In prav to gospodo, tako posvetno kot cerkveno, Sruk razgalja s prefinjeno kritično sociološko analizo večdesetletnih aktualnih družbenih, političnih in kulturnih dogajanj ter kritično opozarja na etične in moralne odklone institucij in posameznikov. Zato bodo ostala njegova številna razmišljanja dragocen kamenček v mozaiku, ki odpira zanimiv vpogled v neki zapleteni čas, ki ga je profesor Sruk doživljal in ga kritično motril kot humanist, sociolog, filozof-etik in kulturnik in ga tudi kot izostreni opazovalec analiziral vse do smrti.

V slovo pa naj mu spregovori še proletarski pesnik Srečko Kosovel.

Vsaka sled, ki ostane za nami, je odmev koraka.

*Vsaka pot, ki jo prehodimo, je seštevek naših sledi,
zapisanih v naše življenje in življenja vseh,
ki prečkajo naše poti.*

Slava njegovemu spominu!

Srečko Reher

²² Gnojnica, v: Sruk, *Gospoda gre čez progo*, str. 259.

 R A Z P R A V E – S T U D I E S

Taborsko gibanje na Slovenskem 1868–1871. Ob stoletnici tabora pri Kapeli

Vincenc Rajšp*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94:323.1(=163.6)"1868/1871"

Vincenc Rajšp: Taborsko gibanje na Slovenskem 1868–1871. Ob stoletnici tabora pri Kapeli. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 91=56(2020), 2–3, str. 13–39

Razprava predstavlja strnjen pregled taborskega gibanja na Slovenskem v letih 1868–1871. Našteti so tabori, govorniki na taborih in vsebina glavnih skupnih točk taborov. V tem času se je zvrstilo 18 taborov v vseh deželah s slovenskim prebivalstvom v zahodni polovici Avstroogrske države. Zahteva po Zedinjeni Sloveniji je izražala težnjo po nacionalni organiziranosti znotraj države, spodbujena s političnimi dejstvi zedinjenja Italije leta 1861 ter zahtevami po zedinjenju Nemcev, kar se je delno uresničilo z ustanovitvijo Nemške države leta 1871. Jezikovne zahteve na šolskem področju in glede slovenskega uradovanja niso bile takoj uresničene, so se pa uveljavljale ves čas do propada Monarhije.

Ključne besede: tabori, Slovenija, politična zgodovina, 19. stoletje

1.01 Original Scientific Article
UDC 94:323.1(=163.6)"1868/1871"

Vincenc Rajšp: The *Tabor-Movement* in Slovenia Between 1868 and 1871. The Centenary of the *Tabor* at Kapela. Review for History and Ethnography, Maribor 91=56(2020), 2–3, pp. 13–39

The treatise presents a concise overview of the *Tabor*-movement in Slovenia between 1868 and 1871. It brings a list of *Tabori*, speakers at *Tabori* and the contents of their main common points. In the discussed period, there were 18 *Tabori* in the lands in the

* dr. Vincenc Rajšp, Slovenski inštitut na Dunaju, Avstrija, vincenc@rajsp.si

Western half of Austria-Hungary state with Slovene population. Demanding Unified Slovenia expressed a tendency of national organisation within the state and it was encouraged by political facts of Unified Italy in 1861 and demands for the unification of Germans. The later was partly fulfilled with the establishment of the German Empire in 1871. The demands of using the Slovene language in schools and public were not realised at once but were in the enforcement process until the collapse of the Monarchy.

Keywords: *Tabori*, Slovenia, political history, 19th century

Taborsko gibanje na Slovenskem zajema dobo štirih let, 1868 do 1871, ko se je zvrstilo osemnajst taborov, eden med njimi, v Kastvu, je bil hrvaško-slovenski. V letošnjem letu poteka 150 let, ko je bilo prirejenih v vseh štirih letih največ, 8 taborov (leta 1868: 3, 1869: 5, 1871: 2) v vseh avstrijskih deželah, kjer so bivali Slovenci: po dva na Goriškem, Kranjskem in Koroškem ter po eden v Istri in na Štajerskem. Na taborih na Goriškem, v Tolminu in Sežani med aktivnimi udeleženci ne najdemo nikogar iz drugih dežel, prav tako ne na taborih v Istri, Kubedu in Kastvu. Nihče iz druge dežele ni nastopil tudi na taboru pri Kapeli. Štajerci pa so sodelovali na taborih na Kranjskem, v Cerknici dr. Radoslav Razlag, odvetnik v Brežicah, kot predsednik tabora in govornik o tretji točki o razširitvi občinske samouprave, ter Valentin Zarnik, odvetniški koncipient v Mariboru, ki je govoril o Zedinjeni Sloveniji. Na taboru v Vipavi je govoril Radoslav Razlag. Na taboru v Bistrici pri Pliberku na Koroškem sta sodelovala Valentin Zarnik kot predsednik tabora in govornik o točki »Ali bi se dalo po postavni poti doseči, da bi Slovenci posebej volili svoje zastopnike in imeli svoj deželni zbor«, ter Vekoslav Gregorič, odvetnik na Ptujju. Na taboru v Žopračah na Koroškem je Valentin Zarnik prav tako predsedoval taboru, med govorniki pa je bil tudi Josip Noli, tajnik dramatičnega društva v Ljubljani.

Ker mineva 150 let od tabora pri Kapeli, zapišimo nekaj besed o tem taboru. Tabor je bil 19. junija ob štirih popoldne pri Novi slatini, (danes hotel Radin v Radencih), na katerem se je zbralo okrog 8000 obiskovalcev. Tabor je začel dr. Anton Klemenčič, župnik v Ljutomeru, predsedoval pa mu je dr. Matija Prelog, ena najvidnejših slovenskih političnih osebnost na Štajerskem v tistem času. Na taboru je sodeloval kot neke vrste domačin, saj je bil rojen v bližnji vasi Hrastje (Hrastje-Mota) kot njegov slavni rojak, goriški nadškof in prvi slovenski kardinal Jakob Missia. Prelog je bil zdravnik v Mariboru, kjer je bil med ustanovitelji mariborske čitalnice 1861 ter leta 1864 med ustanovitelji Slovenske matice v Ljubljani, ustanovitelj in urednik časopisa *Slovenski gospodar* ter eden izmed iniciatorjev slovenskih taborov. V letih 1867–1870 je bil tudi štajerski deželnozborski poslanec, ki si je prizadeval za enakopravnost Slovencev in ustanovitev vinarske šole v Račjem.

V vabilu na tabor so zapisali (*Slovenski narod*, 16. 6. 1870) »Mi hočemo v veliki množini ali taboru izreči: da smo Slovenci, da nam je naš jezik svet, da hočemo imeti iste pravice kakor drugi narodi, da nas žulijo davki, da naše dlani ne morejo več tujemu dobičku služiti; da je dolžna deželna in država pripomoči nam, kjer so naše moči preslabe, da se naše duševno in materialno stanje zboljša, itd.« Govorniki so bili dr. Anton Klemenčič, Josip Šuman, profesor v Mariboru, dr. Matija Prelog, Franc Žitek, posestnik in župan, ter Ivan Kukovec, posestnik v Ljutomeru. Resolucije, ki so jih na taboru sprejeli, pa so se glasile:

1. Vsi Slovenci se po postavi naj zedinijo v eno kronovino z enim deželnim zborom in eno deželno vlado.
2. Paragraf 19, državnih osnovnih postav se naj dejansko izpolnjuje, naj se zato na Slovenskem slovenski jezik v vse cesarske urade in kot podučni jezik v vse šole vpelje in sicer koj v začetku prihodnjega šolskega leta.
3. Ker so naša posestva z zemljiščnim in hišnim davkom že preobložena, izrečemo vsi tukaj zbrani, da se naj državno gospodarstvo tako uravna, da se zemljiški in hišni davek zniža, a če to nikakor ni mogoče, naj se v prihodnje ne povekša.
4. Naj se prosta hudodelstva, pregreški in prestopi ostreje kaznujejo.
5. Naj se Mura od Radgone do ogerske meje na deželne stroške regulira, posebej zgoraj Učje vasi.
6. Naj se čez naš kraj ali ne daleč od njega napravi železnica.

Tabor je bil v Slovenskem gospodarju prisoten v osmih številkah z objavo vseh govorov. Med drugim je bralce seznanil tudi z organizacijo: »Kakor smo iz gotovega vira izvedeli, so ta tabor osnovali vsi župani kapelske fare in neki rodoljubi bližnje okolice in posebno ljutomerski gg. dr. Klemenčič in Kukovec sta jim šla v vsem na roke; da, celo radgonski mestjani, čeravno Nemci, so pripomagali k temu taboru, posebno tisti, ki imajo v kapelski fari posestva, kar potem kaže, da so ti gospodje res liberalni, da hočejo, da se Slovenci tudi naj podučujejo po svoji narodni šegi. Take poštene Nemce bomo vsikakor čislali, in jim bomo hvaležni in jih bomo tudi vsikakor po mogočnosti podpirali in ž njimi, kot sosedi prav bratinsko skupaj živeli. Živeli vsi pošteni, pravični in in v pravem smislu liberalni Nemci.«¹

Tabor je bil tik pred deželnozborskimi volitvami. Deželnozborski poslanec Prelog se je kandidaturi odpovedal in na taboru predlagal za poslanca Kukovca, ki je bil nato v resnici tudi izvoljen. Niso pa bili Slovenci uspešni v Mariborskem volilnem okraju, kjer sta oba nemška kandidata premagala slovenska kandidata.

¹ *Slovenski gospodar*, letnik IV, št. 25, 1, 1870.

Tabori so bili po vseh slovenskih deželah, na Štajerskem pet, na Kranjskem in Goriškem po štirje, trije na Koroškem in dva v Istri. **Prvi** v Ljutomeru v nedeljo, 9. avgusta 1868 ob treh popoldne na travniku Karla (Dragotina) Huberja ob Ščavnici (6000–7000 obiskovalcev); **drugi** v Žalcu v nedeljo, 6. septembra 1868 ob treh popoldne na travniku posestnika Žuže (1400–1500 obiskovalcev), medtem ko je bil tretji, načrtovan za 29. september na Bistrici pri Pliberku, prepovedan. Tako je bil **tretji** po vrsti v Šempasu v nedeljo, 18. oktobra 1868 ob dveh popoldne na senožeti na Veliki Otavi pred Špacapanovo hišo na Lijaški planjavi (14000–15000 obiskovalcev).

Leta 1969 se je začela sezona taborov s **četrtim** taborom v Biljani v Brdih v nedeljo, 25. aprila 1869 ob treh popoldne pod Drnovkom na senožeti Blaža, Janeza in Jožeta Sfiligoja (7000–8000 obiskovalcev). **Peti** je bil zopet na Štajerskem, v Sevnici, v nedeljo, 2. maja 1869 ob dveh popoldne (6000–7000 obiskovalcev). **Šesti** in prvi na Kranjskem je bil na Kalcu v nedeljo, 9. maja 1869 ob pol treh popoldne pri graščini pesnika Miroslava Vilharja (8000–9000). **Sedmi** je bil v Vižmarjih na binkoštni ponedeljek 17. maja 1869 ob pol štirih popoldne na posestvu Janeza Severja. Bil je daleč najbolj obiskan, pa tudi pomemben, saj sta ga vodili obe osrednji slovenski politični osebnosti na Kranjskem, dr. Etbin Henrik Costa, advokat v Ljubljani, ki je tabor začel, in predsednik tabora dr. Janez Bleiweis, urednik Novic, ki je bil tudi osrednji govornik za Zedinjeno Slovenijo, namreč »Naj se Slovenci združijo v narodno celoto s skupnim deželnim zborom v Ljubljani« (30.000, vladni komisar je ocenil na 20.000–25.000 obiskovalcev). **Osmi** tabor je bil ponovno na Štajerskem, v Ormožu, v nedeljo, 8. avgusta 1869 ob pol petih popoldne v Kečkovem logu pri Ormožu. Najbolj odmeven je bil govor Božidarja Raiča, ki je za slovenstvo zaprisegel slovensko mladino. V resoluciji je zahteval: »*Slovenski narod* dne 8. velikega srpana 1869 pri Ormužu v tabor zbran sklepa, ka slovenska mladina, da bode bodoče na večo korist sebi, svojemu narodu in državi, mora se gojiti in učiti v ljudskih učilnicah osnovanih na narodni podlagi; da še se k rednim predmetom pridruži nauk o umnem gospodarstvu, o zgodovini slovenskega naroda, in da se po časnikih in knjigah tudi odpirajo oči v državne posle, da se srednja učilišča na Slovenskem primerno državnim osnovnim zakonom mahoma spremene v slovenska, kakor imajo vsi umni in svobodni narodi narodna učilišča (9000 obiskovalcev).«

V letu 1870 je bil kot prvi, po vrsti **deveti** tabor v Tolminu v nedeljo 1. maja ob pol treh popoldne. Tabor je začel odvetnik dr. Karel Lavrič, osrednja slovenska politična osebnost na Goriškem, kljub temu da je bil protestant.²

² Branko Marušič, *Doktor Karel Lavrič (1818–1876) in njegova doba*. Ljubljana, Založba ZRC 2016; Vincenc Rajšp, Oris protestantizma na Goriškem v 19. stoletju do prve svetovne vojne. V: *Stati inu obstati*, 28, 2018, 11–42., tu 33.

Na dnevnem redu so bile poleg skupnih zahtev na taborih tudi potrebe Soške doline:

1. Vse slovenske dežele naj se po postavni poti zedinijo v eno kronovino z enim deželnim zborom,
2. naj se predilska železnica do Trsta brez odloga izpelje,
3. naj se državno gospodarstvo tako uredi, da se bodo javni davki kolikor je mogoče zniževali ali vsaj ne od leta do leta poviševali,
4. naj se dejansko in vsestransko izvršuje paragraf 19 državnih osnovnih postav, kateri zagotavlja vsakemu narodu narodni jezik v šolah, uradnih in sploh v javnem življenju,
5. v Tolminu naj se osnuje narodna meščanska šola z osmimi razredi (8.000 obiskovalcev).

Deseti tabor je bil v Sežani v nedeljo, 29. maja 1870 ob štirih popoldne, otvoril ga je dr. Karel Lavrič (6000). **Enajsti tabor** je bil na Kranjskem, v Cerknici, v nedeljo, 12. junija 1870 popoldne ob štirih na griču nad Cerknico (8.000). **Dvanajsti tabor** je bil na Štajerskem, pri Kapeli v nedeljo, 19. junija 1870. **Trinajsti tabor** je bil zaradi prepovedi leta 1868 prvi na Koroškem v Bistrici pri Pliberku v nedeljo, 31. julija 1870 ob štirih popoldne na posestvu Jurija Kravta, ki je tabor tudi začel. Med govorniki sta bila domačina Ferdo Vigele, učitelj in posestnik v Bistrici, ter Simon Muden, župnik v Slovenjem Plajberku (8000 obiskovalcev). **Štirinajsti tabor** je bil v Kubedu v slovenski Istri v nedeljo, 7. avgusta 1870 ob štirih popoldne. Predsedoval je dr. Karel Lavrič. Kar trije od štirih govornikov so bili duhovniki, Franjo Ravnik, profesor v Kopru, ki je razlagal prvo resolucijo »Kako se imamo ravnati Slovani v Istri, da dosežemo svoje pravice; (Tu se bo poudarjalo zedinjenje Slovencev)«, Franjo Blažič, župnik v Dolenji vasi, in Jurij Jan, dekan v Dolini, ki je zahteval ustanovitev slovenske glavne šole v koprskem okraju. Govoril je še Janez Cepek, mlinar iz Rozarij, o pereči zadevi »Davek da se nam zniža, ali vsaj ne pomnoži« (4000–6000). **Petnajsti tabor** je bil v Vipavi v nedeljo, 14. avgusta 1870 ob štirih popoldne. Tabor je začel tamkajšnji dekan Jurij Grabrijan, predsedoval pa je dr. Etbin Henrik Costa. Obravnavali so veliko pomembnih zadev in zahtevali:

1. Da se vsi Slovenci v eno vladno skupino v Slovenijo zedinimo.
2. Da se nam naš domači slovenski jezik v šole za učnega in v vse urade po Sloveniji za uradnega vpelje.
3. Da se občinska avtonomija toliko razširi, da se veliko družega jako druzega uradovanja skrajšati in veliko stroškov, t. j. davkov znižati more.
4. Da ni samo Ipavcem neobhodno potrebno večo skrbnost imeti za obilo pospeševanje v sadjereji in vinoreji, nego tudi v daljne kraje bi se s tem za lep dobiček prikupili.

5. Da prepeljanje železne ceste od Loke skozi Ipavo v Trst in v Gorico ni potrebno samo za idrijski, ipavski in kraški okraj, ampak je tudi silne važnosti za državne potrebe celega cesarstva.
6. Da se prošnja sklene za državno podporo za očedenje vodotoka »Ipave« (12.000 udeležencev).

Šestnajsti tabor je bil v Žopračah na Koroškem v nedeljo, 18. septembra 1870 popoldne ob štirih na posestvu Primoža Košata, ob cesti, ki pelje iz Vrbe v Rožek. Taboru je predsedoval Valentin Zarnik iz Maribora, vsi govorniki razen Josipa Nolja, tajnika dramatičnega društva v Ljubljani, so bili Korošci: Matija Majar-Ziljski, župnik v Gorjah v Ziljski dolini, Simon Muden, župnik v Slovenjem Plajberku, Ferdo Vigele, učitelj in posestnik v Bistrici, in Albin Poznik, odvetniški koncipient v Velikovcu (10.000 obiskovalcev). Sedemnajsti tabor je bil v Kastvu nad Reko, danes na Hrvaškem, v nedeljo, 21. maja 1871 ob treh popoldne na sv. Mihovilu v Rubeših. Bil je hrvaško-slovenski, vabilo je naslovljeno »hrvatski in slovenski mili bratje«. Prvi dve točki »Protest proti Združenju Istre i Goričke sa Trstom v jednu političku zvezu« in »O združenju Jugoslovjanah« so oblasti prepovedale (10.000 obiskovalcev). Zadnji slovenski tabor, **osemnajsti** po vrsti, je bil na Koroškem v Zgornjih Buhljah v nedeljo, 6. avgusta 1871 ob pol štirih popoldne pri Štefanu Primožu, po domače Riznarju. Tabor je začel Jurij Kravt, posestnik v Bistrici, med govorniki pa so bili trije iz Štajerske: dr. Valentin Zarnik, odvetniški koncipient v Mariboru, Ivan Železnikar, notarski koncipient v Mariboru in Janez Majciger, profesor v Mariboru ter trije koroški duhovniki: Matija Majar-Ziljski, benificiat na Križni gori pri Celovcu, Simon Muden, župnik v Slovenjem Plajberku, in Andrej Einspieler, katehet in profesor v Celovcu (6000 obiskovalcev). Oblasti pa so prepovedale dva načrtovana tabora v Lescah na Gorenjskem in Renčah pri Gorici. Z odstopom vlade grofa Hohenwarta oktobra 1871, od katere so Slovenci in Čehi pričakovali federalistično preureditev države, in nastopom strogo centralistične liberalne vlade Adolfa Auersperga, je bilo konec sanj o možnosti uresničitve Zedinjene Slovenije in tudi taborov, na katerih bi jo bilo mogoče zahtevati. Nedvomno je bilo to odločilno in ne notranja trenja med »liberalnimi« in »konservativnimi« Slovenci. Prav tako pa je ta vlada notranja trenja v slovenski politiki zaradi neuresničljivega enotnega cilja, kar je Zedinjena Slovenija bila, samo še poglobila.

Tabori so zajeli domala celotno območje slovenskega jezika v avstrijski polovici države. Na Ogrskem, v Prekmurju taborov ni bilo, so se pa prekmurški Slovenci udeleževali taborov tostran reke Mure, omenjeni so na taborih v Ljutomeru in Kapeli. Taborov tudi ni bilo pri Beneških Slovencih, ki so v tem času že spadali pod Italijo, vendar so se tudi ti udeleževali taborov na Primorskem. Tako je taborsko gibanje zajelo resnično celotno slovensko jezikovno

področje, tabora v Kubedu in v Ormožu pa sta pritegnila tudi Hrvate. Kraji vseh treh koroških taborov so danes v Avstriji, kraj slovensko-hrvaškega tabora Kastav pa na Hrvaškem.

Tabore je omogočil zakon o zborovanjih z dne 15. novembra 1867, ki je dovoljeval politična zborovanja. Ideja je prišla verjetno iz Češke, kjer so začeli tabore prirejati maja 1868. Kmalu za tem, že v juniju, pa imamo podatke, da so o prirejanju taborov razmišljali tudi na Slovenskem. V začetku so želeli nekateri poimenovati taka ljudska zborovanja po angleškem vzoru z meetingi, vendar je že takoj v začetku obveljala beseda tabor, kot so jo za podobna zborovanja uporabljali tudi na Češkem. Kljub enakemu poimenovanju slovenski tabori niso bili povzetek ali kopija čeških. Tudi beseda tabor pri Slovencih ni bila nova, uporabljali so jo že za protiturške utrdbe, na taborih pa so jo razlagali kot obrambo slovenstva proti prodirajočemu nemštvu in germanizaciji s severa ter poitalijančevanju slovenskega in hrvatskega življa v Primorju in Istri.

Organizatorji taborov in govorniki so bili duhovniki, pravniki, zdravniki ter veliki kmetje, slovenska inteligenca, osebnosti, ki so bile družbeno ugledne, socialno in gospodarsko neodvisne in so imele možnost aktivnega političnega delovanja. Najbolj so izstopali: **dr. Valentin Zarnik** (1841–18888), po poklicu pravnik, v času taborov še pravniški koncipient. Sodeloval je pri organiziranju prvega slovenskega tabora, bil je zelo priljubljen govornik na taborih, govoril je na osmih, od tega na štirih na Štajerskem, na dveh na Kranjskem in na dveh koroških, kjer je vsem trem tudi predsedoval; **dr. Josip Vošnjak** (1834–1911), zdravnik, navdušen delavec za Zedinjeno Slovenijo, je bil govornik na petih taborih, treh štajerskih ter v Vižmarjih in Šempasu. Spoznal je pomembnost gospodarske politike za Slovence in po češkem zgledu sprožil misel o ustanavljanju posojilnic in hranilnic, izdal je tudi prvo knjižico o taborih; **Radoslav Razlag** (1826–1880), odvetnik v Brežicah, je bil govornik na sedmih taborih, štirikrat na Štajerskem in trikrat na Kranjskem. Leta 1871 ga je Hohenwartova vlada imenovala za deželnega glavarja na Kranjskem, leta 1873 pa je bil izvoljen v državni zbor; **dr. Matija Prelog** (1813–1872) zdravnik v Mariboru, je bil soustanovitelj mariborske čitalnice, leta 1867 je ustanovil v Mariboru politični list »*Slovenski Gospodar*«, namenjen predvsem kmečkemu ljudstvu, je bil eden izmed pobudnikov slovenskih taborov, govoril pa je dvakrat; **dr. Anton Klemenčič** (1819–1873) rodoljubni župnik v Ljutomeru je bil med iniciatorji in organizatorji prvega slovenskega tabora v Ljutomeru in govornik na taboru pri Kapeli; **dr. Jakob Ploj** (1830–1899), odvetnik v Ljutomeru in Ptujju, aktiven delavec na narodnem področju in eden pobudnikov ljutomerskega tabora, je bil govornik na taboru v Žalcu; **Ivan Žuža** (1830–1903), lastnik rudnika je bil organizator tabora v Žalcu; **dr. Karel Lavrič** (1830–1876) protestant, odvetnik v Ajdovščini, je na Goriškem prvi uradoval v slovenskem jeziku. Sodeloval je pri ustanovitvi skoraj vseh goriških čitalnic, dvakrat je bil

govornik na taborih na Goriškem, enkrat na Kranjskem, trem taborom pa je predsedoval (v Tolminu, Sežani in Kubedu); **dr. Josip Tonkli**, odvetnik v Gorici, je bil govornik na treh taborih na Goriškem in v Vižmarjih na Kranjskem; **dr. Janko Sernec** (1834–1909) odvetnik v Kozjem je bil govornik na taboru v Sevnici; **Miroslav Vilhar** (1818–1871) je bil narodni buditelj Notranjske, pesnik in skladatelj. 1863. leta je v Ljubljani ustanovil prvi slovenski politični list »Naprej«, ki ga je urejeval Fran Levstik. Bil je pobudnik in organizator tabora na Kalcu; **dr. Janez Bleiweis** (1808–1881), zdravnik in živinozdravnik, leta 1843 je začel izdajati *Novice* in ostal njihov urednik do smrti. Vsestransko se je udeleževal v takratnem slovenskem javnem življenju in bil eden izmed voditeljev slovenske politike na Kranjskem. Na taboru v Vižmarjih je govoril o Zedinjeni Sloveniji; **Dr. Etbin Henrik Costa** (1832–1875) je bil govornik na štirih taborih na Kranjskem; **Josip Noli** (1841–1902), tajnik Dramatičnega društva in operni pevec v Ljubljani, je bil govornik na štirih taborih na Kranjskem in v Žopračah na Koroškem; **Božidar Raič** (1827–1886) je kot profesor slovenščine na mariborski gimnaziji uveljavil za pouk slovenščine slovenski učni jezik (1853–60), v letih 1860–1886 je bil župnik pri sv. Barbari v Halozah (Cirkulane) ter v letih 1884–1886 deželnozborski in državnozborski poslanec. Bil je eden narodno najbolj doslednih duhovnikov. V Zedinjeno Slovenijo, za katero se je boril, je vključeval tudi prekmurske Slovence. Kot govornik je nastopil na treh taborih na Štajerskem; **Anton Tomšič** (1842–1871) je bil prvi urednik političnega časopisa *Slovenski narod* in za tabore silno pomemben, saj je redno objavljala vabila na tabore ter o njih poročal, govoril je na taboru v Ormožu; **Rihard Dolenc** (1849–1919), trgovec in politik, je bil govornik na taboru v Vipavi o četrti točki »Da ni samo Ipavcem neobhodno potrebno večo skrbnost imeti za obilo pospeševanje v sadjereji in vinoreji, nego tudi v daljne kraje bi se s tem za lep dobiček prikupili«; **dr. Janez Premerstein** (1810–1900), notar v Tolminu je govoril na taboru v Tolminu in v imenu Tolmincev pozdravil tabor v Vižmarjih; **Simon Muden**, župnik v Slovenjem Plajberku, je bil govornik na vseh treh taborih na Koroškem; **Matija Majar-Ziljski** (1809–1875), župnik, jezikoslovec in narodni buditelj. Kot prvi je svetoval, naj slovenski poslanci na Dunaju zahtevajo postopno uvedbo slovenščine v šole in urade. Leta 1848 je prvi sprožil misel o Zedinjeni Sloveniji in ostal njen zagovornik na osnovi naravnega prava v času obnovitve ustavnega življenja. Govoril je na taborih v Žopračah in Buhljah na Koroškem. **Andrej Einspieler** (1813–1888), duhovnik in profesor v Celovcu. Za slovenščino sta ga pridobila Anton Martin Slomšek in Matija Majar-Ziljski. Izdajal je nemške in slovenske časopise. Z nemškimi listi je hotel seznaniti Nemce o pravičnih zahtevah Slovencev, vendar brez uspeha, kakor je sam izjavil. Od 1865–1867 je izdajal politični list »Slovenec«. Govoril je na taboru na Buhljah na Koroškem.

Govorniki so bili običajno iz domače dežele. Le na taboru v Vižmarjih so bili govorniki iz več dežel, Kranjske, Štajerske, Goriške, vendar ni bilo nikogar iz Koroške in Istre. Največkrat so na taborih v drugih deželah sodelovali štajerski govorniki, predvsem na Kranjskem, Vošnjak je govoril tudi na taboru v Šempasu na Goriškem. Na taborih na Koroškem je nastopil govornik Noli iz Kranjske, sodelovali so govorniki iz Štajerske, vendar ni bilo nobenega iz Goriške in Istre. Na taboru v Kubedu je predsedoval Karel Lavrič, ni pa bilo govornikov iz drugih slovenskih dežel. Na štajerskem pa ni bilo iz drugih slovenskih dežel nobenega govornika. Največ govornikov duhovnikov je bilo na taboru na Kubedu, trije od štirih, v Žopračah dva od petih, med tremi je bil eden iz Kranjske, in v Buhljah, kjer so bili med šestimi govorniki trije duhovniki, ostali trije so bili iz Maribora. Na šestih taborih, enem na Štajerskem (Žalec), dveh na Kranjskem (Vižmarje in Cerknica) ter dveh na Goriškem (Šempasu in Biljani) ni bilo med govorniki nobenega duhovnika.

Osnova taborskih programov in taborskih zahtev je bila uresničitev 19. člena ustave iz leta 1867 o enakopravnosti narodov. Na taborih so zahtevali rabo slovenščine v uradih, civilnih in cerkvenih, ki so poslovali s Slovenci, in v šolah na ozemlju s slovensko govorečim prebivalstvom. Na vrhu zahtev pa je bila Zedinjena Slovenija kot federalna enota države, v kateri bi bilo mogoče udejaniti slovensko narodno samoupravo. Na prvih dveh taborih to še ni bila prva točka programa, temveč peta:

Na prvem slovenskem taboru v Ljutomeru so razčlenili zahteve po rabi slovenskega jezika in kot vrhunec teh zahtev zapisali zahtevo po Zedinjeni Sloveniji:

»Tukaj zbrani slovenski narod soglasno izreka, da v paragrafu 19. državnih osnovnih postav ne najde poročstva za ohranitev in gojitev svoje narodnosti, dokler:

1. slovenski jezik na Slovenskem ne bode izključivno uradni jezik in dokler se ne bode v ta namen uradnikom na Slovenskem neodlagoma določil obrok od pol leta, do ktereга morejo znati slovenščino v besedi in pismu;
2. dokler na Slovenskem ne bode cerkvena vlada uradovala v slovenskem jeziku in dokler ne bodo v bogoslovnici predmeti, kateri se do zdaj nemški predavajo, odslej slovenski razlagali;
3. dokler ne bodo ljudske učilnice čisto slovenske, dokler ne bode v srednjih učilnicah učni jezik slovenski; nemški jezik ostane učni predmet;
4. dokler se ne bodo iz deželnega zaklada štajarskega v razmerji na število Slovencev in v razmerji njihovih prineskov napravili, podpirali in vzdržavali slovenski zavodi, na pr. realke, gospodarske učilnice itd.; naj se poravnajo tudi naše reke, p. Mura in Drava itd.;
5. dokler se po postavni poti ne združijo Slovenci v zedinjeno Slovensko z narodno upravo;

6. dokler ne bodo temu paragrafu izvršilne postave dodane in iste djansko izpeljane.«

Podobno so bile zahteve formulirane na drugem taboru v Žalcu:

»Dne 6. septembra 1868 zbrani slovenski narod zahteva:

1. Slovenski jezik mora biti na Slovenskem izključivo uradni jezik in v ta namen se mora neodlagoma določiti obrok od pol leta, do kterega morajo znati uradniki slovenščino v besedi in pismu, in sestaviti nemudoma iz učenih in zvedenih mož komisija, ktera bo imela voditi pri vseh sedanjih in prihodnjih uradnikih skušnje iz znanja slovenskega jezika.
2. Cerkevna vlada mora na Slovenskem uradovati v slovenskem jeziku in v bogoslovnici predmete, kateri se nemški predavajo, podučevati v slovenščini.
3. Za povzdigo kmetijstva in gospodarstva sploh nam treba dobrih šol za poljedelstvo, vinorejo, sadjerejo, svilorejo in gozdnarstvo, da se ta namen doseže, se imajo pri nas osnovati potrebne šole brž ko brž, potem tudi slovensko gospodarsko društvo.
4. Da so ljudske učilnice na Slovenskem čisto slovenske, v srednjih učilnicah učni jezik slovenski, nemški oziroma laški jezik ostani učni predmet.
5. Tukaj zbrani slovenski narod izreče, da le v zedinjenim Slovenskim najde poroštva za gojitev in ohranitev svoje narodnosti, in sploh za svoje večo blagostanje.«

Na zadnjem taboru v Buhljah na Koroškem je bila Zedinjena Slovenija med zahtevami kot druga resolucija prve točke »Ktere pravice smo Slovenci že dosegli? Kterih nam je še treba in jih mogoče postavno doseči?« a) Koroški Slovenci se nadjajo od visoke c.k. vlade, da svoj program glede ravnopravnosti po paragrafu 19 državnih temeljnih postav djansko bode izvršila tudi na Koroškem«. Druga resolucija k isti točki je omenjala: »b) Zedinjenje vseh Slovencev pod enim cesarskim namestništvom ali v eni kronovini, pa naj bi se imenovala Ilirija ali Slovenija«.

Zahteva po Zedinjeni Sloveniji je bila v prvi točki prvič jasno izražena na tretjem in zadnjem taboru leta 1868 v Šempasu.

- »1. Naj se zedinijo vsi Slovenci v eno kronovino z enim samim deželnim zborom;
2. a) v vseh šolah na Slovenskem naj se podučuje v slovenskem jeziku, in to naj se precej začne ali vsaj v enem letu;
 - b) v Ljubljani naj se ustanovi visoka pravna šola;
 3. naj se uraduje na Slovenskem po vseh uradnijah slovenski in to brez odloga;
 4. v ta namen naj se podelje javne službe le domačinom, katerih je veliko število tudi zunaj slovenskih krajev;

- Tabor želi: 5. naj se uraduje v škofijskih in sploh cerkvenih uradih po slovenski;
6. naj se napravijo nekatere glavne šole na slovenskem Goriškem in naj se jim pridruži najpotrebniši poduk v kmetijstvu.«

Na prvem taboru leta 1869 v Biljah so v drugi točki zahtevali: »Vsi Slovenci naj se zedinijo po postavno-ustavni poti v eno kronovino z enim samim deželnim zborom«, na naslednjih taborih pa je bila zahteva po Zedinjeni Sloveniji na prvem mestu: v Sevnici (da se zedinijo vse dežele, kjer Slovenci prebivajo, v eno skupino), na Kalcu (Slovenci želijo zedinjeni biti v eno kronovino z enim deželnim zborom) ter na taboru v Vižmarjih, kjer so sklepali:

»Po postavah so narodu našemu zagotovljene mnoge pravice, za ktere je treba, da, razen zastopnikov v deželnih zborih, tudi mi povzdignemo svoj glas, da ga izve visoka vlada.

V tem smislu se bode v našem taboru govorilo in sklepalo o sledečih zadevah:

- I. O sredstvih, ki so neobhodno potrebna, da se ohrani in okrepi narodnost slovenska, in to:
 1. po zedinjenji vseh Slovencev na postavni poti v eno kronovino z deželnim zborom v Ljubljani;
 2. po vpeljavi slovenskega jezika v šole;
 3. po ustanovitvi slovenskega vseučilišča v Ljubljani;
 4. po vpeljavi slovenskega jezika v urade.
- II. O napravi denarnih zavodov v podporo kmetijstva in obrtnijstva, in osnovi lastnega zavarovalnega društva.«

Spomin na tabore se je ohranil v spominskih sodelujočih, spominskih knjižicah in s spominskimi dogodki, kjer so bili pač sočasno družbenopolitično obarvani.

V Ljutomeru je bila ob stoletnici tabora velika proslava, na kateri je bil govornik Edvard Kardelj. Njegov govor odmeva še v uvodu kataloga Muzejske zbirke Taborov v Ljutomeru 1981. V svojem slogu je popolnoma izničil delo tistih, ki so tabore pripravili in izvedli, pripisal je vlogo ljudskim množicam, ki je niso imele, ter vse skupaj postavil v čas, ki ga ni bilo, zasluge pa pripisal tistim, ki jih takrat tudi ni bilo.

Namesto Kardeljevega omalovaževanja, ki je objavljeno v katalogu muzejske zbirke »Tovariš Edvard Kardelj je ob proslavi 100-letnice 1. Slovenskega tabora v Ljutomeru 6. 10. 1968 med drugim dejal [...] »Zaradi svojega pritlikavega in nenačelnega prilagajanja zahtevam državnega absolutizma in interesom politične moči fevdalnih vrhov katoliške cerkve ter zaradi lastne reakcionarne miselnosti je bil največji del uradnih prvakov slovenskega

političnega, cerkvenega, gospodarskega in kulturnega življenja takrat v najboljšem primeru pripravljen bojevati se za drobne jezikovne pravice v kulturnem življenju...³

Ne le da je zgrešena ocena »državnega absolutizma«, ko se je država podajala na pot ustavnosti in parlamentarne demokracije, je potrebno organizatorjem taborov priznati veliko iznajdljivost in tudi pogum za izvedbo dotlej neznanih političnih množičnih zborovanj. Taborsko gibanje pa je mogoče gledati tudi kot zelo posrečen odziv na takratne politične cerkvene in tudi kulturne okoliščine, tako znotraj meja države Avstro-ogrske kot tudi v širši okolici. Nacionalne ideje se niso uresničevale le na kulturnem ali jezikovnem področju, temveč tudi na političnem. Z združitvami sta nastali dve novi veliki nacionalni državi. Leta 1861 je z združitvijo italijanskih teritorijev nastala nova država kraljevina Italija, z izjemo Rima in dela papeške države. Kralj Viktor Emanuel II. je oboje zavzel jeseni leta 1870 in razglasil Rim za glavno mesto države. Leta 1867 se je z novo ustavo in uvedbo dualizma preoblikovala država, v kateri je bivala večina Slovencev, Avstrijsko cesarstvo v Avstroogrsko z dvema prevladujočima narodoma, Madžari in Nemci. Čehi, v katerih so Slovenci gledali glavne zaveznike, so zase zahtevali podobno samostojnost, kot so jo leta 1867 dosegli Madžari. Odmevala je tudi zahteva po združitvi nemških držav. Vojna med Francijo in Prusijo, ki je izbruhnila leta 1870, je pritegnila vse nemške države, kar je pripeljalo januarja 1871 do združitve v enotno državo Deutsches Kaiserreich – nemško cesarstvo.

Zahteva po Zedinjeni Sloveniji, izrečena na taborih, je tako popolnoma ustrezala evropskim nacionalnim političnim tokovom. Določeno upanje je budil tudi notranji razvoj v avstrijski polovici države, namreč ideja o federalistični ureditvi države. S tem pa sta se oblikovala tudi dva tabora v državi, tako imenovani ustavoverni, liberalni, ki je zahteval centralistično vodeno državo, kar je že samo po sebi pomenilo nemško prevlado, ter federalistični, zagovorniki pa so bili predvsem Čehi in konservativni tabori drugih dežel. Zagovorniki federalizma so bili tudi Slovenci, čeprav je negotovost povzročala dilema, federalizem zgodovinskih dežel ali nacionalni federalizem.

Tabori pa so pripeljali slovensko vprašanje na dnevni red vlade. Kot odlično prikaže v razpravi »Tabori na Koroškem« zgodovinar Avguštin Malle, so tabori pripomogli, da so o slovenskem vprašanju razpravljali v ministrskem svetu na Dunaju. Pozornost je izzval prav tabor v Vižmarjih in dogodki na Vevčah, kjer je prišlo do pretepa med slovenskimi in nemškimi fanti. Tako je ministrski svet o slovenskih taborih in varnostni situaciji na Kranjskem leta 1869 razpravljajal na sejah 29. maja, 7. junija 9. junija, 15. junija, 27. junija, ko je sejo vodil sam cesar Franc Jožef, ki se ni strinjal, da bi na Kranjsko

³ Taborsko gibanje na Slovenskem, Ljubljana – Ljutomer 1981, 3.

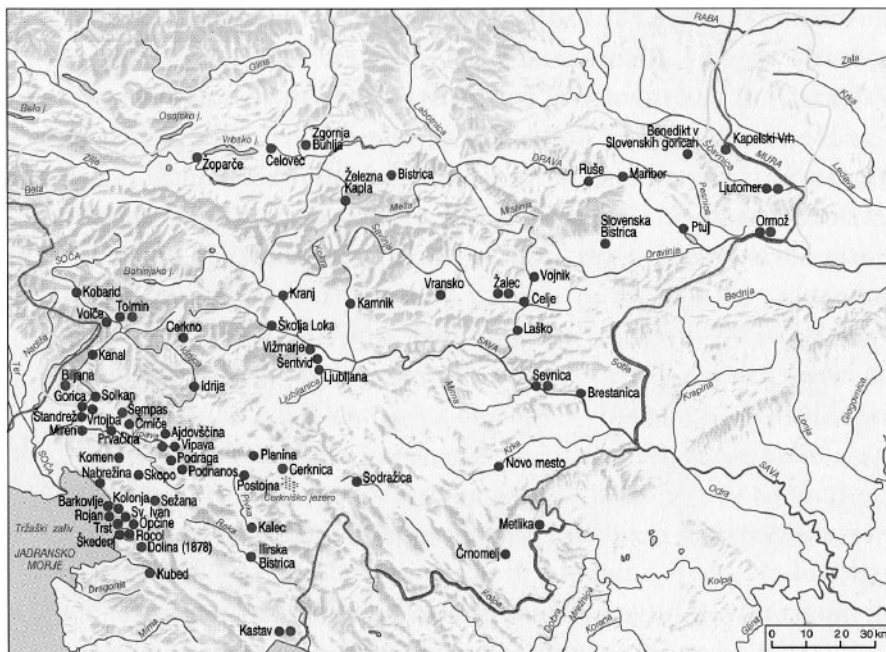
poslali dodatne vojaške enote. Svet je o tej točki razpravljal še 2. julija. Osnovo razpravi je dajalo poročilo deželnega predsednika na Kranjskem Sigmunda Conrada von Eybesfelda, da je slovensko prebivalstvo zaradi številnih agitacij protinemško razpoloženo. Krivi naj bi bili tabori, katerih tendenca je »odločno naperjena proti obstoju ustave in ki zasleduje ustanovitev nekega kraljestva 'Slovenije'. Temu početju je treba enkrat narediti konec« je izjavil notranji minister in zahteval prepoved slovenskih taborov. Za prepoved se ministrski svet sicer ni odločil, je pa predlagal druge ukrepe. Med njimi je bil tudi ta, da se pri zasedbi far gleda po možnosti na to, da se ne dodelijo duhovnikom, ki so vmešani v narodno agitacijo, in da je potrebno prijavljati vse primere, če se prižnica zlorablja v agitacijske namene. Prosvetni minister se je zavezal, da bo šolskim nadzornim oblastem ukazal, da strogo preprečujejo narodnostrankarsko udejstvovanje na šolah in da bo pri imenovanju duhovnikov postopal z veliko previdnostjo.⁴ Ta zaveza se je v ministrstvu prijela in zelo jasno odrazila ob imenovanju naslednika ljubljanskega škofa škofa Jerneja Vidmarja leta 1873. Škof Vidmar je leta 1871 zaprosil za razrešitev, ker ni bil pripravljen nastopiti v skladu z zahtevo vlade proti političnemu delovanju slovenske duhovščine na Kranjskem, ki je pripomogla k volilni zmagi slovenskega tabora v deželnem zboru. Med najresnejšimi kandidati, na prvem mestu so ga imenovali vsi vprašani škofje, je bil ljubljanski stolni prošt Janez Zlatoust Pogačar. Že imenovanje za prošta leta 1870 pa je naletelo pri ministru na težave, ker so mu očitali sodelovanje pri volitvah na slovenski strani leta 1867. Leta 1873 je minister predlagal cesarju, naj ga ne imenuje, ker velja za pristaša slovenske narodne stranke. Kot tak pa bi ne mogel ukrotiti duhovščine ljubljanske škofije, ki da je nedisciplinirana. Nedisciplina je seveda pomenila, da se ne drži pričakovanj vlade, da ne bo omogočala zmage slovenske narodne stranke na volitvah, kjer si je želela zmago nemške liberalne stranke. Minister pa ni pričakoval, da bo to »nedisciplino« zlomil Pogačar, ker da je vdan zaveznik slovenskih narodnih strankarskih voditeljev in vnet nasprotnik ustave in njenih institucij. Minister je tudi dvomil, da bo Pogačar zanesljiv prijatelj vlade. Imenovan je bil šele dve leti kasneje v nekoliko spremenjenih okoliščinah, in ko je Pogačar zagotovil, da bo napravil v škofiji red.⁵

Cesar je imenoval dve vladi, ki sta ustvarjali upanje na federalistični preustroj države. To je bila vlada, ki jo je vodil Poljak grof Alfred Józef Potocki (12. april 1870 do 6. februar 1870), ki ga je nasledil vodja federalistične stranke

⁴ Avguštin Malle, *Tabori na Koroškem*. V: *Zgodovinski časopis* 41, 1987, št. 4, 599–622, tu 606, 607.

⁵ Vincenc Rajšp, 'Novi škof mora usmeriti delovanje duhovščine na njeno prvotno področje'. Imenovanje J. Zl. Pogačarja za ljubljanskega škof leta 1875. V: *Melikov zbornik*. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje. Založba ZRC, Ljubljana 2001, 614.

grof Karl Sigmund Hohenwart (februar 1871 do oktobra 1871). Hohenwart je dobro poznal razmere na Kranjskem, kjer je bil v letih 1845–1855 v uradniški službi, 1860–61 deželni glavar, ter na Koroškem, kjer je bil v letih 1866–1868 deželni predsednik, kar je slovenskim politikom vlivalo še večje upanje. Vendar je Hohenwartova federalistična politika, katere cilj je bil doseči sporazum s Čehi v okviru zgodovinske Češke, pri Slovencih zbuja nelagodje, ker v takem federalizmu za Zedinjeno Slovenijo ni bilo prostora. Federalizem dežel, v okviru katerega bi večjo samostojnost dobili Čehi, pa je naletela na hud odpor pri nemški liberalni ustavovorni stranki, ki ji je po padcu Hohenwarta vlade jeseni 1871 cesar ponovno zaupal vodenje države.

Slika 1: Karta slovenskih taborov

Tabori so, kot je zapisal Vasilij Melik »prenesli idejo Zedinjene Slovenije s časopisnih stolpcev in zaprtih sestankov politikov in rodoljubov med množice. Tabori, ki so bili po vseh slovenskih deželah, so bili kakor volitve tudi neka vrsta plebiscita slovenskega prebivalstva Koroške, Primorske, Štajerske in Kranjske za združitev v eno samo politično enoto.«⁶ »Triletno taborsko

⁶ Vasilij Melik, Slovensko narodno gibanje za časa taborov. V: *Slovenci 1848–1918*. Razprave in članki. Izdal, uredil in spremno besedo napisal Viktor Vrtnjak. Založba Litera, Maribor 2002, 351.

dobro štejejo po pravici med najbolj pozitivne dogodke slovenske zgodovine v času pred prvo svetovno vojno.«⁷

Slika 2: Fotografija s prizoriščem in guberniki, med njimi ni nobenega duhovnika.

Vprašanje federalizma ali centralizma v državi je doživelo prav v tem času svoj vrhunec. Poseben zagon mu je dala knjiga Avstrija in jamstvo njenega obstoja,⁸ v kateri je avtor utemeljeval prednosti federalistične ureditve. Slovencem sicer ni prinesla zelene rešitve z Zedinjeno Slovenijo, jih je pa upoštevala. Za deželno upravo je predlagal sistem narodnih kurij, v katerih bi narodne manjšine same urejale svoje narodne zadeve. Narodna razdelitev bi segala na občinsko raven. Veljala bi popolna jezikovna enakopravnost v šolstvu, upravi in sodstvu. Njegove predloge je v veliki meri upoštevala Hohenwartova vlada pri načrtu sprave s Češko leta 1871 v svojem predlogu narodnostnega zakona. Takšno rešitev so do neke mere sprejeli tudi Slovenci, ko so zahtevali zase na Štajerskem in Koroškem vsaj takšno avtonomijo, kot je bila obljubljena Nemcem na Češkem.

Je pa knjiga doživela hud odpor v ustavovernem taboru in časopisju tega tabora. *Neue Freie Presse* je Fischhofu očitala, da je podredil pomen Nemcev

⁷ Vasilij Melik, *Tabori 1868–1871*. V: *Slovenci 1848–1918*, 365–377, tu 371.

⁸ Adolf Fischhof, *Österreich und die Bürgschaften seines Bestandes*. Wien, 1869.

v državi slovanskim zahtevam in da se je priključil tistim liberalcem, ki so ob slovanskih težavah »vrgli puško v koruzo«. ⁹ V naslednji številki ¹⁰ je objavila članek pod naslovom »Pot v reakcijo«, v katerem odklanja federalizem kot sistem ureditve za Avstrijo. Označuje ga kot nezdržljivega z modernim konstitucionalizmom, ker bi postal vrhovna povezovalna sila v državi cesar, kar bi pomenilo nov absolutizem, prehod iz svobodne ere v čas reakcije. Fischhofov federalizem bi izpolnil zahteve Slovencev, Čehov in Tirolcev, ki jih vse imenuje reakcionarje. O Fischhofu pa pravi, da je odpadel od liberalnega nemštva in se podal med »slovansko reakcijo«. O Fischhofovi knjigi »Avstrija in poroštvo njenega obstanka« je pisal tudi *Slovenski gospodar*, ¹¹ ki je odobral predvsem njegovo misel, 'da stoji Avstrija na slabih nogah in da jo lahko reši samo federalistična ustava na podlagi enakopravnosti vseh narodov'.

Istega leta je izšla tudi knjiga Richarda Böckha Število Nemcev in njihovo jezikovno področje v Evropi, ¹² v kateri se avtor zavzema za združeno Nemčijo. Poudarki v knjigi so bili pomembni tudi za Slovence. Tako na primer poudarja »v priznavanju nacionalnega principa (Nationalitätsprinzip) leži klica neskončnega napredka v razvoju narodov«. Za noben drug narod ni tako pomembno, da povzdigne nacionalnost kot najvišjo dogmo kot ravno za Nemce, ki so bili pogosto na povodcih tujih vlad, ki niso znali razlikovati med *nacionalnim skupnim* in lokalno pokrajinsko pogojenimi upravičenimi razlikami, kar pa je mogoče pridobiti samo s spoznanjem *bistva lastne nacionalnosti* (Nationalität). Toži, da Nemci ponekod pod tujimi oblastniki nimajo pravice niti do lastnega jezika (toži nad razmerami v Franciji in Rusiji) itd. Avtor zelo poudarja pomen jezika za narodnost, spoštovanje narodnega jezika kot svete narodne dobrine mora biti »brezpogojna zahteva«, ki jo mora gojiti vsak ud naroda v svoji okolici. Prav tako je potrebno zagotoviti nego in učenje maternega jezika v šolah, pri bogoslužju, vsakemu narodnjaku pa mora biti zajamčena raba maternega jezika v javnih in zasebnih zadevah. ¹³

Tako so bili Slovenci s svojimi zahtevami po zedinjenju in veljavi slovenščine v javnem življenju zelo blizu nemškim, čeprav je nemška ideja združitve povzročala Slovincem strah za lasten obstoj. Vsekakor pa so tudi te zunanje razmere razgledanim Slovincem vnašale spoznanje o zedinjenju kot duhu časa, ki ga ne gre zamuditi, cesar se morajo predvsem zavedati pripadniki narodne skupnosti. In obdobje taborov je bilo politično odprto obdobje pričakanj reform, ki bodo prinesle politično-nacionalno zedinjenje kot izraz

⁹ *Neue Freie Presse*, 7. 12. 1869.

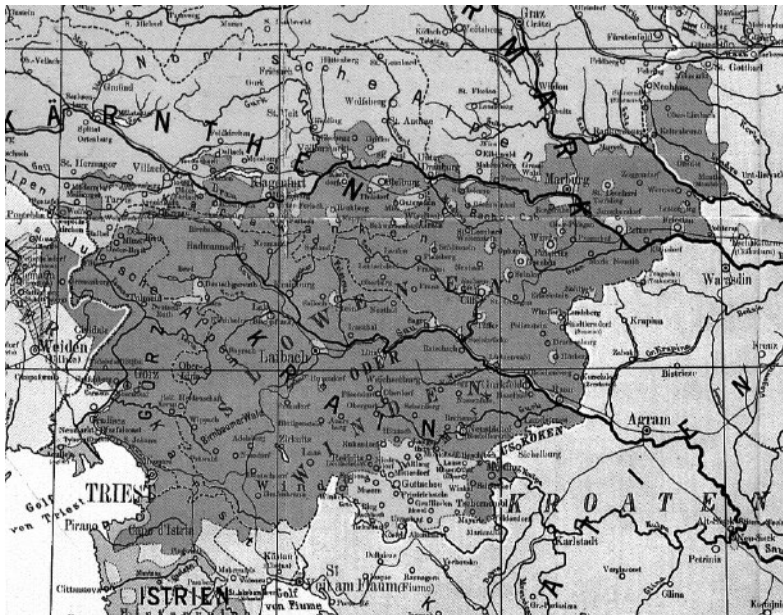
¹⁰ *Neue Freie Presse*, 8. 12. 1869.

¹¹ *Slovenski gospodar*, IV letnik, štev. 1, 6. 1. 1870.

¹² Richard Böckh, *Die Deutschen. Volkszahl und Sprachgebiet in den Europäischen Staaten. Eine statistische Untersuchung*. Berlin, Verlag von J. Guttentag 1869.

¹³ Richard Böckh, *Die Deutschen*, 12.

enakopravnosti narodov, pri čemer so bili gonilna sila predvsem Čehi. So pa bili Slovenci v bistveno drugačnem položaju kot Nemci, kjer je šlo za združitve obstoječih političnih teritorijev ali Čehov, ki so prav tako zahtevali avtonomijo na osnovi zgodovinskih meja, medtem ko bi Slovenci morali doseči delitev obstoječih dežel Koroške in Štajerske, kar sta deželnozborski večini obeh najodločneje zavračali.

Slika 3: Heinrich Nabert, *Die Verbreitung der Deutschen in Europa 1844–1888*. Zemljevid je izšel leta 1890. Pomembno je, da so Slovenci poimenovani na prvem mestu kot Slowenen ali (oder) Winden na drugem in je slovensko jezikovno območje jasno razvidno.

Nedvomno pa je bil pozitiven doprinos Böckhove knjige za promocijo Slovencev tudi v tem, da jih v nemščini dosledno poimenuje Slowenen. Predstavlja slovensko jezikovno področje na Ogrskem in v avstrijskem delu z jezikovno mejo na Štajerskem in Koroškem, Nemce na Kranjskem z jasno določitvijo kočevskega nemškega otoka ter Nemce v Trstu in na Goriškem. Razmere predstavlja na osnovi Czörnigove statistike in kasnejših preračunavanj.¹⁴ Za Slovence zapiše, da so sicer sorodni s Srbi in Hrvati, vendar jih gre šteti kot posebno nacijo. Slovenci seveda niso mogli biti kos tej publicistiki, zato je bilo taborsko gibanje pomembno pričevanje, da obstajajo, da nastopajo s političnimi zahtevami tako za tiste, ki so jih realno sprejemali, kot za tiste, ki so slovenskemu osamosvajanju nasprotovali. Tabori so namreč odmevali tudi

¹⁴ Richard Böckh, *Die Deutschen*, 135.

v osrednjem avstrijskem časopisju na Dunaju, iz katerih so potem poročila romala še v druge časopise nemškega in slovanskih jezikov.

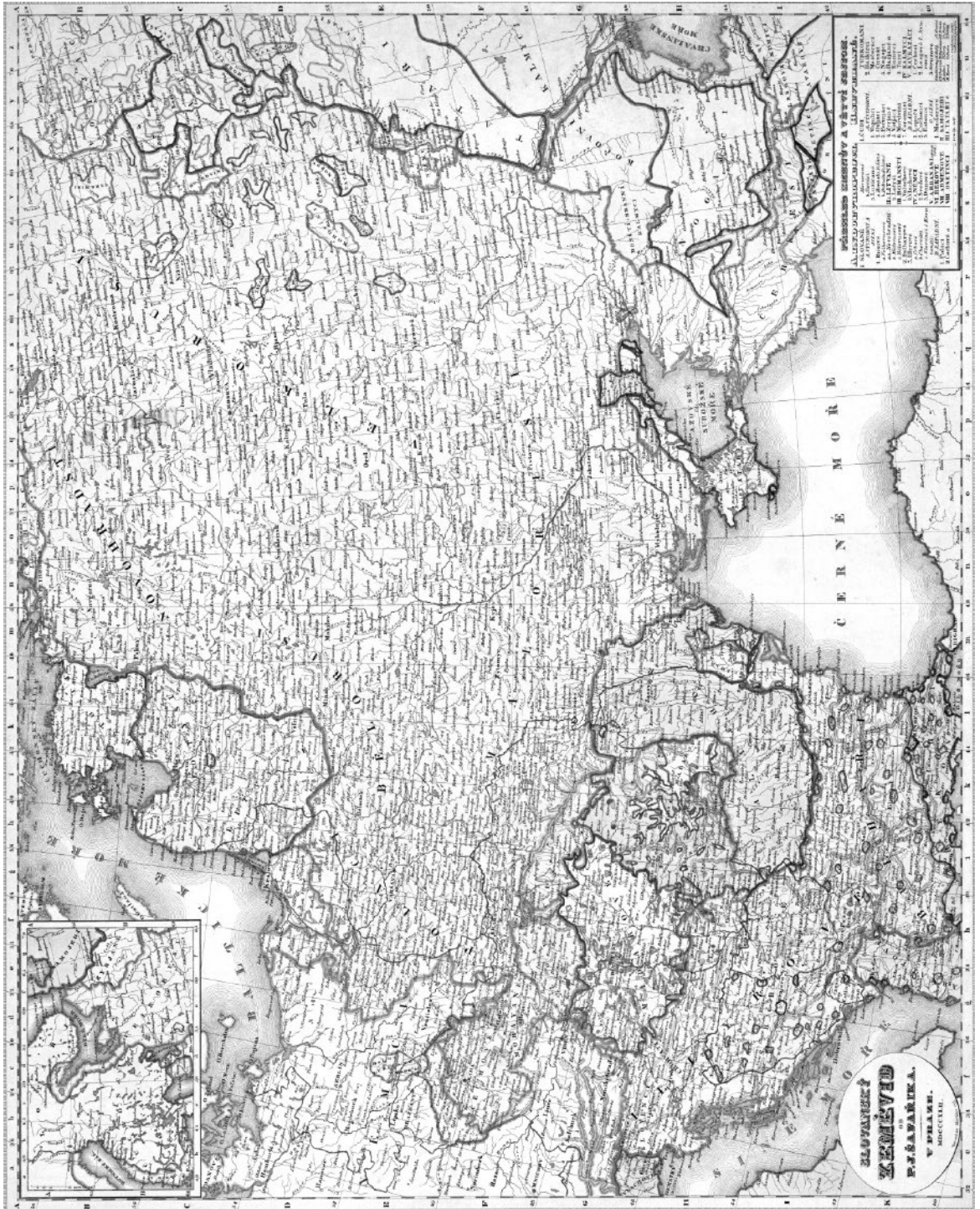
Zato je toliko bolj potrebno ceniti pogum organizatorjev in govornikov na taborih, saj so se zavedali, kot je izrazil na taboru v Ormožu Tomšič, »da Zedinjene Slovenije, katero si bomo po svoje vredili, ne dobimo še danes ali jutri, in da nam je torej že zdaj treba gledati, kako so svoje stanje zboljšamo in varujemo svoje pravice«.

Predvsem je na tem taboru ostal v spominu govor Božidarja Raiča, kot je zapisal Vošnjak, »Vprašanje: kako bi se morala slovenska mladina vzgajati in podučevati, da bi bila v prihodnosti na večo korist sebi, slovenskemu narodu in državi, je razvijal g. Raič s toliko zgovornostjo, temeljitostjo in iskrenostjo, kakor še nismo slišali govoriti na nobenem taboru, in je ljudstvo tako navdušil, da mu je mlado in staro s povzdignjenimi rokami šestkrat priseglo, da hoče ostati pošteno, da hoče braniti svoje narodne pravice itd. Kdor je slišal navdušene klice: »Prisegamo!« vrnil se je z novim pogumom v boj vsakdanjega narodnega življenja.« In navdušenje nad prihodom Varaždincev: »Bil je vzvišen pogled videti, kako sta se čez motne valove veselo prijateljsko pozdravljale hrvaška in slovenska zastava in marsikdo je pri tej priliki že v duhu gledal milejšo prihodnost, ko bomo Hrvatje in Slovenci kot združeni bratje slovanski pod isto zastavo težili po istem cilji, proti istim dušmanom«. ¹⁵

Poleg idej o potrebi združevanja od zunaj so se znašli Slovenci v dotlejšni neznanosti konkurenci parlamentarne demokracije. Narodne pravice je bilo potrebno dosežati v deželni zborih in državnem zboru. Vsekakor dosedanje koncentriranje pozornosti na klerikalno-liberalne boje in nasprotja ne pokaže zelo široke palete neznank in problemov tistega časa. Zahteva, da je treba ukrotiti duhovščino ljubljanske škofije, ni izhajala iz tega, ker bi bila pokvarjena, temveč zaradi aktivnega in pasivnega sodelovanja na volitvah na slovenski narodni strani. Pri dunajskih vladah je bila najbolj nepriljubljena duhovščina ljubljanske škofije prav zaradi agitiranja pri volitvah za slovensko stran, kar je posledično pripomoglo k slovenski večini v deželni zboru. Leta 1870 mu je pretela nevarnost, da ga vlada razpusti, če bi se pokazalo, da bodo v njem zahtevali Zedinjeno Slovenijo, ki bi jo slovenska večina lahko podprla. V predlogu (Vortrag) cesarju je minister Taaffe s pristankom ministrskega sveta odklonil predlog zakona za Kranjsko, da postane slovenščina uradni jezik, kot ga je deželni zbor ponovno sprejel 22. aprila 1869. ¹⁶ Vlada tudi ni potrdila šolskih zakonov, kot jih je sprejel kranjski deželni zbor.

¹⁵ Josip Vošnjak, *Slovenski tabori*. Maribor 1869, 14.

¹⁶ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettskanzlei 1870, Vortrag števil. 1648, 28.4.

Slika 4: Slovanski zemevýd, Slovenci 1842.

V drugih deželni zborih, v katerih so bili zastopani tudi Slovenci, dunajske oblasti proti slovenskim zahtevam niso tako ostro nastopale, ker ni bilo nikakršne možnosti, da bi jih deželnozborske večine sprejele.

Tudi nemško zedinjenje v prvih treh letih taborov še ni bilo samo po sebi umevno. Zato Slovenci tega obdobja niso prespali, čeprav niso imeli enakih možnosti kot veliko številčnejši Italijani ali Nemci, pa tudi kot Čehi ne, čeprav tudi ti s težnjami po podobni rešitvi, kot so jo dosegli Madžari, niso uspeli.

Vendar za Slovence tudi zunanje okoliščine niso bile skrajno neugodne. V evropskem prostoru postajajo prepoznavni z imenom Slovenci tudi v nemškem jeziku kot Slowenen, slowenische Sprache, namesto dotlej običajne oznake Windische, windische Sprache. Idejo, bi lahko rekli, je sprožil Janez Primic v prošnji za ustanovitev stolice za slovenščino na graškem liceju – kasneje univerzi v Gradcu: 1810 »Vorschag zur Errichtung einer slowenischen Lehrkanzel«.¹⁷ Beseda »Slowenen« Slovenci se je v naslednjih desetletjih uveljavila za Slovence kot etnično ali narodno enoto v širšem evropskem vedenju in evropski zavesti, predvsem na nemškem govornem območju.

Velika zasluga za to gre tudi Slovaku Paulu Josefu Šafaříku z njegovim zemljevidom Slovanski zemevýd¹⁸ leta 1842, na katerem je začrtal mejo med slovenskim in nemškim govornim področjem na Štajerskem in Koroškem na osnovi podatkov Matije Majarja, Antona Martina Slomška in Valentina Staniča, povezavo pa je vzpostavil Matija Čop. Na tem zemljevidu so Slovenci prvič v zgodovini poimenovani s svojim imenom, vsi navedeni kraji pa so zapisani s slovenskimi imeni. Šafaříkove podatke o slovensko-nemški jezikovni meji je nato uporabil Karl Bernhardi za svojo karto »Deutschland« leta 1844,¹⁹ po zaslugi Šafaříka in Bernhardija pa so na karti v vrhunskem Physikalischer Atlas²⁰ na etnografski karti Avstrije (Ethnographische Karte der österreichischen Monarchie. Nach Bernhardi, Šafařík und eigenen Untersuchungen) Slovenci prvič na nekem zemljevidu zapisani v nemščini kot Slowenzen. Kot Slowenzen so zapisani tudi na zemljevidu Nemčija, Nizozemska, Belgija in Švica: nacionalna, jezikovna in narečna raznolikost (Deutschland, Niederlande, Belgien und Schweiz: National, Sprach, Dialect Verschiedenheit), na njem

¹⁷ Ludvik Karničar, 200 Jahre seit der Gründung des ersten Studentenvereines Societas Slovenica durch Johann Nepomuk Primitz (Janez Nepomuk Primic) und die Bedeutung der Stadt Graz für die Slowenen. V: *Graz und die Slowenen / Gradec in Slovenci*. (Uredila) Ludwig Karničar in Vincenc Rajšp. Wien-Graz-Ljubljana 2011, 28.

¹⁸ Pawel Josef Šafařík, *Slowanský narodopis*. S Mappau. W Praze, 1842.

¹⁹ Carl Bernhardi, *Sprachkarte von Deutschland. Als Versuch, entworfen und erläutert*, Kassel: J. J. Bohne; 1844.

²⁰ *Physikalischer Atlas: oder Sammlung von ... Karten, auf denen die hauptsächlichsten Erscheinungen der anorganischen und organischen Natur nach ihrer geographischen Verbreitung und Vertheilung bildlich dargestellt sind*. Zweiter Band. 6. Zoologische Geographie; 7. Anthropographie; 8. Ethnographie. Gotha 1848.

pa so poleg nemških tudi slovenska imena mest.²¹ Kot Slowenzen so zapisani tudi na Etnografski karti Avstrije. Za etnografske karte se je uveljavila praksa, da so bile pridane table ljudstev (Völker-Tafel). Tako je bilo tudi na tej karti. Slovenci so v skupini Slovani, ki jo sestavlja 5 podskupin: Čehi, Moravani in Slovaki, Poljaki, Malorusi, Rusini, »Russniaki« in »Pokuten«, Iliro – Srbi ter Bolgari. Slovenci so v podskupini Iliro – Srbi, kjer so pod a) Srbi, Šokci ter »Raizen«, pod b) Hrvati (Chorwaten (Kroaten) in pod c) Slovenci (Slowenzen (Winden)). Tako so bili Slovenci jasno umeščeni med Južne Slovane.

Tako so bili Slovenci že pred marčno revolucijo leta 1848 uvrščeni na zemljevidu evropskih narodov. »Zemljevid slovenske dežele in pokrajin« Petra Kozlerja, je bil takoj po izidu leta 1853 prepovedan, dostopen je postal šele po letu 1861 in bil leta 1864 in 1871 ponovno natisnjen, tako da je služil zahtevi po Zedinjeni Sloveniji ravno v času taborov.

In ne nazadnje, leta 1848 objavljena zahteva po Zedinjeni Sloveniji je dobila dopolnilo v cesarskem odloku 4. marca leta 1849, kjer je pisalo, »da bi bila vzpostavljena enakopravnost vseh v naši državi zedinjenih narodov«, bo izhajal državni zakonik in vladni list v vseh po deželah običajnih jezikih, ki bodo dodani nemškemu originalu. Za vsako deželo pa ukazuje izdajo deželnih zakonikov v jeziku dežele, ki mu je potrebno dodati nemški prevod. V slovenskem prevodu je bilo ukazano, da izhajajo zakoniki v naslednjih jezikih:

1. v nemškem,
2. v laškem,
3. v ogrskem,
4. v češkem (ki je tudi pismeni jezik za Moravce in za Slovake),
5. v poljskem,
6. v rusinskem,
7. v slovenskem,
8. v srbsko-ilirskem s srbskimi civilnimi črkami,
9. v srbsko-ilirskem (hrvaškem) z latinskimi črkami,
10. v romunskem (moldavo-vlaškem) jeziku.²²

S tem je postala slovenščina eden od desetih uradnih jezikov v državi. Konkreten dosežek so bili prevodi državnih in deželnih zakonov. Prvič v zgodovini je država zaposlila in plačala slovenskega prevajalca. Nedvomno pa je bil to tudi odločilen korak k enotnemu slovenskemu knjižnemu jeziku, ki se mu nihče izmed Slovencev ni upiral. Vendar je v praksi v slovenskem jeziku

²¹ Vincenc Rajšp, Die erste Karte des Slowenischen Siedlungsgebietes und ihre Vorlage. V: *Biblos. Beiträge zu Buch, Bibliothek und Schrift. Süd-Ost-Europa. Oesterreichische Nationalbibliothek Wien*, 2007/1, 107–124.

²² Občni državni zakonik in vladni list Avstrijskiga cesarstva. Ukaz, Beč 2. aprilja 1849.

»Občni državni Zakonik in vladni list Avstrijskiga cesarstva« izhajal le do leta 1852, menda je prenehal izhajati zaradi premajhnega zanimanja in povpraševanja. Ponovno pa je začel izhajati v času taborov, leta 1870 kot »Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru«, izhajal pa je do leta 1916.

Tabori so odmevali tako v domačem slovenskem kot tudi nemškem dežel-nem in osrednjem dunajskem časopisju. Federalistični časopisi so poročali naklonjeno, nemško liberalni pa nenaklonjeno, saj so zahteve, predvsem tista po Zedinjeni Sloveniji, odločno zavračali. Nastajala pa je tudi spomin-ska literatura, tako je Josip Vošnjak izdal leta 1869 brošuro Slovenski tabori. Spomin-sko knjižico »Tabor pri Šempasu 18. oktobra 1868« je izdal Ernest Klavžar še istega leta.²³ Knjižica je ponovno izšla ob stoletnici tabora 1968 s spremno študijo zgodovinarja Branka Marušiča. Ob stoletnici prvega slovenskega tabora v Ljutomeru je izšla obširna študija izpod peresa zgodovinarja Viktorja Vrbnjaka.²⁴ O ljutomerskem taboru je ob njegovi 140-letnici potekal znanstveni simpozij 7–8. avgusta 2008, ki ga je organiziral profesor dr. Marko Jesenšek. Referati so bili objavljeni v Časopisu za zgodovino in narodopisje.²⁵ Ljutomer je ohranil spomin na taborsko gibanje s posebno muzejsko zbirko leta 1981 in s katalogom s študijo Vasilija Melika in glavnimi podatki o taborih, ki jih je zbral V. Rajšp, ki je bil tudi avtor zbirke. Zbirka je bila posebna tudi po tem, ker je bila elektronsko vodena, kar je bila prava inovacija, ki se pa žal ni obdržala. Leto pred tem, 1980, pa je bilo »Posvetovanje o vlogi taborskega gibanja v slovenski zgodovini«, ki sta ga organizirala Zgodovinsko društvo Maribor in Občinski kulturni skupnosti Gornja Radgona in Ljutomer, potekal pa je v hotelu Radin v Radencih. Zbrali so se takrat najboljši poznavalci taborskega gibanja: dr. Vasilij Melik, dr. Branko Marušič, dr. Avguštin Malle, prof. Viktor Vrbnjak, mag. Stane Granda in prof. V. Rajšp. Študijo o ljutomerskem in žalskem taboru je v nemščini objavil Balduin Saria.²⁶ Stoletnice tabora so se spomnili v Sevnici kjer je izšla tudi knjižica »Ob stoletnici slovenskega tabora v Sevnici 2. V. 1869 – 2. V. 1969. Temeljito študijo o koroških taborih je napisal dr. Avguštin Malle »Tabori na Koroškem«, ki je izšla v Zgodovinskem časopisu. Stoletnice tabora so se spomnili tudi v Brdih s knjižico »Ne vdajmo se! Ob stoletnici briškega tabora 1869–1969.«²⁷ Publikacija Ob stoletnici viž-marskega Tabora²⁸ je spomnila na Tabor v Vižmarjih. Tabora so se spomnili

²³ V Gorici 1868. Natisnil Seitz.

²⁴ Viktor Vrbnjak, Prvi slovenski Tabor v Ljutomeru. Založba obzorja Maribor, 1968.

²⁵ Časopis za zgodovino in narodopisje. Letnik 79, Nova vrsta 44, št. 1–2, 2008.

²⁶ Saria Balduin, Die ersten Slowenischen Tabore zu Luttenberg und Sachsenfeld im Jahre 1868. V: Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark 60, 1969, 85–105.

²⁷ Nova Gorica – Dobrovo v Brdih 1969.

²⁸ Ljubljana 1969.

tudi v Sežani s publikacijo *Ob stoletnici sežanskega tabora 1870–1970*.²⁹ Na tabor v Kubedu je ob stoletnici spomnila študija Janeza Kramarja *Prvi Tabor v Istri*.³⁰ Tudi tabor na Kastvu je doživel odmev ob stoletnici s knjigo Petra Strčića, *Prvi tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka*.³¹

Tabori so tako nedvomno ustvarili med Slovenci globok vtis. Organizatorji so zaznali pomembnost časa, ki je bil poln pričakovanj in se je zdel prelomen za bodočnost slovenskega naroda. Taborska doba je bila enkratna, ni se več ponovila, kar niti ni bilo možno, ne le zaradi vladnih prepovedi in razhajanj med slovenskimi politiki, temveč ker bi bilo potrebno nagovorjene teme in zahteve uresničevati od spodaj in preko deželnozborskih ter državnozborskih poslancev, ki pa jih je bilo potrebno najprej izvoliti, medtem ko zahteva po Zedinjeni Sloveniji direktno in po zakoniti poti ni bilo mogoče takoj udejaniti. Bilo pa je mogoče postoriti veliko drugih neobhodnih stvari za notranje slovensko združevanje kakor tudi promocijo navzven. In to se je nedvomno uresničevalo. Pomembne so postale volitve, saj so poslanci v deželnih zborih in državnem zboru lahko izpovedovali slovenske zahteve. Seveda pa je bilo veliko odvisno tudi od poguma slovenskih poslancev. V času po taborih pa so pogumno nastopali prav nekdanji taborski govorniki, kot sta bila na primer Josip Vošnjak in Božidar Raič, ki je leta 1886 sredi dela v državnem zboru umrl. Zagotovo je bilo, kot je začutil Raič sam, delo v državnem zboru, ko je bilo treba govoriti in braniti zahteve pred nasprotniki, čisto nekaj drugega kot govoriti množicam, ki so ga navdušeno poslušale.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettskanzlei 1870.

Časopisni viri

Neue Freie Presse, 1869.

Slovenski gospodar, 1870.

Literatura

Carl Bernhardt, *Sprachkarte von Deutschland. Als Versuch, entworfen und erläutert*, Kassel: J. J. Bohne, 1844.

²⁹ Nova Gorica – Sežana 1970.

³⁰ Koper 1970.

³¹ Rijeka 1971.

Richard Böckh, *Die Deutschen. Volkszahl und Sprachgebiet in den europäischen Staaten. Eine statistische Untersuchung.* Berlin 1869.

Časopis za zgodovino in narodopisje. Letnik 79, Nova vrsta 44, št. 1–2, 2008.

Adolf Fischhof, *Österreich und die Bürgschaften seines Bestandes.* Wien 1869.

Ludvik Karničar, 200 Jahre seit der Gründung des ersten Studentenvereines Societas Slovenica durch Johann Nepomuk Primitz (Janez Nepomuk Primic) und die Bedeutung der Stadt Graz für die Slowenen. V: *Graz und die Slowenen / Gradec in Slovenci*, (uredila) Ludvig Karničar in Vincenc Rajšp. Wien-Graz-Ljubljana 2011, str. 23–37.

Ernest Klavžar, *Tabor pri Šempasu 18. oktobra 1868.* Gorica 1868.

Janez Kramar, *Prvi Tabor v Istri.* Koper 1970.

Avguštin Malle, Tabori na Koroškem. V: *Zgodovinski časopis* 41, 1987, št. 4, str. 599–622.

Branko Marušič, *Doktor Karel Lavrič (1818–1876) in njegova doba.* Ljubljana 2016.

Vasilij Melik, Slovensko narodno gibanje za časa taborov. V: *Slovenci 1848–1918. Razprave in članki.* Izdal, uredil in spremno besedo napisal Viktor Vrbnjak. Maribor 2002, str. 351–377.

Vasilij Melik, Tabori 1868–1871. V: *Slovenci 1848–1918*, Maribor 2002, str. 365–377.

Ne vdajmo se! Ob stoletnici briškega tabora 1869–1969. Dobrovo v Brdih 1969.

Ob stoletnici sežanskega tabora 1870–1970. Sežana 1970.

Ob stoletnici slovenskega tabora v Sevnici 2. V. 1869–2. V. 1969. Sevnica 1969

Ob stoletnici vižmarskega Tabora. Ljubljana 1969.

Občni državni zakonik in vladni list Avstrijskiga cesarstva. Ukaz, Beč 2. aprilja 1849.

Physikalischer Atlas: oder Sammlung von ... Karten, auf denen die hauptsächlichsten Erscheinungen der anorganischen und organischen Natur nach ihrer geographischen Verbreitung und Vertheilung bildlich dargestellt sind. Zweiter Band. 6. Zoologische Geographie; 7. Anthropographie; 8. Ethnographie. Gotha 1848.

Vincenc Rajšp, 'Novi škof mora usmeriti delovanje duhovščine na njeno prvotno področje'. Imenovanje J. Zl. Pogačarja za ljubljanskega škof leta 1875. V: *Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, Ljubljana 2001, str. 607–619.

Vincenc Rajšp, Die erste Karte des Slowenischen Siedlungsgebietes und ihre Vorlage. V: *Biblos. Beiträge zu Buch, Bibliothek und Schrift. Süd-Ost-Europa.* Oesterreichische Nationalbibliothek Wien, 2007/1, 107–124.

Vincenc Rajšp, Oris protestantizma na Goriškem v 19. stoletju do prve svetovne vojne. V: *Stati inu obstati*, letn. 14, 2018, [št.] 28, str. 11–42, 249–250.

Balduin Saria, Die ersten Slowenischen Tabore zu Luttenberg und Sachsenfeld im Jahre 1868. V: *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark* 60, 1969, str. 85–105.

Petar Strčić, *Prvi tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka.* Rijeka 1971.

Pawel Josef Šafařík, *Slowanský narodopis. S Mappau.* W Praze 1842.

Taborsko gibanje na Slovenskem. Ljubljana – Ljutomer 1981.

Josip Vošnjak, *Slovenski tabori.* Maribor 1869.

Viktor Vrbnjak, *Prvi slovenski Tabor v Ljutomeru.* Maribor 1968.

THE TABOR-MOVEMENT IN SLOVENIA BETWEEN 1868 AND 1871. THE CENTENARY OF THE TABOR AT KAPELA

Summary

The Slovene *Tabori* (Slovene national movement) are, without a doubt one of the most exciting periods of the Slovene political and cultural history. They covered the whole Slovene national territory in the Austrian part of the Monarchy. Still, they were interesting also for visitors from the other part of Hungary, from Prekmurje, and for Slovenes from another country – from Italy. There were three *Tabori* in East Slovenia: at Kapela, in Ljutomer and Ormož, and three in West Slovenia in Tolmin, Biljana and Sežana, while the *tabor* in Renče was forbidden in 1871. *Tabori* were also in the North in Carinthia and the South in Kubed, and there was one Croatian-Slovene *tabor* in Kastav. The only *tabor* in Carniola was in Vižmarje, but one more was planned for Lesce and was forbidden in 1871.

All *Tabori* had common points, like demanding Unified Slovenia, the use of the Slovene language in public and schools, and the points on critical local issues. The speakers were representatives of professions that were supporting the Slovene language and were not depended on the daily politics, like priests, lawyers, doctors, framers, and also members of some other professions.

Tabori are not only reflections of some provincial situation but were included in a broader space in the politics of European nations and states. They were driven by the situation in their state of Austria-Hungary, mostly by the constitution of 1867 that enabled such meetings. Another factor was the Article 19 of the constitution, which stated equality among nations of the state and the parliamentary system. The above stated enabled Slovenes to declare their demands in the parliament and in the provincial assemblies.

The thought of Unified Slovenia was, without a doubt encouraged by the European general political situation, as the unification of Italy in 1861. Italy defeated Austria in 1866 and took over Venetia and Friuli, where Venetian Slovenians lived, and the unification of German states was also expected.

The unification of Slovenia was also forced by the inner political situations, for the dualism enabled supremacy of the two largest nations in the Monarchy, of Germans and Hungarians, and Czechs also fought for a similar status. The national element was not the only deciding element; there were political parties with distinct influence and searching for allies and making alliances.

Slovenes did not appear on the public political scene only after organising *Tabori*. Already before the turning year of 1848, they were introduced in German as *Slowenzen* or *Slowenen*, and in the “table of nations,” they were defined as an independent nation (the people) in the South Slavic group. Even though Slovenes did not have any influential politicians, they were still in the right place at the right time. They were foremost university professors, like Fran Miklošič at the Vienna University and other Slovene professors at the Graz University. Besides the above mentioned, there were also Slovene students studying at both universities, where they shaped their national-political beliefs in the broader Austrian international context. Vienna was an essential Slovene literary and cultural centre and also the publishing place of Fran Levstik’s humoristic newspaper *Pavliha*, which was published between 1869 and 1870.

Tabori did not create these circumstances, but they did – without a doubt – help draw attention to Slovenes. The major Austrian newspapers, the liberal and the conservative ones, and other national newspapers, mostly the Czech, reported on the political situation in Slovenia.

In the times of *Tabori*, boundaries of Slovene enthusiasm and expectations about the primary demand – Unified Slovenia, were clear. The liberal, mostly German side rejected the demand strongly, and this was visible in its newspapers and the parliament and the provincial assemblies. The demand for Unified Germany encouraged Slovenes to demand Unified Slovenia. The unification of Germany into the German Empire was proclaimed on 18 January 1871, and the German Empire was another source of fear that the Austrian Germans will get all the support. Negotiations for an agreement with Czechs, which would be like the one with Hungarians, were unpleasant for Slovenes, for Czechs demanded an agreement based on the historic land and this solution was not favourable for Slovenes. The patronage of Rome and unification with the Italian state on 6 October 1870 caused a massive opposition of the Austrian catholic circles. The Slovene conservative side, which counted on the alliance with the Austrian conservative side that was federalist oriented, was criticised for demanding the Unified Slovenia that would result in breaking historical boundaries. The Slovene liberals and the Young Slovenes also did not have allies in the German liberals. In the times of *Tabori*, Slovene politicians had no support for their major project – Unified Slovenia. They were left to find a new and own way to preserve the Slovene nationality and to form a nation responding to the demands of the time; the path led through a jungle of external oppositions and inner conflicts, which came to a successful ending after the end of World War I.

DIE TABOR-BEWEGUNG IN SLOWENIEN ZWISCHEN 1868 UND 1871. ANLÄSSLICH 100 JAHRE DES TABOR BEI KAPELA/KAPPELEN

Zusammenfassung

Slowenische *Tabori* stellen zweifellos eine der interessantesten Perioden in der slowenischen politischen und kulturellen Geschichte dar. Sie fanden auf dem ganzen slowenischen Gebiet der österreichischen Hälfte der Monarchie statt, und sie waren auch für Besucher aus der zweiten Hälfte Ungarns, aus Prekmurje und für Slowenen aus einem anderen Land – aus Italien – interessant. Im Osten Sloweniens waren drei *Tabori*: bei Kapela/Kappelen, in Ljutomer/Luttenberg und Ormož/Friedau. Drei waren im Westen in Goriško, in Tolmin/Tolmein, Biljana/Bigliana und Sežana/Sesana, wobei der *Tabor* in Renče/Rentschach im Jahr 1871 verboten wurde. *Tabori* waren auch im Norden, in Kärnten in Feistritz ob Bleiurg/Bistrici pri Pliberku, Selpritsch/Žoprače, Zgornje Buhlje/Oberwuchel und im Süden in Kubed/Cubida, ein kroatisch-slowenischer *Tabor* war in Kastav. In Oberkrain war der einzige *Tabor* nur in Vižmarje/Vishmerje, ein zweiter war jedoch auch in Lesce/Lees geplant, war aber im Jahr 1817 verboten.

Alle *Tabori* hatten gemeinsame Anforderungen, und zwar verlangten sie Vereintes Slowenien, Gebrauch der slowenischen Sprache in allen Ämtern und Schulen sowie wichtige lokale Anforderungen. Die Redner waren Vertreter der damals slowenischer Sprache wohlgesinnten Berufe: Priester, Anwälte, Bauer und auch Vertreter anderer Berufe.

Tabori waren nicht nur Ausdruck provinzieller Verhältnisse, sondern nahmen im breiten Rahmen von Politiken europäischer Nationen und Staaten teil. Günstig waren auch Verhältnisse im eigenen Staat – in Österreich-Ungarn, vor allem die Verfassung aus dem Jahr 1867, die solche Versammlungen überhaupt ermöglichte, der Artikel 19 der Verfassung über die Gleichberechtigung aller Nationen im Staat und das parlamentarische System, in dem auch Slowenen die Möglichkeit bekamen, im Parlament und in Landesversammlungen ihre Anforderungen zu stellen.

Der Gedanke an Vereintes Slowenien wurde ohne Zweifel auch durch die allgemeine politische Lage in Europa angeregt, und zwar durch die Vereinigung Italiens im Jahr 1861; Italien besiegte als Nationalmacht Österreich im Jahr 1866 und erwarb Venetien und Friaul, wo auch Slowenen lebten. Die Vereinigung von deutschen Staaten und kleineren Staaten lag auch in der Luft. Zur Vereinigung drängten auch innenpolitische Verhältnisse, denn Dualismus ermöglichte die Übermacht zweier größter Nationen in der Monarchie, der Deutschen und der Ungarn, wobei auch die Tschechen um gleichen Status kämpften. Entscheidend war aber nicht nur das nationale Element, sondern auch politischer Einfluss einzelnen Parteien bei der Suche nach Alliierten und bei Bündnisschließungen.

Die *Tabor*-Bewegung war nicht die erste Gelegenheit, bei der die Slowenen auf das politische Parkett traten. Schon vor dem Umbruchjahr 1848 waren sie in der deutschen Sprache mit Eigennamen als Slowenzen oder Slowenen vorgestellt, und an der „Völkertafel“ waren sie als selbstständige Nation (selbstständiges Volk) der südslawischen Gruppe angeführt. Obwohl Slowenen noch keine herausragender Politiker hatten, waren zur richtigen Zeit am richtigen Ort slowenische Universitätswissenschaftler, zu der Zeit vor allem Fran Miklošič in Wien und slowenische Professoren an der Grazer Universität. Dabei waren an beiden Universitäten auch slowenische Studenten, die hier ihre nationalpolitischen Anschauungen im breiten österreichischen internationalen Kontext bildeten. Wien war auch wichtige slowenische literarische und kulturelle Nahtstelle und hier gab Fran Levstik zwischen 1869 und 1870 die humoristische Zeitschrift *Pavliha/Hanswurst* heraus.

Diese Verhältnisse entstanden nicht wegen der *Tabor*-Bewegung, die *Tabori* verhalfen jedoch zur größeren Anerkennung der Slowenen. Zentrale österreichische Zeitschriften, sowohl liberale wie konservative und nationale Zeitschriften, vor allem die tschechischen, berichteten über das politische Geschehen im slowenischen Raum.

In der Zeit der *Tabor*-Bewegung wurden die Grenzen von slowenischem Enthusiasmus und slowenischer Erwartungen bezüglich der Hauptanforderung – des Vereinten Slowenien klar. Da diese Anforderung seitens des liberalen – verfassungsgemäßen, vor allem deutschen Teils, strengstens abgelehnt wurde, war in den Zeitungen zu lesen, man spürte es aber auch im Parlament und in den Landesversammlungen. Die Anforderung an Vereinigung von Deutschland machte den Slowenen viel Mut, vor allem als es am 18. Januar 1871 wirklich zur Vereinigung kam. Es kam zum Deutschen Reich, zu einer neuen Quelle der Angst, dass in diesem Land österreichische Deutsche die Unterstützung bekommen könnten.

Die Verhandlungen für ein Abkommen mit den Tschechen, das ähnlich wäre mit dem Abkommen mit den Ungarn, war für Slowenen ungünstig, denn die Tschechen wollten ein Abkommen auf Basis des historischen Staates. Die Obhut von Rom und die Vereinigung mit dem italienischen Staat am 6. Oktober 1870 verursachte heftigen Widerspruch seitens österreichischer katholischer Kreise. Die slowenische konservative Seite erwartete Unterstützung von der österreichischen konservativen Partei, die als föderalistisch orientiert galt, und erlebte Kritik wegen des Vereinten Sloweniens, das auch historische Grenzen ändern wollte. Auch die slowenischen Liberale oder die Jungslowenen hatten bei den deutschen Liberalen bei der Anforderung an Vereintem Slowenien keine Unterstützung. Aus diesen Gründen waren die slowenischen Politiker in der Zeit der *Tabor*-Bewegung ziemlich alleingelassen und ohne richtige Unterstützung für ihr Hauptprojekt – Vereintes Slowenien. Vor ihnen lag nur die Suche nach ihrem neuen, eigenen Weg für die Erhaltung der slowenischen Nationalität und die zeitgemäße Gestaltung einer Nation. Dieser Weg führte durch den Dschungel von äußeren Gegensätzen und inneren Streitigkeiten, sie schafften es aber bis Ende des Ersten Weltkrieges, ihn erfolgreich zu bewältigen.

Zastrta bolečina: abortus na območju Maribora med svetovnima vojnama¹

Mateja Ratej*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94(497.4Maribor):613.888.151.2"1918/1941"

Mateja Ratej: Zastrta bolečina: abortus na območju Maribora med svetovnima vojnama.
Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 91=56(2020), 2–3, str. 40–52

Avtorica se v kulturnozgodovinski študiji ukvarja s kazenskimi primeri nedovoljenega opravljanja abortusov na področju okrožnega sodišča v Mariboru med svetovnima vojnama, ki razkrivajo odnos do abortusa ter zarisujejo družbene okoliščine, v katerih so bile ženske zaradi umetnih prekinitev nosečnosti stigmatizirane in prepuščene bolj ali manj usposobljenim zdravnikom ali mazačem, ki so se ukvarjali z opravljanjem splavov. Zaradi visoke stopnje socialne neenakosti so bile najbolj ogrožena skupina žensk z neželenimi nosečnostmi delavke, služkinje, kmečke ženske ali dekle ipd. Avtorica izpostavlja več kazenskih primerov, mdr. mariborskega zdravnika Hermanna Kraussa in zobozdravnika Antona Levca, ki mu je neposredno po splavu umrla sedemindvajsetletna tkalka Hutterjeve tovarne, ter primer Marije Wölle, soproge mariborskega poštarja in matere štirih otrok, ki je bila med svetovnima vojnama večkrat kazensko preganjana zaradi izvajanja splavov; njene stranke so bile manj premožne ženske iz Maribora in okolice, ki so želele prekiniti nosečnost.

Ključne besede: 1918–1941, Marija Wölle, Anton Levec, abortus, zgodovina mentalitet

1.01 Original Scientific Article
UDC 94(497.4Maribor):613.888.151.2"1918/1941"

Mateja Ratej: Veiled Pain: Abortions in the Maribor Area During the Interwar Period.
Review for History and Ethnography, Maribor 91=56(2020), 2–3, pp. 40–52

In this cultural-historical study, the author deals with criminal cases of illegal abortions in the Maribor district court area in the interwar period. These cases reveal the

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0088 (B), ki ga financira ARRS.

* dr. Mateja Ratej, znanstvena sodelavka, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 1, 1000 Ljubljana, mratej@zrc-sazu.si

attitude towards abortion and outline the social circumstances, in which women were stigmatised because of the artificial termination of pregnancy and were left in the hand of more or less qualified doctors or charlatans, who carried out abortions. Due to a high level of social inequality, the most endangered group of unwantedly pregnant women were workers, servants, farmers, or maids, etc. The author emphasises multiple criminal cases, among others the cases of Maribor doctor Hermann Krauss and dentist Anton Levč, who caused an instant death after carrying out an abortion for a twenty-seven-years old weaver from the Hutter factory. She also presents Marija Wölle, a wife of a Maribor postman and a mother of four, who was during world wars many times prosecuted for doing abortions. Her clients were not so wealthy women from Maribor and its surroundings, who wanted to terminate their pregnancies.

Keywords: 1918–1941, Marija Wölle, Anton Levč, abortion, history of mentalities

»Ženska brez toalete je kakor tica brez perja: smešna, zmrzla in neumna. Bedasto je zahtevati, naj se ženska ne kiti in ne lepotiči. Ženska brez lepote – svoje ali vsaj za možev denar drago nakupljene – sploh ni ženska. Lepota je ženski poklic, namen, pamet in moč.«² Lahkotne modrosti iz liberalnega *Slovenskega naroda* o vlogi in odnosu med moškim in žensko iz leta 1921 so izjemna ilustracija trdnih koordinat, ki jih je ženskemu spolu in posebej še ženskemu telesu izrisoval čas po koncu prve svetovne vojne, za katerega sicer velja, da je polagoma rahljaj patriarhalne odnose med spoloma. Kako daleč je bilo v tistem času do ženske enakopravnosti in enakovrednosti v družbi, govori politična izključenost ženskega spola iz političnega (javnega) življenja in družbeno predpisana vloge ženske za materinstvo, medtem ko se je družbeni nadzor nad ženskim telesom najglobje odslikaval v odnosu do abortusa.³

V času prve jugoslovanske države med svetovnima vojnama je bil abortus kazniv in socialno nesprejemljiv. Jugoslovanski kazenski zakonik iz leta 1929 je v svojem 170. in 173. členu določal zaporno kazen do treh let za žensko, ki bi umetno prekinila nosečnost in zaporno kazen do petih let za osebo (zdravnika, lekarnarja ali babico), ki bi abortus opravila.⁴ A obenem je kazenski zakonik prinašal pomembno novost v primerjavi s predhodno zakonodajo, saj je uvedel medicinsko indikacijo, kar je bil prvi korak k legalizaciji abortusa. V izogib zlorabam je po novem veljalo tudi, da je vsako prošnjo za abortus iz medicinskih razlogov obravnavala zdravniška komisija. Kot kažejo kazenski spisi, pa so posamezni zdravniki zdravniško indikacijo upoštevali že pred sprejetjem kazenskega zakonika leta 1929.⁵

² Žena in mož, *Slovenski narod*, 4. 10. 1921, 4.

³ Glej npr.: Leskošek: *Zavrnjena tradicija*, 214–221.

⁴ Iz novega kazenskega zakonika, *Slovenec*, 1. 2. 1929, 1.

⁵ Cergol Paradiž, *Ženske reproduktivne pravice – pravna regulacija abortusa*, 236.

Spričo padanja natalitete in v tesni navezavi na katoliške vrednote je konec tridesetih let prejšnjega stoletja v Slovenski ljudski stranki kot najvplivnejši slovenski politični stranki potekala izjemna politizacija nizke rodnosti. Ban Dravske banovine Marko Natlačen in član omenjene stranke je sredi februarja 1940 v banskem svetu prebral poročilo o gibanju prebivalstva na Slovenskem. Porazno poročilo, kot se je izrazil komentator *Slovenca* in nadaljeval, da se slovenskemu narodu ni treba bati tujih osvajalcev, ker se bo sam iztrebil. Ban Natlačen je povedal, da je naravni prirastek na Slovenskem še po koncu svetovne vojne veliko obetal, a je začel v tridesetih letih 20. stoletja strmo padati. »Socialna bolezen padanja rojstev je močno zajela naše meščanstvo, globoko se je vgnezdila med delavstvom in posega v mnogih krajih tudi že po kmetu,« je ban dramatično vlekel meje med razredi in nazadnje svareče zažugal: padanje rojstev ni le socialna, tudi moralna bolezen je! Ban Dravske banovine je meril na abortus. Imenoval ga je bela kuga, zdravnike, ki so ga izvajali, pa morilci in najostudnejši škodljivci naroda.⁶

Sredi tridesetih let 20. stoletja se je tudi med jugoslovanskimi zdravniki utrdila zavest o nujnosti prilagoditve stroge zakonodaje novim družbenim razmeram, o čemer govori podatek, da je jugoslovansko zdravniško društvo v tistem času podprlo legalizacijo splava. Temu je javno opazno nasprotoval ljubljanski zdravnik Matej Justin, ki se je prišteval med katoliške zdravnike: »Umor je umor, pa naj bo to umor odraščene človeka ali splav nerojenega otroka.« Priporočal je metodo spremljanja plodnih in neplodnih dni pri ženski, za katero je menil, da bo v prihodnosti povsem izničila potrebo po abortusu.⁷ Odločno podporo uvajanja etičnih, evgeničnih in socialnih indikacij (ob zdravniških) za splav so medtem leta 1933 izrazila tri ženska društva: Zveza delavskih žen in deklet, Ženski pokret in Zveza akademsko izobraženih žena. Pri tem je šlo v primeru etičnih indikacij za odobritev splava v primeru posilstva, v primeru evgeničnih indikacij za splav zaradi dednih poškodb plodu in v primeru socialnih indikacij za revščino nosečnice.⁸

Na vse glasnejše prodiranje glasu žensk iz nekatoliškega kroga v javni prostor na področju prekinitev nosečnosti v tridesetih letih 20. stoletja je kazal tudi izid knjige zdravnika Karla Petriča o regulaciji rojstev in preprečevanju zanositve *Regulacija rojstev: s posebnim ozirom na Knaus-Oginovo teorijo o periodični ženski rodovitnosti in nerodovitnosti*. Knjiga je izšla ob koncu leta 1936 pri ženskem mesečniku *Žena in dom*, katerega urednica Marija Podkrajšek, ki se občutljive tematike abortusa v svojih odmevni pisemski

⁶ Nazadujemo!, *Slovenec*, 16. 2. 1940, 1.

⁷ Matej Justin, Ali naj uzakonimo umor nerojenega otroka?, *Slovenec*, 23. 10. 1935, 3.

⁸ Cergol Paradiž, Ženske reproduktivne pravice – pravna regulacija abortusa, 238.

komunikaciji z bralkami ni javno lotevala, je ob izidu knjige priznala, da jo je k odločitvi za izdajo knjige navedlo prav veliko število pisem bralk na to temo.⁹

Urednica ženskega mesečnika je zavzeto podpirala izobraževanje žensk na področju spolne vzgoje, ki mu je zdravnik Justin odločno nasprotoval: »Posve-tovalnice za dekleta in žene o spolnih zadevah pa najodločneje odklanjam, ker bodo tako različno vodene, kakor so različna mnenja zdravnikov. Prej se moramo natančno pomeniti in določiti smernice, ki bodo za vse zdravnike sprejemljive.«¹⁰ Življenje slovenskih žensk v rodni dobi, ki so se soočale z ne-želenimi nosečnostmi, je medtem teklo v podtalju in po svoje. To prepričljivo kažejo tudi kazenski spisi okrožnega sodišča v Mariboru, ki so med svetov-nima vojnama obravnavali kaznivo dejanje abortusa. Iz njih je med drugim razvidno, da je bila policijska prijava zaradi nedovoljenega abortusa pogosto priročno sredstvo za maščevanje in obračunavanje med znanci, partnerji ali celo bližnjimi sorodniki.¹¹ V pričujočem besedilu se bomo podrobneje po-svetili predvsem kazenskim spisom tistih akterjev, pri katerih abortus ni bil enkratno dejanje, porojeno iz življenjskih okoliščin, in ko so ženskam z ne-zaželenimi nosečnostmi iz zagate pogosto pomagali tudi nekateri mariborski zdravniki z argumentom o zdravniških indikacijah za splav, temveč s tistimi, za katere lahko glede na vsebino kazenskih spisov upravičeno sklepamo, da so se z opravljanjem nedovoljenih splavov redno ukvarjali.

* * *

Zdravnik Hermann Krauss je bil na mariborskem sodišču nekajkrat pove-zan z izvajanjem nedovoljenih abortusov, prvič leta 1921, ko so tožilci proti nje-mu uspeli oblikovati obtožnico. Skoraj šestdesetletni v Gradcu rojeni Krauss, sicer pa mariborski Nемеc evangeličanske vere, je jeseni 1920 opravil splav dvema ženskama; prva je zanosila s trgovskim pomočnikom, druga, nataka-rica v hotelu Zamorc, ni želela izdati moškega, s katerim sta spočela otroka. Ker se je zdravnik zagovarjal s trditvijo, da je splav pri prvi ženski izvedel zaradi bistveno zožene medenice, so sodni izvedenci njena rodila natančno pregledali. Nastalo je osupljivo medicinsko poročilo, ki je telo ženske, ki si ni želela otroka, zreduciralo na stroj za rojevanje v službi nacije in države: »Po natančnem merjenju sta izvedenca ugotovila, da znaša razdalja medenice pri

⁹ O preprečenju zanositve, *Žena in dom*, december 1936, 433.

¹⁰ Matej Justin, Legalizacija splava in katoličan, *Slovenec*, 15. 11. 1935, 7.

¹¹ Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Kzp VI 21/34, Vr XI 837/27.

Gradišnikovi 7,5–8 cm, je torej le malenkostno zožena in spada med štirimi stopnjami zoženj v drugo stopnjo. Pri porodih /.../ tako zožene medenice nastopijo tu pa tam težkoče, ki zahtevajo posebno pozornost, mnogi porodi pa izidejo tudi v teh slučajih brez operativnega posega srečno za mater in otroka. Porodi pri tej stopnji zoženja medenice se morajo prepustiti delovanju narave same.«¹²

Ker je Hermann Krauss v nadaljevanju kazenskega postopka uspel dokazati medicinsko upravičenost abortusa pri obeh dekletih, je mariborsko sodišče v začetku novembra 1921 zanj izdalo oprostilno sodbo.¹³ To mu je uspelo ob pomoči nekaterih zdravniških kolegov, med drugim Franca Stamola, ki je bil istega leta tudi sam zaslišan na mariborskem sodišču zaradi primera abortusa druge pacientke, v katerega je bil prav tako vpleten Krauss. Iz obeh spisov je razvidno, da sta zdravnika v tistem času delovala povezano tako, da sta družno izdajala zdravniška spričevala o obolelosti nosečnicam, ki so želele splaviti. Stamol je tako na zaslišanju povedal: »Ker mi je Rabova (pacientka, op. p.) zatrdila, da je bila pri dr. Kraussu in da je ta izjavil, da je pripravljen napraviti poseg, ako prinese spričevalo, /.../ sem ji izstavil spričevalo.«¹⁴

Za razumevanje odnosa do splava tako med zdravniki kot v splošni javnosti pa je pomemben dopis, ki ga je v Krausovi zadevi sodišče na predlog državnega tožilstva v Mariboru konec novembra 1921 poslalo Zdravstvenemu odseku za Slovenijo in Istro v Ljubljani. Ob priloženem Krausovem kazenskem spisu so mariborski sodniki zapisali: »Iz teh spisov se posnema, da vlada med zdravniki glede indikacije za splav prilična desorientiranost: jeden se sklicuje na graško, drugi na dunajsko, tretji na berlinsko in königsberško šolo. /.../ Ker se ravno sedaj izdeluje novi kazenski zakon, bi morda ne bilo odveč, ako sprožite pri dotični komisiji misel, naj bi se sprejela v zakon določba, da se sme upeljati abortus samo na zavodih, izvzemši slučaj neposredne smrtne nevarnosti.«¹⁵ Predlog mariborskega sodišča je na seji marca 1922 obravnaval tudi Pokrajinski zdravstveni svet za Slovenijo in zdravstvenemu odseku predlagal, da skuša pri vseh slovenskih sodiščih doseči, da zlasti v primerih, ko je zaradi abortusa obtožen zdravnik, izvedenci izhajajo strogo iz ginekološke stroke. Hkrati se je Pokrajinski zdravstveni svet zavzel, da beograjsko

¹² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr IX 1187/21, obtožnica, 22. 7. 1921.

¹³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr IX 1187/21, sodba V imenu Nj. Vel. Kralja, 4. 11. 1921.

¹⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr XI 1900/21, Zaslišba obdolženca – Franc Stamol, 10. 9. 1921.

¹⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr IX 1187/21, dopis mariborskega okrožnega sodišča Zdravstvenemu odseku za Slovenijo in Istro, 26. 11. 1921.

ministrstvo narodnega zdravja v razpravo glede kazenskega zakona v zvezi z abortusom vključi tudi zdravnike.¹⁶

* * *

S še hujšimi duševnimi stiskami so se spopadale tiste ženske in dekleta, ki ob neželenih nosečnostih niso poiskale tuje pomoči, temveč so skušale nosečnost odpraviti same, najpogosteje zaradi pritiska intimnih partnerjev. Med njimi je bilo osemnajstletno kmečko dekle iz Selnice ob Muri, ki je avgusta 1921 na zaslišanju pred mariborskim okrožnim sodiščem povedalo: »Priznam, da sem odpravila pred kakimi štirinajstimi dnevi telesni plod v petem mesecu nosečnosti s tem, da sem se skozi približno štirinajst dni stiskala z rokami. Plod sem pokopala doma na vrtu. /.../ Rekel je, da bode on (oče otroka, dvajsetletni kmečki fant, op. p.) otroka zadrnil, če pride živ na svet.«¹⁷ Mlada ljubimca je mariborsko okrožno sodišče že septembra 1921 obsodilo – njo na tri, njega pa na štiri mesece težke ječe.¹⁸

Le dva dni pred koncem leta 1924 se je na policijski postaji v Mariboru oglasil mesar in prekajevalec s Studencev, ki je ovadil kuharico klavniške restavracije zaradi abortusa, ki naj bi ji ga pred približno dvema letoma opravila Marija Trunk. Očitno je bila želja po očrnitvi kuharice zelo močna, saj sta ovaditelj in njegova znanka ter priča v zadevi pred njegovim odhodom na policijo na lastno pest obiskala znano izvajalko splavov, od katere sta iz prve roke izvedela, da je res vselej pripravljena na takšno delo in »je več uglednim dekletom tako delo napravila«. To jima je povedala v nemškem jeziku. Dvainštiridesetletna ločena šivilja in mati petih otrok z mariborske Meljske ceste nekaj dni kasneje na zaslišanju presenetljivo ni zanikala niti znanstva z nosečo kuharico niti svoje pomoči pri odpravi njene nadloge, ki pa ni bila nosečnost, temveč zgolj izostanek menstruacije. Trdila je, da ji je za ozdravitev svetovala kuhanje rabarbare v črnem vinu, ženske pa kasneje ni več videla ter od nje ni prejela plačila. Po neki znanki je čez nekaj časa slučajno izvedela, da je zvarek iz rabarbare uspešno opravil svojo nalogo.¹⁹

¹⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr IX 1187/21, zapisnik seje Pokrajinskega zdravstvenega sveta za Slovenijo, 20. 3. 1922.

¹⁷ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 1877/21, Zaslišba obdolženca – Marija Pfiŕer, 23. 8. 1921.

¹⁸ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 1877/21, sodba V imenu Nj. Vel. Kralja, 9. 9. 1921.

¹⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr IX 1545/24, policijski zapisnik, 28. 12. 1924.

Zaslišanje štiriintridesetletne kuharice na silvestrovo 1924 je brž razkrilo razloge za ovaditeljevo naperjenost zoper njo. Kuharica je bila mati njegovega nezakonskega otroka, ki ga je rodila leta 1921, priznanje očetovstva pa je dosegla šele s tožbo. Potrdila je tudi srečanje z Marijo Trunk, le da je sama trdila, da ji je ta za sprožitev splava svetovala tople sedeče kopeli. V drugo je bila noseča z moškim, ki ni bil ovaditelj. A zaslišanje tretje priče v zadevi v začetku januarja 1925 je vztrajno kazalo, da je Marija Trunk nosečnici splav opravila s pomočjo aparata, za opravljeno delo pa je od kuharice prejela plačilo.²⁰ Podobno kot v mnogih drugih primerih, ko po mazaških abortusih ni bilo smrtnih žrtev, tudi v primeru klavniške kuharice in verjetne izvajalke abortusov Marije Trunk mariborsko okrožno sodišče dlje od zaslišanj ni prišlo.

* * *

Za devetintridesetletnega zobozdravnika Antona Levca so se začele težave, ko je konec junija 1937 po nekajurnem hiranju na kavču v njegovi ordinaciji in v domači postelji naposled v sanatoriju ginekologa Benjamina Ipvavca zaradi sepse umrla sedemindvajsetletna tovarniška delavka. Levec je tkalki Hutterjeve tovarne opravil splav. Ker mlade soproge, ki je dom zapustila okrog 13. ure, rekoč, da gre k zobozdravniku, še pozno popoldne ni bilo nazaj, se je k zobozdravniku odpravil tudi mož, tkalec v Thomovi tekstilni tovarni. Ko je poravnal račun za opravljeno storitev – Levec mu je glede na neugoden socialni položaj zakoncev računal polovično ceno, se je delavec posvetil onemogli in prestrašeni ženi, ki ga je s sklenjenimi rokami prosila, naj nikomur ne pove, da je želela odpraviti nosečnost, za kar tudi sam ni vedel. Tudi Levec je delavcu pred odhodom iz ordinacije ostro zabičal, naj v primeru zapletov ne kliče nikogar, razen njega. Soprog je vidno oslabeledo ženo domov odpeljal s pomočjo izvoščka, saj ni mogla več hoditi. Doma ju je čakal osemnajstmesečni sin.²¹

Kako to, da je kot zobozdravnik opravljal zdravniško prakso, je Anton Levec na mariborskem sodišču pojasnil, da je imel veliko kirurške in porodniške prakse, saj je doštudiral medicino v Krakovu in Zagrebu, nato pa je bil zdravnik v Nišu, Ljubljani, Planini pri Sevnici in na Jesenicah. Šele leta 1932 se je naselil v Mariboru in se oprijel zobozdravstva. Tkalko Hutterjeve tovarne

²⁰ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr IX 1545/24, policijski zapisnik, 31. 12. 1924, 3. 1. 1925.

²¹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Kzp X 760/37, poročilo žandarmerijske stanice Košaki, 29. 6. 1937.

je sprejel v obravnavo v svoji ordinaciji, ker je bila rojakinja njegove matere in njegova znanka ter je močno tožila zaradi bolečin v trebuhu.²²

Zdravstveno stanje mlade delavke se je po posegu ponoči močno poslabšalo, vendar njen soprog ni uspel priklicati Levca. Naslednji dan se je zdravnik vendarle oglasil na njenem domu v bližnji Krčevini, a po pregledu ni bil zaskrbljen. Tkalka je umrla v sanatoriju Benjamina Ipavca, kamor je bila prepeljana po nenehnem padanju njenega zdravstvenega stanja. Levca je tedaj zajela panika ter je užaloščenemu vdovcu ponujal plačilo pogreba in izplačilo izdatne podkupnine v zameno za molk. Medtem ko ginekolog Benjamin Ipavec, ki je bil tudi sam leta 1929 osumljen izvajanja abortusov,²³ ni želel sprva ničesar vedeti o primeru smrti tovarniške delavke, se je v nadaljevanju zaslišanja po soočenju z izpovedmi drugih prič vendarle spomnil izjave pacientke pred smrtjo, da je splav izvedel Levec. Zdelo se je, da je vzporedna kariera zobozdravnika zapečaten, ko je policijski narednik Ivan Gradišnik napisal končno ugotovitev poročila: »Sumi se, da se dr. Levec že dalje časa peča z odpravljanjem telesnega plodu, ker bi drugače ženske ne vedele tako sigurno, na koga naj se obrnejo.«²⁴

Kot je razkrila obtožnica s konca decembra 1937 proti Antonu Levcu, se je mlada mati odločila za abortus, ker je bil njen sin še majhen in si zaradi moževe negotove zaposlitve ni mogla privoščiti daljše odsotnosti iz službe. Umrla je zaradi vnetja v trebušni votlini in odpovedi srca po dvakratnem pretrganju maternice, ki ga je povzročil nestrokovno opravljen abortus. Zobozdravnik je bil marca 1938 pred mariborskim okrožnim sodiščem obsojen na štiri mesece strogega zapora.²⁵

* * *

Malo več kot trideset let je bila stara kmečka ženska in mati sedmih otrok z Ostrožnega, ko se je leta 1929 ob ponovni nosečnosti skupaj z možem odločila za obisk dveh mariborskih sorodnikov, svakinje usmiljenke Placilije (Katarine) Ocvirk in moževega bratranca in zdravnika Franca Podkoritnika, oba sta bila zaposlena v mariborski javni bolnici. Zaradi zapleta po abortusu je nosečnica umrla v avtomobilu na poti proti domu, kamor jo je umirajočo

²² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Kzp X 760/37, Zaslišba obdolženca – Anton Levec, 10. 7. 1937.

²³ Več o tem glej: Ratej, *Proklete babe, zakaj ne grejo prej zdravnika iskat*, 29–37.

²⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Kzp X 760/37, poročilo žandarmerijske stanice Košaki, 29. 6. 1937.

²⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Kzp X 760/37, obtožnica, 23. 12. 1937; sodba V imenu Nj. Vel. Kralja, 21. 3. 1938.

želel odpeljati mož, da bi se poslovila od otrok; najmlajši med njimi je štel enajst mesecev.²⁶

Šestintridesetletni asistent kirurškega oddelka mariborske bolnice Franc Podkoritnik je bil tudi sam oče nezakonskemu sinu, ki je dopolnil komaj eno leto. Na zaslišanju pred mariborskim sodiščem januarja 1930 je nekoliko razkril ozadje tragične smrti sorodnice. Bratrančevo ženo je srečal na tetinem pogrebu, kjer ga je nagovarjala, da bi ji opravil abortus, kar je odklonil. Decembra se je nato oglasila pri njem v mariborski bolnici s hudimi bolečinami v trebuhu, na vprašanje, ali je skušala napraviti splav, pa ni odgovorila. Svetoval ji je obisk na ginekološkem oddelku, vendar tega ni želela, temveč je še naprej silila v Podkoritnika, naj ji kot sorodnik pomaga iz težav. Naposled se je vdal in prosil ruškega zdravniškega kolego, da bi smel v njegovi ordinaciji dokončati splav sorodnici, kar je ta privolil. Podkoritnik pa je po pregledu v Rušah uvidel, da bo pacientka potrebovala polno zdravniško oskrbo, zato jo je dal prepeljati v mariborsko bolnico, vendar je bilo zanjo že prepozno.²⁷

Da je bila smrt kmečke ženske za mariborsko sodišče kmalu zaključena zadeva, pa je bržkone bistveno pripomogel vdovec, dvainštridesetletni zidar iz Ostrožnega. Na zaslišanju februarja 1930 je povedal, da je imela žena ob sedmih porodih tudi tri spontane splave, vendar je odločno zanikal, da bi si ona ali oba želela prekiniti zadnjo nosečnost: »Po mojem mnenju ne zadene na smrti moje žene nikogar krivda, temveč je nastal splav oziroma krvavitev sama od sebe.«²⁸

* * *

Da je med svetovnjima vojnama v Mariboru, ki ni tedaj štel niti 40.000 prebivalcev, delovalo več mazačic, žensk brez medicinske izobrazbe, ki so opravljale abortuse nosečnicam iz socialno šibkejših plasti družbe (delavkam, deklam, služkinjam ipd.), kaže primer petdesetletne Marije Wölle/Welle. Čeprav večina primerov mazaških abortusov ni nikoli postala predmet kazenskih spisov, se je Marija Wölle med svetovnjima vojnama zaradi opravljanja splavov večkrat znašla pred mariborskim sodiščem. Nazadnje leta 1940, ko je državno tožilstvo proti njej izdalo obtožnico, ker je jeseni 1939 v svojem stanovanju s potiskanjem gumijaste cevi v maternico pet mesecev noseče

²⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Kzp Vr IX 1230/29, poročilo žandarmerijske stanice Celje, 20. 12. 1929.

²⁷ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Kzp Vr IX 1230/29, Zaslišba obdolženca – Franc Podkoritnik, 28. 1. 1930.

²⁸ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Kzp Vr IX 1230/29, Zaslišba priče – Franc Ocvirk, 6. 2. 1930.

služkinje povzročila krče maternice in abortus, ženska pa je zaradi izkrvavitve kasneje umrla. Ker je bila Marija Wölle leta 1937 pred mariborskim sodiščem zaradi mazaštva že obsojena na leto dni robije, je lahko državni tožilec v tokratno obtožnico za soprogo poštarja in mater štirih otrok zapisal, da je o njej »daleč naokrog znano, da odpravlja plodove«. Nekaj žensk, ki je nosečnici pomagalo navezati stik z mazačico, je pred seboj in svetom zagovarjalo svoje dejanje s socialnim položajem nesrečnice: »Kaj pa hoče ona nositi, ko je uboga služkinja!«²⁹

Razume se, da je bila ženska, katere prostočasna prepovedana obrt je bila znana širši mestni okolici, na nov stik z mariborskim sodiščem dobro pripravljena. Tako sta v njenem kazenskem spisu dve sodbi: prva z junija 1940, ki jo je obremenila s štirimi leti robije, in druga z decembra 1940, ko mariborsko sodišče Mariji Wölle ni več moglo dokazati krivde, saj se je po izpovedih prič v bližini domovanja obtoženke z mazaškimi splavi ukvarjalo več žensk, in je zanjo izdalo oprostilno sodbo.³⁰ Drugače se je zanjo končal sodni postopek malce pred koncem dvajsetih let 20. stoletja, ko je bila konec oktobra 1928 obsojena na enajst mesecev težke ječe po anonimni prijavi, iz katere je bilo razvidno, da so stranke Marije Wölle v dvajsetih letih 20. stoletja pogosto prihajale iz okolice Gornje Radgone, od koder je izhajala tudi sama.³¹

Anonimna prijava je pokazala, da so se za splav večkrat odločale kmečke ženske z več otroki (pet in več), ki so izhajale iz neugodnih socialnih razmer, takšen odklonilen odnos do pogostega materinstva pa je konec avgusta 1928 v zaslišanju pokazala tudi Marija Wölle, ko je ponovno, tako kot vselej, odločno zaničevala krivdo, nikakršnih uspehov pa ni dala niti hišna preiskava pri njej: »Ako bi se res s tem (opravljanjem splavov, op. p.) pečala in to znala, ne bi bila sama rodila štiri otroke, marveč bi si bila sama sebi tudi odpravila. Od teh štirih otrok je eden umrl.«³² A sredi decembra 1928 je Marica Wölle, ki se je dotlej dosledno podpisovala kot Maria, napisala pismo jugoslovanskemu kralju Aleksandru, ki se je v tistih dneh intenzivno ukvarjal z načrtovanjem šestojanuarske diktature. Prosila ga je za odlog kazni zaradi ponovne nosečnosti, ob koncu pa je zapisala: »Obžalujem globoko svoje dejanje in obljubljam,

²⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Kzp VI 409/40, obtožnica, 13. 4. 1940.

³⁰ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Kzp VI 409/40, sodba V imenu Nj. Vel. Kralja, 14. 6. 1940 in 3. 12. 1940.

³¹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 811/1928, anonimna prijava zoper Marijo Wölle, 4. 7. 1928; sodba V imenu Nj. Vel. Kralja, 29. 10. 1928.

³² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 811/1928, Zaslišba obdolženca – Marija Wölle, 30. 8. 1928.

da se bodem te zaprošene NAJVIŠJE (orig.) milosti izkazala vrednim in za celo življenje hvaležnim.«³³

Leto kasneje je bila v začetku novembra 1929 zanjo razpisana tiralica, kmalu zatem ji je mariborski zdravnik Ivan Zorjan izdal spričevalo, iz katerega je bilo razvidno, da je po porodu in ob hkratnem pljučnem obolenju izredno telesno oslabela in bila nesposobna za prestajanje zaporne kazni.³⁴ Po kraljevi amnestiji, ki je Mariji Wölle znižala kazen na sedem mesecev zavora in jo slednjič pretvorila v pogojno kazen, Mariborčanki zapor vendarle ni ušel.³⁵ Že septembra 1932 je bila namreč pred mariborskim sodiščem ponovno obsojena na šest mesecev strogega zavora, ker je junija istega leta s pomočjo gumijaste cevi opravila abortus. To je storila po vztrajnem prigovarjanju nosečnice, ki ni želela postati mati, in potem ko ji je za opravljeno delo obljubila dobro plačilo. Slabe gmotne razmere, v katerih je živela družina Marija Wölle, je sodišče upoštevalo kot olajševalno okoliščino pri izreku sodbe.³⁶

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

Pokrajinski arhiv Maribor, kazenski spisi o abortusu 1920–1940.

Časopisni viri

Slovenski narod, 1921.

Slovenec, 1929, 1935, 1940.

Žena in dom, 1936.

Tiskani vir

Petrič, Karel: *Regulacija rojstev: s posebnim ozirom na Knaus-Oginovo teorijo o periodični ženski rodovitnosti in nerodovitnosti*. Ljubljana: Žena in dom, 1937.

³³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 811/1928, pismo Marije Wölle kralju Aleksandru, 15. 12. 1928.

³⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 811/1928, tiralica za Marijo Wölle, 7. 11. 1929; zdravniško spričevalo za Marijo Wölle, 21. 11. 1929.

³⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 811/1928, odredba izvršitve kazni za Marijo Wölle.

³⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, Vr VII 811/1928, sodba V imenu Nj. Vel. Kralja, 19. 9. 1932.

Literatura

Cergol Paradiž, Ana: *Ženske reproduktivne pravice – pravna regulacija abortusa*. V: *Dolga pot pravic žensk: pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem*. Ur. Marta Verginella. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Studia Humanitatis, 2013.

Leskošek, Vesna: *Zavrnjena tradicija: ženske in ženskost v slovenski zgodovini od 1890 do 1940*. Ljubljana: Založba/*cf, 2002.

Ratej, Mateja. 'Proklete babe, zakaj ne grejo prej zdravnika iskat': kazenska zadeva ginekologa Benjamina Ipavca leta 1929. *Zgodovina za vse*, št. 1/2015.

VEILED PAIN: ABORTIONS IN THE MARIBOR AREA DURING THE INTERWAR PERIOD

Summary

In the times of the first Yugoslav state during the interwar period, abortion was a criminal offence and socially unacceptable. The Yugoslav penal code from 1929 declares in its Articles 170 and 173 a three-year sentence in prison for a woman deciding to artificially terminate her pregnancy and a five-year sentence in prison for the person carrying out the abortion. The penal code did, at the same time, introduce a medical indication, which was the first step in the legalisation of abortion. Criminal records show that some doctors considered the medical indication early on. In the middle of the 1930s, the Yugoslav doctors realised the importance of adapting the strict legislation to the new social situation. The above stated can be supported by the fact that the Yugoslav Doctors' Association supported the legalisation of abortion. Matej Justin, a doctor from Ljubljana, who regarded himself as a catholic doctor, opposed this idea publicly. While Justin rejected counselling services for women, the editor of women's monthly, *Žena in dom*, Marija Podkrajšek spoke in favour of providing sex education for women. Slovene fecund women, which faced unwanted pregnancies, lived in the underground and in their way. Criminal records from the Maribor district court that dealt with the criminal offence of abortion during the interwar period prove this fact. The documents reveal that reporting an illegal abortion to the police often served as a handy means for vengeance and settling scores among acquaintances, partners, or even close relatives. The treatise focuses on criminal records of those individuals, for whom according to the contents of the records, one can legitimately conclude that they carried out abortions regularly.

Among them were two Maribor doctors, Hermann Krauss and Franc Stamol, and dentist Anton Levec. Levec was sentenced to four months of heavy prison by the Maribor district court in March 1938, because he caused a patient's death while carrying out an abortion. There were many charlatans in Maribor, but Marija Wölle/Welle, who was brought to court many times for carrying out abortions during the interwar period, really stood out. She was brought to court for the last time in 1940 when the state attorney's office charged her for carrying out an abortion for a five-months pregnant servant by pushing a rubber hose in her uterus and causing contractions that resulted in her bleeding to death.

VERDECKTER SCHMERZ: DER ABORTUS IM MARIBORER/ MARBURGER GEBIET IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

Zusammenfassung

In der Zeit des ersten jugoslawischen Staates zwischen beiden Weltkriegen war Abortus eine Straftat und gesellschaftlich inakzeptabel. Jugoslawisches Strafgesetzbuch aus dem Jahr 1929 legte in den Artikeln 170 und 173 die Gefängnisstrafe von bis zu drei Jahre für Frauen, die ihre Schwangerschaft abbrechen und die Gefängnisstrafe von bis zu fünf Jahre für Personen, die eine Abtreibung durchführen, fest. Gleichzeitig leitete das Strafgesetzbuch die medizinische Indikation ein und das war der erste Schritt in der Legalisierung von Abortus. Wie die Strafakten zeigen, beachteten einige Ärzte die medizinische Indikation schon früher. Mitte der 1930er wurde auch jugoslawischen Ärzten die notwendige Anpassung der rigorosen Gesetzgebung an die neuen gesellschaftlichen Verhältnisse immer bewusster. Das beweist auch die Tatsache, dass das jugoslawische Ärzteverein zu dieser Zeit die Legalisierung der Abtreibung unterstützte. Der Legalisierung widersprach öffentlich Ljubljaner/Laibacher Arzt Matej Justin, der sich für einen katholischen Arzt hielt. Während Justin gegen Frauenberatung war, unterstützte die Herausgeberin des Monatsmagazins für Frauen *Žena in dom* Marija Podkrajšek eifrig die Sexualaufklärung für Frauen. Die Leben slowenischer Frauen in fruchtbarem Alter, die ungewollt schwanger wurden, verliefen im Untergrund. Davon berichten auch Strafakten des Mariborer/Marburger Kreisgerichts, die in der Zwischenkriegszeit die Straftaten der Abtreibungen behandelten. Aus den Akten wird unter anderem ersichtlich, dass die Anzeige bei der Polizei wegen unerlaubter Abtreibung oft als passendes Rachemittel für Abrechnung zwischen Bekannten, Partnern und sogar Familie diente. Die vorliegende Abhandlung fokussiert sich auf die Straftakte derer Akteure, bei denen man aufgrund der Inhalte der Straftakte berechtigt annehmen kann, dass sie Abtreibungen regelmäßig durchführten. Unter ihnen waren zwei Mariborer/Marburger Ärzte, Hermann Krauss und Franc Stamol, und der Zahnarzt Anton Levec, der im März 1938 vor dem Mariborer/Marburger Kreisgericht auf vier Monate strengen Gefängnis verurteilt wurde, weil eine Patientin bei der Durchführung der Abtreibung starb. Unter zahlreichen Mariborer/Marburger Quacksalbern trat Marija Wölle/Welle hervor. Sie war in der Zwischenkriegszeit mehr Male vor dem Mariborer/Marburger Gericht wegen durchgeführten Abtreibungen, das letzte Mal im Jahr 1940, als die Staatsanwaltschaft gegen sie eine Anklage erhob, weil sie im Herbst 1939 in ihrer Wohnung einen Gummischlauch in die Gebärmutter eines fünf Monate schwangenen Dienstmädchens schob und dadurch die Gebärmutterkrämpfe und den Abortus verursachte. Die Frau starb später durch Verblutung.

Zapuščina Wilhelma Tegetthoffa v Pokrajinskem muzeju Maribor v kontekstu heritološkega diskurza

Oskar Habjanič*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 929Tegetthoff W. von:069.8(497.4Maribor)

Oskar Habjanič: Zapuščina Wilhelma Tegetthoffa v Pokrajinskem muzeju Maribor v kontekstu heritološkega diskurza. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 91=56(2020), 2–3, str. 53–101

Prispevek obravnava oblikovanje kulta osebnosti »mariborskega sina« Wilhelma von Tegetthoffa, junaka bitke pri Visu, ki je neposredno po smrti dobil sloves junaka monarhije s postavitvijo spomenikov v Puli, Mariboru in na Dunaju. V ospredje sta postavljena odnos do premične kulturne dediščine ter muzeološka in heritološka interpretacija.

Ključne besede: Wilhelm von Tegetthoff, javni spomeniki, muzeologija, heritologija, kolektivni spomin, Maribor

1.01 Original Scientific Article
UDC 929Tegetthoff W. von:069.8(497.4Maribor)

Oskar Habjanič: Wilhelm Tegetthoff's Legacy in the Regional Museum Maribor in the Context of the Heritology Discourse. Review for History and Ethnography, Maribor 91=56(2020), 2–3, pp. 53–101

The treatise discusses the cult of personality around "the son of Maribor", Wilhelm von Tegetthoff, the hero of the Battle of Lissa. Immediately after his death, he was celebrated as a hero of the Monarchy, and memorials in his honour were erected in Pula, Maribor,

* mag. Oskar Habjanič, zgodovinar in filozof, višji kustos, Pokrajinski muzej Maribor, Grajska ulica 2, 2000 Maribor, Slovenija; doktorski kandidat Interdisciplinarnega doktorskega programa Humanistika in družboslovje, področje Heritologija na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, oskar.habjanic@museum-mb.si

and Vienna. The relation to the movable cultural heritage and the museological as well as the heritology interpretation, are emphasised.

Keywords: Wilhelm von Tegetthoff, public memorials, museology, heritology, collective memory, Maribor

Seznam literature in razstav, posvečene »mariborskemu sinu« Wilhelmu Tegetthoffu, raste vzporedno s priložnostnimi obletnicami rojstva in smrti oziroma v povezavi z njegovima junaškima zmagama v bitki pri Visu in Helgolandu.¹ V tem kontekstu je treba omeniti razstavo v dunajskem Belvederu leta 2010 z naslovom *Anton Romako – Tegetthoff in der Seeschlacht bei Lissa*,² osredotočeno na znamenito delo dunajskega slikarja Antona Romake (1832–1889), na območju Maribora pa moramo omeniti razstavne projekte v času, ko je mesto prevzelo naziv Evropske prestolnice Evrope.³ Na področju raziskav je treba omeniti delo Ralpa Gleisa, ki je postavil znamenito delo bitke pri Visu v historični kontekst slikarstva 19. stoletja,⁴ v širšem kulturno-zgodovinskem kontekstu znamenitih Dunajčanov se Tegetthoff omenja tudi v delu Franza Hawle, ki popisuje znamenite in zaslužne »priseljene« Dunajčane,⁵ interpretacijo javnih spomenikov na Dunaju v kontekstu iskanja identitete pa najdemo v delu Wernerja Teleska.⁶ Na slovenskem območju ne gre spregledati delo Igorja Grdine s poudarkom na bitki pri Visu⁷ ter

¹ O izjemno zanimivi življenjski poti Wilhelma Tegetthoffa je že od njegove zgodnje smrti moč zaslediti številne biografije, ki so nastajale vzporedno z javno glorifikacijo junaka bitke pri Visu. Neposredno po bitki pri Visu je nastala pesnitev Josipa Peričiča, *Tegetthoff i junaštvo dalmatinsko, 1866*, Spalato, Zanonni; med številnimi zgodnjimi biografijami omenimo: Jelem, Joseph, *Wilhelm von Tegetthof. Lebensbild eines Österr. Seehelden*, 1880, Rauch, Wien; Beer, Adolf, *Aus Wilhelm von Tegetthoff's Nachlass*, 1882, Gerold, Wien in druge. V zadnjem času pa ne gre spregledati še: Pawlik, Georg, *Tegetthoff und das Seegefecht vor Helgoland: 9. Mai 1864*, Wien, 2000; Prochazka, A. Werner, *Wilhelm von Tegetthoff: das Denkmal, die Biografie*, der Roman, 2017, Wien in druga dela.

² Razstava je trajala med 29. 4. 2010 in 25. 7. 2010. Ob tej priložnosti je izšel tudi katalog pod avtorstvom: Agnes Husslein-Arco, Stephan Koja, Anton Romako, *Admiral Tegetthoff in der Seeschlacht bei Lissa*, München: Hirmer: Vienna: Belvedere, 2010.

³ Glej ta prispevek na strani 87–88.

⁴ Gleis, Ralph, *Anton Romako (1832–1889): Die Entstehung Des Modernen Historienbildes (Studien Zur Kunst)*, Bohlau, Köln, Wien, 2010.

⁵ Hawla, Franz, *Was wäre Wien, ohne ...: von zugewanderten echten Wienerinnen und Wienern*, Wien, 2001.

⁶ Telesko, Werner, *Kulturraum Österreich: die Identität der Regionen in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*, Bohlau, Wien, 2008.

⁷ Grdina, Igor, *Wilhelm von Tegetthoff in bitka pri Visu 20. julija 1866*, Umetniški kabinet Primož Premzl, Maribor, 2016.

raziskavo Polone Vidmar, ki se posveča javnim spomenikom v Mariboru v drugi polovici 19. stoletja.⁸

Tegetthoff se je v kolektivno zavest zapisal kot junak dveh pomembnih pomorskih bitk, kot »mariborski sin«, kot utemeljitelj avstrijske mornarice in kot sopotnik cesarja. Njegov mit se je oblikoval tako na individualni kot na kolektivni ravni, preko posameznikov, skupnosti kot tudi mestne oblasti in institucij.

ROJSTVO MITA

9. aprila 1871 je po avstrijskem dnevnem tisku odjeknila tragična novica o smrti junaka bitke pri Visu, viceadmirala Wilhelma von Tegetthoffa.

O nenadni smrti se je razpisalo skorajda vse časopisje v monarhiji. Sporočilo je v javnost posredovala Tegetthoffova mama Leopoldina skupaj s svojima takrat še živečima sinovoma Carlom,⁹ ki se je prav tako zapisal vojaški suknji, ter Albrechtom, profesorjem matematike na Mornariški akademiji v Reki. Pogreb je bil 10. aprila z žalno povorko, ki se je vila izpred pokojnikovega doma na Dunaju, mimo Hofburga, do pokopališča Matzleinsdorf, kot je bilo razbrati v žalnem sporočilu na drugi strani *Wiener Zeitung*.¹⁰ Drugi dunajski časopisi so o smrti poročali še obširneje. *Neue Frei Presse* je že na prvi strani objavil žalni feljton, ki ga je Tegetthoffu posvetil Eduard Mautner. Z žalostno vestjo sporoča,¹¹ da je vest o smrti pretresla vse sloje prebivalstva, žalni telegrami pa prihajajo iz celotne monarhije.¹² V nadaljevanju je pojasnjen celotni vojaški protokol s častnim spremstvom od doma do pokopališča. Obširno novico o smrti je objavil tudi *Die Presse*, ki izpostavlja, da je mornarica izgubila inteligentnega in ljubečega vodjo.¹³ *Morgen-Post* je žalno novico sporočil na naslovnici časopisa v sklopu negotove politične situacije. »*Maske žalujočih so padle, pokazala se je prava žalost celotnega naroda, dela pokojnega bodo za vedno zapisana v knjigah vojaške zgodovine.*«¹⁴ Avtor dodatnega dela Friedrich Pernett nam je sporočil, da je umrl tik pred poroko z meščanko, s katero se

⁸ Vidmar, Polona, Lokalpatriotismus und Lokalpolitik: Die Denkmäler Wilhelms von Tegetthoff, Kaiser Josefs II. sowie Erzherzog Johanns in Maribor und die Familie Reiser, v: *Acta Historiae artis Slovenica*, 18/1, 2013, str. 65–87.

⁹ Več o njem glej: Rozman, Franc, Podmaršal Karl von Tegetthoff, v: *Kronika*, 50, 2002, št. 2, str. 197–202.

¹⁰ *Wiener Zeitung*, 9. 4. 1871, št. 74, str. 110.

¹¹ *Neue Frei Presse* novico povzema po *Wiener Abendpost*.

¹² *Neue Frei Presse*, 9. 4. 1871, št. 2378, str. 1, 4, 6–7.

¹³ *Die Presse*, 9. 4. 1871, št. 99, str. 1–2.

¹⁴ *Morgen-Post*, 9. 4. 1871, št. 98, s. p.

je želel poročiti nekaj tednov po veliki noči. Med knjigami na njegovi polici izpostavi Darwina,¹⁵ čigar teorija je prav takrat postala splošno sprejeta.¹⁶ Preden so krsto zaprli, je dvorni kipar Carlo Vanni naredil še odlitek pokojnikovega obraza.¹⁷ O smrti so poročali še ostali dunajski časopisi *Neues Wiener Taglab*, *Oesterreichisches Journal*, vojaški *Der Kamerad* je osmrtnico objavil že na prvi strani, *Wiener Sonn- und Montags-Zeitung*, *Neues Fremden Blatt* in *Gemeinde Zeitung*.

Žalno osebno notico je ob izgubi svojega mornariškega poveljnika objavil 10. aprila v *Wiener Zeitungu* tudi sam cesar Franc Jožef. Ob tem je zapisal, da je mornarica izgubila heroja, ki ji je prinesel slavo in zmage.¹⁸

Obširna poročila najdemo tudi v graškem časopisju. V deželni prestolnici so v znak žalovanja v mestnem jedru postavili njegovo fotografijo s križem.¹⁹ *Tagespost* ga imenuje »štajerski sin«, pri tem se naslanja na njegovi zmagi v bitkah pri Helgolandu in Visu.²⁰ *Grazer Zeitung* podrobno poroča o njegovih poslednjih urah, med žalujočimi najdemo tudi nadvojvodo Albrechta, ki je pokleknil pred Tegetthoffovo posteljo.²¹ Slednji je ob svojem poslednjem počitku ovekovečen tudi na fotografiji.²² Tegetthoffovo delovno sobo so ob smrti spremenili v žalno kapelo, jo zapolnili z bujnim eksotičnim cvetjem. Pokojni je ležal pod črnim žametnim baldahinom, oblečen v mornariško admiralsko uniformo, roke je imel sklenjene nad prsnim košem,²³ okoli vratu je imel viden križ iz slonovine. Ob nogah sta bila položena dva veličastna lovorjeva venca, ki sta jih podarili princesa Hohenlohe in princesa Lori Schwarzenberg. Na obeh straneh postelje so stali večji svečniki, desno od krste je viden tabure, na katerega je položen admiralski klobuk in meč, na levi strani drugi tabure na katerega so položena domača in tuja odlikovanja.²⁴ Poročevalci poroča o žalnih telegramih občinskih svetov iz Gradca, Trsta, Pule, Reke in Dubrovnika in ostalih mest, ki so ga počastila s častnim meščanstvom. Med

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ 70. leta 19. stoletja je javno mnenje evropskega prostora zaznamovala Darwinova evolucijska teorija. Polemiki se niso mogli izogniti niti na Slovenskem, kjer je svoje mnenje najprej podal pravnik Janko Serbec. Več o darvinizmu na Slovenskem glej: Habjanič, Oskar, Darvinizem na Slovenskem, v: *Zgodovinski časopis*, 70, št. 1/2, str. 98–126.

¹⁷ *Wiener Zeitung*, 10. 4. 1871, str. 33.

¹⁸ Žalno notico je Franz Jožef napisal že na dan smrti, 7. aprila in jo poslal iz Merana na Tirolskem. Glej: *Wiener Zeitung*, 10. 4. 1871, št. 95, s. p.

¹⁹ *Grazer Zeitung*, 9. 4. 1871, št. 93, s. p.

²⁰ *Tagespost Morgenblatt*, 9. 4. 1871, št. 96, s. p.

²¹ *Grazer Zeitung*, 9. 4. 1871, št. 93, s. p.

²² Fotografijo pokojnega hrani Pokrajinski muzej Maribor pod inventarno številko ZF 771 (Neznani avtor, 1871, 24,2 × 23,8 cm).

²³ Na fotografiji POMUM je desnica položena ob telo, levica pa na trebuh. Glej ZF 771.

²⁴ *Grazer Zeitung*, 9. 4. 1871, št. 93, s. p.

žalujejo so prišteli celotno takratno vlado. *Triester Zeitung* je poročal, da je domovina izgubila pogumnega, pametnega in prijaznega človeka tako v miru kot v vojni.²⁵ Katoliški *Grazer Volksblatt* je sporočil zgolj zelo kratko novico o smrti »štajerskega sina«.²⁶

Posamezne nekrologe najdemo še 9. aprila v linškem *Tages – Postu*, v *Klagenfurter Zeitungu*, češkem *Templitzer Zeitungu*, v *Die Neue Zeit* iz Olmutza ter mnogih drugih.

APOTEOZA »MARIBORSKEGA SINA«

Urbana podoba Maribora²⁷ je v 80. letih 19. stoletja dobivala konkretnije obrise nacionalne politike, ki jo je po obdobju ustavoverne liberalne Schmerlingove vlade v 60. letih 19. stoletja narekovala Taaffejeva vlada (1879–1885).²⁸ Neposreden odmev cesarjevega vzklika »*Viribus unitis*« je najbolj odmeval prav v apotezi svojih junakov, kar ni bilo vidno zgolj v prestolnici, ki je prav takrat dobivala novo urbano podobo, temveč tudi v nekoliko odmaknjenih, a nikakor pozabljenih predelih »trdnjavskega trikotnika«.²⁹ V kolikor je sredi viharnega marčnega obdobja 1848 viltuški virtuoz baron Eduard Lannoy (1787–1853) ob obisku Pariza še tarnal, da v habsburški prestolnici pogreša prav glorifikacijo in ponos narodnih junakov in umetnikov, kar je bilo zelo vidno ob poimenovanju trgov, ulic in pariški arhitekturi,³⁰ se je v zadnji tretjini 19. stoletja, najbolj očitno spremenilo prav slednje.

²⁵ Prav tam.

²⁶ *Grazer Volksblatt*, 9. 4. 1871, št. 82, s. p.

²⁷ Več o urbanizmu v Mariboru v 19. in 20. stoletju glej: Ciglencečki, Marjeta, Urbanistična podoba Maribora v 19. in 20. stoletju, v: *Studia Historica Slovenica*, 6/2–3, 2006, str. 531–555.

²⁸ Več o obdobju Taaffejeve vlade glej: Čuček, Filip, *Uspehi Spodnještajerskih Slovencev v Taaffejevi dobi: Gospodarske, socialne, kulturne in politične razmere na Spodnjem štajerskem v času Taaffejeve vlade (1879–1893)*, Zgodovinsko društvo Celje, 2008.

²⁹ Več o razhajanju Nemcev in Slovencev v 19. stoletju na območju Celja, Ptuja in Maribora, glej: Cvirn, Janez, *Trdnjavski trikotnik: Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*, Založba Obzorja Maribor, 1997.

³⁰ Eduard Lannoy je bil eden izmed glavnih agitatorjev glasbenega življenja na Dunaju, kjer je v času koncertne sezone organiziral znamenite »concerts spirituel«. Kot odziv na revolucijo izda dva eseja, ki se dotikata predvsem tudi nacionalnih vprašanj in razhajanj. Glej: *Was wir errungen haben/Was wir erstreben/Wie wir uns verhalten sollen: Ein populärer Vortrag für Jedermann*, Tendler & Compagnie, 1848. Glej tudi: *Fragen des Tages*, Tendler & Compagnie, 1848.

Posledice ustavovernih ter slovenskih taborov razdvojenega »trdnjavskega trikotnika« v 60. in 70. letih 19. stoletja,³¹ so dobile svoj epilog prav v politizaciji javnega prostora. Samo v Mariboru je ob koncu 19. stoletja našlo svoj prostor kar sedem spomenikov, ki so krepili ljubezen do krone. Prvi trije so bili posledica županovanja Matthäusa Reiserja:³² leta 1882 je v mestnem parku našel stalno mesto Jožef II., leta 1883 je veličastni spomenik brez primere dobil junak bitke pri Visu Wilhelm von Tegetthoff, istega leta je v mestnem parku dobil svoj prostor še nadvojvoda Janez. V času županovanja Aleksandra Nagyja³³ so ob 50. obletnici vladanja Franca Jožefa leta 1898 v Radvanju postavili bronasto cesarjevo poprsje, istega leta so pred kadetnico postavili še celopostavni kip cesarja, leta 1900 je v mestnem parku našel svoj prostor še kamniti spominski steber z avstrijskim orlom na vrhu, Johann Schmiderer³⁴ pa je svojemu predhodniku Andreasu Tappeinerju³⁵ leta 1904 postavil spomenik na osrednji mestni prostor med Mestno hranilnico in stolnico.³⁶

Podobna politizacija javnega prostora je dosegla tudi poimenovanje mestnih ulic in trgov. Prvo uradno poimenovanje ulic je bilo izvedeno leta 1869, med poimenovanji pa so se ob cesarjevi družini najpogosteje znašli bivši

³¹ Več o tem glej tudi: Baš, Franjo, Maribor v avstrijski ustavni dobi, str. 151–211, v: *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, Založba Obzorja Maribor, 1989.

³² Tako Tegetthoffov kot tudi spomenik nadvojvode Janeza sodita v čas župana Ferdinanda Duchatscha, vendar pa sta slednja neposredna posledica urejanja mestnega parka v času županovanja Matthäusa Reiserja, kot prepričljivo dokaže Polona Vidmar. Še več, izpostaviti je potrebno delovanje tako Reiserja kot Duchatscha v leta 1871 ustanovljenem *Društvu za olepševanje mesta Maribor in njegove okolice* (*Verein zur Verschönerung der Stadt Marburg und ihrer Umgebung*). Kot predsednik društva je bil izvoljen takrat že kot župan Matthäus Reiser, njegov namestnik je bil Franz Perko, tajnik pa Reiserjev kasnejši naslednik Ferdinand Duchatsch. Več o Reiserjevi pobudi za urejanje mestnega parka, glej: Hriberšek Vuk, Nina, Mariborsko olepševalno društvo in mestna turistična ponudba v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* (odslej *ČZN*), št. 2–3, 2010, str. 71–94. Več o postavitvi spomenikov glej: Vidmar, Lokalpatriotismus und Lokalpolitik..., str. 65–87.

³³ Več o času županovanja Aleksandra Nagyja glej: Skitek, Vinko, Aleksander Nagy – župan mestne občine Maribor na prelomu iz 19. v 20. stoletje, v: *Studia Historica Slovenica*, 2017, št. 3, str. 873–900.

³⁴ Več o času županovanja Johanna Schmidererja glej: Jenuš, Gregor, »Ljubi Bog, kako varovati, česar ni; saj vendar pri vseh koncih in krajih sili v Mariboru slovenski značaj na dan!«: Johann Schmiederer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe, v: *Studia Historica Slovenica*, 2017, št. 3, str. 901–927.

³⁵ O Andreasu Tappeinerju se je v zadnjih letih razpisalo kar nekaj avtorjev: Hozjan, Andrej, Manj znano in neznano o rodbini, zasebnosti in karierni poti mariborskega župana Andreea Tappeinerja. Ob 150. obletnici njegove smrti (1868–2018) v: *Studia Historica Slovenica*, 2017, št. 3, str. 761–800; glej tudi: Mirnik, Roman, Življenje in delo mariborskega župana Andreea Tappeinerja (1810–1868), v: *Studia Historica Slovenica*, 2013, št. 1, str. 47–74.

³⁶ Žitko, Sonja, *Po sledeh časa: Spomeniki v Sloveniji 1800–1914*, str. 15–17.

župani mesta.³⁷ Mariborsko županstvo je kmalu po Tegetthoffovih uspehih pri Visu podalo prošnjo, da bi osrednjo promenadno ulico, ki se vije vse od železniške postaje do takratnega Sofijinega trga (danes Trga svobode), poimenovali po »mariborskem sinu«. Tegetthoff je pobudo sprejel, svečano poimenovanje pa je izpeljal 10. januarja 1867 župan Tappeiner. Že nekaj let po Tegetthoffovi smrti so Tappeinerjev trg, na katerem so l. 1883 postavili Tegetthoffov spomenik, 6. decembra 1899 preimenovali v Tegetthoffov trg.³⁸

V nasprotju z Dunajem pa je bila v mariborskem tisku notica o smrti »mariborskega sina« komajda zabeležena. *Marburger Zeitung* tako zgolj z notico omeni, da je na Dunaju ob 7. uri umrl Wilhelm von Tegetthoff, ki se je rodil v Mariboru 23. decembra 1827.³⁹ *Slovenski gospodar* je notico o Tegetthoffovi smrti sporočil šele 13. aprila, kratko notico pa je uvrstil kar med oglase.⁴⁰ Glasu o smrti v drugem mariborskem časopisu *Slovenskem narodu* ni moč zaslediti.

Vendar Mariborčani niso stali križem rok. Odgovornost in dolžnost so čutili predvsem vodilni v mestu. Na dan pogreba 10. aprila je na zvoniku mestne hiše zaplapolala žalna črna zastava, pogreba pa so se iz Maribora udeležili župan mesta dr. Matthäus Reiser, Ferdinand Duchatsch, dr. Kozmuth, Karl Reuter, dr. Schmiederer in Emerich Tappeiner.⁴¹ Slednji so se že neposredno pred pogrebom oziroma v času pogreba obrnili na urad cesarja Franca Jožefa za dovoljenje, da bi začeli zbirati prostovoljne prispevke za postavitve spomenika v Tegetthoffovem rojstnem mestu. Urad cesarja jim je z dovoljenjem odgovoril že na dan pogreba 10. aprila. Poziv oziroma apel po ohranjanju spomina na junaka bitke pri Visu in Helgolandu je bil objavljen v dunajskem časopisu *Wiener Tagglat*, kjer je avtor pozival k postavitvi spomenika: »če kdo, je to Tegetthoff«,⁴² ki si to zasluži.

Dne 15. aprila je prišlo tudi do formalne ustanovitve komiteja za postavitve Tegetthoffovega spomenika. V odboru je bilo 20 članov različnih nazorov: takratni župan Matthäus Reiser (predsednik), generalmajor mesta Maribor Brandstetter, dr. Kozmuth, Alois von Kriehuber, Ferdinand grof Brandis, Ferdinand baron Rast (član), Marco Johann Tirstmayr (blagajnik), dr. Duchatsch, Kirl Reuter (član), višji inšpektor Puchelt, dr. Serneč, profesor Rieck (član), dr. Schmiederer (član), Heinrich von Gasteiger, Konrad Seidl, okrajni kapitan Seeder (podpredsednik), Roman Pachner in direktor Eßl. Omenjeni

³⁷ Več o poimenovanju mestnih ulic glej: Radovanovič, *Mariborske ulice*, Kapital, 2005.

³⁸ Glej Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Tegetthoff Viljem, št. 1542, glej tudi: Grdina, *Wilhelm von Tegetthoff in bitka pri Visu 20. julija 1866*, str. 87.

³⁹ *Marburger Zeitung*, 9. 4. 1871, št. 43, s. p.

⁴⁰ *Slovenski gospodar*, 13. 4. 1871, št. 42, s. p.

⁴¹ *Marburger Zeitung*, 12. 4. 1871, št. 44, s. p.

⁴² *Marburger Zeitung*, 14. 4. 1871, št. 45, s. p.

člani so se zavezali, da bodo v svojih krogih in okrajih zbirali sredstva za spomenik. Za častno pokroviteljstvo so prosili samega cesarja Franca Jožefa, h kateremu so se 19. aprila na Dunaj osebno peljali župan Reiser, grof Brandis in Kriehuber. Omenjeni so se na Dunaju srečali tudi s Seidlom in Brandstetterjem.⁴³ Cesar jih je sprejel 20. aprila, pisna potrditev o prevzemu častnega pokroviteljstva pa je bila poslana Konradu Seidlu, vodilnemu nemškemu mariborskemu politiku v 70. letih 19. stoletja in začetniku »štajercianstva«. Slednji je veselo novico sporočil ostalim članom komiteja.⁴⁴ Na naslednjem srečanju komisije je predsedujoči izrazil željo, da bo njegova domovina ob smrti Tegetthoffa tudi zrastle.⁴⁵ Obenem so na Tegetthoffovo rojstno hišo, ki je takrat bila v lasti dr. Modrinjaka, pritrtili spominsko ploščo.⁴⁶

Potrebna finančna sredstva za spomenik so zbirali s pomočjo loterije, ki je bila razpisana julija 1872. Glavna nagrada je bil koncertni klavir iz palisandra dunajske delavnice Bösendorfer. Nagrado je prispeval cesar Franc Jožef. Žrebanje je bilo 28. aprila 1873.⁴⁷

Iniciativa je nato vsaj v javnosti nekoliko zamrla. Novembra 1875 je v *Marburger Zeitungu* moč zaslediti ostre očitke o nedejavnosti komiteja za postavitve spomenika. Avtor članka očita, da ni nobenih načrtov, nobenih poročil o finančnem stanju, nobenih načrtov o načinu postavitve. Naj bo torej ta javni poziv povod, da se komisija znova sestane in prevzame pobudo nad spomenikom.⁴⁸ Istega leta so nato naročili idejni načrt za spomenik pri graškem inženirju Wilhelmu Büchnerju, ki je izdelal načrte že za mariborsko višjo realko.⁴⁹ Poziv je vendarle premaknil komisijo, ki je vsaj postopoma začela z iskanjem arhitekta. Načrte in izdelavo spomenika je nato prevzel profesor Heinrich Fuss (1845–1913), ki je takrat deloval na Državni obrtni šoli v Innsbrucku, vlivanje so zaupali Karlu Turbeinu z Dunaja, podstavek iz granita pa Antonu Poschacherju iz Mauthausna. Model so odobrili profesorji Carl Kundmann, Georg Niemann in Caspar Zumbusch. Spomenik bi morali dokončati in postaviti do 20. julija 1883, do obletnice bitke pri Visu.⁵⁰

⁴³ *Marburger Zeitung*, 19. 4. 1871, št. 47, s. p.

⁴⁴ *Marburger Zeitung*, 23. 4. 1871, št. 49, s. p.

⁴⁵ *Marburger Zeitung*, 30. 4. 1871, št. 52, s. p.

⁴⁶ *Marburger Zeitung*, 21. 4. 1871, št. 48, s. p.

⁴⁷ Premzl, Tegetthoffov spomenik v Mariboru, v: Grdina, *Wilhelm von Tegetthoff in bitka pri Visu 20. julija 1866*, str. 130. Glej tudi: Donko, Wilhelm M., *Österreichische Marine-denkmäler: Ein historischer Reiseführer zu den Denkmälern der k.(u.)k. Kriegsmarine in aller Welt*, epubli GmbH, Berlin, 2019, str. 206–208.

⁴⁸ *Marburger Zeitung*, 10. 11. 1875, št. 135, s. p.

⁴⁹ Premzl, Tegetthoffov spomenik v Mariboru, v: Grdina, *Wilhelm von Tegetthoff in bitka pri Visu 20. julija 1866*, str. 130.

⁵⁰ *Marburger Zeitung*, 17. 4. 1881, št. 46, s. p.

Nadaljnji potek dela na spomeniku lahko razberemo iz innsbruških časopisov. Dne 8. maja 1881 je Fuss v svojem ateljeju na ogled postavil najprej dokončano poprsje viceadmirala Tegetthoffa. Podstavek je bil narejen iz granita, ki so ga pripeljali iz Mauthausna, na njem sta vidna grba Maribora in Tegetthoffa z emblemi mornarice na stebru, ki nosi poprsje. »Spomenik je s svojo mogočnostjo poudaril nesmrtnost človeka, ki je pisal zgodovino.«⁵¹ Heinrich Fuss je svoja dela tudi redno razstavljal na mednarodnih razstavah. V začetku leta 1882 je na Dunaju razstavil bronasto poprsje Tegetthoffa ter manjše poprsje »Athene«.⁵² Odmevno poročilo o razstavljenem poprsju je beleženo tudi v dunajskem časopisju.⁵³ Fuss je nato nadaljeval z delom na personifikacijah. Najprej je dokončal personifikacijo bitke pri Helgolandu, 5. julija 1882 pa je Fuss v svojem ateljeju javnosti razstavil še dokončano drugo personifikacijo Tegetthoffovega spomenika, simbol zmage pri Visu, ki je požela zanimanje tudi mestne oblasti, dunajskega časopisja,⁵⁴ o dokončanju pa je poročal tudi *Marburger Zeitung*.⁵⁵ Personifikaciji sta v rokah držali atributa pomorstva in zmage z lovorjevim vencem. Pogled na dokončani alegoriji sta obiskovalca kar naelektrila. Izdelava spomenika je odmevala tudi v strokovnih krogih. O spomeniku se je razpisal tudi *Allgemeine Kust – Chronik*, ki ga je urejal dr. Wilhelm Lauser, najprej s kratko notico v juliju 1882 ter nato še z ilustracijo v avgustu, na kateri je pred spomenik položen lovorjev venec.⁵⁶

Postavitev oziroma slavnostna otvoritev spomenika je bila načrtovana ob mariborskem obisku Franca Jožefa, ki je bil napovedan za 9. julij 1883. Še prej se je razvnela debata okoli samega mesta postavitve. Mnenja o lokaciji v mestu so bila različna. Nekateri so se zavzemali, da bi spomenik postavili na Tappeinerjevem trgu, ki je takrat veljal za najlepši in najčistejši trg v mestu. Spet drugi so se zavzemali, da bi spomenik postavili na Sofijinem trgu, spet tretji se zavzemajo, da bi naredili nov prostor ob stolnici pred hranilnico.⁵⁷ Proti Tappeinerjevem trgu je govorilo dejstvo, da bi bilo nenavadno postaviti na tisto mesto Tegetthoffov spomenik. Pobudniki predlagajo, da bi v tem primeru bilo potrebno spremeniti ime trga v Tegetthoffov trg. Drug argument se je nanašal na nedostopnost in zapostavljenost, še posebej v zimskem času, prav tako pa se spomenik ne nahaja na glavnih prometnicah mesta. Boljša

⁵¹ *Innsbrucker Nachrichten*, 11. 5. 1881, št. 106, str. 1589.

⁵² *Innsbrucker Nachrichten*, 31. 3. 1882, št. 74, str. 1112.

⁵³ *Die Presse*, 24. 6. 1882, št. 172.

⁵⁴ *Innsbrucker Nachrichten*, 5. 7. 1882, št. 151, str. 2451; glej tudi: *Innsbrucker Nachrichten*, 10. 7. 1882, št. 155, str. 2520, glej tudi: *Die Presse*, 17. 7. 1882, št. 195, str. 3.

⁵⁵ *Marburger Zeitung*, 23. 7. 1882, št. 88, s. p.

⁵⁶ *Allgemeine Kust-Chronik*, 29. 7. 1882, str. 423. Glej tudi: *Allgemeine Kust-Chronik*, 18. 8. 1883, str. 445.

⁵⁷ *Südsteirische Post*, 25. 7. 1882, št. 59, str. 3.

rešitev se je avtorju zdel Sofijin trg, ki bi ga lahko preimenovali v Tegetthoffov trg, nahaja se neposredno ob Tegetthoffovi cesti, lahko je dostopen tako poleti kot pozimi. Kar govori proti Sofijnem trgu, je, da tam poteka trgovina s senom in slamo, kar pa bi lahko premaknili drugam.⁵⁸ Vsekakor je o dokončni lokaciji potrebno temeljito premisliti.⁵⁹

Postavitev spomenika oziroma temeljnega kamna je zelo verjetno spremljal običajen protokol, ki je spremljal že postavitev reprezentativne stavbe Realke, ko so ob polaganju temeljnega kamna vložili spominsko listino v stekleno posodo, priložili še avstrijske in tuje novce, fotografijo župana Reiserja, Büchnerjev načrt stavbe in po en primerek časnika *Tagespost* in *Marburger Zeitung*. Posodo so shranili v pločevinasto škatlo obenem z zapečateno steklenico pekrskega vina.⁶⁰

Ob postavitvi Tegetthoffovega spomenika so k spomeniku položili vsaj sedem novcev iz obdobja Franca Jožefa (1848–1916).⁶¹ K spomeniku so morda priložili tudi spominsko oziroma ustanovno listino komisije za postavitev spomenika. V listini je opisan strnjen povzetek dogodkov ustanovitve komisije, izbora mojstrov in načrta otvoritvene slovesnosti. Podpisniki listine so župan mesta Maribor dr. Ferdinand Duchatsch in njegov namestnik Ludwig Bitterl, na strani komisije pa predsednik odbora dr. Matthäus Reiser, baron

⁵⁸ Trgovina s slamo in senom se je do 60. let 19. stoletja odvijala ob stolnici, na današnjem Slomškovem trgu. Po odkupu zemljišča v času župana Andreasa Tappeinerja ob vzhodni strani gradu, so tam uredili nov mestni trg, ki so ga poimenovali Sofijin trg ter tja preselili trgovino s senom in slamo. Mally, Artur, *Gassen, Straßen und Plätze Buch der Stadt Marburg a.d. Drau*, str. 108; glej tudi: Radovanovič, Sašo, *Mariborske ulice*, geslo Trg svobode, str. 245.

⁵⁹ *Marburger Zeitung*, 19. 7. 1882, št. 86, s. p.

⁶⁰ Vrbnjak, Viktor, *Prva gimnazija v Mariboru od ustanovitve do lastne stavbe*, v: *Zbornik prve gimnazije Maribor: 150 let*, str. 46.

⁶¹ V Glavnem zapisniku muzeja Zgodovinskega društva v Mariboru 1907–19 je zabeleženo, da je Mestna občina Maribor društvu darovala sedem novcev izpod Tegetthoffovega spomenika. Slednje so verjetno našli pri odstranjevanju podstavka. V tako imenovani inventarni knjigi Franje Baša, ki jo je začel voditi po letu 1945, je vpisanih osem novcev. Novci so reinventarizirani in se vodijo pod številkami NZ 00374 – NZ 00381. Vsi se nanašajo na obdobje Franca Jožefa (1848–1916). Prvi NZ 00374 (Herinek, 1970, št. 443) je identificiran kot 1 taler iz kovnice na Dunaju, iz leta 1858; NZ 00375 (Herinek, 1970, št. 579) je identificiran kot 1 florin iz leta 1879; NZ 00376 (Herinek, 1970, št. 624) je identificiran kot ¼ florina, kovan na Dunaju iz leta 1858; NZ 00377 (Herinek, 1970, št. 882), je identificiran kot 4 krajcarji, kovan leta 1860 v Kremnici; NZ 00378 (Herinek, 1970, št. 691) je identificiran kot 20 krajcarjev iz leta 1870; NZ 00379 (Herinek, 1970, št. 918), je identificiran kot 1 krajcar iz leta 1881; NZ 00380 (Herinek, 1970, št. 732), je identificiran kot 10 krajcarjev iz leta 1869; NZ 00381 (Herinek, 1970, št. 759) je identificiran kot 5 krajcarjev iz Dunajske kovnice, iz leta 1859.

Ferdinand Rast, dr. Schmiederer, dr. Janko Ser nec ter verjetno Marco Johann Tirstmayr, blagajnik društva.⁶²

Prihod cesarja v Maribor so na železniški postaji pospremili »živijo« in »hoch« klici.⁶³ Pričakal ga je škof Jakob Stepišnik, mestni župan Ferdinand Duchatsch, baron Hein ter dame: princesa Thurn-Taxis, grofinje Attems, Nugent, Pallavicini in drugi. Spomenik je slavnostno otvoril drugi dan obiska. Po številnih sprejemih, obisku Betnave in bolnišnice, se je s kočijo pripeljal pred spomenik, kjer ga je čakal častni šotor. Slednji so bili postavljeni tudi za deputacijo mornarice iz Pulja ter še dodatni za spremljajoče vojaško osebje. Za dame je bilo pripravljenih 150 sedežev. Za prireditve je bilo treba imeti karto. Na čelu organizacije prireditve je bil predsednik komisije za postavitve spomenika Matthäus Reiser,⁶⁴ ki je imel tudi otvoritveni govor.⁶⁵ Zbrane je nato nagovoril tedanji župan dr. Duchatsch. Proslavo so spremljali zvoki himne, cesarja sta pospremila že omenjena predstavnika mesta, ter še dr. Othmar Reiser, gradbenik Ludwig Baltzer in David Hartmann. Ob zaključku je zaigrala še »*Du mein Österreich*«. ⁶⁶ Nato je cesar obiskal še vojaško bolnišnico, stolno cerkev ter oba kolodvora.⁶⁷

Otvoritev spomenika so počastili tudi s slavnostnim banketom v Kazini, ki se ga je udeležil tudi avtor spomenika Heinrich Fuss. Govorci so izpostavili izjemnost spomenika ter prizadevnost nekdanjega župana Reiserja.⁶⁸

Mesto se je z novim spomenikom postavilo ob bok Pulju, ki je spomenik viceadmiralu postavilo že leta 1877.⁶⁹ V tlorisu je imel spomenik obliko podolgovate elipse. Na stopničastem podstavku se je dvigal steber z admiralovim poprsem, ob vznožju stebra sta sedeli dve krilati ženski figuri, simbolični upodobitvi pomorskih zmag pri Helgolandu in Visu. Tegetthoff je upodobljen s polno cesarsko brado in brki.⁷⁰ Na delu podstavka je vidna rastlinska

⁶² Listina se hrani v Pokrajinskem muzeju Maribor. Natančnejša provenienca ni znana.

⁶³ *Slovenski narod*, 10. 7. 1883, št. 155, s. p.

⁶⁴ *Marburger Zeitung*, 6. 7. 1883, št. 80, s. p.

⁶⁵ Najverjetneje je prav Reiser tisti, ki mu gre pripisati levji delež zaslug za postavitve spomenika, k temu ne nakazuje samo tok dogodkov, temveč tudi dejstvo, da je v ozadju njegovega oljnega portreta, avtorja Eduarda Linda, mogoče prepoznati model spomenika, postavljenega v Mariboru. Matthäusa Reiserja je Eduard Lind upodobil dvakrat, prvič leta 1883 in nato še leta 1889. Na slednji je v ozadju mogoče opaziti model Tegetthoffovega spomenika. Glej inv. št. N. 1091 in N. 1064. Glej tudi: Vidmar, *Lokalpatriotismus und Lokalpolitik*, str. 67, opomba 14.

⁶⁶ *Marburger Zeitung*, 11. 7. 1883, št. 82, s. p.

⁶⁷ *Slovenski gospodar*, 12. 7. 1883, št. 28, str. 217.

⁶⁸ *Marburger Zeitung*, 13. 7. 1883, št. 83, s. p.

⁶⁹ Dunaj je Tegetthoffov spomenik postavil šele 24. septembra 1886.

⁷⁰ Vrišer, Sergej, Znamenja in javni spomeniki v Mariboru do 1941, v: ČZN, 1971, zvezek 2, str. 189.

dekoracija ter Neptunov trizob. Na podstavku sta bila vidna grba Maribora in Tegetthoffa.

Kmalu po postavitvi je spomenik⁷¹ postal ena izmed osrednjih turističnih znamenitosti. Popularizacija spomenika je bila skrbno načrtovana. Odprtje spomenika je fotografiral fotograf Köhler, ki je dobiček od prodaje fotografije predal mestnemu olepševalnemu društvu.⁷² Za potrebe javnosti ga je po odprtju fotografiral tudi priznani mariborski fotograf Heinrich Krapek, ki je prav tako prodajal fotografijo spomenika Tegetthoffa.⁷³ Med avtorji fotografije⁷⁴ je potrebno omeniti tudi Ferdinanda Weitzingerja, ki je spomenik fotografiral prav tako leta 1883.⁷⁵ Podobno je bilo s številnimi ilustracijami, ki so izšle v časopisu. Izjemna ilustracija je izšla že dobrih 14 dni po odprtju spomenika v dunajskem *Neue Illustrierte Zeitung*, kjer lahko vidimo dame in moške odete v tipično opravo zadnje tretjine 19. stoletja na sprehodu skozi park.⁷⁶ Septembra je izšla ilustracija spomenika v reviji *Heimat*,⁷⁷ svoje pa so dodale tudi razglednice kot nov medij komunikacije konca 19. stoletja. Kot motiv se Tegetthoffov spomenik pojavlja na promocijskih razglednicah s konca 19. stoletja skupaj z Glavnim in Grajskim trgom ter mestno hranilnico,⁷⁸ neredko tudi skupaj s kadetnico, železniškim mostom in Glavnim trgom,⁷⁹ reprezentativna je tudi razglednica s Tegetthoffom in mestno hranilnico,⁸⁰ ki jo je založil Theodor Kaltenbrunner iz Maribora.⁸¹ Okoli leta 1900 so motiv Tegetthoffovega spomenika s parkom v ozadju izdali pri založbi Stengel &

⁷¹ Polona Vidmar dokazuje, da je med javnimi spomeniki, prav Tegetthoffov spomenik likovno najkvalitetnejši med vsemi tremi spomeniki v takrat nastajajočem mestnem parku. Glej: Vidmar, *Lokalpatriotismus und Lokalpolitik*, str. 65.

⁷² *Marburger Zeitung*, 29. 6. 1883, št. 77, s. p.

⁷³ *Marburger Zeitung*, 22. 7. 1883, št. 87, s. p.

⁷⁴ Pokrajinski muzej Maribor hrani fotografijo spomenika pred letom 1913. Zaenkrat natančnejše provenienco fotografije ni mogoče ugotoviti. Glej: Inv. št. ZF 1305 (neznani avtor, med 1883 in 1913, 11,3 × 14,8 cm).

⁷⁵ Fotografija je objavljena v: Grdina, *Wilhelm von Tegetthoff in bitka pri Visu 20. julija 1866*, str. 132.

⁷⁶ *Neue Illustrierte Zeitung*, 29. 7. 1883, št. 44, s. p.

⁷⁷ *Marburger Zeitung*, 28. 9. 1883, št. 116, s. p.

⁷⁸ Prav taka se nahaja v zbirki razglednic Pokrajinskega muzeja Maribor. Tegetthoffov spomenik je obdan z lovorjevimi venci. Založba ni znana, datirana je med 1892 in 1900. Glej inv. št. ZR 10.

⁷⁹ Prav taka se nahaja v zbirki razglednic Pokrajinskega muzeja Maribor. Založba ni znana, datirana je med 1892 in 1898. Glej inv. št. ZR 12.

⁸⁰ Trg pred Realko so leta 1876 poimenovali po bivšem županu, torej Tappeinerjev trg, leta 1899 so ga preimenovali v Tegetthoffov trg.

⁸¹ Prav taka se nahaja v zbirki razglednic Pokrajinskega muzeja Maribor. Založba Theodor Kaltenbrunner iz Maribora, datirana je med leti 1892 in 1897. Glej inv. št. ZR 14.

Co. iz Dresdna in Berlina.⁸² Tegetthoffovemu motivu se ni mogel izogniti niti priljubljeni štajerski založnik Franz Knollmüller iz Gradca, ki je že okoli leta 1905 izdal razglednico s Tegetthoffovim spomenikom postavljenim v park pred bližnjo Realko, ki je vidna v ozadju.⁸³ Leta 1907 je izdal še razglednico s Tegetthoffovim spomenikom v ospredju.⁸⁴ Okoli leta 1908 je izdal razglednico z motivom Tegetthoffovega spomenika Johann Gaisser iz Maribora.⁸⁵ Marie Pristernik, prav tako iz Maribora, je izdala barvno litografijo Tegetthoffovega spomenika okoli leta 1911.⁸⁶ Na razglednicah najdemo upodobljene tudi ostale javne spomenike iz obdobja med 1890 in 1910.

Nova mestna veduta je z razmahom javnega prometa v mesto privabila tudi marsikaterega turista. Dokončanje parka je zahtevalo tudi primerno označitev mestnih značilnosti, s čimer bi decentralizirali obisk ter poskrbeli, da se taka pridobitev kot je Tegetthoffov spomenik ne spregleda pri turistih.⁸⁷ Leta 1890 je Ed. Janschitz izdal »*Kleiner Führer durch Marburg und Umgebung mit Ansicht von Marburg und Stadtplan*«, v katerem je že v predgovoru izpostavil nemški značaj mesta. Dokončanje železniške postaje in umestitev le-te na obrobje, je v 2. polovici 19. stoletja povzročil izjemno razraščanje mestne arhitekture v smeri proti železniški postaji. Leta 1867 je poimenovana Tegetthoffstrasse, ki je povezovala takratni Sofijin trg⁸⁸ z železniško postajo. Bila je »*beliebteste Promenade der Stadt*«. ⁸⁹ Vodnik nas do Tegetthoffovega spomenika na Tappeinerplatzu pripelje po Brandisovi ulici (danes Grajska ulica), mimo loretanske kapele in Realke, pot pa nato nadaljuje po Grajski ulici (danes Slovenska ulica) do takratne hišne številke 12, kjer so občudovali rojstno hišo avstrijskega generala Wilhelma von Tegetthoffa, na kar je obiskovalca opomnila tudi spominska tabla.⁹⁰ Vodnik se konča z zemljevidom, kjer sta lepo vidni parkovni površini, kot orientacijske točke pa so izpostavljene stolnica, škofijski sedež, mestna hiša, gimnazija, Realka, grad, južna železnica, delavnica južnih železnic ter kasarna Franca Jožefa.

Leta 1893 je izšel nov vodnik po Mariboru, tokrat v izdaji takrat globalnega ponudnika vodičev, založbe Woerl iz Würzburga, ki je pokrival skorajda

⁸² Prav tako hranijo v Pokrajinskem arhivu Maribor, glej: PAM/1693/001/019/002_00001.

⁸³ Prav tako hranijo v Pokrajinskem arhivu Maribor, glej: PAM/1693/001/019/002_00002.

⁸⁴ Prav taka se nahaja v zbirki razglednic Pokrajinskega muzeja Maribor. Založba Franz Knollmüller iz Gradca, 1907. Glej inv. št. ZR 393.

⁸⁵ Prav tako hranijo v Pokrajinskem arhivu Maribor, glej: PAM/1693/001/019/002_00005.

⁸⁶ Prav tako hranijo v Pokrajinskem arhivu Maribor, glej: PAM/1693/001/019/002_00006.

⁸⁷ *Marburger Zeitung*, 20. 7. 1883, št. 86, s. p.

⁸⁸ Danes Trg svobode, trg so poimenovali po grofici Sophie Brandis, torej bližnjih lastnikov gradu. Sofija Brandis je umrla 30. marca 1904 v Gradcu.

⁸⁹ *Kleiner Führer durch Marburg und Umgebung mit Ansicht von Marburg und Stadtplan*, str. 27.

⁹⁰ Prav tam, str. 29.

celotno območje nekdanjega rimsko-nemškega cesarstva. Opremljen je bil s karto in z načrtom Maribora z okolico. Na zemljevidu je med javnimi spomeniki izpostavljen Tegetthoff, ki se vsebinsko sicer tudi navezuje na že omenjeno ogledno pot iz Sofijinega trga ter se konceptualno nadaljuje po mestnem parku mimo spomenika Jožefa II. in nadvojvode Janeza do treh ribnikov, medtem ko je kužno znamenje na glavnem trgu bilo terciarnega pomena.⁹¹ Tudi ta vodič začne pot v Graškem predmestju z železniško postajo. Ogledna pot nas popelje po *Tegetthoffstrasse* do Tegetthoffovega spomenika. Opisni del z biografijo Tegetthoffovih dosežkov je obogaten tudi z impozantno fotografijo spomenika. Vodič nas nato vodi skozi park, mimo ostalih spomenikov, na koncu nas opozori na prečudovite vinograde, ki se nahajajo na okoliških hribih. Nato nas usmeri nazaj do Tegetthoffove rojstne hiše in naprej do stolnice.⁹²

Spomeniku so ob obletnici bitke pri Visu 20. julija 1913 dodali še ladijsko verigo s poveljujoče ladje Erzherzog Ferdinand Max, stroške postavitve pa sta pokrila admiraliteta in *Mariborsko olupševalno društvo*. O dogodku je poročal tudi mariborski katoliški časopis *Straža*.⁹³ Veriga je bila namenjena že ob postavitvi, vendar pa je temu odločno nasprotoval avtor spomenika Heinrich Fuss.⁹⁴ Verigo so restavrirali v delavnicah Južnih železnic, nato pa jo shranili v Kadetnici, od koder je skupaj s tremi manjšimi deli, 18. decembra 1905, prišla v prostore muzeja. Verjetno so v muzeju ocenili, da bi bilo primerneje, če verigo umestijo okoli spomenika.⁹⁵

IZ APOTEOZE V ANONIMNOST KULTURNE DEDIŠČINE

Razmere so se bistveno spremenile po prvi svetovni vojni z novo državo. Kult velikega vojskovodje je potisnjen v ozadje. V turističnem vodniku, ki je v samozaložbi izšel leta 1920, avtorja »Razkolnikova« in njegovega sopotnika ne pritegnejo več mestni spomeniki,⁹⁶ saj so bili slednji leto poprej odstranjeni. Podobno je opaziti tudi v vodniku, ki sta ga leta 1932 spisala banovinski arhivar in skrbnik kulturne dediščine v Mariboru Franjo Baš ter Božidar Gajšek.⁹⁷

⁹¹ *Führer durch Marburg a.d. Drau und Umgebung, Marburg*, glej načrt mesta. Glej tudi: Vidmar, *Lokalpatriotismus und Lokalpolitik*, str. 65.

⁹² *Führer durch Marburg a.d. Drau und Umgebung, Marburg*, 1894, str. 14–18.

⁹³ *Straža*, 18. 7. 1913, št. 82, str. 5.

⁹⁴ *Marburger Zeitung*, 19. 7. 1913, št. 86, str. 6.

⁹⁵ Glej opombe 156–158.

⁹⁶ Franjo Pirc (Razkolnikov), *Vodnik po Mariboru in okolici*, samozaložba, Maribor, 1920.

⁹⁷ *Vodnik po Mariboru: Kulturna, tujsko-prometna in gospodarska slika mesta in pokrajine, kulturno-gospodarski pregled Celja in Ljubljane* (uredil Guido Zupan), Ljubljana 1932.

Usoda javnih spomenikov avstrijske provenience je z novo državo po prvi svetovni vojni dobila negativni prizvok. Do devastacije javnih spomenikov v Mariboru je prišlo v noči iz petka na soboto, 17. na 18. januar 1919, ko so neznanci prevrnili Tegetthoffov spomenik.⁹⁸ Obsodbe devastacije so prišle tudi s strani slovenskega tiska, avtorji prispevkov so Tegetthoffa imeli tudi za svojega »sina«, ki je pomembno zaznamoval tudi »jugoslovansko brodovje«.⁹⁹ O devastaciji so poročali tudi avstrijski časopisi. *Salzburger Volksblatt* je poročal, da so ob Tegetthoffovem poškodovali še spomenik Jožefu II. in spomenik nadvojvode Janeza. Tegetthoffov spomenik so nato prepeljali v bližnjo Realco,¹⁰⁰ od tam pa v prostore tedanjega muzeja na današnje Cankarjevo ulico.

Aktivni odnos do dediščine s prošnjo za ponovno postavitve spomenika so v naslednjih letih izrazili tudi mariborski muzealci. Tako se je pri takratnem županu Viktorju Grčarju (1881–1942) oglasil takrat 80-letni Pavel Turner, predsednik takratnega mariborskega muzejskega društva, s predlogom ponovne postavitve Tegetthoffovega spomenika.¹⁰¹ O Turnerjevem obisku pri županu so se nato kritično opredelili v dnevniku Jugoslovanske demokratske stranke *Tabor*, ki je ostro nasprotoval glorifikaciji habsburške krone: »*Ob jutru naše svobode smo odstranili spomenike našega suženjstva, dali smo jih v muzej, kamor spadajo, na javno mesto pa ne bodo prišli nikoli več in tudi če bi morda to kdo res želel, pa bodi že kdorkoli. Na prazno mesto Tegetthoffovega spomenika pa bomo postavili raje spomenik onemu, ki bo osvobodil naše Primorje v imenu naše narodne Ideje za nas in ne za avstrijske cesarje.*«¹⁰² Turnerju v bran se je postavila katoliška *Straža*, ki v Turnerju vidi pravega »patentiranega Jugoslovana«, Tegetthoffa pa kot zaslužnega za osvojitve Dalmacije izpod Italije. Ponovna postavitve spomenika pa bi popravila krivice vandalizma ob devastaciji leta 1919. Avtor je odprl zanimiv in takrat prav gotovo aktualni razmislek o odstranitvi Tappeinerjevega spomenika,¹⁰³ o sobici, posvečeni Ottokarju Kernstocku (1848–1928), ki je veljal za »*najstrupejšega sovražnika Slovencev*«. S primeri praks iz Pariza in z Dunaja se je dotaknil vprašanja, kdo so tisti junaki, ki so bili zaslužni za nastanek in tkanje zgodovine.¹⁰⁴

⁹⁸ *Mariborski delavec*, 19. 1. 1919, št. 14, s. p.

⁹⁹ Prav tam, glej tudi: *Slovenski gospodar*, 21. 1. 1919, št. 4, s. p.

¹⁰⁰ *Salzburger Volksblatt*, 21. 1. 1919, št. 16, str. 2; glej tudi: *Innsbrücker Nachrichten*, 22. 1. 1919, št. 18, str. 2. Zanimivo je, da poročanja v mariborskem nemškem časopisu *Marburger Zeitung*, zaenkrat novic o devastaciji ni bilo moč najti.

¹⁰¹ V županovem uradu Turnerja niso niti spoznali, zato je za posredovanje prosil novinarja Pirca, da bi namen svojega obiska sporočil županu. Glej: *Jugoslavija*, 29. 7. 1922, št. 172, str. 3.

¹⁰² *Tabor*, 5. 8. 1922, št. 175, str. 3.

¹⁰³ Spomenik je bil odstranjen po drugi svetovni vojni.

¹⁰⁴ *Straža*, 9. 8. 1922, št. 91, str. 3.

Trnova pot ponovne postavitve spomenika je bila pereči problem tudi v naslednjih letih. Oktobra 1926 je ponovna pobuda postavitve prišla s strani Muzejskega društva, ki mu je takrat predsedoval Franc Kovačič. Mestna občina je bila pripravljena prevzeti stroške postavitve, saj je podstavek še ostal nedotaknjen. O dokončni usodi se je moralo izjasniti samo še veliko županstvo.¹⁰⁵ K tehtnejšemu premisleku so pozvali v mariborskem *Taboru*, kjer so izpostavili hierarhično čaščenje junakov, začeni s kraljem Petrom kot simbolom zmage nad Habsburžani. Zavzemajo se za ohranitev pozitivnega odnosa do pretekle zgodovine, tudi pod habsburško krono.¹⁰⁶ Izrazito negativno mnenje o pobudi klerikalcev za postavitve Tegetthoffovega spomenika je imel časopis *Jutro*, ki je izpostavil nenavadnost, da bi najprej postavili spomenik nemškemu Tegetthoffu in ne osvoboditelju kralju Petru.¹⁰⁷ Na slabo stanje spomenika je opozoril *Slovenec*, ki je poudaril, da se sicer Tegetthoffov spomenik nahaja v veži muzeja, vendar pa je pri tem v preteklosti utrpel strelne poškodbe, vidne na obrazu.¹⁰⁸

Razpravam o spomeniku se je pridružil tudi Janko Glazer, ki je leta 1926 z epigramom z naslovom Tegetthoff opozoril na različno razumevanje do javne plastike: »*Den Platz, den haben sie mir geraubt, / doch blieb mir, gottlob das alte Haupt.*« *Po naše bi brala se ta ideja: / ne vlači preteklosti iz muzeja!*¹⁰⁹ Pozitiven odnos do »mariborskega sina« se odraža tudi pri skrbi za Tegetthoffovo rojstno hišo, kjer so že marca 1867 postavili spominsko tablo, ki je opozarjala na rojstno mesto, leta 1872 so tablo zamenjali z novim napisom.¹¹⁰

Ob stoletnici rojstva viceadmirala se je o pozitivni vlogi Tegetthoffa ter o pobudi postavitve pozitivno razpisal tudi mariborski *Večernik*.¹¹¹ Podobnega mnenja so bili seveda tudi v *Marburger Zeitung*.¹¹² Še pred samo obletnico je lastnik rojstne hiše obnovil napisno tablo z napisom »*Tegetthoffs Geburtshaus*«, o čemer se je pozitivno razpisal časnik *Slovenec*, medtem ko je mariborski *Tabor* poudaril, da bi bilo vendarle potrebno dodati tudi slovenski pripis, skrb nad napisom pa naj prevzame Zgodovinsko društvo.¹¹³ Tegetthoffova rojstna hiša je 28. septembra 1928 po dražbi prešla v last mestne

¹⁰⁵ *Nova doba*, 21. 10. 1926, št. 118, str. 2.

¹⁰⁶ *Tabor*, 24. 10. 1926, št. 242, str. 1.

¹⁰⁷ *Jutro*, 22. 10. 1926, št. 244, str. 3.

¹⁰⁸ *Slovenec*, 26. 10. 1926, št. 245, str. 5.

¹⁰⁹ Premzl, Tegetthoffov spomenik v Mariboru, v: Grdina, *Wilhelm von Tegetthoff in bitka pri Visu 20. julija 1866*, str. 133.

¹¹⁰ Premzl, Primož, *Rojstna hiša ...*, v: Grdina, *Wilhelm von Tegetthoff in bitka pri Visu 20. julija 1866*, str. 7.

¹¹¹ *Mariborski Večernik Jutra*, 23. 12. 1927, št. 193, str. 2.

¹¹² *Marburger Zeitung*, 23. 12. 1927, št. 290, str. 2.

¹¹³ *Tabor*, 23. 4. 1927, št. 91, str. 2.

občine, ki je hišo kupila.¹¹⁴ Že čez dve leti, v času županovanja Alojzija Juvana (1886–1960),¹¹⁵ je hišo doletelo rušenje. Mestna občina je prodala hišo novemu lastniku, oblastni hranilnici, ki je hišo morala podreti do 1. aprila 1930 ter novogradnjo prirediti v skladu z novimi regulacijskimi načrti Slovenske in Gosposke ulice.¹¹⁶ Rušitev se je vendarle nekoliko zavlekla. Hišo so podirali februarja 1931.¹¹⁷ Na njenem mestu pa je zrastle palača Banovinske hranilnice.

V tem kontekstu je treba omeniti še zanimivo medijsko izpostavljeno prvo-aprilsko potegavščino, ki je pritegnila pozornost tako domačega kot svetovnega tiska. 1. aprila 1931 je Mariborski večernik *Jutra* objavil senzacionalno odkritje Tegetthoffove sablje in kartaginskih zlatnikov, ki so jih našli ob rušitvi admiralove hiše. Avtor ugotavlja, da je rja na sablji posledica krvavega poklica admirala, ki ga je opravljal »na ta način, da je paral trebuhe svojih od morske vode mokrih sovražnikov.«¹¹⁸ Med možnimi kupci sablje pa se v članku omenja *Heeres Museum* iz Berlina in *British Museum* iz Londona.¹¹⁹ Novico so povzeli še zagrebški in beograjski časopisi, novica pa je odmevala tudi v avstrijskih, francoskih, nemških in švicarskih častnikih. O senzacionalni novici pa je poročal tudi *Chicago Tribune*.¹²⁰

Poslednji spomin dediščine »in situ« v rojstnem mestu na junaka viške bitke je bil odstranjen leta 1935, ko so odstranili še granitni elipsasti podstavek, ki je stal na tedanjem Jugoslovanskem trgu, kjer so že gradili pravoslavno cerkev. Pri tem so naleteli na zanimivo najdbo, bakreno škatlo, v katero je bil položen dokument iz leta 1883 iz časa postavitve spomenika ter različne novice.¹²¹ Omenjeno je mestna oblast predala muzeju.

Pereče vprašanje Maribora, ki je po devastaciji nad spomeniki leta 1919 ostal skorajda brez svojih junakov, je bila aktualna vsa 20. leta 20. stoletja. Spomenik mariborskemu županu Andreasu Tappeinerju je na svojem mestu obstal vse do konca druge svetovne vojne.¹²²

¹¹⁴ *Slovenec*, 29. 9. 1928, št. 223, str. 4.

¹¹⁵ Več o njem glej: Fras, Maksimilijan, *Mariborski župan dr. Alojzij Juvan in njegov čas*, Društvo Gledališče Kolenc, 2013.

¹¹⁶ *Jutro*, 24. 9. 1930, št. 221, str. 4., *Jutro*, 27. 9. 1930, št. 224, str. 3.

¹¹⁷ *Jutro*, 11. 2. 1931, št. 34, str. 3.

¹¹⁸ *Mariborski večernik Jutra*, leto V. (XII.), štev. 73, 1. 4. 1931, str. 2.

¹¹⁹ Prav tam.

¹²⁰ Avtor medijske potegavščine je bil Adolf Schaup, ki je poučeval na učiteljskišči, »Realki« in klasični gimnaziji, občasno pa pisal tudi za omenjeni časopis. Glej: Premzl, Primož, *Prvoaprilska potegavščina, ki je prerasla v medijsko potegavščino svetovnih razsežnosti*, v: Grdina, *Wilhelm von Tegetthoff in bitka pri Visu 20. julija 1866*, str. 140.

¹²¹ *Deutsche Zeitung*, 26. 5. 1935, št. 42, str. 4. O dokumentu in predmetih glej opombi 61, 62.

¹²² Spomenik Tegetthoffa se brez monumentalnega podstavka nahaja danes v Pokrajinskem muzeju Maribor pod inv. št. N. 1576 (v: 183 cm, bron). Ohranjen je tudi spomenik Andreasu Tappeinerju, delo Josefa Kassina iz leta 1904, marmor; v: 243 cm; š: 126 cm; gl.: 71 cm, N. 1620.

TEGETTHOFFOVA ZAPUŠČINA

Kmalu po svečanem odprtju Tegetthoffovega spomenika v Mariboru je umrla njegova mati Leopoldina, ki je mariborski občini zapustila osebne predmete svojega sina.¹²³ Prvo predajo arhivu mariborske občine je opravila že okoli avgusta oziroma septembra 1882, kar lahko izvemo iz pisma Leopoldine, naslovljeno takratnemu mariborskemu županu Ferdinandu Duchatschu (1835–1887)¹²⁴ dne 23. avgusta 1882, ko je mestni občini obljubila diplomo in portret Tegetthoffa. Slednje je nato tudi mestu predala, portret pa je krasil sobo županstva.¹²⁵ Gradivo o Tegetthoffu je v leta 1903 ustanovljenem mestnemu muzeju, ki se je nahajal v Graškem predmestju na takratni *Elisabeth Strasse* (danes Razlagova ulica), v prostorih mestne nadaljevalne šole začelo prihajati od same ustanovitve. Zbiralna politika Muzejskega društva (*Museumsverein*) se je osredotočala na vojno zgodovino, arheologijo, dogodke, povezane z letom 1848, numizmatiko, mestno zgodovino in z obrtno-industrijskim razvojem. Tako je v takratni muzej prišlo kar nekaj orožja iz obdobja turških vpadov, nedavno zgodovino je najbolj zaznamovala meščanska revolucija 1848, arheološka izkopavanja so potekala predvsem na Hajdini v okolici Ptuja,¹²⁶ z dotokom novcev pa je nastajala tudi pestra numizmatična zbirka. Zbiralcem, s predsednikom Amandom Rakom (1847–1919) na čelu društva je bilo jasno, da so nedavni in trenutni gospodarski in politični dogodki že del same zgodovine, ki se mora odražati tudi v muzejski zbirki oziroma zgodovini Maribora. Z leti so predmeti prehajali v različne institucije. Po prvi svetovni vojni je gradivo prevzelo Zgodovinsko društvo za Slovensko Štajersko v Mariboru oziroma Muzejsko društvo, deloma je gradivo prešlo v leta 1929 oziroma 1933 ustanovljen Banovinski arhiv v Mariboru ter v prostore študijske knjižnice. Ob številnih selitvah in političnih prevratih pa je sled za marsikaterim predmetom ali njegovo provenienco trajno zabrisana.

Predmeti, vezani na Tegetthoffovo dediščino, so se večinoma ohranili v Pokrajinskem arhivu Maribor in Pokrajinskem muzeju Maribor. Med prvimi

¹²³ Leopoldina je umrla 26. 9. 1883. Pogreba v Gradcu so se udeležili takratni župan, dr. Duchatsch ter predstavnik občinskega sveta I. Bancalari, H. Schleicher in dr. H. Schmiderer. Glej: *Marburger Zeitung*, 28. 9. 1883, št. 116, s. p.

¹²⁴ Več o času županovanja Ferdinanda Duchatscha, glej: Zajšek, Boštjan, Ferdinand Duchatsch – slovenski Nemec oziroma nemški Slovenec, v: *Studia Historica Slovenica*, 2017, št. 3, str. 837–872.

¹²⁵ *Marburger Zeitung*, 24. 9. 1882, št. 115, s. p. Glej tudi: *Militär Zeitung*, 3. 10. 1882, št. 79, str. 624.

¹²⁶ Več o izkopavanjih: Pahič, Stanko, Petoviona v mariborskem muzeju, v: *Ptujski arheološki zbornik: ob 100. obletnici muzeja in muzejskega društva*, Ptuj, 1993, str. 283–310.

donatorkami muzeja se omenja Ana Herber, ki je že 25. februarja 1902¹²⁷ darovala listino Mornariške komisije na Dunaju iz leta 1870, s katero so praporščaka Carla Herberja povišali v častnika. Listina je pomembna predvsem zaradi Tegetthoffovega podpisa.¹²⁸ Dobro leto kasneje je darovala še skupinsko fotografijo Tegetthoffa z osebjem.¹²⁹ Ista oseba se je z dopisom obrnila na Muzejsko društvo 3. novembra 1920, kjer je prosila za plačilo Tegetthoffove slike, ki jo je podarila muzeju.¹³⁰ Darovalka se je na Muzejsko društvo obrnila še 4. januarja 1925, kjer je v dopisu poročala, da Hansi Forstner hrani sliko Wilhelma Tegetthoffa.¹³¹ Realka je 22. julija 1903 muzeju poklonila model Tegetthoffovega spomenika v Mariboru¹³² ter fotografijo tega modela.¹³³

Istočasno je darovala tudi mestna občina, ki je muzeju poklonila pergament, s katerim je Marija Terezija 27. julija 1765 dodelila plemiški naziv rodbini Tegetthoff,¹³⁴ častno diplomo, ki jo je Tegetthoffu podelila avstrijska vojna mornarica¹³⁵ ter spominsko medaljo s portretom Wilhelma von Tegetthoffa in alegorijo pomorskih bitk pri Helgolandu 9. maja 1864 in bitke pri Visu 20.

¹²⁷ Herbert Ana je v inventarno knjigo *Museumsvereina* zapisana kot deveta darovalka muzeju.

¹²⁸ Glej: Vrišer, Sergej, Tegetthoff v slovenskem zgodovinskem spominu, v: *Vojnozgodovinski zbornik* št. 7/2001, str. 26. Listine zaenkrat ni moč identificirati, Sergej Vrišer dokument omenja med arhivskim gradivom, ki se hrani v Fondu Tegetthoff v Pokrajinskem arhivu Maribor.

¹²⁹ Morda gre za fotografijo Tegetthoffa s štabom flote in ladijskimi kapitani z udeleženci bitke pri Visu. Prav tako hrani Pokrajinski muzej Maribor, inv. št. ZF 944. Bolj verjetno pa je mišljena fotografija Tegetthoffa na fregati Fürst Felix Schwarzenberg iz leta 1865, ki jo hrani PAM, fond Tegetthoff Viljem, št. 1542. Skupinsko fotografijo Tegetthoffa z oficirji je darovala tudi Johanna Wels iz Gradca. Glej opombo 198.

¹³⁰ Glej PAM, Fond Muzejsko društvo Maribor, Korespondenca: 1207/001_00045.

¹³¹ Glej PAM, Fond Muzejsko društvo Maribor, Korespondenca: 1207/001_00101.

¹³² Iz inventarne knjige *Museumsvereina* ni mogoče razbrati za kateri model gre. V zbirki fotografij hrani Pokrajinski muzej Maribor fotografijo modela spomenika, zelo verjetno narejenega iz mavca. Glej ZF 1286. Slednji v muzeju v fizični obliki ni ohranjen. Realka je takratnemu muzeju poklonila prav ta model. Pokrajinski muzej Maribor hrani sicer model spomenika, narejenega iz voska, ki ga lahko vidimo na fotografiji prostorov muzeja med leti 1938 in 1941, kjer so v prostorih mariborskega gradu razstavljene vse tri zbirke (Muzejskega (Museumsverein Marburg) in Zgodovinskega društva ter zbirko Muzeja Lavantinske škofije). Model je umeščen v sobo, ki tematsko pokriva zgodovino Maribora. Glej POMUM, ZF 1723. Ta isti model vidimo že na omenjenem delu Edvarda Linda, portreta olje na platnu (glej opombo 65), ki se razkriva v ozadju portreta Matthäusa Reiserja. Slednji model je v muzej prinesla Reiserjeva žena, Ida Reiser leta 1904, kar lahko razberemo iz inventarne knjige *Museumsvereina* (glej opombo 138).

¹³³ Predmet hrani Pokrajinski muzej Maribor. Inv. št.: ZF 1286. Neznani avtor, Model Tegetthoffovega spomenika, zadnja tretjina 19. st., črno – bela, 18,3 × 14 cm.

¹³⁴ Pergament je ohranjen v Pokrajinskem arhivu Maribor, fond Tegetthoff Viljem, št. 1542.

¹³⁵ Častne diplome zaenkrat ni mogoče identificirati.

julija 1866 na hrbtni strani.¹³⁶ Veliko mlajša soproga zaslužnega župana Matthäusa Reiserja, Ida Reiser,¹³⁷ je 3. februarja 1904 podarila še drugi model za spomenik Tegetthoffu, ki ga je dobil in hranil njen soprog.¹³⁸

Levji delež Tegetthoffove zapuščine je takratnemu muzeju v večjih razmakih zapustila Josefina Wels iz Gradca. Najprej je 1. marca 1904 predala srebrno žlico z italijanske bojne ladje *Rè d'Italia*,¹³⁹ in vizitke viceadmirala Tegetthoffa.¹⁴⁰ Italijanska bojna ladja *Rè d'Italia* je bila prav gotovo osrednja trofeja bitke pri Visu, saj je Lorber iz Maribora podaril leseni ostanek z omenjene ladje.¹⁴¹ Iz Tegetthoffove zapuščine je Josefina 17. oktobra 1904 zapustila tudi fotografijo barona Constantina II. D'Aspreja pred polkom Kinsky,¹⁴² sliko grofa Radetzkyja,¹⁴³ fotografijo cesarja Franca Jožefa s posadko, s katero je odplul proti Palestini na ogled takrat odprtega Sueškega prekopa, na kateri prepoznamo tudi Tegetthoffa,¹⁴⁴ fotografijo modela Tegetthoffovega

¹³⁶ Spominske medalje ni mogoče identificirati. Spominsko serijo medalj je družini Tegetthoff leta 1874 posvetil v zlati, srebrni in bronasti izvedbi cesar Franc Jožef. Podroben opis glej: Grdina, *Wilhelm von Tegetthoff in bitka pri Visu 20. julija 1866*, s. p. (pripis k fotografiji; avtor besedil k slikovnemu gradivu: Primož Premzl).

¹³⁷ Več o Idi Reiser glej: Maver, Aleš, Ravnikar, Tone, »Ein echter deutscher Biedermanns«: Matthäus Reiser in njegovo županovanje v Mariboru, v: *Studia Historica Slovenica*, št. 3, 2017, str. 823–824.

¹³⁸ Zelo verjetno gre za model iz voska, ki ga hrani Pokrajinski muzej Maribor ter ga najdemo upodobljenega tako na Reiserjevem portretu kot na fotografiji stalne razstave muzeja med leti 1924 in 1938. Glej POMUM, ZF 1723. Ida Reiser je istočasno prinesla še poprsje Tappeinerja, ki so ga člani muzejskega društva nemudoma postavili na razstavo ter ga lahko vidimo tudi na razglednici, narejeni kmalu po otvoritvi razstave. Glej, POMUM ZR 316.

¹³⁹ Žlico hrani Pokrajinski muzej Maribor. Glej inv. št. N. 0003642. Na notranji strani žličke je na ročaju vgravirano ime ladje: Von Re d'Italia am 20. Juli 1866. Signacija: SARL&S krona A SS. Na zunanji strani je viden italijanski grb z napisom: ATLANTICA C. TRANS GENOVA. Material: srebro, d: 19 cm. Italijansko bojno ladjo *Rè d'Italia*, ki je sodelovala v bitki pri Visu je potopila avstrijska oklepna Erzherzog Ferdinand Max. Glej: Grdina, *Wilhelm von Tegetthoff in bitka pri Visu 20. julija 1866*, str. 69–70.

¹⁴⁰ Vizitke hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Glej PAM, fond Tegetthoff Viljem, št. 1542.

¹⁴¹ Predmet je vpisan v Glavni zapisnik muzeja, Zgodovinskega društva v Mariboru 1907–19, pod inv. št. 1489. Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

¹⁴² Fotografijo zaenkrat ni mogoče identificirati.

¹⁴³ Pokrajinski muzej Maribor hrani dve grafiki omenjenega generala. V tem primeru gre za grafiko z inv. št. N. 7879 (signatura: Bomben, Milano, Lit. Di P. Berlotti; 19. stoletje, v: 35,4 cm, š: 31 cm). Kot druga se v POMUM nahaja grafika z inv. št. N. 8029 (Josef Kriehuber, signatura: Gedr. B. J. Höfelich in Wien, Wien, bei L. T. Neumann, 19. stoletje, v: 28 cm; š: 21 cm); v zbirki fotografij Pokrajinskega muzeja Maribor sta ohranjeni dve fotografiji generala. Glej ZF 898 (foto: M. Lotze, Verona, 1857, 31 × 39,2 cm) in ZF 899 (foto: W. Kremer, po M. Lotze, ok. 1857, 39 × 55,5 cm).

¹⁴⁴ Fotografijo neznanega fotografa hrani Pokrajinski muzej Maribor, glej ZF 945 (1869, 35,3 × 29,5 cm).

spomenika v Pulju,¹⁴⁵ fotografijo italijanskega admirala Carla Pellionija di Persana,¹⁴⁶ ki je poveljeval italijanskim ladjam v bitki pri Visu, krsto cesarja Maksimilijana I.,¹⁴⁷ njegove posmrtno ostanke je Tegetthoff pripeljal nazaj v domovino, fotografijo oljne slike, ki prikazuje bitko pri Helgolandu 9. 5. 1864¹⁴⁸ ter fotografijo (reprodukcija slike) ladje Cleopatra.¹⁴⁹

Muzej v Mariboru je postal referenčna točka zbiranja Tegetthoffove zapuščine, saj je vpisanih kar 20 različnih darovalcev, ki so hranili predmete, vezane na dediščino. Kapitan Allineritsch Vinzenz je 9. maja 1904 podaril ustnik za cigaro, ki mu jo je podaril Tegetthoff,¹⁵⁰ Krenn Franz je naslednji dan podaril izvestja mariborske latinske gimnazije za leto 1840, kjer je v tretjem razredu zaveden tudi Tegetthoff.¹⁵¹ Pobudnik spodnještajerskih muzejev Franz Ferk¹⁵² je 3. maja 1905 v muzej prinesel dve fotografiji (reprodukciji slik): v bitki pri Visu potopljene italijanske oklepnice Rè d'Italia z reševalno akcijo,¹⁵³ in fregato Jylland, ki je sodelovala v bitki pri Helgolandu, z ostalim danskim ladjevjem v ozadju.¹⁵⁴ Isti je 21. decembra 1908 poklonil še spominski novc iz leta 1864, vezan na mesto Gablenz iz Saškega.¹⁵⁵ Kadetska šola v Mariboru je v sodelovanju z delavnico Južne železnice 18. decembra 1905 izročila sedem metrov dolgo in 400 kilogramov težko verigo iz Tegetthoffove ladje Erzherzog Ferdinand Max, iz katere je poveljeval Tegetthoff,¹⁵⁶ istočasno je šola podarila

¹⁴⁵ Fotografijo hrani Pokrajinski muzej Maribor; glej ZF 942 (foto: L. Mioni, Pulj, ok. 1877, 31,2 × 40 cm).

¹⁴⁶ Fotografije zaenkrat ni mogoče identificirati.

¹⁴⁷ Fotografijo hrani Pokrajinski muzej Maribor, glej ZF 894 (foto: G. Malovich, Trst, ok. 1868, 47 × 34 cm).

¹⁴⁸ Fotografije zaenkrat ni mogoče identificirati. Sicer je slednja zavedena v Baševi inventarni knjigi POMUM pod številko 2903. Fotografija prikazuje konec bitke pri Helgolandu. Gre pa za reprodukcijo oljne slike Franza Hüntna; fotograf H. F. Plate. Podpis pod fotografijo: Ende See gefecht bei Helgoland, den 9. Mai 1864; gemalt F. Hünten; fotograf H. F. Plate. Olje na platnu znamenite bitke pri Helgolandu sicer hrani tudi Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran. Avtor slike je Josef C. B. Püttner (1821–1881).

¹⁴⁹ Fotografijo (reprodukcija slike) hrani Pokrajinski muzej Maribor, glej ZF 896 (J. Hatymik (?), 1865, 36,6 × 29 cm).

¹⁵⁰ Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

¹⁵¹ Izvestje hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Glej PAM, fond Tegetthoff Viljem, št. 1542.

¹⁵² Več o njem glej: Golija, Maja Godina, Franc Ferk in njegov pomen za muzejsko in narodopisno dejavnost na Slovenskem Štajerskem, v: *Traditiones: zbornik inštituta za slovensko narodopisje*, 2006, št. 1, str. 207–218.

¹⁵³ Fotografijo (reprodukcija slike) hrani Pokrajinski muzej Maribor, glej ZF 897. (po l. 1866, brez signacije, 51,5 × 38,8 cm).

¹⁵⁴ Fotografijo (reprodukcija slike) hrani Pokrajinski muzej Maribor, glej ZF 895 (po l. 1864, signacija: S. G. MIDT & MALLING KJOBENHAVN, 37,9 × 30,2 cm).

¹⁵⁵ Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

¹⁵⁶ Veriga je bila v inventarno knjigo *Museumsvereina* inventarizirana pod številko 1990.

še dva dela oziroma srednja člena verige iz poveljujoče ladje¹⁵⁷ ter zgornji del člena verige z napisom: »*Tegetthoff in der Schlacht von Lissa 1866*« na eni ter: »*Ankerkette des Flaggenschiffes 1866*«¹⁵⁸ na drugi strani.

Obsežno zapuščino Tegetthoffove družine je hranila tudi Mouritzer Babette, sestra Wilhelmove matere Leopoldine Tegetthoff. Slednja je iz zapuščine svoje sestre muzeju 10. marca 1906 predala slikovno gradivo: portret Leopoldine von Tegetthoff, rojene Czermak,¹⁵⁹ portret Carla von Tegetthoffa (1790–1858),¹⁶⁰ portret Wilhelma Tegetthoffa,¹⁶¹ portret Wilhelmovega brata, Albrechta von Tegetthoffa (1841–1871),¹⁶² sliko Wilhelma kot gojenca avstrijskega Mornariškega kadetskega kolegija v Benetkah,¹⁶³ iz zapuščine Wilhelma von Tegetthoffa pa je predala sliko (verjetno olje na platnu) bitke pri Helgolandu¹⁶⁴ ter sliko (verjetno olje na platnu) bitke pri Visu.¹⁶⁵

Muzejsko društvo je 1. junija 1906 na licitaciji pridobilo majhen križ iz lesa, ki ga je leta 1869 prinesel Tegetthoff iz Jeruzalema,¹⁶⁶ Swer Alois je 9. junija 1906 predal sedem komadov odlikovanj oziroma redovnih oznak iz posesti

¹⁵⁷ Člena sta inventarizirana v Pokrajinskem muzeju Maribor pod inventarnima številka N. 3696 in N. 2696/2.

¹⁵⁸ Člen verige je inventariziran v Pokrajinskem muzeju Maribor pod inventarno številko N. 3697.

¹⁵⁹ Portreta trenutno ni mogoče identificirati. Pokrajinski arhiv Maribor hrani dve fotografiji Leopoldine. Glej PAM, fond Tegetthoff Viljem, št. 1542. Pokrajinski muzej Maribor hrani fotografijo Leopoldine. Glej POMUM, ZF 564. Glej opombo 187.

¹⁶⁰ Verjeno gre v tem primeru za portret Wilhelmovega očeta Carla, narejenega leta 1815, ki ga je hranila doma. Portreta žal ni moč identificirati. Fotografijo portreta je muzeju predal Ottokar Dalmata leta 1909. Glej opombo 180. Morda, a manj verjetno, gre v tem primeru dejansko za fotografijo Wilhelmovega brata Carla (1826–1881). Fotografijo slednjega hrani PAM, fond Tegetthoff Viljem, št. 1542.

¹⁶¹ Verjetno gre za grafiko Tegetthoffa z njegovim podpisom, ki je v muzej prišla pred letom 1914. Natančna provenienca v Baševi knjigi (št. 4952) ni podana. V. R. Beyer – E. Doby: Portret Wilhelma Tegetthoffa, v: 43 cm, š: 35 cm. Pod grafiko podpis: Wilhelm Tegetthoff Vizeadmiral; signacija: Gez. V. R. Bayer; Gest. V. E. Doby. POMUM, N. 944. Morda pa gre za portret, ki ga hrani Pokrajinski muzej Maribor pod inv. št. N. 10659. Lesorezna plošča s portretom W. Tegetthoffa, v: 25 cm; š: 23 cm.

¹⁶² Verjetno gre za portret, ki ga hrani Pokrajinski muzej Maribor pod inv. št. N. 899 (Neznani avtor, tisk, platno, v: 60 cm; š: 42 cm.).

¹⁶³ Sliko hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Glej PAM, fond Tegetthoff Viljem, št. 1542. Objava v: Grdina, *Wilhelm von Tegetthoff in bitka pri Visu 20. julija 1866* (avtor spremnega teksta h gradivu Primož Premzl), str. 14.

¹⁶⁴ Morda gre za olje na platnu, delo Josefa C. B. Püttnerja (1821–1881), ki prikazuje bitko pri Helgollandu z gorečim jamborom na fregati Fürst Felix Schwarzenberg. Delo hrani Pomorski muzej »Sergeja Mašera« Piran.

¹⁶⁵ Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

¹⁶⁶ Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

Wilhelma Tegetthoffa.¹⁶⁷ Karl Hribovšek¹⁶⁸ je 9. junija 1906 muzeju najprej daroval podobico sv. Jurija, ki jo je imel Tegetthoff med bitko pri Visu 20. julija 1866 na poveljniški ladji Erzherzog Ferdinand Max,¹⁶⁹ 7. decembra 1908 pa še daljnogled, ki ga je Tegetthoff uporabljal v bitki pri Visu.¹⁷⁰

Obsežno predajo Tegetthoffovih predmetov je podaril kaplan Anton Stergar,¹⁷¹ ki je 28. junija 1906 prinesel podobo z napisom Maria de Guadelupe. Bila je last Wilhelma, ki je podobico prinesel na poti iz Mehike leta 1867,¹⁷² isti je prinesel še fotografijo Leopoldine,¹⁷³ Albrechta¹⁷⁴ ter vabila Wilhelma, Leopoldine in Carla,¹⁷⁵ vizitke Leopoldine Tegetthoff¹⁷⁶ in pisma Leopoldine.¹⁷⁷

Med darovalci je tudi Reiser Josef, ki je 28. avgusta 1906 daroval sliko Wilhelma Tegetthoffa,¹⁷⁸ isti je 12. junija 1906 prinesel še sliko (neznane) bitke na

¹⁶⁷ Predmetov zaenkrat ni mogoče identificirati.

¹⁶⁸ Karl Hribovšek (1846–1916) je gimnazijo obiskoval v Celju, teologijo pa v Mariboru. Služboval je v Gornjem gradu in Žalcu kot kaplan, nato v Celju kot nemški pridigar in katehet, 1882–90 je bil spiritual v mariborski bogoslovnici, 1890 je postal stolni kanonik, 1901 stolni dekan in 1907 stolni prošt. Od 1890 je bil 12 let ravnatelj bogoslovnice, 1901–09 je na bogoslovnem učilišču predaval pastoralno teologijo. Leta 1897 ga je imenoval papež za hišnega prelata. Bil je dopisni član centralne komisije za varstvo zgod. in umetnostnih spomenikov. Glej: SBL, 3. zv., 1928, str. 354.

¹⁶⁹ Podobico hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Glej PAM, fond Tegetthoff Viljem, št. 1542.

¹⁷⁰ Predmet hrani Pokrajinski muzej Maribor, glej N. 12082. Signacija londonskega podjetja Elliott Brothers.

¹⁷¹ Anton Stergar (1879–1954). Po končani gimnaziji v Mariboru se vpiše na bogoslovje, v duhovnika posvečen leta 1901. Služboval je v Starem trgu pri Slovenj Gradcu in v Laškem. Med leti 1903 in 1916 je bil pri sv. Magdaleni v Mariboru, kjer je nazadnje opravljal delo župnika in dekana. Glej: SBL, 1971, 11. zv., str. 473.

¹⁷² Mati Božjo Guadelupsko hrani Pokrajinski muzej Maribor. Glej inv. št. N. 8053. Mati Božja je v obrobem cvetnem vencu, v kotih vidne priprošnje Mariji. Na hrbtu lastno-ročni zapis Tegetthoffove matere: »*Mein treuer Sohn Wilhelm selbst mitgebracht. Mexico. 1867.*« Tegetthoff; litografija, 45 × 35 cm. Podobico omenja tudi Vrišer v članku: Tegetthoff v slovenskem zgodovinskem spominu, v: *Vojnozgodovinski zbornik*, št. 7/2001, str. 22.

¹⁷³ Verjetno gre za fotografijo, ki jo hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Glej PAM, fond Tegetthoff Viljem, št. 1542.

¹⁷⁴ Verjetno gre za fotografijo, ki jo hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Glej PAM, fond Tegetthoff Viljem, št. 1542.

¹⁷⁵ Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

¹⁷⁶ Vizitke hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Glej PAM, fond Tegetthoff Viljem, št. 1542.

¹⁷⁷ Pisma hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Glej PAM, fond Tegetthoff Viljem, št. 1542.

¹⁷⁸ Gre za fotografijo in ne sliko. Fotografijo je darovala mariborskemu županu dr. Mättheusu Reiserju, Wilhelmova mama leta 1875. Fotografijo je nato Muzejskemu društvu podaril Josef Reiser. Verjetno gre za fotografijo, ki jo danes hrani Pokrajinski muzej Maribor pod inv. št. ZF 941.

morju.¹⁷⁹ Generalmajor Ottokar Dalmata pa je najprej 14. aprila 1909 podaril fotografijo Wilhelmovega očeta Carla von Tegetthoffa, narejene po portretu iz leta 1815,¹⁸⁰ isti je 21. januarja 1912 daroval še spominski novc,¹⁸¹ 29. junija 1913 pa še fotografijo Tegetthoffove rojstne hiše v Mariboru.¹⁸²

Helene Bauer, rojena Bindlechner je 1. septembra 1909 podarila litografijo bitke pri Visu.¹⁸³ Istočasno je podarila še dve sliki na steklo, za kateri pa ne moremo z gotovostjo trditi, da sta nekoč bili v lasti Tegetthoffa. Na prvi sta upodobljena Venus in Amor,¹⁸⁴ druga pa prikazuje Neptuna in Amfitrite.¹⁸⁵ Oboje se mitološko navezuje na morje.

Obsežno donacijo predmetov, ki se navezujejo na Tegetthoffovo življenjsko pot, je 17. oktobra 1909 muzeju darovala Johanna¹⁸⁶ Wels iz Gradca. Darovala je fotografijo Tegetthoffove matere Leopoldine,¹⁸⁷ svilen šal,¹⁸⁸ vrč iz kositra,¹⁸⁹ malo železno šatuljo,¹⁹⁰ spominski dekret Josefa H. Czernaka, datiran 20.

¹⁷⁹ Gre za zapuščino Alojza Swera. Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati. Verjetno gre bodisi za bitko pri Visu ali Helgolandu.

¹⁸⁰ Verjetno gre za fotografijo, ki jo hrani Pokrajinski muzej Maribor. Glej ZF 943. Fotografija je bila narejena okoli leta 1909. Pod fotografijo napis: »Obersten Franz Karl von Tegetthoff; geb. 1790 – gest. 1858. Vater des K. und K. Viceadmirals Wilhelm von Tegetthoff, sieger von Helgoland und Lissa. Die photographie würde von seinem Miniporträt aus dem Jahre 1815 abgenommen und zeigt den darstellten als Oberstenrank des Infanterieregiments No. 47 die dekoration auf seiner Brust ist das »Kanonenkreuz«. Das Porträt ist im Besitze der Frau Mouvitzer Babette in Graz, einer zur Familie Tegetthoff in nerwenaspferlichten Beziehungen stehenten Dame. 1909.« Avtor fotografije: H. Prader, Fotografija Carla Tegetthoffa (1790–1858), začetek 20. st., črno – bela, 43,9 × 55,5 cm.

¹⁸¹ Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

¹⁸² Verjetno gre za fotografijo, sicer neznanega avtorja, ki jo hrani Pokrajinski muzej Maribor pod inv. št. ZF 893 (ok. 1913, 36,7 × 31,2 cm).

¹⁸³ Predmet hrani Pokrajinski muzej Maribor, inv. št. N. 8023. Založba: H. Gerhard, Bitka pri Visu leta 1866, 3/3 19. st., Dunaj, tonska litografija, v: 32 cm; d: 44 cm.

¹⁸⁴ Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

¹⁸⁵ Predmet hrani Pokrajinski muzej Maribor, inv. št. N. 1488. Slika je v posrebnem okvirju. Neptun in Amfitrita obdana s puti. Datirana v leto 1791. Verjetno kopija.

¹⁸⁶ Pred tem je kot darovalka vpisana Josefine Wels. Johana je živela v Gradcu na takratni Heinrich Straße 6.

¹⁸⁷ Verjetno gre za fotografijo, ki jo hrani Pokrajinski muzej Maribor pod inv. št. ZF 564 (Neznani avtor, fotografija na steklo, 2/2. 19. stoletja, 18,5 × 22 cm).

¹⁸⁸ Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

¹⁸⁹ Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

¹⁹⁰ Predmet hrani Pokrajinski muzej Maribor, inv. št. N. 5502. Šatulja je pravokotne oblike, na štirih nogah v obliki levjih šap. Vse stene in nekoliko dvignjen pokrov preprežene z viticami; viden pravokotni ščitek sredi pokrova. Morda gre za izdelek češke livarne. Izvor: Češka (?), 1. pol. 19. st., železo, v: 7 cm; š: 17 cm; d: 10,5 cm.

julija 1861,¹⁹¹ pozdravno pismo oziroma zdravico društva Friedricha Schillerja iz Trsta, datirano 29. avgusta 1866 in naslovljeno na Tegetthoffa,¹⁹² pesem bitke pri Visu avtorja Josepha von Maroičiča di Madonne del Monte,¹⁹³ datirane v november 1877 na Dunaju,¹⁹⁴ naslovni list Tegetthoffove koračnice, posvečene zmagovalcem bitke pri Visu, avtorja Philippa H. Poelmahna,¹⁹⁵ imenik rimskih cesarjev,¹⁹⁶ 20 slik avstrijske vojske iz let 1614 do 1873.¹⁹⁷ 28. oktobra istega leta je darovala še dva predmeta, in sicer fotografijo poveljnikov avstrijskih bojnih ladij, ki so sodelovali v bitki pri Visu leta 1866,¹⁹⁸ ter grb rodbine Wels.¹⁹⁹ Johanna se je odločila za še eno večjo donacijo, ki se vsaj posredno veže na Tegetthoffovo zapuščino. Dne 8. maja 1910 je darovala 5 različnih vojaških odlikovanj za zasluge,²⁰⁰ dve vojaški odlikovanji »*Kanonenkreuz*«,²⁰¹ spominsko medaljo iz leta 1873,²⁰² 35 različnih bakrenih novcev,²⁰³ dve stari pištoli,²⁰⁴ dve kitajski skodelici s podstavkoma,²⁰⁵ vrček

¹⁹¹ V inventarni knjigi *Museumsvereina* je pripis, da bi se naj dokument nahajal v Banovinskem arhivu od leta 1929. Oblastni arhiv v Mariboru je bil ustanovljen 19. junija 1929. Kot javni arhiv pa je začel šele 20. aprila 1933, glej: Potočnik, Dragan, *Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1918–1941*, Litera, str. 203–204; dokumenta v arhivu zaenkrat ni mogoče identificirati.

¹⁹² Dokument se nahaja v PAM, fond Wilhelm Tegetthoff. Dokument omenja tudi Sergej Vrišer v članku: Tegetthoff v slovenskem zgodovinskem spominu, v: *Vojnozgodovinski zbornik*, št. 7/2001, str. 22.

¹⁹³ Baron Joseph von Maroičič di Madonna del Monte (1812–1882) je bil oficir Avstrijske monarhije, prejemnik številnih odlikovanj, med drugim tudi reda Marije Terezije. Glej BLKÖ, zv. 17, str. 2.

¹⁹⁴ Dokument se nahaja v Pokrajinskem arhivu Maribor. Glej: PAM, fond Wilhelm von Tegetthoff, 1542. Dokument omenja tudi Vrišer v članku: Tegetthoff v slovenskem zgodovinskem spominu, v: *Vojnozgodovinski zbornik*, št. 7/2001, str. 22.

¹⁹⁵ Dokument se nahaja v Pokrajinskem arhivu v Mariboru, fond Wilhelm Tegetthoff. Naslovni list, okoli 1867, litografija, 32, 5 × 25,5. Objava v: Grdina, *Wilhelm von Tegetthoff in bitka pri Visu 20. julija 1866* (besedila k fotografijam Primož Premzl), str. 84, 85.

¹⁹⁶ Dokumenta zaenkrat ni mogoče identificirati.

¹⁹⁷ Verjetno so mišljene fotografije, narejene po slikah. Fotografij oziroma slik zaenkrat ni mogoče identificirati.

¹⁹⁸ Zelo verjetno gre za fotografijo, ki jo najdemo v Pokrajinskem muzeju Maribor pod inv. št. ZF 944 (Neznani avtor, zadnja tretjina 19. st., črno – bela, 46,7 × 62,2 cm). Podobno fotografijo je darovala že Herber Ana. Glej opombo 129.

¹⁹⁹ Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

²⁰⁰ Predmetov zaenkrat ni mogoče identificirati.

²⁰¹ Predmetov zaenkrat ni mogoče identificirati.

²⁰² Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

²⁰³ Novcev zaenkrat ni mogoče identificirati.

²⁰⁴ Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

²⁰⁵ V POMUM je ohranjena ena skodelica (inv. št.: N. 0007394). Gre za skodelico za črno kavo ali čaj iz tankega imari porcelana, poslikana deloma pod glazuro, deloma nad glazuro v modri, rdeči in zlati barvi s cvetličnimi vejicami. Izvor: Japonska, 18/19. st., porcelan, v: 4 cm, premer ustja: 7 cm; preostalih predmetov ni mogoče identificirati.

za kavo v neorokokojski obliki,²⁰⁶ šatuljo s premičnim pokrovom v obliki knjige, ki se je uporabljala kot kaseta za igralne karte,²⁰⁷ šatuljo,²⁰⁸ malo sliko relikvije,²⁰⁹ manjšo sliko,²¹⁰ morske školjke,²¹¹ pozlatenega orla za čako,²¹² šatuljo, okrašeno z biserno matico,²¹³ posodico za igle z biserno matico²¹⁴ ter malo šatuljo z biserno matico.²¹⁵

Med darovalce oziroma zbiralce Tegetthoffove dediščine se je vpisal tudi Richard Basso baron Goedel-Lannoy (1854–1930),²¹⁶ oficir mornarice, ki je v dar prejel visečo ladijsko posteljo. Predmet je Muzejskemu društvu daroval 13. novembra 1912.²¹⁷

Med prvo svetovno vojno, 1. avgusta 1916, je Alois Waidacher daroval kelih, katerega je na svoji ladji držal poveljujoči bitke pri Visu Wilhelm von Tegetthoff.²¹⁸

S tem Tegetthoffove dediščine seveda ni konec. Ob že omenjeni oljni sliki bitke pri Helgolandu, ki jo hrani Pomorski muzej v Piranu, hranijo v istem muzeju tudi mizo in štiri stole iz častniške kajute Tegetthoffove poveljniške ladje. Slednje je bilo po drugi svetovni vojni ponujeno v odkup mariborskemu muzeju, a ga je v svojo zbirko pridobil že omenjeni piranski Pomorski muzej.

²⁰⁶ Predmet hrani POMUM. Vrček, angleške izdelave, inv. št. N.0003021. signatura: 41 JAMES DIKON & SONS 262. Vrček je narejen iz alpake (zlitine bakra, niklja in cinka); izvor: Anglija, sredina 19. stoletja, material: alpaka, v: 12 cm.

²⁰⁷ Predmet hrani POMUM, inv. št. N. 0005836; neznan izvor, 19. st., les, v: 4,5 cm; š: 19,1 cm; g: 12,5 cm.

²⁰⁸ Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

²⁰⁹ Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

²¹⁰ Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

²¹¹ Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

²¹² Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

²¹³ Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati. V POMUM se hrani sicer šatuljica okrašena z biserno matico, vendar pa provenienca ni zadovoljivo izpričana. Glej N. 4079.

²¹⁴ Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

²¹⁵ Predmeta zaenkrat ni mogoče identificirati.

²¹⁶ Richard Basso je bil posvojenec Hermana barona Goedel-Lannoyja, ki je bil poročen s Klementino pl. Sirk. Imela sta štiri otroke, ki pa so umrli v otroštvu. Richard Basso je leta 1884 prejel naziv barona, udeležil se je tudi avstrijske polarne odprave na otok Jana Mayena v letih 1882 in 1883. Glej: Vidmar, Polona, *Umetnostna galerija Maribor v palači Goedel-Lannoy*, str. 45–46. Posteljo je Tegetthoff uporabljal še kot korvetni kapitan. V knjigi Museumsverein pripis, da je posteljo verjetno kupil v Južni Ameriki v Braziliji, leta 1862 jo podaril baronu Henryju Blangyju. Glej tudi: Vrišer, *Tegetthoff v slovenskem zgodovinskem spominu*, str. 26.

²¹⁷ Predmet se hrani v Pokrajinskem muzeju Maribor. V inventarni knjigi Museumsvereina je zabeležen pod zaporedno številko 4533.

²¹⁸ Predmet se hrani v Pokrajinskem muzeju Maribor z inv. št. N. 0003581. Kelih ima stopničasto dvignjeno okroglo nogo, s širokim stebлом s prstanom. Kupa je v spodnji tretjini čašasto izbočena, v zgornjih dveh tretjinah koničasto razširjena. Znotraj pocinkana; 19. stoletje; material in tehnika: baker, pocinkano; v: 15 cm; pr. ustja: 9,5 cm; pr (dna): 8,5 cm.

Pred prvo svetovno vojno je bilo marsikaj shranjenega tudi v mornariškem muzeju v Pulju, a se je slednje po prvi svetovni vojni razgubilo.²¹⁹ Danes se dediščina, vezana na vojaške uspehe Tegetthoffa nahaja tudi v Muzeju vojaške zgodovine na Dunaju,²²⁰ obsežno gradivo grafik, fotografij in osebne korespondence hranijo tudi v Avstrijski nacionalni knjižnici, Hrvaški pomorski muzej v Splitu hrani medalje vezane na Tegetthoffa in njegove pomorske dosežke, mnogo pomembnih drobcev, pa se prav gotovo nahaja tudi pri zasebnih zbirateljih.²²¹

Med muzealijami, hranjenimi v Pokrajinskem muzeju Maribor je ostalo odprto vprašanje provenience fotografije Tegetthoffa na parah,²²² fotografije Tegetthoffovega spomenika, narejene pred letom 1913²²³ in lesorezne plošče s portretom Tegetthoffa.²²⁴ Tegetthoffov mit je znova oživel ob koncu 30. let 20. st., ko je Pokrajinski muzej Maribor v dar prejel grafiko Tegetthoffa iz leta 1939, avtorja Pipa Petelna, ki je med drugo svetovno vojno v Mariboru deloval kot poverjenik za kulturo in s tem bil posledično pristojen tudi za muzej v gradu.²²⁵

MUZEOLŠKE INTERPRETACIJE TEGETTHOFFOVE DEDIŠČINE

Mariborsko muzejsko društvo, ustanovljeno 31. maja 1902, je med svoje prioritete uvrstilo spodbujanje zanimanja za zgodovino in narodopisje, umetno obrt in naravoslovne znanosti Maribora in okolice. Delovanje društva je bilo podkrepjeno z vodilom ohranjanja nemške podobe in zgodovine mesta.²²⁶ Postavljena razstava je prevzela vlogo komunikacije z javnostjo.²²⁷

²¹⁹ Vrišer, *Tegetthoff v slovenskem zgodovinskem spominu*, str. 26–27.

²²⁰ V omenjenem muzeju je bil svoj čas na ogled spominski novc zmage bitke pri Visu ter sablja in epolete viceadmirala Wilhelma von Tegetthoffa. Glej: Hannes Leidinger, Verena Moritz, *Die Last der Historie. Das Heeresgeschichtliche Museum in Wien und die Darstellung der Geschichte bis 1945*, v: Dirk Rupnow, *Heidmarie Uhl, Zeitgeschichte Ausstellen in Österreich, Museen – Gedenkstätten – Ausstellungen*, Bohlau, Wien, Köln, Weimar, 2011, str. 22.

²²¹ V Mariboru je potrebno omeniti predvsem galerista in založnika Primoža Premzla, soavtorja in urednika monografije o Tegetthoffu, ki pripravlja tudi zasebni muzej, posvečen Tegetthoffu. Sodeloval je tudi na razstavi o bitki pri Visu v Hrvaškem pomorskem muzeju v Splitu. Več o tem glej: <http://www.primozpreml.si/profile/primoz-preml/>

²²² Glej opombo 23.

²²³ Glej opombo 74.

²²⁴ Glej opombo 162.

²²⁵ Pipo Peteln, portret W. Tegetthoffa, 1939, lesorez. Inv. št. POMUM, N. 18031.

²²⁶ Golija, Maja Godina, *Muzejsko društvo in ustanovitev mestnega muzeja v Mariboru*, v: *Studia Historica Slovenica*, 2004, št. 2–3, str. 409.

²²⁷ Maroević, Ivo, *Uvod u muzeologiju*, str. 200.

Razstava muzejskega društva se je osredotočila na prikaz kulturne zgodovine Maribora z okolico. Društvo je ob Mariboru pokrivalo še območja Pohorja, Kozjaka, Dravske doline, Slovenskih goric in Dravskega polja. V posebnem delu je bila prikazana tudi naravoslovna zbirka.

V ozadju se je seveda skrivala tudi ideja naroda, po drugi strani pa izhaja iz meščanske paradigme dobrega, lepega in resničnega, kar se neposredno odraža tudi na zbiralni politiki. Lepi predmeti krepijo estetski čut in meščanskega duha, mestotvorni predmeti pa opozarjajo na moralno odgovornost mestne oblasti, ki je v službi dobrega in pravičnega, kot to izražajo že simboli mestnega sodnika.²²⁸

Postavitev razstave v Mariboru je moč interpretirati s pomočjo razglednice, izdane med letom 1903 in 1909²²⁹ kot tudi s pomočjo natančne reportaže avstrijskega paleografa dr. Carla Wesellyja (1860–1931) v časopisu *Urania* iz leta 1909.²³⁰

Razstava Muzejskega društva je bila na ogled v treh sobah, v četrti pa je bila urejena društvena knjižnica. Muzej je do takrat zbral 6530 predmetov,²³¹ ki so zajemali prirodoslovno in kulturnozgodovinsko zbirko. Prikazana je bila flora in favna takratne Spodnje Štajerske, predvsem mineralogija in geologija.

²²⁸ Prav o slednjih je tekla razprava že v poletnih mesecih 1886, ko je bila zaznati prva stiska o usodi mariborske dediščine, ki so jo sicer predajali v graški *Joanneum*. Sodelujoči so sklenili, da bodo ključne predmete, ki zaznamujejo kulturno zgodovino mesta začasno zadržali še v mestu, dokler se dokončno ne odloči o njihovi usodi oziroma ustanovi muzej. Ivan Schmiderer izpostavi meč in žezlo mestnega sodnika, prav tako zastavi iz leta 1791 in 1848, ki bi ostali v prostorih mestne hiše. V slednji so se tako do ustanovitve mestnega muzeja hranili reprezentativni predmeti za mesto, ki so vključevali tudi Tegetthoffovo dediščino. Glej: *Marburger Zeitung*, 6. 6. 1886, št. 86, str. 2–3; glej tudi: *Marburger Zeitung*, 4. 7. 1886, št. 80, str. 3. Več o funkciji mestnih hiš glej tudi: Sapač, Igor, Rotovži, v: Sapač, Igor, Lazarini, Franci, *Arhitektura 19. st. na Slovenskem, Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Fakulteta za arhitekturo*, 2015, str. 132–135.

²²⁹ Glej Pokrajinski muzej Maribor, inv. št. ZR 316, Založba: J. R. Wagner, črno bela, 14 × 9 cm. Sama postavitev razstave, ki jo razkriva razglednica, narejena med leti 1903 in 1909, nam razkriva, da so v ospredje postavljeni družbeni pojavi, s katerim se je meščanstvo najbolj identificiralo: bivalna kultura, meščanska revolucija 1848 ter deželna oziroma narodna zavest, ki je na prehodu 19./20. stoletja bila že močno izražena na Spodnjem Štajerskem.

²³⁰ *Urania: Illustrierte populärwissenschaftliche Wochenschrift*, letnik II., št. 45, 6. 11. 1909, str. 709–711.

²³¹ V muzejsko knjigo Muzejskega društva (*Museumsverein*) je bilo konec leta 1909 vpisanih 3361 predmetov. Vsi predmeti torej niso imeli svoje številke, ampak so se vezali na sklope, kar je bilo pogosto v prirodoslovni zbirki. Sklepati pa je tudi mogoče, da so bili razstavljeni tudi neinventarizirani predmeti (domnevno tisti, katerih lastništvo ni bilo dorečeno, oziroma predmeti, ki so jih posamezniki samo posodili za namene razstave, kar je bila povsem običajna praksa na začetku muzealstva). Glej: *Urania*, 6. 11. 1909, str. 709, opomba 1.

Kulturna zgodovina je v izhodišču prevzela kronološki model interpretacije. Razstavljeni so bili predmeti od prazgodovine do sodobnosti. Na razstavo so bile umeščene vidne osebnosti nemškega miselnega sveta in prostora, ki so pomembneje zaznamovali tudi Maribor. Omeniti velja skladatelja Huga Wolfa (1860–1903),²³² ki je obiskoval gimnazijo v Mariboru, dramatika in igralca Ludwika Anzengruberja (1839–1889),²³³ ki je med leti 1860 in 1867 deloval v mariborskem gledališču, pevko Amalijo Joahinn (1839–1899),²³⁴ filozofa in darvinista Bartholomäusa Carnerija (1821–1909),²³⁵ ter mariborskega pesnika Ottokarja Kernstocka (184–1928).²³⁶ Amand Rak je torej na razstavo uvrstil sodobnike, ki so pomembneje zaznamovali mariborsko družabno življenje, nekateri med njimi (Carneri, Kernstock) so v času postavitve še delovali.

Mestni muzej v Mariboru je že od začetka prevzel skrb za premično dediščino Tegetthoffa. V novoustanovljenem muzeju leta 1903 je bilo še pred prvo svetovno vojno na takratni *Elisabeth Strasse* (danes Razlagova ulica) moč videti admiralove osebne predmete, ki so bili razstavljeni v posebnem prostoru. Obiskovalec je lahko občudoval sočasne predmete, ki so jih darovalci postopoma prinašali na ogled. Novembra 1909 so razstavo obogatili portreti njegove družine, očeta, matere in sina, miniaturna slika Tegetthoffa kot učenca vojaške akademije v Benetkah, diploma za plemiški naziv, podpisala jo je Marija Terezija dne 27. junija 1765, program gimnazije v Mariboru iz l. 1840, ki jo je obiskoval omenjeni, daljnogled Tegetthoffa iz znamenite bitke pri Visu, kar je daroval O. Reiser, srebrno žlico iz Tegetthoffove zapuščine je darovala Josefina Wels, slika Sv. Jurija, ki jo je narisal mornar na ladji v času bitke pri Visu, dar prelata Karla Hribouscheka, priznanje za predanost in hrabrost ob bitki pri Visu ter sveto podobo iz otoka Guadelupe s pripisom njegove matere iz l. 1867, ki jo je daroval kaplan Sterger.²³⁷

²³² Več o Hugo Wolfu v Mariboru glej: Špendal, Manica, Maribor, mesto prvih ustvarjalnih začetkov Huga Wolfa: ob 100. obletnici skladateljeve smrti, v: *Studia Historica Slovenica*, letnik 3, št. 2–3, str. 213–225. Omenjene fotografije zaenkrat ni mogoče identificirati. Fotografijo mladega Huga Wolfa sicer hrani tudi PAM.

²³³ Več o Ludwiku Anzengruberju glej: Hartman, Bruno, Trije odlični nemški gledališčniki v Mariboru, v: Bruno Hartman, *Maribor – dogajanja in osebnosti*, Litera, 2009, str. 219–249. Omenjene fotografije zaenkrat ni mogoče identificirati.

²³⁴ Več o Amaliji glej: Špendal, Manica, Amalie Scheeweiss Joachim (1833–1899), v: *Studia Historica Slovenica*, letnik 10, št. 2/3, str. 707–716. Ohranjena fotografija v POMUM, inv. št. ZF 925. Reprodukcijska je uvrščena na stalno razstavo muzeja v razdelku Portret meščanstva.

²³⁵ Več o njem glej: Habjanič, Oskar, Darwinizem na Slovenskem, v: *Zgodovinski časopis*, letnik 70, št. 1/2, str. 98–126. Omenjene fotografije zaenkrat ni mogoče identificirati.

²³⁶ Več o njem glej: Pungartnik, Marjan, Književniki, v: *Nemci in Maribor* (ur. Jerneja Ferlež), str. 186–188. Morda gre za fotografijo, ki jo hrani PAM, fond Zgodovinsko društvo Maribor SI_PAM/1212/034_00062.

²³⁷ *Urania*, 6. 11. 1909, str. 710.

Muzejski predmeti so služili tudi kot podlaga eni prvih monografij o Tegetthoffu, ki jo je pred letom 1910 napisal pedagog in pisatelj, v Celju rojeni Leo Smolle (1848–1920).²³⁸ Delo z naslovom *Wilhelm von Tegetthoff, ein Held zur See: historische Erzählung: mit 20 Abbildungen*, je izšlo v Gradcu.²³⁹

Intenzivna zbiralna politika je vodstvo muzeja prisilila, da so mrzlično iskali nove prostore, ki so jih dobili na takratni Reißer Gasse (danes Cankarjeva ulica) v nekdanji jetnišnici. Na svečani otvoritvi januarja 1916 so se gostje zbrali v »Kaiserzimmer«, po otvoritveni slovesnosti pa jih je vodja muzeja Amand Rak kar dve uri vodil po zbirkah.²⁴⁰ Komunikacijo z mestom je vzpostavljala tudi napis »MUSEUM« in z verjetno mestnim grbom nad vhodnim portalom. Na fasadi stavbe sta bili dve povečavi, delo na polju in idilična krajina.²⁴¹

Po prvi svetovni vojni²⁴² se je Tegetthoffova dediščina soočila z novo državno tvorbo, večjo težo in skrb za premično dediščino pa je prevzelo Zgodovinsko društvo za Slovensko Štajersko, ki si je svoje prostore z manjšo muzejsko sobo uredilo v Narodnem domu. Prostorska stiska po prvi vojni je narekovala združitev obeh zbirk na lokaciji (nemškega) Muzejskega društva, do katere

²³⁸ Leo Smolle je kot profesor zgodovine in filozofije poučeval v Znojnem, Brnu in na Dunaju. Napisal je več kot 50 del, med njimi izstopajo domoljubna dela ter številne biografije. Glej: *ÖBL* 1815–1950, zv. 12 (Lfg. 58, 2005), str. 380.

²³⁹ Monografijo je kupilo Muzejsko društvo pri Heintzu za dve kroni, 16. novembra 1910. Danes jo hranijo v Univerzitetni knjižnici Maribor, v zbirki raritet št. 22684/18. V monografiji so objavljene: fotografija Tegetthoffove matere (POMUM. ZF 564), fotografija očeta, narejene po predlogi iz leta 1815 (POMUM ZF 943), fotografija rojstne hiše (POMUM ZF 893), fotografija Tegetthoffa med šolanjem v Benetkah (glej PAM, fond Tegetthoff), fotografija Benetk (neznani kraj hrambe), fotografija Kaira (neznani kraj hrambe), fotografija Wilhelma Tegetthoffa iz posesti njegove matere (PAM, fond Tegetthoff), fotografija iz brazilskega pragozda (neznani kraj hrambe), fotografija (po olju Püttnerja) bitke pri Helgolandu (neznani kraj hrambe, glej opombo 148), fotografija grba rodbine Tegetthoff iz obdobja Marije Terezije (PAM, fond Tegetthoff), portret Tegetthoffa po bakrorezu Klause (neznani kraj hrambe), panoramska fotografija Visa (neznani kraj hrambe), prikaz bitke pri Visu (neznani kraj hrambe), fotografija (narejena po olju Duranda iz Pariza) potopa italijanske vojne ladje *Re d'Italia* (neznani kraj hrambe), podobica sv. Jurija (PAM, fond Tegetthoff), dokument, datiran 20. julija 1866 v Pulju (PAM, fond Tegetthoff), fotografija makete Tegetthoffovega spomenika (POMUM ZF 1286), fotografija Tegetthoffovega nagrobnega spomenika iz graškega pokopališča (neznani kraj hrambe).

²⁴⁰ *Marburger Zeitung*, 18. I. 1916, št. 13, str. 3.

²⁴¹ Fotografija se nahaja v arhivu Pokrajinskega muzeja Maribor, reprodukcija je uvrščena na stalno razstavo muzeja v razdelku Portretu meščanstva.

²⁴² Zanimiva je pobuda Zgodovinskega društva, ki se je l. 1917 zavzel za ustanovitev vojnega muzeja, »kot spomin na sedanjo v pravem pomenu svetovno zgodovinsko vojno.« Prebivalce so pozivali, da bi društvu prinašali predmete, ki so povezani z Veliko vojno. Glej: Stavbar, Vlasta, Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1914–1918, Založba Obzorja, 1998, str. 118.

je prišlo leta 1920.²⁴³ Sredi 20. let 20. stoletja je muzej prevzel še gradivo lavantinskega škofijskega muzeja, ki je hranil predmete s področja sakralne umetnosti. Muzejska postavitev je vsebinsko izpostavila kulturno zgodovino Spodnje Štajerske. V tem kontekstu je bil spomin na Tegetthoffa reprezentiran z njegovimi osebnimi predmeti, na dvorišču muzeja pa se je hranil v devastaciji poškodovani del odstranjenega Tegetthoffovega poprsja.²⁴⁴

Do preureditve muzejskih zbirk je ponovno prišlo leta 1931, ko so v parterju uredili sakralno dediščino, prazgodovinske in rimske zbirke, numizmatiko, mariborske slikarje ter geološko-mineraloški oddelek. V prvem nadstropju so bili zoološka, botanična in narodopisna zbirka ter predstavitev mariborskih kulturnih spomenikov,²⁴⁵ kjer se je po vsej verjetnosti nahajala tudi Tegetthoffova zapuščina, vendar so v muzeju dali prednost predmetom generala Rudolfa Maistra. Leta 1935 je bilo na 610 m² muzejskih površin okrog 10 000 predmetov.²⁴⁶

Leta 1938 je sledila selitev muzeja v prostore mariborskega gradu.²⁴⁷ Svečana otvoritev meščanskega dela razstave je bila 18. decembra 1938.²⁴⁸ Iz tega obdobja je ohranjena fotografija,²⁴⁹ na kateri prepoznamo model Tegetthoffovega spomenika, ki ga je muzeju podarila Ida Reiser.²⁵⁰ Fotografija prikazuje muzejsko sobo, v kateri je izpostavljena mariborska zgodovina. Prepoznamo maketo Maribora z okolico in maketo Tegetthoffovega spomenika. Ob maketi vidimo vitrino z drobnimi predmeti. Na stenah vidimo fotografije pomembnih Mariborčanov, od častnih meščanov Rudolfa Gustava Puffa²⁵¹ in dr. Arthurja Mallyja²⁵² do podjetnika Karla Scherbauma²⁵³ ter portretov

²⁴³ Na seji Zgodovinskega društva za Slovensko Štajersko dne 17. oktobra 1919 se je sklenilo, da se Zgodovinsko društvo obrne na nemško društvo »Museumverein«, da odstopi društvu prostor za muzejske predmete. Izkazana je želja po skupnem muzeju, s tem da si vsako društvo pridrži lastninsko pravico do svojih predmetov. Glej: *ČZN*, XVI, 1920/21, str. 58.

²⁴⁴ *Mariborski Večernik*, 23. 12. 1927, št. 193, str. 2.

²⁴⁵ *Vodnik po Mariboru* (Führer durch Maribor) (ur. Franjo Baš, Božidar Gajšek), str. 138.

²⁴⁶ Potočnik, *Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1918–1941*, str. 198–199.

²⁴⁷ Oman, Drago, *Ob šestdesetletnici muzejskih zbirk v prostorih mariborskega mestnega gradu*, v: *Argo*, 42/1, 1999, str. 12–13.

²⁴⁸ PAM, fond Muzejsko društvo Maribor: 1902–1966, škatla 4.

²⁴⁹ Fotografijo neznanega avtorja hrani Pokrajinski muzej Maribor, glej: ZF 1723 (Prostori mariborskega gradu, med 1938 in 1941, 29,4 × 20,5 cm). Fotografija je nastala med 1938 in 1941.

²⁵⁰ Glej opombo 138.

²⁵¹ Fotografijo hrani Pokrajinski muzej Maribor, glej: ZF 621 (foto: Wagner, Maribor, 60. leta 19. stoletja, 39,1 × 46,5 cm).

²⁵² Fotografijo hrani Pokrajinski muzej Maribor, glej: ZF 797 (foto: L. J. Kieser, Maribor, med 1880 in 1918, 38 × 46,5 × cm).

²⁵³ Fotografijo hrani Pokrajinski muzej Maribor, glej: ZF 803 (foto: V. Lobenvein, ok. 1901, 46 × 53,5 cm).

povojnih mariborskih županov oziroma načelnikov Viktorja Grčarja,²⁵⁴ dr. Franja Lipolda,²⁵⁵ Josipa Leskovarja²⁵⁶ in Alojzija Juvana.²⁵⁷ Tegetthoff je omenjen tudi v katalogu, izdanem leta 1938 ob začasnem odprtju stalne razstave Pokrajinskega muzeja Maribor v mariborskem gradu.²⁵⁸ Javnosti je bil muzej v grajskih prostorih odprt šele 12. marca 1939.

Neposredno pred otvoritvijo je poročevalec v *Slovenecu* podal ključne točke nove razstave. Prva soba je obsegala historično topografijo Maribora, med predmeti pa so izstopali predmeti narodne straže iz leta 1848 z ilirsko trobojnico ter zastava generala Maistra, ki je bila kot prva slovenska zastava izobešena na takratnem okrajnem glavarstvu. Drugi prostor je prikazoval zgodovinske osebnosti Maribora, posebna pozornost je namenjena kipom štirih stebrov mariborske zgodovine: Slomšku, Goedel – Lanoyu, Maistru in dr. Turnerju. Sobo so krasile tudi slike dotedanjih mariborskih županov. Poseben prostor je bil namenjen starejši mariborski obrti, kjer obiskovalec izpostavi topilnik pohorskih steklarn, cehovske skrinje in stanovanjski kulturi z mizarstvom. Pot je nato obiskovalca vodila do izdelkov iz stekla. V peti sobi je bil prikazan hišni inventar, od porcelana do pisalnih miz iz prve polovice 19. stoletja, šesta soba je predstavljala meščansko stanovanjsko kulturo 60. in 70. let 19. stoletja, zadnja soba pa je bila posvečena moderni umetnosti. Poročevalec je zaključil, da vsak razstavljen predmet odraža kulturno podoba Maribora. Razstava pa bo posebno zanimiva za obrtnike, ki si bodo izostrili estetski čut.²⁵⁹

Med drugo svetovno vojno je muzej prišel pod nemško upravo, ki je muzeju pripisovala vzgojno-izobraževalno funkcijo. Prvi predstojnik muzeja je bil M. Strobl, zadolžen sicer za osnovno šolstvo, sledil je brivski mojster F. Maresch, ki je v Mariboru skrbel za kulturo, ter nazadnje že omenjeni slikar Pipo Peteln. V muzeju je bilo dominantno mesto namenjeno nemški

²⁵⁴ Slika, olje na platnu hrani Pokrajinski muzej Maribor, inv. št. N. 1045, avtor: Ivan Tratnik, 20. leta 20. stoletja, olje na platno, v: 100 cm, š: 75 cm.

²⁵⁵ Slika, olje na platnu hrani Pokrajinski muzej Maribor, inv. št. N. 1207, avtor: Avgust Andrej Buck, 30. leta 20. stoletja, olje na platno, v: 98 cm; š: 73 cm.

²⁵⁶ Slika, olje na platnu hrani Pokrajinski muzej Maribor, inv. št. 1208, avtor: Ivan Kos, 1936, olje na platno, v: 100 cm, š: 75 cm.

²⁵⁷ Slika, olje na platnu hrani Pokrajinski muzej Maribor, inv. št. 1206, avtor: Matej Sternen, 1940, olje na platno, v: 100, š: 75 cm.

²⁵⁸ *Razstavniki katalog Pokrajinskega muzeja v Mariboru 1938*, Tiskarna Sv. Cirila, Maribor. Tegetthoff je omenjen pod zaporedno številko 94 v sklopu prepoznavnih mariborskih osebnosti.

²⁵⁹ Prvi obisk v Mariborskem muzeju, v: *Slovenec* 67 (1939), 58, 10. 3., str. 7.

kulturi.²⁶⁰ Prednost sta dobili arheologija in etnologija, ki sta bili za javnost odprti januarja 1943.

Arheološki del so postavili v kontekst območja med Celjem, Ptujem in Gradcem, ki že imajo bogato arheološko tradicijo. Na razstavi so prikazali najdbe iz Maribora in okolice (Radvanja, Hajdine, Lovrenca na Pohorju, Benedikta). Avtorji razstave izpostavljajo, da pomembnost najdb mariborskega območja sodi v širši prostor vzhodnoalpskega območja.²⁶¹ Med prvimi podpisanimi v knjigi obiskovalcev najdemo takrat v Gradcu delujočega arheologa slovenskega rodu Walterja Schmidta,²⁶² ki je skoraj gotovo, vsaj s sugestijami, sodeloval tudi pri postavitvi razstave. Pomembnost arheološke zbirke v srednjeevropskem prostoru priča tudi obisk priznanega nemškega arheologa dr. Paula Reinekeja,²⁶³ ki je muzej obiskal 30. junija 1943.²⁶⁴

Etnologija je izpostavljala navezanost na vinogradništvo in Pohorje kakor tudi razvoj obrti, med katerimi izpostavi mizarstvo in slikarstvo. Muzej je bil odprt ob nedeljah med 10. in 12. uro in ob četrtekih med tretjo in peto uro popoldne.²⁶⁵

V tem času je izšla tudi priložnostna knjižica, v kateri vidimo tloris razstave, ki se je nahajala v današnji viteški dvorani in v prostorih vzhodno od le-te. Zahodna stran je bila namenjena za pisarniške prostore. Knjižica, ki je

²⁶⁰ PAM, fond Pokrajinski muzej Maribor, škatla I. Več o Pipu Petelnu glej: *Nemci in Maribor* (ur. Jerneja Ferlež), str. 191.

²⁶¹ Museum der Stadt Marburg a/Drau, Arhaeologische und Volkskundliche Abteilung, Marburg 31. Januar 1943.

²⁶² Walter Schmid (1875–1951), rojen na Gašteju pri Kranju, arheolog, etnolog in čebelar je sprva študiral pravo, nato teologijo, vstopil med benediktince, nato predsedal na študij zgodovine, geografije in arheologije ter promoviral na univerzi v Gradcu z disertacijo o izdaji Dalmatinove biblije. Zaposlil se je v Deželnem muzeju v Ljubljani, po poroki z evangeličanko pa je bil odpuščen ter se je na priporočilo Luschina zaposlil v Deželnem muzeju v Gradcu, kjer je postal predstojnik za prazgodovino in numizmatiko. V času druge svetovne vojne je vzdrževal stike s Franjo Bašem (glej obširno korespondenco s Franjem Bašem v PAM, fond Franjo Baš/1703/001 Korespondenca s fizičnimi osebami). Franjo Baš ga uvršča med prve na slovenskem delujoče muzeologe. Glej: *SBL*, zv. 9, str. 222–223 (avtor gesla Franjo Baš).

²⁶³ Paul Reineke (1872–1958) je eden vodilnih arheologov svoje dobe na območju Srednje Evrope. Ukvarjal se je predvsem s klasifikacijo in periodizacijo bronaste in železne dobe in predlagal kronologijo za bronasto in železno dobo, ki v temeljih velja še danes. Zaposlen je bil v osrednjem muzeju v Mainzu ter nato kot konzervator v *Generalkonservatorium der Kunstdenkmale und Aeltertümer Bayerns*. Glej: Krämer, Werner, »Reinecke, Paul« in: *Neue Deutsche Biographie* 21 (2003), str. 348–349 [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118788221.html#ndbcontent> (Dostop 12. 6. 2019)

²⁶⁴ Gästebuch, arhiv Pokrajinskega muzeja Maribor.

²⁶⁵ Museum der Stadt Marburg a/Drau, Arhaeologische und Volkskundliche Abteilung, Marburg 31. Januar 1943.

služila tudi kot propagandni material,²⁶⁶ izpostavlja nemško genezo mesta s poudarkom na Kernstocku, Tegetthoffu in gledališču kot simbolu nemške meščanske kulture.²⁶⁷

Malikovanje Tegetthoffovega kulta je nemška oblast izkazala tudi pri poimenovanju vzgojno izobraževalnih zavodov. Tako so Nemci v posloplju klasične gimnazije odprli še realno gimnazijo (*Oberschule für Junge am Tegetthoff Gymnasium*). Na novo so ustanovili tudi humanistično gimnazijo, t. im. *Tegetthoff Gymnasium*, ki je v letih 1944/45 imela že štiri razrede.²⁶⁸

Konec druge svetovne vojne je postavljal Tegetthoffov spomenik v nov družbeno-politični kontekst. Le slab mesec pred ponovnim odprtjem muzeja, 27. septembra 1947,²⁶⁹ je tedanji ravnatelj Franjo Baš 21. avgusta 1947 naslovil nenavadni dopis mariborskemu ljudskemu odboru, v katerem se je dokončno odločila usoda spomenika: »*Pokrajinski muzej v Mariboru upravlja med drugim 3 bronaste kipe bivšega mariborskega spomenika F. Tegetthoffu. Od teh je kip Tegetthoffa samega dobro umetniško delo, medtem ko predstavljata oba simbola Tegetthoffovih zmag Helgoland in Vis konvencionalna dela konca XIX. stoletja podpopprečne umetniške vrednosti. Vsi trije kipi so last mesta Maribora. Pokrajinski muzej v Mariboru bi v zvezi s svojo obnovo predlagal, da se oba simbola uporabita kot bronasta izdelka za kak drug sodoben namen s tem da se v to prelijeta. V tem slučaju bi ustanova, ki bi to izvedla, oba simbola od Pokrajinskega muzeja prevzela. V slučaju pa, da bi naš predlog smatral za neumesten, prosimo za sporočilo, da najdemo za oba simbola prostor, kjer bi ne motil kulturnozgodovinsko pomembnejših eksponatov in kjer bi mogla trajno ostati. Naš predlog bi konkretno bil: Kip Tegetthoffa kot umetniško dobro delo ostane v muzeju, kipa-simbola Visa in Helgolanda pa se prelijeta v določen sodoben namen ter ju ustanova, ki to delo izvede od Pokrajinskega muzeja prevzame.*«²⁷⁰

²⁶⁶ V knjižici je obeležen tudi spomin na 7835 padlih med prvo svetovno vojno, na 15 Nemcev, ki so izgubili življenje med prvo vojno, med leti 1941/42 je življenje za domovino izgubilo 16 vojakov, med leti 1939 in 1942 pa je na poslednjo pot odšlo tudi 21 mladih Mariborčanov, ki so se borili za prihodnost Nemčije. Strobl, Zum Ersten Kreistag des Steirischen Heimatbundes in Marburg a.d. Drau; spominska obeležja so na straneh 3–6.

²⁶⁷ Brez naslova in založnika. V knjižnici so trije prispevki: Strobl, Zum Ersten Kreistag des Steirischen Heimatbundes in Marburg a.d. Drau; dr. Hans Pirchegger, So wuchs Marburg im Laufe der Jahrhunderte; brez avtorja, Marburg nach Befreiung; Otto Kump, *Marburg, Pflegestätte deutscher Kultur*.

²⁶⁸ *Vodnik po fondih in zbirkah*, Pokrajinski arhiv Maribor, 2009, str. 580.

²⁶⁹ Oman, Ob šestdesetletnici muzejskih zbirk v prostorih mariborskega mestnega gradu, v: *Argo*, 42/1, 1999, str. 15.

²⁷⁰ PAM, fond Pokrajinski muzej Maribor, škatla 7. Na dokument me je prijazno opomnil cenjeni kolega Drago Oman, za kar se mu iskreno zahvaljujem. Vloga Franje Baša v prelomnih dogodkih druge svetovne vojne je deloma pojasnjena v članku kolega Draga Omara (glej opombo 247), celovitejši opus še čaka na raziskovalno vnemo. Prav gotovo

Razloge za nenavadno odločitev in dopis Franja Baša je moč razumeti verjetno v neformalnih pritiskih tako oblasti kot javnosti, ki je v Tegetthoffu videla vse prej kot nedolžni spomenik umetniške vrednosti.

Dokončno usodo je zapečatil mestni odbor v dopisu dne 27. 8. 1947, naslovljenim Pokrajinskemu muzeju v Mariboru: »V zvezi z Vašim dopisom z dne 21. 8. 1947, št. 249 glede simbola od bivšega Tegetthoffovega spomenika Vam sporočamo, da je Izvršilni odbor pri MLO na svoji redni seji sprejel sklep in sicer: Kip Tegetthoffa kot umetniško delo ostane v muzeju, kipa simbola Visa in Helgolanda pa se prelijeta in material uporabi pri spomeniku padlim borcem v NOB.«²⁷¹

V novi državi sta se pomen in vloga spomenika ponovno aktualizirala. Želja po ponovni postavitvi Tegetthoffovega spomenika je ponovno oživila leta 1992 na pobudo Aleša Ariha iz Zavoda za spomeniško varstvo. Pobuda o ureditvi aleje spomenikov v Mariboru je zvedenela v razpravi o nacionalnih simbolih mesta, prav Tegetthoff pa je tako stroko kot javnost delil na dva

je omenjeni dokument potrebno postaviti v določen kontekst nove oblasti in pozicije zaposlenega Franje Baša, ki je deloval tako v obdobju Kraljevine Jugoslavije kot nacistične Nemčije. Veliko bolj verjetno bi lahko trdili, da je Franjo Baš med vojno prevzel vlogo mariborskega Jacques Jaujarda, ki je najprej v času španske državljanske vojne nadzoroval selitev muzeja Prado v Švico, med drugo svetovno vojno pa je poskrbel za premik dragocenih predmetov iz Louvra. Na Baševo vlogo nas deloma opozarja zapisnik obnovitvenega občnega zbora Muzejskega društva, 4. septembra 1945, kjer o medvojnem delovanju zasledimo naslednje: »Muzej sam je imel nalogo podajati nemško kulturo naše zemlje in za nemško kulturo se je proglašalo vse, kar je bilo kvalitetnega, razen gradiva, povezanega s slovenskim narodnim preporodom. To je bilo potrebno upoštevati in te predmete v muzeju skrivati pred očmi okupatorjev. V kolikor pa so bili predmeti kot izraz naše vzhodne zlasti narodopisne kulture iz Prlekije, Prekmurja, Haloz, smo pa prelepili z napisi, ki jih izkazujejo kot od drugod ter jih tako rešili pred izgonom iz muzeja, ki je bil za te vrste eksponatov zamišljen.«. Do skorajšnjega uničenja sakralne dediščine je prišlo leta 1943, ob preurejanju gradu za namene urejanja prostorov štajerskemu guvernerju Siegfriedu Uibereitherju, ki je ukazal uničenje del. Baš je omenjene predmete umaknil. Še večja nevarnost so bili zračni napadi ob koncu vojne, ko je Baš sicer po posredovanju iz Gradca, umaknil važnejše predmete v šestih kamionih v Hrastovec. Glej: PAM, fond Pokrajinski muzej Maribor, škatla I, str. 5–7. Glej tudi: Oman, Drago, Ob šestdesetletnici muzejskih zbirk v prostorih mariborskega mestnega gradu, v: *Argo*, 42/1, 1999, str. 14 ter str. 15, opomba 69. V Hrastovec so odpeljali 4 gotske kipe, 2 reliefa iz obdobja renesanse, 6 kipov iz obdobja baroka, etnološko pohištvo ter pet meščanskih del pohištva. V preostalih zabojih pa arheološko in etnološko gradivo. Glej, PAM, fond F. Baš, škatla 3.

²⁷¹ PAM, fond Pokrajinski muzej Maribor, škatla 7. Glej tudi: Oman, Ob šestdesetletnici muzejskih zbirk v prostorih mariborskega mestnega gradu, v: *Argo*, 42/1, 1999, str. 15, opomba 100. Iz dokumentacije ni moč ugotoviti, kakšno mesto je pripadalo ohranjenemu spomeniku neposredno po drugi svetovni vojni. Franjo Baš ga v svojem obširnem opisu muzejskih zbirk po odprtju leta 1947, ne omenja. Glej: Baš, Franjo, *Nova obzorja* 1, 1948, str. 203–212.

pola.²⁷² Na podobne očitke in pobude je odgovarjal leta 2001 tudi Sergej Vrišer, ki je v genezi Tegetthoffovega spomenika izpostavil, da gre za dokument časa, in kot tak sodi tudi v muzej, kjer je na ogled javnosti. V primeru postavitve v javni prostor, pa je kot možnost predlagal, da se v parku uredi »gaj starih spomenikov, manj zato, da bi opozarjali na nekdanje veličine, kot da bi zaživel kot umetnine, ki so bile narejene za naravno okolje in ne za zaprte ustanove.«²⁷³

V času, ko je Maribor prevzel naslov Evropske prestolnice kulture 2012, je Tegetthoff in »nemštvo« dobilo enega izmed osrednjih prostorov v programski usmeritvi. S projektom se je ohranjanja spomina na Tegetthoffovo dediščino lotila *Univerzitetna knjižnica Maribor*,²⁷⁴ ki je s postavitvijo virtualne razstave postavila trajno domovanje »mariborskemu sinu«. Ob tem je bila v prostorih taiste knjižnice tudi priložnostna razstava z naslovom *Mariborski admiral Wilhelm Tegetthoff in bitka pri Visu 1866*,²⁷⁵ izdana je bila serija priložnostnih razglednic, posvečenih spominu Wilhelmu Tegetthoffu.²⁷⁶

Svojevrstno obeležje je pripravil tudi *Umetniški kabinet Primož Premzl*, ki je v svojih prostorih prav tako leta 2012 pripravil občasno razstavo posmrtno maske admirala Wilhelma von Tegetthoffa.²⁷⁷

Nemški kulturni habitus je bil izpostavljen in poudarjen še z občasno razstavo *Nemci in Maribor* skupine avtorjev pod vodstvom Jerneje Ferlež.²⁷⁸

²⁷² Helena Grandovec, *Poslednja bitka admirala T.*, v: *Večer*, 14. 11. 1992, str. 34; glej tudi: Janko Štruc, *Spomenik, ki ločuje Mariborčane*, v: *Slovenec*, 19. 11. 1992, str. 14; glej tudi: Aleš Arih, *Tegetthoffov spomenik v Mariboru*, v: *Delo*, 19. 9. 1992, str. 31.

²⁷³ Vrišer omenja tudi ponudbo Badenskega župana, ki je želel tako Tegetthoffov spomenik kot spomenik nadvojvode Janeza odkupiti, da bi jih v mestu postavil na vidno mesto. Glej: Vrišer, *Tegetthoff v slovenskem zgodovinskem spominu*, str. 30.

²⁷⁴ Razstava je dostopna na <http://www.tegetthoff.si/> (Dostop: 10. 6. 2019). Avtorica virtualne razstave: Nina Lončar iz Enote za domoznanstvo in posebne zbirke UKM. Naslov virtualne razstave: »Mariborski admiral« Wilhelm Tegetthoff in bitka pri Visu.

²⁷⁵ Razstava je bila na ogled 20. junija 2012 do 15. septembra 2012. Ob tem je izšel tudi katalog. Avtorji razstavnega kataloga so: Rozman Franc, Stavbar Vlasta, Lončar Nina, Čargo Boris, Bezjak Dunja.

²⁷⁶ Razglednico je izdala Univerzitetna knjižnica Maribor, oblikovalec: Dejan Štampar.

²⁷⁷ Maska je bila razstavljena med 20. junijem in 31. decembrom 2012. V tem kontekstu je šlo za medijsko potegavščino lastnika Umetniškega kabineta Primoža Premzl, ki ni razstavljala originalne posmrtno maske (glej opombo 17), ampak namišljeno kopijo. Glej: Primož Premzl: *Senzacionalna najdba posmrtno maske admirala Wilhelma von Tegetthoffa ter Potegavščina v zvezi s Tegetthoffom leta 2012*, v: Grdina, *Wilhelm von Tegetthoff in bitka pri Visu 20. julija 1866*, str. 143–145.

²⁷⁸ Producenta razstave: Pokrajinski arhiv Maribor/Zavod Maribor 2012–Evropska prestolnica kulture; naslov razstave: *Nemci in Maribor: stoletja preobratov: 1846–1946*; avtor razstave: dr. Jerneja Ferlež v sodelovanju z: dr. Matejo Ratej, dr. Janezom Cvirnom, dr. Majo Godino Golija, mag. Juretom Mačkom. Po razstavi je izšel tudi katalog: *Nemci in Maribor: Stoletje preobratov 1846–1946*, Umetniški kabinet Primož Premzl, 2012.

Razstava je izpostavila razmere v gospodarskem, političnem, kulturnem in javnem življenju v Mariboru v obdobju med leti 1846–1946.

IMAGINARIJ KULTURNE DEDIŠČINE

Metamorfoze odnosa stroke in javnosti do Tegetthoffovega spomenika kot odnosa do politično občutljive dediščine se različno zrcalijo v vseh družbeno-političnih sistemih oziroma zgodovinskih epohah. Po Althusserju, je Tegetthoff s svojim junaštvom utelešal sanje vsake nacije, zato je kmalu postal del ideološkega aparata²⁷⁹ Cislajtanije. Postavitev spomenika v Mariboru s svečanim prihodom cesarja Franca Jožefa ob otvoritvi izpričuje pomembnost dogodka. Umestitev spomenika ob takratni Sofijin trg za osrednjim promennadnim prostorom ter pred reprezentativno zgradbo Realke je spomeniku dajalo prvenstveno vlogo v mestu. Tappeinerjev trg, poimenovan po enem najprogresivnejših županov mesta, je hitro prerasel v priljubljeno sprehajališče, kot izpričujejo številni turistični vodniki mesta. Leta 1912 so severno od trga zgradili še občinsko palačo kot politično središče mesta. Trg oziroma spomenik je prevzel vzgojno-politično funkcijo.

Tegetthoffova nenadna smrt je odnos do junaka še okrepila. Mesto je prevzelo skrb tudi nad z njim povezano premično dediščino, ki je kmalu začela pritekati tudi v prostore novonastalega muzejskega društva leta 1902. Številni različni darovalci potrjujejo, da je muzej med drugim služil kot točka spomina,²⁸⁰ vezan na junaka bitke pri Visu.

S tem, ko so posamezniki prenesli lastne zbirke iz privatne v muzejsko sfero, so sprejeli dikcijo avtoriziranega diskurza,²⁸¹ ki jo je v tem primeru prevzel vodilni sloj družbe, torej prvenstveno, germanofilsko meščanstvo. Z razstavo se je posameznik znotraj ciljne javnosti²⁸² tudi identificiral, na kar so ga opozarjali muzejski predmeti (narodna garda, Tegetthoffova zapuščina, mestne insignije). Še več, razstava kot taka je po Foucaultu prevzela funkcijo discipline, nadzora in spektakla.²⁸³ Vsak je lahko malikoval narodno oziroma

²⁷⁹ Glej: Louis Althusser, *Ideologija in Ideološki aparati družbe*, cf, 2018.

²⁸⁰ »Lieu de mémoire« se nanaša na kolektivni spomin, na kar nas lahko opozarjajo določeni kraji, dogodki ali predmeti, ki imajo poseben pomen za določeno skupnost ali skupino ljudi, ki jo je v tem primeru prevzel mestni muzej. Glej Perko, Verena, *Heroes and little people: Modern museological approaches in interpreting war themes – perspective from the East*, v: *Rediscovering the Great War: archaeology and enduring legacies on Soča and Eastern Fronts*, str. 243, glej tudi: Smith, Laurajane, *Uses of Heritage*, 2006, str. 51.

²⁸¹ Perko, Verena, *Heroes and little people*, str. 237.

²⁸² Maroević, *Uvod u muzeologiju*, str. 221.

²⁸³ Bennett, Tony, *The Birth of the Museum*, str. 63.

mestno bogastvo, ki je bilo dostopno in vidno vsakomur.²⁸⁴ Muzejski predmet je prevzel vlogo dokumenta, simbola in prenašalca sporočil.²⁸⁵ Mestno oblast predstavljata žezlo kot simbol pravičnosti ter meč kot simbol moči, pravična sodba pa je potekala izpod slike mogočne podobe bibličnega kralja Salomona. Narodni ponos in identifikacijo z monarhijo takrat že močno narodnostno načetega imperija so simbolizirali predmeti, vezani na Tegetthoffa. Obiskovalec se je zlahka identificiral z imperijem, ki ga je poosebljal »mariborski sin«. Postal je del spektakla, ki ga je narekoval avtoriziran diskurz razstavnega prostora in predmeti v prepleteni muzeološki rabi (dokument, simbol, prenašalec sporočil), postavljene sprva, kako simbolično po Foucaultu, v vzgojno-izobraževalno institucijo ter nato med prvo svetovno vojno preseljene še v prostore bivše jetnišnice!²⁸⁶

Ne gre samo za vsebino, temveč tudi za rabo arhitekture in njenega simbolno družbeno-prostorskega pomena, kar je kulminiralo z umestitvijo Zgodovinskega društva za Slovensko Štajersko v Narodni dom kot simbolom slovenske kulture na prelomu 19. v 20. stoletje in nenazadnje, z umestitvijo muzeja v grajske prostore pred začetkom druge svetovne vojne. Reprezentativna grajska stavba, umeščena v središče mesta, je prevzela tako materialno kot simbolično moč, moč prezence in pripovedi, v katero so neposredno vključeni tvorci nove države Kraljevine Jugoslavije.²⁸⁷ V kolikor so torej grajski prostori s plemstvom kot simbolom moči in oblasti bili središče političnega in kulturnega življenja v mestu in regiji vse do dobe meščanstva, se je ta simbolna vloga grajskih prostorov z umestitvijo muzejske razstave ponovno vzpostavila.

²⁸⁴ Prav tam, str. 65.

²⁸⁵ Maroevič, *Uvod u muzeologiju*, str. 152.

²⁸⁶ Glej Foucault, Michel, *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*, Ljubljana, Krtina, 2004. Muzejsko društvo je leta 1906 imelo že 177 članov. Muzej je obiskalo 416 obiskovalcev in 86 članov, torej skupaj 500 ljudi. Leta 1908 je članstvo nekoliko upadlo, zavedenih je 171 članov, muzej pa je skupaj obiskalo kar 568 obiskovalcev. Leta 1909 je muzej obiskalo 525 obiskovalcev, leta 1910 je bilo že 656 obiskovalcev, od tega 150 odraslih, 300 otrok in 206 tujcev. Amand Rak se je nad malim obiskom sicer pritoževal skoraj skozi vsa leta. Leta 1911 je muzej obiskalo kar 200 članov muzeja, zabeleženih pa je tudi 490 obiskovalcev muzeja. V letu 1913 je muzej obiskalo 12 študentov arheologije iz graške univerze, najvišji obisk pa je bil oktobra, ko je muzej obiskalo kar 170 obiskovalcev, v poletnih avgustovskih dneh pa 93. Muzej je leta 1913 beležil skupaj 621 obiskovalcev, od katerih je bilo 308 otrok. K skupnemu številu je potrebno prišteti še obisk 100 članov Muzejskega društva. Obisk razkriva vzgojno-izobraževalno in propagandno-identitetno vlogo muzeja, število turistov in študentov pa odraža vpetost in vpliv kulturne zgodovine na širši štajerski prostor. PAM, fond Muzejsko društvo Maribor, škatla 7, Glavni zapisniki društva Museumsverein 1902–1020.

²⁸⁷ Bennett, *The Birth of the Museum*, str. 87.

Z razpadom Avstro – Ogrske je skrb nad muzejskimi prostori prešlo pod Zgodovinsko društvo za Slovensko Štajersko oziroma na (slovensko) Muzejsko društvo, ki je v Tegetthoffu prepoznalo element sprave oziroma skupne preteklosti tako Nemcev kot Slovencev v mestu. Apeli tako Turnerja kot Kovačiča so pri mestni oblasti naleteli na gluha ušesa. Grozovito uničenje dediščine v obdobju med obema vojnama ni prizaneslo niti mariborskemu junaku. Uničen je bil podstavek Tegetthoffovega spomenika kot tudi rojstna hiša. Dejanja so nakazovala na načrtno delovanje mestne oziroma državne oblasti, ki je očitno zavzela stališče, da izbriše spomin na slovitega viceadmirala. Točko spomina je v tem primeru prevzel muzej, ki je v novi postavitvi stalne razstave v prostorih mariborskega gradu leta 1938, model Tegetthoffa umestil na čelo razstavnega prostora, ki prikazuje zaslužne Mariborčane ter mu s tem simbolično vrnil vlogo »mariborskega sina«.

Zgodovinsko društvo je z novo postavitvijo leta 1938 prevzelo model družbenega nadzora in ustvarilo močno obliko avtoriziranega diskurza. Obiskovalec se je lahko identificiral s podobo kralja Aleksandra, ki je Maribor obiskal ob priložnosti otvoritve obrtne razstave leta 1923²⁸⁸ ali s predmeti, vezanimi na čas narodnega prebujanja iz 60. let 19. stoletja.²⁸⁹ Zbiralna politika Zgodovinskega društva je pozornost preusmerila na novega »mariborskega sina«, generala Rudolfa Maistra. Oblikovala se je tako imenovana »Mariborska zbirka«, ki je gradila na prepoznavnosti in identifikaciji mesta.

Poročevalcu časnika *Slovenec* so verjetno ob vodstvu bili izpostavljeni novi štirje stebri mariborske zgodovine, ki so sicer predstavljeni relativno skromno s premično dediščino: prvi mariborski škof Anton Martin Slomšek,²⁹⁰ diplomat, finančni prokurator in politik Goedel – Lanoy,²⁹¹ osvoboditelj Maribora

²⁸⁸ POMUM hrani fotografijo z inv. št. ZF 1866, foto Makart, Obisk kralja Aleksandra I. v Mariboru v času obrtne razstave leta 1923, črno – bela, 27,5 × 25,5 cm.

²⁸⁹ Na ta čas opozarjata: Spominska majolika na Ciril – Metodovo bésedo v Mariboru l. 1863, fotografija Janka Serneca, vodilnega mariborskega čitalničarja.

²⁹⁰ V razstavnem katalogu Pokrajinskega muzeja v Mariboru je zabeleženo, da je v zvezi s Slomškom razstavljen Slomškov posnetek Ivana Sojča (1879–951). Slomškov kip v mariborski stolnici je delo Franca Ksaverija Zajca (1821–1888), Ivanovega očeta. Kip je bil postavljen leta 1878.). POMUM hrani relief portreta A. M. Slomška, delo I. Slojča, mavec, v: 40 cm, inv. št. N. 371. V zvezi s Slomškovo dediščino glej razstavni katalog: Anton Martin Slomšek (urednik kataloga in avtor razstave. Vili Vuk), *Anton Martin Slomšek*, Pokrajinski muzej Maribor 1992. Najnovejše o Slomškovem spomeniku v stolnici: Ana Lavrič, »Javni« spomenik škofu Antonu Martinu Slomšku v azilu mariborske stolnice, *Acta historiae artis Slovenica*, 18/1, 2013, str. 25–64; Ana Lavrič, *Spomenik škofa Antona Martina Slomška v mariborski stolnici*, Umetnine v žepu, 8, Ljubljana 2013. Oba prispevka navajata tudi druge upodobitve A. M. Slomška.)

²⁹¹ Dediščina družine Goedel – Lanoyja je na razstavi bila predstavljena z zofo, dvema foteljema in mizico iz njegovega stanovanja. Več o Goedel – Lanoyu glej: Vidmar, *Umetnostna galerija Maribor v palači Goedel – Lannoy*, str. 43–46.

iz časa po prvi svetovni vojni, general Rudolf Maister in starosta intelektualne misli, mecen in predsednik Muzejskega društva dr. Pavel Turner.²⁹²

V obdobju druge svetovne vojne so grajski prostori po eni strani postali reprezentativni prostori nemške oblasti, po drugi strani pa je prav z raziskavo in slavnostnim odprtjem arheološke in etnološke zbirke vključevala območje Spodnje Štajerske v nemški rajh. Prav kronološka postavitve razstave, ki se je uveljavila od francoske revolucije naprej, je z arheologijo predpostavlja korenine vsakega naroda daleč v prazgodovino. Prav arheologija je imela velik vpliv na javnost, ker na podlagi materialnih dokazov deluje verodostojno.²⁹³

Identiteta Rajha se je najizraziteje interpretirala prav preko identitete s krajino, kar je postala naloga in neposredni odraz arheologije in etnologije. Glorificiranje narave je že v 19. st. simboliziralo pripadnost in zvestobo določenemu narodu, skupni kroni. »Land« pomensko izhaja iz mesta in ljudi, ki živijo na določenem teritoriju, medtem ko »schaft« pomeni zvezo, partnerstvo. »Land«, torej zemlja, je povezana s teritorijem, s človekovim »lebensraumom«,²⁹⁴ kulturna krajina pa postane stvar politične manipulacije in konstituiranja nacionalne identitete. Kulturna krajina je postala simbol »Heimata«, ljubezen do domovine pa postane skupno dobro.²⁹⁵ Krajina je povezana s spominom, z običaji, razumom, kulturo in mitologijo, zato nam neposredno odraža naše bistvo, ki je zapisano v zemlji.²⁹⁶

Po drugi svetovni vojni je z novo stalno razstavo v prostorih mariborskega gradu izbrisan kolektivni spomin in sled nemškega dela prebivalstva. Pri razstavi, katero je postavljala Franjo Baš, so izhajali iz arheologije in etnologije,

²⁹² Na Turneja je spominjala reliefna kopija Ivana Sojča, narejena po Franc Bernekerjevem (1874–1932) kipu na mestnem pokopališču v Mariboru. Pavlu Turnerju je posvečena uvodna številna *Studie Historice Slovenica*, letnik 1, št. 1, 2001 (ur. dr. Darko Friš), glej tudi obsežno korespondenco dr. Pavla Turnerja, ki jo izdaja PAM, ur. Friš, Darko, Friš, Mateja Matjašič, *Objava arhivskih dokumentov: korespondenca dr. Pavla Turnerja: Achleitner – Aškerc*, 2005; isti: *Korespondenca dr. Pavla Turnerja v letih 1885–1923: Babnik-Budermann: objava arhivskih dokumentov*, 2006; isti: *Obdobje dr. Pavla Turnerja: korespondenti C-F v letih 1885–1924: znanstveno-kritična objava arhivskih dokumentov*, 2007; isti: *Korespondenca dr. Pavla Turnerja: korespondenti G-H v letih 1886–1924: znanstveno – kritična objava arhivskih dokumentov*, 2016.

²⁹³ Perko, Verena, Palmira, Ljubezen moja, *Historični seminar* 13, str. 57. Glej tudi: Bettina, Arnold, The past as propaganda: totalitarian archaeology in Nazi Germany, v: *Antiquity*, 1990, Volume 64, str. 464–478.

²⁹⁴ Že v drugi polovici 19. stoletja, v času nacionalizmov, še bolj pa v Nemčiji v 30. letih 20. stoletja se na to konotacijo naveže tudi *Blut und Boden*.

²⁹⁵ Daniels, Stephen, Fields of vision, *The Common Landscape of America*, str. 12; glej tudi: Kučan, Ana, *Krajina kot nacionalni simbol*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1998.

²⁹⁶ Simon Schama, *Landscape and Memory*, str. 14.

ki se je dopolnjevala z naravoslovno zbirko. Prav etnologija je prevzela vlogo prikaza »razredne raznolikosti« med plemiško kulturo, meščanstvom in kmetom.²⁹⁷ Delavski potencial je izpostavil z Janko Pajkom,²⁹⁸ ki se je v imenu delavstva v 70. letih 19. stoletja zavzemal za splošno volilno pravico, Franom Rapocem,²⁹⁹ ki je prevzel organizacijo združništva med mariborskim delavstvom in Andrejem Čanžekom, ki je bil predstavnik mariborskega sindikalnega gibanja.³⁰⁰

Vzpostavili so zavesten odnos do štajerske zemlje na eni strani, po drugi strani pa so ob kulturni zgodovini izpostavili junaštva iz obdobja NOB, kateremu je bila namenja osrednja slavnostna dvorana in prostor ob njej.³⁰¹ Metanaracija, ki navadno predpostavlja kronološki model postavitve razstave, omogoča povečevanje junaštev in glorifikacijo aktualne oblasti,³⁰² kar so prevzeli tudi avtorji razstave. Usode in postavitve spomenikov Tegetthoffu ali nadvojvodi Janezu v obširnem poročilu Baš ne omenja.³⁰³ Torej v kolikor je razstava nemškega Muzejskega društva izpostavljala nemški značaj mesta, je razstava postavljena leta 1946 prav tako izhajala iz selektivnega spomina, kar je značilnost totalitarnih režimov.³⁰⁴ Izhod iz krize identitete je po drugi svetovni vojni podal nemški filozof Theodor Adorno, ki je poudaril, da se resnice ne sme reducirati na metodo. Resnica je nastajajoča konstelacija,³⁰⁵ kar doseže s pomočjo mišljenja. Misliti pomeni identificirati,³⁰⁶ pomeni delovati, prepoznati, z njegovo pomočjo se predstavimo, izrazimo svojo željo, misel oziroma razstavo, vendar kot pravi Adorno: »*Kar je ohlapno povedano,*

²⁹⁷ Baš, Franjo, Po zbirkah Pokrajinskega muzeja v Mariboru, v: *Nova obzorja*, 1, 1948, str. 209.

²⁹⁸ Janko Pajk (1837–1899), filozof, urednik in publicist je doktoriral iz filozofije na Dunaju, prevzel uredništvo Zore, nekaj časa lastnik Narodne tiskarne. Glej: *SBL*, 6. zv., Ljubljana, 1935, str. 251–256 (avtor: France Koblar).

²⁹⁹ Fran Rapoc (1842–1882), rojen v Mariboru, pravo je doštudiral na Dunaju, zavzemal se je za ustanovitev denarnih zavodov in gospodarsko neodvisnost Slovencev. Pripravnništvo je opravil pri Ferdinandu Dominkušu, imel odvetniško pisarno v Šoštanjju. Glej: *SBL*, 9. zv. Ljubljana, 1960, str. 28 (avtor: Rudolf Andrejka, Franjo Baš).

³⁰⁰ Baš, Po zbirkah Pokrajinskega muzeja v Mariboru, v: *Nova obzorja*, 1, 1948, str. 209.

³⁰¹ Prav tam, str. 203–212.

³⁰² Perko, Verena, Heroes and little people, str. 239.

³⁰³ Baš, Po zbirkah Pokrajinskega muzeja v Mariboru, *Nova obzorja* 1, 1948, str. 203–212.

³⁰⁴ Perko, Verena, Cerovski, Dijana, Balkans between East and West: *The Social Responsibility of Heritage interpretation: (Through the Panopticum of the Heritage Musealisation)*. In Interpret Europe (2017): Spring Event 2017, Proceedings, 19–21. May 2017, Prague: Interpret Europe, 2017, str. 124 Dostop: http://www.interpret-europe.net/fileadmin/news-tmp/ie-events/2017/Prague/ieprague17_proceedings.pdf (Dostop 13. 7. 2019).

³⁰⁵ Tóth, Cvetka, *Spontanost in avtonomnost mišljenja: študije o negativni dialektiki*, 1994, str. 30.

³⁰⁶ Adorno, Theodor W., *Negativna dialektika*, str. 152.

je slabo mišljeno«. ³⁰⁷ Prav zato Adorno vidi v avtonomnosti mišljenja, ki nam omogoča svobodo duha in nudi pravico bivanja in svobodnega odločanja, ³⁰⁸ izhod iz totalitarne interpretacije. Prav avtonomnost muzejev je ena najpomembnejših značilnosti, ki muzejem omogoča vlogo učitelja in kritičnega opazovalca v svojem lastnem okolju. ³⁰⁹

Podoben muzeološko-ideološki diskurz se vzpostavlja neposredno po osamosvojitvi Slovenije, ko je leta 1992 mariborski Kulturni forum podal iniciativa vzpostavitve aleje spomenikov v mestu z namenom obujanja spomina na preteklo zgodovino. V ospredje so prišla temeljna identitetna in eksistencialna vprašanja – Kdo sem? Od kod prihajam? Kam grem?, ³¹⁰ ki si jih je Maribor s prebivalci v novi državi moral zastaviti. Kriza identitete mesta ob Dravi se je odražala prav skozi polemiko o postavitvi Tegetthoffovega spomenika. Na slednje je posredno namignil tudi Nace Šumi, ki je bil povabljen k razpravi: »Spomenike postavlja čas, postavljajo jih politiki, pobudo dajejo državljani. Zrastejo iz zgodovinskih razmer in so samo tako razumljivi. Če se spremenijo razmere, se vedno začnejo tudi diskusije o primernosti spomenikov. V naši domovini imamo vedno posebne težave s tako imenovanimi dinastičnimi spomeniki. Slovenija nikoli ni imela države v tem smislu, kot jo ima danes; v tem smislu je bila naša prednica Avstro – Ogrska in od nas je odvisno, ali to obdobje prizna kot legitimnega prednika. To je stvar presoje, pravilno pa je, da se nobenega spomenika, če ima umetniško vrednost ne vrže proč... Recept je zrasel v mariborski klimi in zato se boste morali med sabo sporazumeti. Bojim pa se, da bo, če bodo tu ostali tudi cesarji, kralji in nadvojvode, to kmalu postal del Avstrije, ki je kot monarhija propadla. Če bi dajali na vidna mesta spomenike takšnim ljudem, bi se mi to kot Slovincu zdelo čudno, zato je treba o ponovnem postavljanju resno razmisliti.« ³¹¹

Podobni diskurzi so v Mariboru znova prišli na plan leta 2001, na svojstven način pa je nemška kultura oživela ob kulturni prestolnici Evrope, Maribor 2012.

Morda bi v ta kontekst javne manifestacije spomenikov v premislek dodali še misel italijanskega literarnega zgodovinarja Giulia Guidirizzija, ki pravi, da »Herojem v stari Grčiji pripada poseben kult, opuščanje kulta pomeni užalitev in nevarnost za vso skupnost, prinaša kontaminacijo, kužne bolezni, epilepsijo, lakoto ... kot posledico jeze bogov. Grobovi herojev, ki v nasprotju s pokopališči niso bili ločeni od urbanih naselij, temveč v samih središčih, niso le ohranjanje

³⁰⁷ Prav tam, str. 164.

³⁰⁸ Tóth, *Spontanost in avtonomnost mišljenja: študije o negativni dialektiki*, str. 32.

³⁰⁹ Maroevič, *Uvod u muzeologiju*, str. 206.

³¹⁰ Vprašanja so postavljena tudi v »Začetkih« na stalni razstavi Pokrajinskega muzeja Maribor (avtor razstave: Drago Oman).

³¹¹ Grandovec, *Poslednja bitka admirala T.*, v: *Večer*, 14. 11. 1992, str. 34.

spomina in identitete skupnosti, temveč tudi ohranjanje svetega (nedotakljivega) na Zemlji. Herojske grobnice so del urbane pokrajine.»³¹²

Z vidika sodobne heritološke znanosti bi smeli analogno zaključiti, da je prezentacija junakov del kolektivnega spomina, ki omogoča spominjanje vseh delov pretekle in s tem tudi sedanje družbe. Omogočajo katarzo, na neki način so opozorilo in služijo kot točka spomina. Prav zaradi slednjega, lahko pritrdimno mnenju Polone Vidmar, ko zaključuje, da je »prezentacija spomenikov bolj smiselna v muzejski postavitvi«³¹³ kot njihovo morebitno vračanje v javni prostor.

VIRI

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Tegetthoff Viljem

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Zbirka fotografij in razglednic

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Fond Muzejsko društvo Maribor, Korespondenca

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pokrajinski muzej Maribor, škatla 1

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pokrajinski muzej Maribor, škatla 7

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Franjo Baš, škatla 3

Pokrajinski muzej Maribor (POMUM), Inventarna knjiga Pokrajinskega muzeja Maribor

Pokrajinski muzej Maribor (POMUM), Inventarna knjiga Franja Baša Pokrajinskega muzeja Maribor

Pokrajinski muzej Maribor (POMUM), Inventarna knjiga Museumsverein Marburg

Pokrajinski muzej Maribor (POMUM), Glavni zapisnik muzeja, Zgodovinskega društva v Mariboru 1907–19

Pokrajinski muzej Maribor (POMUM) Gästebuch

Arhiv Pokrajinskega muzeja Maribor

Leo Smolle, Wilhelm von Tegetthoff, ein Held zur See: historische Erzählung: mit 20 Abbildungen, Graz (brez letnice izdaje).

Elektronski vir

<http://www.tegetthoff.si/>

³¹² Guidirizzi, *Giulio, Il grande racconto della guerra di Trioa*, 2018, Bologna, Il Mulino, str. 317. Na knjigo me je opozorila cenjena kolegica ddr. Verena Vidrih Perko, za kar se ji seveda iskreno zahvaljujem.

³¹³ Vidmar, *Lokalpatriotismus und Lokalpolitik*, str. 107.

Časopisi

Allgemeine Kust-Chronik

Das Vaterland

Delo

Die Presse

Deutsche Zeitung

Grazer Volksblatt

Grazer Zeitung

Innsbrucker Nachrichten

Jugoslavija

Jutro

Marburger Zeitung

Mariborski delavec

Mariborski večernik Jutra

Militär Zeitung

Morgen-Post

Neue Frei Presse

Neue Illustrierte Zeitung

Nova doba

Salzburger Volksblatt

Slovenec

Slovenski gospodar

Slovenski narod

Straža

Südsteirische Post

Tabor

Tagespost Morgenblatt

Urania: Illustrierte populärwissenschaftliche Wochenschrift

Večer

Wiener Zeitung

LITERATURA

- Adorno, Theodor W., *Negativna dijalektika*, Beograd: Izdavačko grafički zavod, 1979.
- Althusser, Louis, *Ideologija in Ideološki aparati družbe*, cf, 2018.
- Baš, Franjo, Po zbirkah Pokrajinskega muzeja Maribor, v: *Nova obzorja* 1, 1948, str. 203–212.
- Baš, Franjo, Maribor v avstrijski ustavni dobi, str. 151–211, v: *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, Založba Obzorja Maribor, 1989.
- Baš, Franjo, Matej Sternen v Mariboru (Spomini), v: *Zbornik za umetnostno zgodovino*, letnik I., 1951, Ljubljana.
- Baumgartner, Egon, Najdbe novcev v Mariboru, v: *Kronika slovenskih mest* 1, 1934.
- Bennett, Tony, *The Birth of the Museum*, Routledge, 1995.
- Bettina, Arnold, The past as propaganda: totalitarian archaeology in Nazi Germany, v: *Antiquity*, 1990, Volume 64, str. 464–478.
- Igor Grdina, *Wilhelm von Tegetthoff in bitka pri Visu 20. julija 1866*, Umetniški kabinet Primož Premzl, Maribor, 2016.
- Ciglencečki, Marjeta, Urbanistična podoba Maribora v 19. in 20. stoletju, v: *Studia Historica Slovenica*, 6/2–3, 2006, str. 531–555.
- Cvirn, Janez, *Trdnjavski trikotnik: Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*, Založba Obzorja Maribor, 1997.
- Časopis za zgodovino in narodopisje*, VI, 1909 (ur. Anton Kaspret), Maribor, 1909, Društvena poročila, str. 111–115.
- Časopis za zgodovino in narodopisje*, VII, 1910 (ur. Anton Kaspret), Maribor, 1910, Društvena poročila, str. 138–144.
- Čuček, Filip, *Uspehi Spodnještajerskih Slovencev v Taaffejevi dobi: Gospodarske, socialne, kulturne in politične razmere na Spodnjem štajerskem v času Taaffejeve vlade (1879–1893)*, Zgodovinsko društvo Celje, 2008.
- Donko, Wilhelm M., *Österreichische Marinedenkmäler: Ein historischer Reiseführer zu den Denkmälern der k.(u.)k. Kriegsmarine in aller Welt*, epubli GmbH, Berlin, 2019.
- Foucault, Michel, *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*, Ljubljana, Krtina, 2004.
- Fras, Maksimilijan, *Mariborski župan dr. Alojzij Juvan in njegov čas*, Društvo Gledališče Kolenc, 2013.
- Führer durch Marburg a.d. Drau und Umgebung, Marburg*, založil: Leo Woerl, Würzburg, 1893.
- Golija, Maja Godina, Franc Ferik in njegov pomen za muzejsko in narodopisno dejavnost na Slovenskem Štajerskem, v: *Traditiones: zbornik inštituta za slovensko narodopisje*, 2006, št. 1, str. 207–218.
- Golija, Maja Godina, Muzejsko društvo in ustanovitev mestnega muzeja v Mariboru, v: *Studia Historica Slovenica*, 2004, št. 2–3.
- Guidirizzi, Giulio, *Il grande racconto della guerra di Trioa*, 2018, Bologna, Il Mulino.

Habjanič, Oskar, Darwinizem na Slovenskem, v *Zgodovinski časopis*, 70, št. 1/2, str. 98–126.

Hartman, Bruno, Trije odlični nemški gledališčniki v Mariboru, v: Bruno Hartman, *Maribor – dogajanja in osebnosti*, Litera, 2009, str. 219–249.

Hozjan, Andrej, Manj znano in neznano o rodbini, zasebnosti in karierni poti mariborskega župana Andreasa Tappeinerja. Ob 150. obletnici njegove smrti (1868–2018) v: *Studia Historica Slovenica*, 2017, št. 3, str. 761–800.

Hriberšek Vuk, Nina, Mariborsko olepševalno društvo in mestna turistična ponudba v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 2–3, 2010, str. 71–94.

Jenuš, Gregor, »Ljubi Bog, kako varovati, česar ni; saj vendar pri vseh koncih in krajih sili v Mariboru slovenski značaj na dan!«: Johann Schmiederer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe, v: *Studia Historica Slovenica*, 2017, št. 3, str. 901–927.

Kleiner Führer durch Marburg und Umgebung mit Ansicht von Marburg und Stadplan, izdal: Ed. Janschitz, Marburg.

Krämer, Werner, »Reinecke, Paul« in: *Neue Deutsche Biographie* 21 (2003), str. 348–349 [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118788221.html#ndbcontent> (Dostop 12. 6. 2019).

Kučan, Ana, *Krajina kot nacionalni simbol*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1998.

Lannoy, Eduard, *Was wir errungen haben/Was wir erstreben/Wie wir uns verhalten sollen: Ein populärer Vortrag für Jedermann*, Tendler & Compagnie, 1848.

Lannoy, Eduard, *Fragen des Tages*, Tendler & Compagnie, 1848.

Lavrič, Ana, »Javni« spomenik škofu Antonu Martinu Slomšku v azilu mariborske stolnice, *Acta historiae artis Slovenica*, 18/1, 2013, str. 25–64.

Lavrič, Ana, Spomenik škofa Antona Martina Slomška v mariborski stolnici, *Umetnine v žepu*, 8, Ljubljana 2013.

Mally, Artur, *Gassen, Straßen und Plätze Buch der Stadt Marburg a.d. Drau*, Marburg, 1906.

Maroević, Ivo, *Uvod u muzeologiju*, Zavod za informacijske studije, Zagreb, 1993.

Maver, Aleš, Ravnikar, Tone, »Ein echter deutscher Biedermanns«: Matthäus Reiser in njegovo županovanje v Mariboru, v: *Studia Historica Slovenica*, št. 3, 2017, str. 823–824.

Mirnik, Roman, Življenje in delo mariborskega župana Andreasa Tappeinerja (1810–1868), v: *Studia Historica Slovenica*, 2013, št. 1, str. 47–74.

Museum der Stadt Marburg a/Drau, Arhaeologische und Volkskundliche Abteilung, Marburg 31. Januar 1943.

Nemci in Maribor (ur. Jerneja Ferlež), Umetniški kabinet Primož Premzl, 2012.

Oman, Drago, Ob šestdesetletnici muzejskih zbirk v prostorih mariborskega mestnega gradu, v: *Argo*, 42/1, 1999.

Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, zv. 12., Wien, 2005.

Pahič, Stanko, Petoviona v mariborskem muzeju, v: *Ptujski arheološki zbornik: ob 100. obletnici muzeja in muzejskega društva*, Ptuj, 1993, str. 283–310.

Perko, Verena, Heroes and little people: Modern museological approaches in interpreting war themes – perspective from the East, v: *Rediscovering the Great War: archaeology and enduring legacies on Soča and Eastern Fronts*, Routledge, 2019.

Perko, Verena, *Palmira, ljubezen moja*, Historični seminar 13, Ljubljana, ZRC, 2018.

Perko, Perko, Cerovski, Dijana, *Balkans between East and West: The Social Responsibility of Heritage interpretation: (Through the Panopticum of the Heritage Musealisation)*. In Interpret Europe (2017): Spring Event 2017, Proceedings, 19–21. May 2017, Prague: Interpret Europe, 2017, glej: http://www.interpret-europe.net/fileadmin/news-tmp/ie_events/2017/Prague/ieprague17_proceedings.pdf (Dostop 13. 7. 2019).

Pirc, Franjo (Razkolnikov), *Vodnik po Mariboru in okolici*, samozaložba, Maribor, 1920.

Potočnik, Dragan, *Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1918–1941*, Litera.

Radovanovič, Sašo, *Mariborske ulice*, Kapital, 2005.

Razstavni katalog Pokrajinskega muzeja v Mariboru, Tiskarna Sv. Cirila, Maribor. Slovenec, 1938.

Rozman, Franc, Podmaršal Karl von Tegetthoff, v: *Kronika*, 50, 2002, št. 2, str. 197–202.

Sapač, Igor, Rotovži, v: Sapač Igor, Lazarini Franci, *Arhitektura 19. st. na Slovenskem*, Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Fakulteta za arhitekturo, 2015, str. 132–135.

Schama, Simon, *Landscape and Memory*, Harper Colins Publishers, 1995.

Skitek, Vinko, Aleksander Nagy – župan mestne občine Maribor na prelomu iz 19. v 20. stoletje, v: *Studia Historica Slovenica*, 2017, št. 3, str. 873–900.

Slomšek Anton Martin (urednik kataloga in avtor razstave. Vili Vuk), Anton Martin Slomšek, Pokrajinski muzej Maribor 1992.

Slovenski biografski leksikon (SBL), zv. 3, Ljubljana, 1928.

Slovenski biografski leksikon (SBL), zv. 6, Ljubljana, 1935.

Slovenski biografski leksikon (SBL), zv. 9, Ljubljana, 1960.

Slovenski biografski leksikon (SBL), zv. 11, Ljubljana, 1971.

Smith, Laura Jane, *Uses of Heritage*, London, Routledge, 2006.

Stavbar, Vlasta, *Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1914–1918*, Založba Obzorja, 1998.

Stephen, Daniels, *Fields of vision, The Common Landscape of America*, Princeton University Press, 1993.

Strobl, *Zum Ersten Kreistag des Steirischen Heimatbundes in Marburg a.d. Drau*, brez letnice.

Studia Historice Slovenica, letnik 1, št. 1, 2001 (ur. dr. Darko Friš).

Špendal, Manica, Maribor, mesto prvih ustvarjalnih začetkov Huga Wolfa: ob 100. obletnici skladateljeve smrti, v: *Studia Historica Slovenica*, letnik 3, št. 2–3, str. 213–225.

Špendal, Manica, Amalie Scheeweiss Joachim (1833–1899), v: *Studia Historica Slovenica*, letnik 10, št. 2/3, str. 707–716.

Tóth, Cvetka, *Spontanost in avtonomnost mišljenja: študije o negativni dialektiki*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1994.

Vidmar, Polona, Lokalpatriotismus und Lokalpolitik: Die Denkmäler Wilhelms von Tegetthoff, Kaiser Josefs II. sowie Erzherzog Johanns in Maribor und die Familie Reiser, v: *Acta Historiae artis Slovenica*, 18/1, 2013, str. 65–87.

Vidmar, Polona, *Umetnostna galerija Maribor v palači Goedel-Lannoy*, Umetnostnozgodovinski inštitutu Franceta Steleta ZRC SAZU.

Vodnik po Mariboru: Kulturna, tujsko-prometna in gospodarska slika mesta in pokrajine, kulturno-gospodarski pregled Celja in Ljubljane (uredil Guido Zupan), Ljubljana 1932.

Vodnik po Mariboru (Führer durch Maribor) (ur. Franjo Baš, Božidar Gajšek), Ljubljana, 1932.

Vodnik po fondih in zbirkah, Pokrajinski arhiv Maribor, 2009.

Vrbnjak, Viktor, Prva gimnazija v Mariboru od ustanovitve do lastne stavbe, v: *Zbornik prve gimnazije Maribor: 150 let*, Ljubljana, 2000.

Vrišer, Sergej, Znamenja in javni spomeniki v Mariboru do 1941, v: *ČZN*, 1971, zvezek 2, str. 189.

Vrišer, Sergej, Tegetthoff v slovenskem zgodovinskem spominu, v: *Vojnozgodovinski zbornik št. 7/2001*.

Wurzbach, von Constantin, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, zv. 17, Wien, 1867.

Zajšek, Boštjan, Ferdinand Duchatsch – slovenski Nemeč oziroma nemški Slovenec, v: *Studia Historica Slovenica*, 2017, št. 3, str. 837–872.

Žitko, Sonja, *Po sledih časa: Spomeniki v Sloveniji 1800–1914*, Debora, 1996.

WILHELM TEGETTHOFF'S LEGACY IN THE REGIONAL MUSEUM MARIBOR IN THE CONTEXT OF THE HERITOLGY DISCOURSE

Summary

Idolising “the son of Maribor”, the vice-admiral Wilhelm von Tegetthoff, began already during his lifetime with the naming of one of the central streets of Maribor after him. After his death, his birth city and the museum took the initiative of preserving the legacy and the memory of one of the biggest heroes of Austria-Hungary. The erection of Tegetthoff's memorial in front of the newly built educational institution – the so-called Realka (secondary school) – can be put in this context, and so does the naming of the Tegetthoff Square in 1899, where his memorial used to stand. The Tegetthoff Square with his monument, the secondary school and the residence castle, was in the last third of the 19th century one of the central tourist attractions while reaching the city from the railway station or the new city park. The Maribor City Museum, established in 1903, started with intensive collecting of items also connected with the vice admiral. The same was done by the Maribor municipality, which donated some things to the museum mentioned above. The exhibitions reveal Tegetthoff's central role in the museum of the Museumsverein as well as in the interwar period. Tegetthoff's importance changes after World War II, when socially more acceptable heroes came into the foreground. Tegetthoff is interesting again after the independence

of Slovenia when some individuals emphasised the importance of public memorials and their role on public surfaces in the urbane environment. Numerous exhibitions representing German culture were displayed in 2012 when Maribor was the European Capital of Culture. It can be determined that the metamorphoses of Tegetthoff's memorial and the attitude towards his legacy reflect in all political systems or historical periods. According to Althusser, Tegetthoff and his heroism were manifestations of every nation's dreams, and therefore he became a part of the society's ideological apparatus.

WILHELM TEGETTHOFFS NACHLASS IN MARIBORER/ MARBURGER MUSEUM IM KONTEXT DES HERITOLOGISCHEN DISKURSES

Zusammenfassung

Die Idolisierung des „Mariborer/Marburger Sohns“, des Vizeadmiral Wilhelm von Tegetthoff fing schon zur Zeit seines Lebens an, als eine der Hauptstraßen in Maribor/Marburg nach ihm benannt wurde. Nach seinem Tod übernahmen seine Geburtsstadt und das Museum die Initiative zur Erhaltung seines Nachlasses und zur Erinnerung an einen der größten Helden von Österreich-Ungarn. In diesen Kontext gehört auch die Errichtung des Tegetthoff-Denkmal vor der neu gebauten Erziehungs- und Bildungsanstalt – der sogenannten Realschule. Im Jahr 1899 wurde nach Tegetthoff ein Platz benannt, wo auch sein Denkmal errichtet wurde. Der Tegetthoff-Platz mit dem Denkmal, der Realschule und dem Residenzschloss war in dem letzten Drittel des 19. Jahrhunderts eine der wichtigsten Sehenswürdigkeiten, die man aus der Richtung des Bahnhofs oder des neuen Stadtparks in die Stadt kommend erreichte. Das Stadtmuseum in Maribor/Marburg wurde 1903 gegründet und fing gleich mit intensivem Sammeln von Gegenständen, die auch mit dem Vizeadmiral verbunden wurden, an. Eine ähnliche Aufgabe übernahm auch die Stadtgemeinde, die einige Exponate dem oben genannten Museum schenkte. Die Ausstellungen beweisen, dass Tegetthoff eine zentrale Rolle im Museum des Museumsvereins sowie in der Zwischenkriegszeit spielte. Seine Bedeutung änderte sich erst nach dem Zweiten Weltkrieg, als sozial akzeptablere Helden in den Vordergrund traten. Tegetthoff wurde wieder nach der Unabhängigkeitserklärung Sloweniens interessant, als es auf die Initiative von einzelnen Personen zur Betonung der Bedeutung von öffentlichen Denkmälern und ihrer Rolle in urbanem Milieu kam. Zahlreiche Ausstellungen, die der deutschen Kultur gewidmet waren, wurden im Jahr 2012, als Maribor/Marburg die Kulturhauptstadt Europas war, gezeigt. Es ist ersichtlich, dass sich die Metamorphosen von Tegetthoff-Denkmal und von dem Verhältnis zum Nachlass in allen politischen Systemen bzw. allen geschichtlichen Perioden anders widerspiegeln. Laut Althusser verkörperte Tegetthoff mit seinem Heldentum den Traum jeder Nation und wurde deswegen bald zum ideologischen Apparat der Gesellschaft.

Dr. Viljem Krejči, pozabljeni in zaslužni rotarijec, humanitarni delavec, lovec in kinolog, lovski funkcionar

Marjan Toš*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 929Krejči V.

Marjan Toš: Dr. Viljem Krejči, pozabljeni in zaslužni rotarijec, humanitarni delavec, lovec in kinolog, lovski funkcionar. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 91=56(2020), 2–3, str. 102–126

Dr. Viljem (Wiljem) Krejči (1890–1962) se je trajno zapisal v slovensko zgodovino kot zelo dejaven član Rotary kluba Ljubljana in ljubljanskega Sokola, pa tudi kot predsednik Rdečega križa in slovenske lovske organizacije. Čeprav je bil dober pravnik, je veljal tudi za humanista in je izredno podpiral humanitarno dejavnost v takratni Dravski banovini (jugoslovanski Sloveniji). Na tem področju se je izkazal tudi kot vrhunski organizator. Bil je »veliki oče« Rotary Kluba Ljubljana, ki je bil ustanovljen 14. marca 1931 v dvorani hotela Unon. Krejči je vodil Rotary Klub med leti 1932–1933 in 1937–1938. Politično je bil zelo blizu ožjemu krogu ljubljanskih liberalcev, kar ga je leta 1924 za krajši čas pripeljalo na položaj vladnega komisarja Ljubljane. Drugih vidnejših političnih funkcij ni opravljal.

Ključne besede: odvetnik, Rotary klub, rotarijstvo, lovstvo, lovsko društvo, Zveza lovskih društev

* dr. Marjan Toš, doktor zgodovinskih znanosti, profesor zgodovine in geografije, muzejski svetovalec v pokoju, SI – Lenart v Slovenskih goricah, marjan.tos@gmail.com

1.01 Original Scientific Article
UDC 929Krejči V.

Marjan Toš: Viljem Krejči, Ph.D., the Unforgettable and Honorary Rotarian, Humanitarian, Hunter and Cynologist, and Hunt Official. Review for History and Ethnography, Maribor 91=56(2020), 2–3, pp. 102–126

Viljem (Wiljem) Krejči, Ph.D., (1890–1962) went down in the Slovene history as a very active member of the Rotary Club Ljubljana and the Ljubljana “Sokol” movement, as well as president of the Red Cross and the Slovene Hunting Organisation. Even though he was a good lawyer, he was also a humanist and supported humanitarian activities in the then Drava Banovina (Yugoslav Slovenia). He was an excellent organiser and the “big father” of the Rotary Club Ljubljana, which was established on 14 March 1931 in Hotel Union. Krejči was the Rotary Club President in the years 1932–1933 and 1937–1938. From a political point of view, he was very close to the select circle of Ljubljana liberals and was, therefore, government commissioner of Ljubljana for a shorter period in 1924. He never held any other important political functions.

Keywords: lawyer, Rotary Club, Rotary, hunting, hunting society, Hunting Association

*Ne le, kar veleva mu stan,
kar more, to mož je storiti dolžan
(Viljem Krejči)*

Dr. Viljem (Wiljem) Krejči se je rodil 24. junija 1890 ljubljanskemu trgovcu in krznarju češkega rodu Antonu Krejčiju in materi Mariji, roj. Svetel. V družini Krejči so bili še brat Anton¹ ter sestri Ana, por. Arko, in Marija, por. Milčinski. Po maturi leta 1908 v Ljubljani je na Dunaju študiral pravo in leta 1912 študij končal z doktoratom. Med študijem prava je končal tudi dunajsko Trgovsko akademijo in dve leti delal v centrali »Bank und Wechselstuben A.G. Merkur« na Dunaju.² Kot dijak je bil v Ljubljani sodelavec Preporoda, kot študent na Dunaju pa član društva Slovenija. V svoji kratki biografiji, ki jo je predstavil članom Rotary kluba Ljubljana, ko so ga predlagali za guvererja 77. distrikta, je med drugim zapisal, da se je kot dijak in študent težje učil in da je svojim nadarjenim tovarišem zavidal njihovo inteligenco. »Kljub temu nisem niti enkrat zaostal in dovršil vse svoje študije vedno v prvem terminu, že s svojimi 22 leti. Na Duaj sem se podal, ker sem govoril poleg materinega še jezike. Opravl sem trgovsko akademijo in študij prava. Bilo je nešteto neprespanih

¹ Anton Krejči je bil med svetovnjima vojnoma član Upravnega odbora Tovarne dušika Ruše, njen delničar in direktor. Po nemški okupaciji leta 1941 je izgubil mandat v Upravnem odboru TDR, bil je zaprt in izgnan (prim. Vili Rezman, Tovarna dušika Ruše(TDR), 100 let; Ruše 2018, str. 140 in 146).

² *Jugoslovenski Rotar*, godina VI., 15. VI. 1939, br. 12, 554. Gradivo mi je posredoval Edvard Škodič, za kar se mu najlepše zahvaljujem. Edvard Škodič je bivši predsednik Rotary kluba, koordinator predavanj, rotarijski zgodovinar in predavatelj.

noči in trdega garanja, na kako malo razvedrila, ki ni obstajalo skoraj v ničemer drugem, kakor v brezmejni udanosti mladi dami, kateri zahvaljujem, da se na Dunaju nisem izgubil ne v vinu, ne v ponočevanju, ne v kartah in ne v mladostni lahkomiselnosti».³ V času študijskih počitnic je mladi študent Krejči opravljal prakso v ljubljanski hranilnici, med katero si je pridobival strokovno znanje s področja bančništva, ki ga je zelo zanimalo. To delo je moral zaradi bolezni staršev prekiniti in za nekaj časa prevzeti vodenje očetove trgovine in krznarske obrti.

Slika 1: Dr. Viljem Krejči (vir: Inštitut za novejšo zgodovino Ljubljana)

Med prvo svetovno vojno je bil najprej oproščen vojaške službe, jeseni 1917 pa je bil mobiliziran v avstro-ogrsko vojsko v Judenburg. Po končani vojni in razpadu avstro-ogrske monarhije se je vrnil v Ljubljano in začel iskati službo. Najbolj ga je zanimalo bančništvo, zato je prosil za službo v takratni Deželni banki, v ljubljanski Kreditni banki in v Mestni hranilnici ljubljanski. *»Povsod sem našel vrata zaprta. Nihče ni hotel upoštevati, da sem bil takrat edini slovenski absolvirani pravnik s trgovsko akademijo in bančno prakso. Bridko razočaran sem se odločil, da vstopim k sodišču in se posvetim pravosodstvu. Dogovorjeno je bilo, da prevzamem oddelek, ki ga je vodil svak Milčinski, kateri je bil malo prej premeščen k deželnemu sodišču«.* A ostalo je pri obljubi, saj je bil predstojnik sodišča preko svojega zaupnika seznanjen, da je Krejči s kolegi govoril slovensko in zaradi tega mu je obljubljena služba na sodišču

³ Dr. Viljem Krejči, 19. 12. 1939; biografski podatki, arhiv Rotary kluba Ljubljana.

splavala po vodi.⁴ Odšel je za odvetniškega pripravnika v odvetniško pisarno dr. Furlana v Ljubljani in se zavzeto lotil dela.⁵ Že 18. aprila 1919 je opravil odvetniški izpit in v Wolfovi ulici 5 v Ljubljani odprl samostojno odvetniško pisarno. 2. aprila 1920 je bil uradno vpisan v seznam odvetnikov Odvetniške zbornice Slovenije. S seznama je bil izbrisan 31. julija 1954 na lastno željo. O izbrisu je Odvetniška zbornica obvestila takratni Zavod za socialno zavarovanje mesta in okraja Ljubljana. Izvršilni odbor Odvetniške zbornice je za prevzemnika njegove pisarne določil dr. Milana Lemeža.⁶ Poročen je bil z Meto, roj. Tischler,⁷ in v zakonu sta se jima rodila sinova Mitja in Fedor. Mitja je bil pravnik, Fedor pa ugledni zdravnik in primarij v UKC Ljubljana.⁸ Ko je dr. Krejčiju leta 1941 umrla prva žena, se je drugič poročil leta 1946 s Franjo Predalič. Dr. Krejči je umrl 10. 9. 1962 v Ljubljani,⁹ njegova druga žena Franja

⁴ Dr. Viljem Krejči, 19. 12. 1939; Biografski podatki o dr. Krejčiju so bili 4. novembra 2012 prebrani kot ilustracija nekdanjih časov v oddaji Spomini, pisma, potopisi na III. program Radia Slovenija. Avtor oddaje je bil Andrej Rot, njen naslov pa »Pod srečno zvezdo rojeni« (O zgodovini rotarijcev 1935, Viljem Krejči). Prepis oddaje v izvirniku hrani Radio Slovenija, fotokopijo pa arhiv Rotary kluba Ljubljana. Eno kopijo hrani tudi avtor tega prispevka.

⁵ Dr. Josip Furlan, dvetnik v Ljubljani. Sodil je med znane in ugledne odvetnike in je leta 1914 pravno pomagal tudi Ivanu Hribarju. Veljal je za odvetnika z velikim številom strank, po naravi je bil veseljak in rad je imel dobro družbo, posebej še zabave s petjem. Sicer pa je bil dr. Furlan kmečki sin, ki je s šolanjem in študijem na Pravni fakulteti na Dunaju postal meščan. Njegova izvoljenka in soproga je bila hči trgovca Josipa Seuniga. V zakonu se jima je rodilo 6 otrok, vsi so bili in ostali meščani (prim. *Kronika*, let. 54, št. 3., Ljubljana 2006, 413).

⁶ Podatki Odvetniške zbornice Slovenije, posredovani 20. maja 2020. V osebnem popisnem listu je dr. Krejči navedel, da poleg slovenskega jezika obvlada še nemški in srbohrvaški jezik, delno pa tudi italijanščino in francoščino. Pripisal je, da je bil dolga leta član izpitne komisije za odvetnike in član izpitne komisije za državne izpite na Univerzi v Ljubljani. Fotokopije dokumentov hrani avtor. Za pomoč se lepo zahvaljujem Bojani Draganič iz tajništva Odvetniške zbornice.

⁷ V nekaterh dokumentih je uporabljeno ime Greta, priimek pa napisan fonetično Tišler. Druga pripisa za prvo ženo ni, pri drugi pa je omenjeno, da je bila gospodinja. O smrti prve Krejčijve žene Mete je poročal tudi *Slovenski narod* z dne 25. septembra 1941 (SN, XIX., št. 222, 25. 9. 1941, str. 3) in zapisal, da »je bila srčno dobra pokojnica svojemu možu vneta tovarišica in tudi pri njegovem obsežnem karitativnem delu«. Namesto vencev so v dobrodelni namen RK darovali dr. Božidar Lavrič, dr. Adolf in Tekla Kaiser ter Ludvik Černe (SN, XIX., št. 223, 27. 9. 1941, str. 3).

⁸ Fedor Krejči (1926–2004), toksikolog. Leta 1963 je prevzel vodstvo Internistične prve pomoči (IPP) v UKC Ljubljana in hospitalnega oddelka. Leta 1969 je postal primarij.

⁹ Izjava, mag. Ivo Branimir Piry iz Ljubljane, mož Krejčijve vnukinje Barbare dne 20. 5. 2020. Obema se za podatke in izjemno korektno sodelovanje ter pomoč pri nastajanju razprave najlepše zahvaljujem. Prva Krejčijeva žena Meta je pokopana na ljubljanskih Žalah v grobnici rodbin Krejči-Milčinski-Arko, druga žena Franja pa v družinski grobnici rodbine Predalič na ljubljanskih Žalah. Lepo se zahvaljujem za pomoč tudi vnukinji Marjeti Krejči, por. Hrstar, iz Ljubljane.

pa deset let za njim leta 1972. Do smrti je živel v stanovanjski hiši na Prulah, Privoz 18, katero je kupil leta 1939.

Skupina rotarjev pred Trgovskim domom, kjer se je vrčila v dneih 26., 27. in 28. aprila 1935 distriktna konferenca. (Spredaj stoječi od leve proti desni: podpredsednik R. I. Walter D. Head iz New Jersey, sedanji guverner jugoslovanskih klubov dr. Viljem Krejči, bodoči guverner za poslovno dobo 1935/36 dr. Viktor Ružič s Sušaka.)

Slika 2: Dr. Viljem Krejči (tretji z desne) z ljubljanskimi rotarijci (vir: arhiv Rotary klub Ljubljana)

O njegovem požrtvovalnem delovanju na različnih področjih (odvetništvo, Rotary klub, SLD in Rdeči križ) je malo znanega, saj je bilo to delovanje očitno »namerno pozabljeno, tako kot delovanje in dosežki številnih drugih uglednih Slovencev, ki niso bili po volji povojni oblasti«. ¹⁰ Kot odvetnik je veljal za

¹⁰ Ivo Branimir Piry, Ljubljana, pisna izjava z dne 2. 5. 2020 (hrani avtor). Po drugi svetovni vojni je dr. Viljem Krejči izgubil položaj uspešnega odvetnika in uglednega pravnika, s tem pa je bilo tudi konec vseh njegovih dotedanjih družbenih aktivnosti, tudi v lovski organizaciji in na področju humanitarne dejavnosti. Dr. Viljem Krejči je nekajkrat omenjen tudi v gradivu Uprave državne varnosti (UDV), pri čemer se je povojna oblast zanimala zlasti za njegove stike s konzularnimi predstavniki, za odvetniško delo in ocenjevanje trenutnih razmer. Poročil o tem je v Arhivu Slovenije v fondu SI AS 1931 razmeroma malo. Šlo je očitno za nadzor UDV, ki pa ni bil zelo intenziven. Ohranjeni arhivski dokumenti zelo na kratko omenjajo njegovo medvojno zadržanje in predvojno društveno delovanje na področju rotarijstva in lovstva (pisno sporočilo Tadeja Cankarja iz Arhiva Slovenije z dne 13. 5. 2020. Hrani avtor). Gradivo o dr. Krejčiju hrani Arhiv Slovenije in sicer v arhivskem fondu OZNA in UDV, OMS (ostanki meščanskih strank), v fondu SI AS 1931, šk. 703 (VOS) in SI AS 1931, šk. 728. Po letu 1945 je dr. Krejči kot odvetnik v glavnem zastopal svoje prijatelje v postopkih nacionalizacije njihovega premoženja in se izkazal kot dober zagovornik interesov lastnikov premoženja. Tudi v teh procesih se je izkazal kot izvrsten retorik in sposoben odvetnik (izjava Edvarda Škodiča z dne 27. 5. 2020).

priznanega jurista, marljivega in natančnega ter osebno poštenega odvetnika. Odvetniško pisarno je imel na Wolfovi ulici 5 v Ljubljani.¹¹ Kot odvetnik je deloval tudi po končani drugi svetovni vojni, a je imel vse manj dela in vse manj prihodkov. Vse do leta 1950 ga je nadzirala OZNA oz. UDV.¹² O tem nadzoru je ohranjeno gradivo v Arhivu Slovenije.¹³ Iz njega lahko sklepamo, da je bil nadzor nad dr. Krejčijem neintenziven in da so ga spremljali zaradi njegovih stikov z nekaterimi konzularnimi predstavniki zahodnih držav, predvsem s konzulom Velike Britanije iz Zagreba. V ocenah operativnih delavcev UDV je bil označen kot pristaš »Mačkovškovega kroga« in podpisnik »Svetosavske deklaracije« leta 1944.¹⁴ Ocenili so ga kot uglednega in popularnega ljubljanskega meščana, ki je bil v stari Jugoslaviji liberalno orientiran, vendar pa ni aktivno sodeloval v političnih strankah. Bil je aktiven v mnogih društvih in klubih ter kot tak med ljudmi zelo cenjen in upoštevan. Bil je med ustanovitelji Rotary kluba Ljubljana, tudi njegov predsednik. UDV ga je ocenila kot »zapadnjaško orientiranega« človeka, ki je bil več let predsednik Slovenskega lovskega društva in urednik revije »Lovec«.¹⁵ Po vojni je dr. Krejči stanoval v stanovanjski hiši na Prulah v Ljubljani, odvetniško pisarno pa je imel v Wolfovi ulici 5.¹⁶ UDV ni ugotovila njegovega sovražnega delovanja. Družil se je predvsem s stanovskimi kolegi, odvetniška praksa pa mu je prinašala vse

¹¹ Seznam odvetnikov Odvetniške zbornice Slovenije 1918–2018, Ljubljana 2018 in Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, letnik III., 5. 1. 1932.

¹² OZNA (Oddelek za zaščito naroda) je bila ustanovljena 13. maja 1944 in je delovala pod okriljem ministrstva za ljudsko obrambo. Marca 1946 so jo priključili k ministrstvu za notranje zadeve in spremenili njeno ime v Upravo državne bezbednosti – UDB (Uprava državne varnosti – UDV). Leta 1952 služba iz vojaške formacije preide v civilno in se preimenuje v Službu državne bezbednosti – SDB (Služba državne varnosti – SDV).

¹³ Gradivo OZNA in UDV; OMS (ostanki meščanskih strank).

¹⁴ Svetosavska deklaracija je bila sprejeta v vasi Ba ob vznožju Suvobora v Srbiji na Svetosavskem kongresu. Ta se je odvijal med 25. in 27. januarjem 1944 in je bil protiutež drugega zasedaja AVNOJ-a 29. novembra 1943 v Jajcu. Na kongresu, ki ga je organizacijsko pripravil kapetan Zvonimir Vučkovič, poveljnik Prvega ravnogorskega četniškega korpusa, je sodelovalo 294 delegatov. Med njimi je bil tudi predstavnik Republikanske stranke iz Slovenije Anton Krejči. Poleg nekaterih predvojnih politikov jugoslovanskih meščanskih strak je imel vodilno besedo Dragoljub Draža Mihailović, vojaški poveljnik jugoslovanske (kraljeve) vojske v domovini – jugoslovanskih četnikov. Med važnejšimi sklepi Svetosavskega kongresa, ki je bil v šoli kraljice Marije je bila odločitev, da se po končani vojni vzpostavi konfederalna Jugoslavija kot ustavna in parlamentarna monarhija.

¹⁵ Ta podatek je povsem napačen, saj dr. Krejči ni bil nikoli urednik Lovca. Občasno se je v lovski reviji pojavljal kot pisec člankov organizacijsko-pravne narave. Članki so bili izredno tehtni in sporočilno bogati. V glasilu *Lovec* je objavljajl izvirne fotografije in članke njegov sin Mitja Krejči, tudi lovec in tajnik Društva ljubitelje ptičarjev in izvrsten planinec.

¹⁶ Gradivo OZNA in UDV, Arhiv Slovenije. Operativci so zapisali, da v tujini ni imel sorodnikov. Le hčerka njegove druge žene Franje je bila v Argentini, vendar z njo in njenim možem ni imel stikov, saj sta leta 1946 tej poroki nasprotovala.

manj dohodka. »Osebnost je pošten, dober juristi, predvsem za civilno pravo. Bil je član izpitne komisije za odvetnike in bil aktiven pri RK kot predsednik banovinskega odbora RK in član glavnega odbora jugoslovanskega RK v Beogradu«. ¹⁷ V letu 1950 naj bi bila njegova pisarna »najbolj pasiva pisarna med odvetniki« (»Čemu sploh Krejči radi table toliko troši, naj raje zapre pisarno«). Njegov odnos »do ljudske oblasti je pozitiven. Živi zase z ženo, predvsem po tragični nesreči sina v gorah. Materialno ne stoji dobro, ker nima pisarna veliko posla. A ohranja sloves dobrega jurista, solidnega in izredno marljivega in natančnega odvetnika. Velja za poštenjaka, v družbo ne zahaja, pač pa hodi na posestvo Borje pri Št. Lambertu nad Savo«. V zvezi s tem posestvom je zanimiva Krejčijeva prijava vojne škode z dne 31. avgusta 1945. Poleg tabelarnega dela v posebnem prijavnem obrazcu je priložil še več pisnih prilog, v katerih je natančno navedel škodo, ki je nastala na njegovem premoženju. V bivši občini Št. Lambert je imel pred vojno dve posestvi, eno na Kobiljku 3 in drugo v Borju 6. Takoj po okupaciji aprila 1941 s Nemci na obeh posestvih postavili svojega upravitelja, posestvo pa zanemarjali. Med okupacijo Krejči posestev ni videl, saj mu Nemci niso hoteli izdati dovoljenja za obisk. Obe posestvi so mu zaplenili in odpeljali vso živino, stroje in drugo opremo. Zaplenili so mu tudi 3 lovske puške z vso opremo in dva daljnogleda. Iz obrazložitve prijave vojne škode lahko sklepamo, da je bilo njegovo premoženje kar izdatno in da je bil očitno dober gospodar. Med drugim je pred vojno zasadil novi sadovnjak, na posestvih pa je imel tudi moderno opremo in veliko živine, med drugim je imel farmo nesnic. ¹⁸ Malo pred koncem vojne, 4. marca 1945, so Nemci objekte na posestvu Kobiljek do tal požgali. V zgradbah je bila v celoti uničena vsa oprema, od pohištva, slik in kmetijskega orodja. Krejčija pa niso oškodovali le Nemci, pač pa so mu italijanski okupatorji 13. aprila 1941 zaplenili vse lovsko orožje in strelivo. Oddati je moral 10 modernih lovskih pušk, med katerimi sta bili 2 povsem novi. Poleg tega je moral oddati tudi več kosov muzejskega orožja, ki ga je kot ljubitelj orožja zbiral in hranil. Italijanske oblasti so odvzeto orožje odpeljale neznano kam, izvedel je, da so si lovske puške razdelili italijanski oficirji in podoficirji. Po enem letu so mu vrnili najslabšo lovsko puško, po katero pa so kmalu prišli karabijerji in tudi to odnesli neznano kam. Po italijanski kapitulaciji so mu nemške oblasti odvzele vso angleško in rusko strokovno literaturo in vso odvetniško mednarodno korespondenco. Odnegli

¹⁷ V kontekstu te ocene UDV je omenjena tudi ocena sina Mitje Krejčija, za katerega so zapisali, da je »velik aktivist in idealen delavec«. Leta 1948 se je smrtno ponesrečil v severni steni Gule v Martuljku. Vzrok nesreče je bila preutrujenost in neizkušenosť (prim. *Planinski vestnik*, letnik V.–XLIX., št. 4, 1949, 118). Tudi Mitja je bil pravnik in je leta 1943 doktoriral. Po vojni je delal na tedanjem Ministrstvu za kmetijstvo.

¹⁸ SI_ZAL_LJU/0092, Krejči Viljem, Ljubljana, teh. enota 1, arhivska enota 9, prijava vojne škode.

so tudi vse druge knjige in arhivsko gradivo.¹⁹ Zato ne preseneča, da je po končani vojni odvetniška pisarna v Wolfovi 5 le še životarila. Težave s poslovanjem je sicer imel že med vojno in z dohodki ni več mogel pokrivati vseh stroškov pisarniške režije, davkov in dajatev ter stroškov zasebnega življenja. Zato se je moral zadolževati in odprodati nekaj nepremičnin.

Med obema svetovnjima vojnama je bil dr. Vijem Krejči v Ljubljani med najbolj uglednimi ljubljanskimi odvetniki. Ukvarjal se je v glavnem s trgovinskim pravom, zaposloval je tri pisarniške delavce in nekaj časa tudi odvetniškega pripravnika – koncipijenta.²⁰ Aktivno se je vključil v delo ljubljanskega Sokola, Glasbene Matice in Slovenskega lovskega društva. Veljal je za vodilnega slovenskega rotarijca med obema svetovnjima vojnama in ima veliko zaslug za ustanovitev Rotary kluba v Ljubljani. Ta je bil ustanovljen 11. februarja 1931. Pristopne izjave so podpisali naslednji ustanovitveni člani: Angola Anton, steklo in porcelan, Božič dr. Mirko, hranilništvo, Dobrila dr. Mario, borza, Dukič ing. Adolf, stavbeništvo, Golia dr. Adolf, Zveza industrialcev, Horvat ing. Juro, elektrotehnika, Horvat ing. Alojz, gradnja cest in železnic, Kavčič Josip, bombažno tekstilstvo, Kersnik dr. Janko, posojilništvo, Kmet dr. Stanko, lekarništvo, Knez Aleksander, zavarovalništvo, Kobler Franc, mešano blago, Krejči dr. Viljem, civilno pravo, Loeser Ing. Oskar, industrija pločevinastih izdelkov, Lorant Oton, brezalkoholne pijače, Lorger Alfonz, veleprodaja petrolejskih proizvodov, Mohorič Ivan, Zbornica za TOI, Naglas Viktor, pohištvena industrija, Polič Mirko, glasba, Slokar dr. Ivan, bančništvo, Stare ing. Lado, lesna industrija, Sarabon dr. Vinko, geografija, Strca Stanko, tovarna strojev in livarništvo, Trček Franc, profesionalno združenje, Uratnik Filip, delavska zbornica, Žirovnik dr. Janko, kazensko pravo.²¹ Ob ustanovitvi kluba je bila izvoljena tudi uprava in nadzorni odbor, ki so ga sestavljali: Žirovnik Janko, predsednik, Krejči dr. Viljem, podpredsednik in ceremonial, Lorger Alfonz, tajnik, Naglas Viktor, blagajnik, Slokar Ivan, član uprave, Knez Aleksander, član uprave. Veliki oče Rotary kluba Ljubljana je vsekakor Dr.

¹⁹ Ibid. V obrazložitvi navaja, da so pripadniki nemškega Gestapa iz njegove pisarne v Wolfovi ulici 5 odpeljali za dva avtomobila knjig in drugega gradiva.

²⁰ Ibid. Sam je zapisal, da je bila njegova pisarna uspešna in je finančno uspešno poslovala. Imel je v glavnem samo stranke iz trgovskih vrst.

²¹ www.rotary-klub-lj.si z dne 1. 5. 2020. 1. marca 1939 je imel Rotary klub Ljubljana jubilejni, 400. sestanek. Člani so drug drugemu posvetili kakšen verz. Dr. Lavrič je Krejčiju napisal: »Mogel umreti ni dobri naš Vilko, dokler predsednik vseh društev ni bil«. Zapis je hranjen v Rztresenih verzih iz jubilejnega 400. sestanka Rotary kluba Ljubljana z dne 1. marca 1939. Hrani Rotary klub Ljubljana. Zanimiv je, da je imel dr. Krejči po letu 1945 zaradi članstva v Rotary klubu težave z novo oblastjo. Teh pa za razliko od njega na primer niso imeli člani Božidar Jakac, France Stele, Gojmir Anton Kos in kirurg dr. Božidar Lavrič. To pripombo mi je posredoval Edvard Škodič, rotarijski zgodovinar, za kar se mu lepo zahvaljujem.

Viljem Krejči, ki je bil predsednik kluba v letih 1932/33 in 1937/38. Krejči je bil tudi predsednik Rdečega križa z velikim poslušom za humanitarno pomoč ljudem v stiski. Številne rotarijce pa je pritegnil s svojim pesniškim talentom, ki ga je uporabljal v pismih in govorih. Že takrat so bili člani kluba nekateri pomembnejši Slovenci, ki so se zapisali v zgodovino, kot sta slikarja Božidar Jakac in Gojmir Anton Kos, arhitekt Josip Costaperario, univ. prof. dr. Franc Stele in kirurg dr. Božidar Lavrič. V desetih letih obstoja sta dva člana, Viljem Krejči v letih 1934/35 in Ivan Slokar v letih 1938/39, postala guvernerja Distrikta 77. Rotarijskemu gibanju se je dr. Krejči posvečal z vsem srcem in je imel največ zaslug, da je ljubjanski Rotary klub navezal živahno sodelovanje s kluboma v Beljaku in v Celovcu ter z italijanskim distriktom. Zaradi vsestranskega angažiranja in tudi pisanja odmevnih člankov je bil Krejči prepoznaven tudi v mednarodnem rotarijskem gibanju.²² Rotarijci so bili tudi edini, ki so se ga spomnili leta 1960 ob njegovih sedemdesetletnici in mu poslali obširno pisno voščilo. V njem so med drugim zapisali naslednje rime: *»Življenja tok mu bil je mnogotiren, je lovstva klasičen predstavnik in kravogojec večjega kalibra, človekoljub v Rdečem križu ter apolit, ki veje v višje vzore, ne pa v politikov kavarne spletke, zaupanje vseeno splošno uživa, da brez skomin politične kariere, povzdignjen v javne je dolžnosti, čeprav pomočnik v skrajni sili, povsod med prvimi je prvi. V življenju ožjem pa slovi kot pravnik, krojač zgovoren pravd nešteti, vse to je svetu bil prijatelj Krejči.«*²³

Dr. Viljem Krejči pa ni bil dejaven samo v Rotary klubu, pač pa ga najdemo tudi v ljubljanskem Sokolu in v Glasbeni Matici. V času, ko je ta paznovala 50-letnico je bil celo njen tajnik in je bil med vodilnimi člani te ustanove.²⁴ V vodstvu Glasbene matice ni imel razumevanja njenega predsednika dr. Vladimira Ravniharja.²⁵ Ta mu je očital nepoznavanje glasbe in je o njem zapisal: *»Dr. Krejči je sedel v odboru Glasbene Matice, mož brez posluha, muzika je bila zanj španska vas. Kljub temu je hotel imeti prvo besedo. Napadel me je v odboru, ker sem se drznil braniti v Narodnem Dnevniku, češ, da s tem vlačim Glasbeno Matico v politiko. Prav po znanem receptu v Sokolskem savezu. Velika večina je bila na moji strani in je spletko zavrila. Dr. Krejči je nekega lepega dne brez šuma izginil iz odbora Glasbene Matice.«*²⁶ Pri tem njegovem

²² *Jugoslovenski rotar*, godina VI., 15. VI. 1939, br. 12, 554.

²³ Voščilo dr. Viljemu Krejčiju za 70-letnico (1960), arhiv Rotary kluba Ljubljana. Voščilo je bilo napisano 21. junija 1960, podpisalo pa ga je 16 Krejčijevih nekdanjih rotarijskih prijateljev. *»Od vseh, pa še posebej od Steleta«*.

²⁴ *Učiteljski tovariš*, letnik 62, št. 50. 14. 12. 1922, str. 2.

²⁵ Dr. Vladimir Ravnihar (1871–1954), odvetnik, publicist, član ljubljanskega občinskega sveta, ljubljanski podžupan in župan 1935. Bil je tudi starosta jugoslovanske Sokolske zveze.

²⁶ Dr. Vladimir Ravnihar, *Mojega življenja pot*, www.books.google.si z dne 24. 4. 2020.

delovanju je treba izpostaviti še to, da je aktivno sodeloval pri pripravi aktov za ustanovitev Glasbenega konservatorija. Bil je celo član Izvršilnega odbora za ustanovitev konservatorija GM.²⁷

Deloval je v politiki in bil kot pristaš liberalcev 10. 6. 1924 postavljen za vladnega komisarja v Ljubljani.²⁸ To naj bi bil »*akt maščevalnosti in nasilja*«, je prevzem oblasti označil dotedanji ljubljanski župan Ljudevit Perič.²⁹

Krejči je bil tudi pristaš Sokola in dejaven v ljubljanskem Sokolskem društvu. Tam se je razdajal na organizacijsko-pravnem področju. S številnimi prispevki je sodeloval tudi v Vestniku ljubljanske sokolske župe.³⁰ V ljubljanskem Sokolu je začel telovaditi že kot dijak. Po prvi svetovni vojni je bil nekaj časa v upravi Sokolske župe in bil nato prvi starosta združene ljubljanske sokolske župe.³¹ Je pa zanimiva ugotovitev, da ga v letih 1930–1940 ni v seznamih Ljubljanskega sokola. Ni ga niti v seznamih Sokola Tabor, ki so sicer na voljo samo do leta 1933. Je pa več podatkov o njegovem bratu Antonu Krejčiju, ki je aktivno deloval v mariborski sokolski župi. Leta 1941 je bil celo eden od namestnikov staroste mariborske sokolske župe dr. Milana Goriška.³² Krejči je deloval tudi v Društvu pravnikov in bil med udeleženci kongresa jugoslovanskih pravnikov v Rogaški Slatini 24. 9. 1939.³³ Na tem kongresu je imel tudi referat.

Dr. Krejčija najdemo tudi v predvojnem Slovenskem lovskem društvu oz. Zvezi lovskih društev Dravske banovine, katero je vodil od ustanovitve leta 1936 do odstopa februarja 1945. Ustanovni občni zbor Zveze lovskih društev Dravske banovine³⁴ (jugoslovanske Slovenije) je bil 29. marca 1936 po

²⁷ Ta je leta 1926 prešel pod državno upravo. V Izvršnem odboru so bili poleg dr. Krejčija še: Albert Levičnik, Anton Lajovic, dr. Janko Žerovnik in Matej Hubad (več v: www.hippocampus.si, Branko Rotar Pance, Pouk na konservatoriju od ustanovitve do formiranja Glasbene akademije z dne 1. 5. 2020.

²⁸ www.sistory.si/cdn/pubikacije; Ljubljanski župani skozi čas (Sonja Anžič, Damjan Hančič, Tatjana Šenk) z dne 30. 4. 2020. Formalno dr. Krejči ni bil član nobene politične stranke.

²⁹ Jurij Perovšek, Politično upravna podoba Ljubljane 1918–1941, v: *SHS*, letnik 14(2014), Maribor 2014, 2–3.

³⁰ Jugoslovanski Sokol – priloga Sokolskega glasnika. VIII., letnik 2, št. 8, 1925.

³¹ Dr. Viljem Krejči, 19. 12. 1939, Biografski podatki; arhiv Rotary kluba Ljubljana.

³² Pisna izjava Ivana Čuka z dne 4. 5. 2020 in *Prevarani sokoli* (Ivan Čuk – Aleks Leo Vest), Ljubljana 2017, 35. Anton Krejči je bil med drugim direktor Tovarne dušika Ruše in poslanec v jugoslovanski skupščini. Leta 1938 je bil član častnega odbora za pripravo praznovanja 20-letnice Jugoslavije v Mariboru in to kot predsednik Olimpijskega odbora. Predsedoval je tudi Zvezi industrialcev in deloval v Rotary klubu Ljubljana (glej PAM/1736)

³³ dLib.si-Slovenski pravnik, str. 100.

³⁴ Dravska banovina je bila od leta 1929 do 1941 upravna enota na delu današnje Slovenije (brez ozemlja, ki ga je po prvi svetovni vojni dobila Italija) kot ena od devetih banovin Kraljevine Jugoslavije.

likvidacijskem občnem zboru Slovenskega lovskega društva.³⁵ Na tem zborovanju ni bilo dr. Ivana Lovrenčiča, predsednika SLD. Nadomeščal ga je podpredsednik dr. Bogdan Pogačnik,³⁶ ki je tudi poročal o opravljenem delu v letu 1935. Tajniško poročilo je imel dr. Stanislav Bevk. Poročal je, da je imelo SLD leta 1935 12 podružnic s 5158 člani. Društveno glasilo *Lovec* je v letu 1935 izšlo 12 krat v nakladi 5300 izvodov. O blagajniškem poslovanju je poročal blagajnik Ivan Zupan, ki je povedal, da znaša premoženje ob likvidaciji društva 20.000 jugoslovanskih dinarjev, kateri se prenesejo na novo Zvezo lovskih društev. Soglasno so sprejeli razrešnico odbornikom društva in izvolili vodstvo novo ustanovljene Zveze lovskih društev. Za predsednika je bil z vzklikom izvoljen dr. Viljem Krejči. Ta se je v nagovoru zahvalil za zaupanje in poudaril, da z ustanovitvijo Zveze nastopa »*prospeh lovstva, hodeč po stopinjah svojega vrlega in zaslužnega vzornika dr. Lovrenčiča*«. Po končanem ustanovnem občnem zboru Zveze lovskih društev je bil takoj izvoljen odbor, v katerem so bili poleg predsednika dr. Krejčija še tajnik Bevk, blagajnik Zupan, gospodar Justin in podpredsednik Pogačnik. Njihovi namestniki so bili dr. Filip Orel, Fran Mravljak in dr. Franc Novak. V ožji odbor nove Zveze pa so bili izvoljeni dr. Krejči kot predsednik, Pogačnik kot podpredsednik, Bevk kot tajnik, Zupan kot blagajnik ter odbornika dr. Eberl in Loskot. Dr. Krejči se je vodenja lovske organizacije lotil zavzeto in odgovorno, kot je to počel tudi na drugih področjih udejstvovanja. Programski nagovor je objavil tudi v majski številki glasila *Lovec* 1936 in se v njem iskreno zahvalil vsem lovcem za zapanje in posebej dr. Lovrenčiču za »*njegova dolgoletna prizadevanja v SLD – vsa čast in priznanje, nevenljiva hvaležnost in globoka vdanost*«. Zavedal se je odgovornosti funkcije o med drugim zapisal, da »*sem naglo razbral, koliko dela me čaka. Ni še pol meseca preteklo, kako se delo kar pod roko kopiči in kako resno in odgovorno je to delo, ki gre daleč preko meja običajnih drštveni poslov. Vabim pa vas vse, ki ste pripravljeni k stvarni pomoči in ki vas vodijo idealno nameni. Osebnosti naj ne igrajo nobene vloge, nevšečnosti naj bodo*

³⁵ Likvidacijski občni zbor SLD je posledica uveljavitve nove zakonodaje. Z zakonom o lovu (*Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, št. 258A/XCIV/697 z dne 6. 12. 1931) je bil namreč sprejet enotni lovski sistem v jugoslovanski državi, ki je bil uveljavljen šele leta 1935 (prim. *Ur. List RS*, št. 120 z dne 23. 11. 2006).

³⁶ Dr. Bogdan Pogačnik, bančnik, predsednik mariborske podružnice SLD. Ugledna lovska osebnost štajerskega lovstva pred drugo svetovno vojno. Njegova zasluga je utrjevanje slovenstva v lovskih organizacijah na obmejnem delu Štajerske z republiko nemško Avstrijo. Pogačnik si je skupaj s še nekaterimi člani odbora SLD prizadeval, da bi tudi vodenje nove Zveze lovskih društev Dravske banovine prevzel dr. Lovrenčič, kar pa je ta kjub željam mnogih odklonil (prim *Lovec*, letnik XXIII., 1936, str. 157).

plemeniti stvari na ljubo pozabljene«. ³⁷ Že v prvi polovici maja 1936 so sedež nove Zveze skupaj s knjižnico preselili na Trdinovo 8 v Ljubljani. Dr. Krejči je imel odmevni nagovor na otvoritvi ljubljanske lovske razstave 5. junija 1937 na otvoritvi velesejma na sejmišču v Ljubljani. Izpostavil je družbeni in gospodarski pomen lova ter ošvrknil nasprotnike lovstva, ki zoper lov pišejo neresnične podatke in zganjajo lažno demagogijo. »Statistični podatki nam kažejo, koliko milijonov dohodkov imajo od lova država, banovine in občine iz lovske zakupnine ter državnih in banovinskih taks in pristojbin. Od lova pa tudi žive mnogoštevilni lovski čuvaji in obrtniki. Poleg dejstva, da predstavlja divjačina precejšen del ljudske prehrane, moramo tudi upoštevati, da naša država v veliki meri izvažajo živo divjad in uplenjeno divjačino, kar igra v našem narodnem gospodarstvu prav izdatno vlogo. Statistični podatki, ki jih prikazuje tudi naša današnja lovska razstava, so nam neizpodbitni dokaz za važnost lova in za pravilnost naših zaključkov. Ni to nemara razstava, ki bi nam prikazovala vse, kar je v zvezi z lovom, ni to nemara razstava vseh naših lovnih živali, temveč je strokovna razstava lovcev, na kateri vidimo to, kar lovca, zlasti pa kar mednarodni lovski svet zanima«. ³⁸ Dr. Krejči je cenil vlogo glasila *Lovec*. Ob začetku njenega 25-letnika ³⁹ je v januarski številki leta 1938 zapisal, da je »*Lovec* odlično vršil svojo nalogo in da moremo biti- kljub vsej kritiki – nanj ponosni, če pravično presojamo vse okoliščine njegovega razvoja in delovanja. Pretežni del svojih let je preživel »*Lovec*« pod okriljem naše v vsem razvoju se še nahajajoče mlade države, ki smo ji lovci sicer najzvestejši pripadniki in branilci, ki pa spričo svojega agrarnega značaja ne priznava lovu onega mesta, ki mu zaradi njegove važnosti pritiče«. ⁴⁰ Bil je eden prvih lovskih funkcionarjev takratnega časa, ki je opozoril na nujnost pomlajevanja lovskih vrst. O tem je pisal tudi v *Lovcu*: »le za lov, ki je tako važen za vzgojo človeka, za njegovo zdravje in tudi za narodno gospodarstvo. Zlasti bi bilo treba tudi posebnega vežbanja mladine v streljanju in pravilnem ravnanju z orožjem. Eno pa mislim,

³⁷ Pismo dr. Lovrenčiča z dne 6. 8. 1936, zapuščina dr. Krejčija, arhiv LZS. V pismu se je Lovrenčič dr. Krejčiju zahvalil za spoštljivo oceno minulega dela in med drugimi zapisal, da »ti vnovič zagotoviš svojega neomajnega stanovskega tovarištva in prijateljstva. To priliko porabljam pa tudi v to, da dam izraza svojemu zares iskrenemu zadovoljstvu, da se najini nazori glede bodočega delovanja naše lovske organizacije, tako lepo skladajo«.

³⁸ *Lovec*, XXIV., 1937, 344 -345. Tudi dr. Krejči je v svojih zapisih in nagovorih dosledno uporabljal takratno terminologijo »divjačina« in ne »meso uplenjene divjadi«. Ta izraz je prišel v vsakdanjo rabo šele v zadnjih desetletjih po drugi svetovni vojni.

³⁹ *Lovec* med prvo svetovno vojno 1914–1918 ni izhajal.

⁴⁰ *Lovec*, XXV., 1938, str. 1. Izpostavil je tudi vlogo novega urednika Alfonza Mazluja s Ptuja in predsednika slovstvenega odseka dr. Janka Lokarja. »Imeni teh dveh strokovnjakov nam jamčita, da bo naš list urejevan kar najbolje mogoče. Prepričan sem, da ju bodo radi podpirali pri njihovem delu vsi, zlasti pa tudi oni naši odlični lovski strokovnjaki, ki smo njihove članke v zadnjih letih žal pogrešali v svojem glasilu«.

da je za našo mladino tudi glede lova najvažnejše in to je individualna, od ljubezni do idealizma prežeta vzgoja staršev ali njih namestnikov, zlasti pa dober vzgled, ki ga naj pri vsaki priliki in v vsakem pogledu dajejo stari lovci svojim mladim prijateljem. Zato bo važen del naše lovske mladinske vzgoje obstajal v pravilnem in vzornem vedenju doraslih lovcev, v katerih naj mladi vidijo res svoje sposobne učitelje, zanesljive vodnike in spoštovanja vredne tovariše.⁴¹ Predsedniška funkcija mu je jemala veliko časa, saj je kmalu sprejel tudi nekatere obveznosti v jugoslovanski lovski organizaciji. V njej je bil član sekcije za zakupni sistem.⁴² Za predano delo so mu na skupščini ZLD Dravske banovine 7. aprila 1940 v Ljubljani soglasno izrekli posebno zahvalo.⁴³ 6. septembra 1940 je vodil slovenske lovce na slovesnem odkritju spomenika kralju Aleksandru I. v Ljubljani.

Slika 3: Krejčičev sin Mitja Krejči po lovu (arhiv Ivo Piry)

⁴¹ *Lovec*, XXIV., 1937, 466–469. Članek je naslovlil: *In kaj z mladino?*

⁴² Organizacija je imela sedež v Karadžordževićevi ulici 65, njen glavni tajnik pa je bil dr. Juraj Tomičić.

⁴³ *Lovec*, XXVII., 1940, str. 209.

Dr. Krejči je lovil zlasti na območju lovišča Dragomelj⁴⁴ in v delu lovišča Podgorica. Bil je namreč sozakupnik lovišč občin Črnuče, Podgorica in Dragomelj in je tudi pravno zastopal vse zakupnike, ki so bili organizirani v Lovskem klubu kot sozakupniki. Zakup je bil sklenjen za pet let od leta 1928 do leta 1932.⁴⁵ Krejči pa se ni razdajal samo v lovski organizaciji, pač pa je bil prizadeven tudi na kinološkem področju. Leta 1932 je bil tajnik organizacijskega odbora za pripravo III. mednarodne razstave psov vseh pasem v prostorih Ljubljanskega velesejma 8. septembra 1932.⁴⁶ Bil je član Kluba ljubiteljev jamarjev, Društva brak jazbečarjev, Jugoslovanskega kluba jazbečarjev in terierjev in Kluba prijateljev jamarjev.⁴⁷

Po treh letih vodenja Zveze lovskih društev Dravske banovne je dr. Krejči izdelal pisno oceno svojega delovnja. Med drugim je ocenil, da je dela veliko in da ob prevzemu funkcije ni računal, da bo zanj porabil toliko časa. Samokritično je ocenil, da reorganizacija lovske organizacije, ki jo je narekoval novi lovski zakon iz leta 1931, še ni prinesla željenih rezultatov. S svojim delom ni bil najbolj zadovoljen, saj je računal, da bo lahko s pomočjo izpričanih slovenskih lovcev več naredil za »*povzdigo slovenskega lova*«. ⁴⁸ Med razloge, ki so k temu pripomogli, je uvrstil tudi osebna obračunavanja med lovci in pa vse bolj glasne zahteve, da naj bo lov popolnoma svoboden in da naj oblasti poskrbijo za čim cenejšo nabavo lovskega orožja in streliva za izvajanje lova. Temu je oporekal in vse zagovornike takšnega lova imenoval za »*sovražnike urejenega lova*«, ki nimajo mesta v urejenih razmerah in pripomorejo k razraščanju divjega lova.⁴⁹ Posredno je dal vedeti, da je dobil pecej polen tudi od ljudi, s katerimi je sicer sodeloval in ni računal na njihove »*porajkelje*«. »*So pač ljudje, ki ne morejo dati miru in ki so srečni, če ne delajo težav tistim,*

⁴⁴ V tem lovišču je imel tudi lovsko hišo, v kateri je rad preživel prosti čas in v katero je zahajal vse do okupacije. V hiši se je rad družil s sosedi, lovci in prijatelji.

⁴⁵ SI_ZAL_LJU/0092, Krejči Viljem, Ljubljana, tehnična enota 3, arhvska enota 15. Dogovor o zakupu lovišča. Po preteku zakupa se je vnovič potegoval za novi petletni zakup, a ga ni dobil. In to kljub temu, da so mu skušali pomagati njegovi odvetniški kolegi, predvsem kamniški odvetnik dr. Fran Trampuž. Glavni zakupnik lovišča Dragomer je bil ljubljanski trgovec Anton Schuster. Po njem je postal zakupnik lovišča Dragomer Bruno Stare. Dr. Krejči je lovil tudi v lovišču Kolovec, katerega zakupnik je bila družba Feliks Stare v Radomljah.

⁴⁶ Ibid, tehnična enota 3, arhivska enota 17. Razstavni katalog. Predsednik organizacijskega odbora je bil ljubljanski veletrgovec Viktor Meden, podpredsednica pa baronesa Ana Wambolt.

⁴⁷ Ibid. Kot ugledni lovec je dr. Krejči dosledno spoštoval načelo, da brez šolanega in lovsko usposobljenega psa ni lovsko pravičnega lova.

⁴⁸ Dr. Viljem Krejči, Po treh letih, rokopis iz zapuščine dr. Krejčija, arhiv LZS.

⁴⁹ Ibid., 4. Dr. Krejči je v mnogih zapisih ostro kritiziral »*divji lov*« in o tem veliko pisal tudi v glasilu *Lovec*. Predvsem se je naslanjal na pravne vidike nedovoljenega lova, saj je kot odvetnik izvrstno poznal predpise.

ki so pripravljene delati brez koristi zase, pošteno in odgovorno. Ko sem pred tremi leti povabil k sodelovanju vse, ki so pripravljene k stvarni pomoči in ki jih vodijo idealni nameni, sem bil uverjen, da moj poziv ne bo ostal brez uspeha. Toda namesto vzpodbud in nasvetov, namesto resnične pomoči in blagohotnega sodelovanja, je ostalo pri osebnostih in nevšečnostih.⁵⁰ Omenjena ocena je zanimiva tudi zaradi Krejčijevih mnenj o stanju slovenskih lovišč leta 1939. Menil je, da je dober del lovišč v obupem stanju. Veliko je bilo lovcev, ki so bili slabo usposobljeni in premalo izobraženi. Podobna je bila tudi njegova ocena o lovskih čuvajih. Premalo je bilo narejenega za preprečevanje divjega lova.⁵¹ Nadzor nad lovišči je bil slab, ne samo kar se tiče vodenja lovske statistike, pač pa tudi zaradi tekočega nadzora oblasti nad poštenim uresničevanjem lovskih pravic in dolžnosti. Da bi se razmere v doglednem času lahko spremenile, bi bilo treba zagotoviti boljše medsebojno sodelovanje vseh deležnikov v slovenskem lovstvu. »Ne otepajmo po občnih zborih in sejah prazne slame in pustimo osebne ambicije. Polnimo rajši predele svojega strokovnega glasila s koristnimi in poučnimi članki in posvetimo svojim članom strokovna predavanja. Pritegnimo jih k sistematičnemu in organiziranemu delu, da ne bodo hodili svoja kriva pota.«⁵² Najmočejšo opozicijo dr. Krejčiju je predstavljal del vodstva ljubljanskega Lovskega društva (LD) na čelu s predsednikom dr. Ivanom (Ivom) Tavčarjem. Tri leta po prevzemu predsedniške funkcije je dr. Krejči naletel na vse več kritik, ki so prihajale zlasti iz ljubljanskega Lovskega društva. Ljubljanski lovci so Krejčiju vse bolj nasprotovali in so pripravili celo predlog za njegovo razrešitev in kandidaturo za novega predsednika Zveze lovskih društev (ZLD). To naj bi postal dolgoletni ugledni lovec in član banovinskega sveta dr. Vladimir Ravnihar.⁵³ Krejčiju so ljubljanski lovci očitali, da se ni dovolj zavzemal za ureditev lovskega doma v Ljubljani in da se je pri vodenju Zveze obnašal avtokratsko. Če ni bilo vse po njegovem, je grozil z odstopom iz funkcije in te grožnje je pogosto ponavljal, saj je vedno želel uveljavljati svoje predloge in mnenja. Očitali so mu tudi vpliv in posredovanje pri delu uredništva Lovca, v katerem je imel precej podpore dr. Stanislava Bevka.⁵⁴ Najbolj pa so ljubljanski lovci Krejčiju zamerili njegovo dvoličnost, saj je kot predsednik ZLD odločno zagovarjal dosledno spoštovanje veljavnih lovskih predpisov,

⁵⁰ Ibid., 5. Krejči ni zapisal konkretnih imen ljudi, ki so mu metali polena pod noge.

⁵¹ Zanimivo je, da Krejči ne uporablja termina krivolov in krivolovci, pač pa divji lov in divji lovci.

⁵² Ibid., 7.

⁵³ Vladimir Ravnihar (1871–1954), slovenski pravnik, politik in publicist, je bil dolga leta član lovske organizacije. Krejčiju ni bil naklonjen ne v Sokolu in ne v Glasbeni matici, saj ga je imel za karierista in avtokrata.

⁵⁴ S Stanislavom Bevkom sta obržala dobre odnose tudi ves čas med okupacijo in sta tudi skupaj zasnovala vsebino Lovskega zbornika iz leta 1944.

še zlasti glede nošenja in uporabe orožja, kot odvetnik kršiteljev predpisov pa je zagovarjal drugačna mnenja, pač v korist obdolžencev. To se je dogajalo tudi v pravnih zoper krivolovce, katere je Krejči kot odvetnik znal uspešno zagovarjati. Najbolj izstopajoč tovrstni primer je bilo pravno zastopanje lovskega čuvaja Jožeta Orehka iz Nadgorice, ki je bil leta 1938 obtožen lovske tatvine v lovišču Bruna Huga Stareta v Ježici pri Ljubljani. Stare je zaradi tega od ljubljanskega odbora LD in od ožjega odbora ZLD zahteval disciplinski postopek zoper dr. Krejčija, saj je ta prevzel zastopanje osebe, oumljene lovske tatvine. To za mnoge lovce ni bilo sprejemljivo, saj je zagovornik lovec in za povrh še predsednik ZLD Dravske banovine. Tudi odbor ljubljanskega LD je ocenil, da Krejčijevo pravno zastopanje obtoženega lovskega čuvaja ni bilo primerno in je zavzel stališče, naj v bodoče odvetniki, ki so lovci ali celo lovski funkcionarji, takšnih primerov ne prevzemajo. Krejčiju so tudi nekateri člani ožjega in širšega odbora zveze očitali dvoličnost in materialne interese, ter zaradi tega zatevali njegovo osebno odgovornost, nekateri celo izključitev iz LD. To je povzročilo precej napetosti in dr. Krejči je ponudil odstop s položaja predsednika ZLD ter s peripetijami celovito seznanil zvestega sodelavca v LD Celje Frana Mravljaka, posredno pa še dr. Bogdana Pogačnika, podpredsednika ZLD in predsednika LD Maribor. Slednjemu je v dolgem pismu potožil zaradi obtožb in kritik, ki so letele nanj iz LD Ljubljana, pri čemer je posebej omenjal dr. Ivana Tavčarja, deloma pa tudi dr. Janka Lokarja. *»Nisem silil v ospredje, odbor LD Ljubljana me je leta 1936 po vsej sili prepričeval, naj prevzamem funkcijo predsednika ZLD Dravske banovine. Dosti imam dokazov, da sem se prvotno branil te funkcije. Tako se s predsednikom zveze ne postopa, kot so postopali z menj«.*⁵⁵

V kazenskih postopkih zoper krivolovce in lovske tatove je bil dr. Krejči kot odvetnik obtoženih običajno zmagovalec in zato so takšne sodne odločitve postale pravna praksa, ki so jo sodniki uporabljali pri sprejemanju odločitev zoper krivolovce in lovske tatove. Zaradi tega je bilo med lovci in še zlasti med člani ožjega vodstva ljubljanskega LD vse več odkritega nezadovoljstva. Krejči v tem času tudi ni bil v dobrih odnosih z gozdarskim oddelkom banovinske uprave v Ljubljani. Njegov avtokratski način vodenja ni bil po godu večjemu delu odbornikov ZLD, saj je vse niti odločanja držal v svojih rokah. Poleg predsedniške funkcije je opravljal še tajniško, kar mu je najbolj zameril

⁵⁵ Pismo dr. Krejčija Bogdanu Pogačniku z dne 13. 1. 1939, zapuščina dr. Krejčija, arhiv LZS. Iz pisma veje velika užaljenost zaradi ostrih kritik na rovaš odvetniškega zastopanja obtožencev, ki so bili osumljeni kaznivih dejanj krivega lova. Krejči je ljubljanskemu odboru LD tudi zameril, da se niso solidarizirali z njim, ko so nanj letele kritike in so nekateri med njimi celo predlagali, da se ga iz lovske organizacije izključi.

tajnik dr. Ivan (Ivo Tavčar).⁵⁶ Ljubljanski lovci so pri kandidaturi za novega predsednika ZLD najbolj računali na podporo ptujskega in mariborskega LD. So pa bili proti zamenjavi Krejčija celjski lovci, ki jih je vodil Krejčiju zelo naklonjen predsednik Fran Mravljak. Z njim je Krejči vodil zaupno korespondenco in mu je sproti pošiljal tudi najbolj zaupne in celo osebne informacije o dogajanju v ljubljanskem LD, v katerem je imel vse več nasprotnikov.⁵⁷ Celjsko LD je Krejčija vneto podpiralo in mu izglasovalo celo zaupnico. Nasprotovanja ljubljanskega LD so se stopnjevala in mnogi njegovi vidni člani, med njimi tudi dr. Janko Lokar, so iskali možnosti za izvolitev novega predsednika ZLD. Nasprotovanja so se zavlekla vse do spomladi 1941. Na občnem zboru marca 1941 je s Krejčijem ostro obračunal dr. Ivan (Ivo) Tavčar, ki je bil sicer dolga leta njegov lojalni sodelavec. Zanimivo je, da je ljubljanski odbor kritiziral tudi častnega predsednika ZLD dr. Ivana Lovrenčiča.⁵⁸ Tudi o tem je dr. Krejči napisal obširno pismo Franu Mravljaku z Celja in v njem potožil nad ravnanjem nekaterih ljubljanskih lovcev pod vodstvom dr. Tavčarja, ki je imel ambicijo postati predsednik ZLD Dravske banovine.⁵⁹

Pred aprilsko okupacijo 1941 so ožji odbor ZLD Dravske banovine sestavljali predsednik dr. Krejči, podpredsednik dr. Bogdan Pogačnik, tajnik Anton Mladič, blagajnik prof. dr. Fran Novak in člana dr. Ivan (Ivo) Tavčar in Fran Mravljak. Finančni odsek je vodil dr. Filip Orel, pravnega Anton Mladič, slovstvenega dr. Stanislav Bevk, odsek za lovske izpite ing. Cveto Božič, odsek za kinologijo dr. Ivan (Ivo) Tavčar in upravo Zelene pomoči Anton Mladič.⁶⁰ Računska preglednika sta bila Albert Primc in Vilko Turk, urednik Lovca pa ing. Mirko Šušteršič. Na zadnjem srečanju širšega odbora ZLD pred okupacijo so 30. oktobra 1940 govorili o gospodarjenju s srnjadjo in o nekaterih ukrepih

⁵⁶ Pismo Janka Lokarja z dne 17. 3. 1939, zapuščina dr. Viljema Krejčija, arhiv LZS. Kljub temu, da je bil Tavčar naklonjen menjavi Krejčija, je z njim ohranjal stike in je tudi ostal v najožjem odboru zveze med okupacijo 1941–1945. Po vojni pa je od vseh funkcij v lovstvu takoj odstopil.

⁵⁷ Pismo dr. Krejčija Franu Mravljaku, predsedniku LD Celje z dne 18. 3. 1940, zapuščina dr. Krejčija, arhiv LZS. V pismu je predlagal popolno diskretnost in Mravljaka prosil, če se lahko poveže še s Pogačnikom iz LD Maribor in s Šalamunom iz LD Ptuj, da ti dve društvi ne bi podprli ljubljanskega predloga.

⁵⁸ Ta se v te konflikte ni vmešaval in je ohranil povsem nevtralnno držo. S Krejčijem v tem obdobju ni izmenjal nobene korespondence in tudi sicer bi težko rekli, da sta imela bližnje stike.

⁵⁹ Pismo dr. Krejčija Franu Mravljaku, gimnazijskemu ravnatelju v Celju in odborniku ZLD z dne 6. marca 1941; zapuščina dr. Krejčija, arhiv LZS. Dr. Tavčar ni imel ambicije biti predsednik ZLD. Poleg Mravljaka je imel Krejči velikega podpornika in zaupnika tudi v predvojnem tajniku Antonu Mladiču. Ker je tudi ta bil na udaru kritik, se je v zaupnem dopisovanju z Mravljakom zavzemal za ohranitev njegove tajniške funkcije, saj je Mladiču izredno zaupal.

⁶⁰ Rokopis dr. Krejčija, zapuščina dr. Krejčija, arhiv LZS.

za zaščito srn. Redna letna skupščina ZLD pa je bila napovedana za 6. april 1941. Te pa ni bilo, ker se je prej zgodila okupacija. V okviru dolgih priprav na to skupščino je dr. Krejči precej lobiral med svojimi zaupniki na terenu, da bi dobil njihovo podporo za kandidaturo članov ožjega odbora po svojem okusu. Krejči namreč ni bil zadovoljen z listo kandidatov, zlasti še, ker je bil na njej tudi dr. Ivan (Ivo) Tavčar. Zato se je potožil Franju Mravljaku iz LD Celje, da sodelovanje s Tavčarjem ni mogoče in da v tem primeru on ne bo več opravljal funkcije predsednika ZLD Dravske banovine. Nasprotoval je tudi izvolitvi dr. Tavčarja v bilo kateri odsek ZLD in predlagal, da bi v ožji odbor zveze namesto dr. Tavčarja izvolili še enega predstavnika LD Maribor, ki je bilo številčno najmočnejše društvo. Nista mu bili po volji tudi kandidaturi dr. Janka Lokarja in dr. Stanislava Bevka, se je pa strinjal, da bi lahko dr. Tavčarja kot kandidat za ožji odbor zamenjal dr. Filip Orel, »izvrsten in miren delavec«. ⁶¹

Po italijanski okupaciji aprila 1941 so nove oblasti dr. Krejčiju prepovedale izvajanje lova v sozakupnem lovišču Brezovica pri Ljubljani. Ker so mu odvzeli vse orožje lova tako ali tako ne bi mogel več izvajati. Kljub temu pa je moral za leto 1941 plačati preostanek zakupnine. ⁶² Čeprav je funkcijo predsednika okrnjene ZLD med okupacijo opravljal korektno, mu je zlasti večji del vidnejših narodno zavednih vodstvenih članov predvojne slovenske lovske organizacije zameril izdajo Lovskega zbornika (ur. Stanislav Bevk) 1. oktobra 1944. Tej izdaji je najbolj odločno nasprotoval nestor slovenskih lovcev in eden od ustanoviteljev Slovenskega lovskega kluba leta 1907 dr. Ivan Lovrenčič. ⁶³ Z izdajo zbornika je SLD prekršilo »kulturni molk«, ki ga je v Ljubljani odločno zagovarjala OF. ⁶⁴ Pri pripravi te publikacije je Krejči tesno sodeloval z dr. Stanislavom Bevkom. Iz njune korespondence je razvidno, da sta bila v rednih stikih in si izmenjavala informacije. Sam je za publikacijo napisal obširno besedilo z naslovom *Velika noč 1941*, ki je v bistvu povsem enako vsebini

⁶¹ Pismo dr. Krejčija Franu Mravljaku z dne 21. 3. 1941, zapuščina dr. Krejčija, arhiv LZS.

⁶² SI_ZAL_LJU/0092, Krejči Viljem, Ljubljana, tehnična enota 1, arhivska enota 9, popis vojne škode. V obrazložitvi prijave izpostavlja, da je imel kot lovec in predsednik Lovske zveze odlično lovsko orožje, ki ga je moral takoj oddati italijanskim oblastem. Poleg tega je moral oddati še muzejsko zbirko orožja in vse strelivo. Iz navedb lahko sklepamo, da je imel izjemno bogato lovsko opremo in da je veljal res za uglednega in premožnega lovca svojega časa.

⁶³ Dr. Lovrenčič se po ustanovitvi ZLD Dravske banovine ni vključeval v vodstvene organe lovske organizacije, pač pa je aktivno deloval na kinološkem področju. Pred drugo svetovno vojno je bil predsednik Jugoslovanske kinološke zveze (JSK – jugoslovenski kinooški savez). Večer pred ustanovnim občnim zborom nove Zveze so dr. Lovrenčiču na verandi hotela Union v Ljubljani pripravili »častni večer«. Na njem se je zbralo 40 »starih lovcev« in med njimi je bil tudi ljubljanski podžupan dr. Vladimir Ravnihar. Slavljencu se je za vodenje lovske organizacije zahvalil njegov naslednik dr. Krejči.

⁶⁴ OF – Osvobodilna fronta, ustanovljena 26. 4. 1941 v Vidmarjevi hiši v Ljubljani. Ta organizacija je vodila narodnoosvobodilno gibanje na Slovenskem med okupacijo 1941–1945.

pisma, katerega je na velikonočni ponedeljek 1941 napisal svojim sinovoma Mitji in Fedorju.⁶⁵ Krejči je Bevka tudi obveščal o stikih, ki jih je imel v zvezi s pripravo zbornika z nekaterimi lovci. Posebej je omenjal sodelovaje Nika Lenčka iz Škofje Loke, ki mu je dal na razpolago uporabne statistične podatke in ga seznanil z obrazci za vodenje lovske statistike, ki jih je izdajala nemška okupacijska oblast na Gorenjskem. Dogovarjala sta se tudi o uvodniku za zbornik, pri čemer je Krejči vztrajal, da se to besedilo napiše zadnje, saj »*mora biti uvodnik prilagojen času, v katerem Zbornik izide*«. ⁶⁶ Z izjemo uvodnika, ki ga je napisal dr. Viljem Krejči in v njem izpostavil generala Leona Rupnika⁶⁷ kot vodilno osebnost slovenskega domobranstva, ostale vsebine niso bile politično obarvane. V uvodniku je dr. Krejči zapisal, da »*smo ves čas občutili živo potrebo, da bi dali slovenskim lovcem dotlej, ko bo mogel Lovec spet redno izhajati, primerno čtivo, ki so ga tako žele in ki naj bi vzpostavilo zvezo med društvom, ki naj bi jih bodrilo in razvedrilo, obveščalo o vsem, kar nas zanima in navajalo k pravičnemu izvrševanju lova – čtivo, ki naj bi imelo trajen pomen tudi za tiste, ki jih nikakor ne smemo prezreti. V dobi italijanske okupacije naši načrti, ki smo jih nešteto krat premlevali, iz raznih razlogov, zlasti tudi zaradi pomanjkanja denarnih sredstev, niso bili izvedljivi. Stvar pa bi bila tudi preuranjena*«. ⁶⁸ Uvodnik je med narodnozavednimi slovenskimi lovci sprožil burne komentarje. Leon Rupnik je tudi omogočil tisk omenjene publikacije v Učiteljski tiskarni, za kar se mu je dr. Krejči posebej zahvalil. Zaradi ostre kritike nasprotnikov kakršnega koli sodelovanja s protikomunističnim taborom (kolaborantskimi oblastmi) je dr. Krejči še pred koncem vojne februarja 1945

⁶⁵ V pismu sinu Mitji poroča o začetkih italijanske okupacije in o obvezni oddaji lovskega orožja. Italijanskim oblastem je Krejči oddal vse orožje in strelivo, tudi spominske primere lovske puške. Bolj zanimive so v tem pismu navedbe o obnašanju ljubljanskih lovcev, ki so nanj pritiskali, da naj nekaj ukrene pri oblasteh, da bi lahko orožje obdržali. Poskusil se je pogovarjati z italijanskimi oficirji, ki pa njegovim prošnjam niso ugodili. Krejči je ob tem ošvrknil lovce in njihove pritiske celo pri jedi in dodal, da »*lovske vzajemnosti in prijateljstva med lovci ni opazil*«

⁶⁶ Pismo dr. Stanislavu Bevku z dne 22. avgusta 1944; zapuščina dr. Krejčija, arhiv LZS.

⁶⁷ Leon Rupnik (1880–1946), slovenski general in politik. Po italijanski kapitulaciji so ga Nemci postavili za predsednika Pokrajinske uprave v Ljubljani in za vodjo – generalnega inšpektorja slovenskega domobranstva. Po nemški kapitulaciji maja 1945 je pobegnil iz Slovenije na avstrijsko Koroško in se tam predal Britancem. V začetku leta 1946 je bil vrnjen jugoslovanskim oblastem ter 30. avgusta 1946 na »*Rupnikovem procesu*« v Ljubljani obsojen na smrt z ustrelitvijo. Obsodba je bila izvršena.

⁶⁸ *Lovski zbornik*, Ljubljana 1944, UKM, Domoznanski oddelek. Zahvaljujem se dr. Vlasti Stavbar za vpogled in za uporabo tega gradiva. Publikacijo hranijo tudi v NUK-u in v knjižnici Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani. V arhivu Lovske zveze Slovenije te publikacije ni.

odstopil kot predsednik Zveze lovskih društev.⁶⁹ O tem odstopu se ni nikoli veliko govorilo in še manj pisalo.⁷⁰ V prvi povojni številki glasila *Lovec*⁷¹ je zgolj kratki uvodni odstavek, v katerem je zapisano, da »je delovanje Zveze lovskih društev v vojnem času podrobno opisano v Lovskem zborniku iz leta 1944«. Ožji odbor Zveze so sklicali 5. oktobra 1945, širši odbor pa 26. oktobra 1945. Udeležili so se ga zastopniki društev Ljubljana, Celje, Novo Mesto, Murska Sobota, Kranj, Ljutomer, Ptuj, Maribor, Trbovlje in Krško. Ker je predsednik ljubljanskega odbora LD dr. Tavčar odstopil od vseh funkcij, je postal začasni predsednik Zveze lovskih društev Ivan Bogataj. Dr. Krejčija se v tem kontekstu sprememb niti ne omenja. O njem tudi glasilo *Lovec* v zvezi s konsolidiranjem povojne lovske zveze ni objavilo ničesar več. A očitno dr. Krejči le ni računal na tako naglo zamenjavo na čelu slovenske lovske organizacije, saj je iz ohranjene korespondence po osvoboditvi razvidno, da je pričakoval

⁶⁹ Marjan Toš, *Lovec 1910–2010* (zgodovinski oris stoletnega sporočila), v: *Lovec*, XCIII., št. 1., Ljubljana 2010. O omenjenem zborniku nismo naši arhivskega gradiva ne v Arhivu Slovenije in ne v Zgodovinskem arhivu Ljubljana.

Pismo dr. Krejčija davčnemu inšpektorju Albertu Primcu z dne 21. 1. 1946 iz Krejčijeve zapuščine, arhiv LZS. V tem pismu Krejči obširno odgovarja na očitke, da je med okupacijo izročil Zimski pomoči 500 lir za neko literarno-glasbeno prireditev na novega leta dan 1944. Pojasnjuje tudi, da je bil k temu prisiljen, saj mu je zastopnik Pokrajinske uprave grozil z osebnimi sankcijami in od njega zahteval celo 10.000 lir finančne pomoči iz blagajne ZLD. Pojasnjuje tudi, da je LD Ljubljana Zimski pomoči namenil 300 lir pomoči namesto za venec za »kočevske junake«, ki so jih januarja 1944 pokopali na ljubljanskem gradu. Z zneskom 500 lir je seznanil 5-članski odbor ZLD v sestavi Krejči, Mravljak, Novak, Pogačnik in Tavčar, ki je s tem izplačilom soglašal. Tavčar je celo menil, da se mu zdi znesek prenizek. Odobreni znesek je Krejči prejel od blagajnika in za izročil Zimski pomoči. Strošek je vpisan v blagajniški knjigi ZLD z dne 12. 1. 1944 in je bil vključen tudi med priloge blagajniške knjige za leto 1944 pod št. 3. Krejči je v pojasnilu tega izplačila še zapisal, da ni mogel sklicevati rednih sej odbora, saj nemške oblasti med okupacijo tega niso dovoljevale. Kljub temu so se sestali 29. decembra 1943 in 15. maja 1945. Zimska pomoč je delovala v okupirani Ljubljani in izdala *Zbornik Zimska pomoč*. Izšel je v Ljubljani leta 1944. Njeni uredniki so bili Narte Velikonja, Božidar Borko, Tine Debeljak in Zorko Simšič. V njem so zbrani leposlovni, esejistični in znanstveni prispevki sto desetih piscev vseh rodov. Poglavitni namen publikacije je bil prikazati slovensko duhovno ustvarjalnost v težavnih vojnih razmerah v okupirani Sloveniji, hkrati pa so izdajatelji hoteli nasprotovati kulturnemu molku, ki ga je v začetku okupacije 1941 razglasila Oslobojilna fronta (OF). Ta zbornik je bil po vojni uvrščen na seznam prepovedanih knjig.

⁷⁰ Odstopne izjave dr. Krejčija v njegovi lovski zapuščini nismo našli. Vprašanje je, ali je šlo morebiti samo za ustni odstop, ali tudi za pisno izjavo.

⁷¹ *Lovec*, glasilo Zveze lovskih društev Slovenije in Jugoslovanskega kinološkega saveza (ur. ing. Mirko Šušteršič), letnik XXIX., str. 12, 1946.

hitro obnovo delovanja in tudi hitro pripravo nove lovske zakonodaje.⁷² Že kmalu pa se je pokazalo, da gre za račun brez krčmarj, saj so na prvih povojnih občnih zborih LD začeli izpostavljati nujne spremembe v lovstvu, ki so se dotikale tudi novih kadrov za vodenje lovskih organizacij. Krejči je počasi domel, da ga bodo spremembe »odnesle« in to je zaupal nekaterim najtesnejšim predvojnim sodelavcem. Dobil pa je tudi informacije iz povojnega občnega zbor LD Ljubljana, na katerem je odstopil kot predsednik in tudi kot odbornik ZLD dr. Ivan (Ivo) Tavčar. Vse vaje je prevzel v svoje roke Franc Lokar, ki je bil oster Krejčijev kritik že pred vojno. Na prvem povojnem občnem zboru je vodstvo ljubljanskega LD odklonilo vsako sodelovanje z dr. Krejčijem, kateremu so tudi očitali izdajo Lovskega zbornika leta 1944, v katerem je v uvodniku Krejči »proslavljal bivšega prezidenta«.⁷³ To je bil uvod v skorajšnjo politično gonjo proti Krejčiju, ki je spoznal, da je najbolje, če od kandidature za vnovičnega predsednika ZLD odstopi. Z odločitvijo je seznanil ing. Šušteršiča, urednika Lovca, s katerim sta bila že dogovorjena, da napiše uvodnik za prvo povojno številko Lovca. Krejči tega uvodnika ni napisal in tudi sicer v glasilu *Lovec* ni več objavljal prispevkov. »Bilo bi smešno, saj me bodo skušali na skupščini zveze vreči kot predsednika. Pripraviti se moramo na to, da bodo prišli v vodstvo zveze povsem drugi ljudje«.⁷⁴

In to se je kmalu tudi zgodilo. Začasni predsednik je postal Ivan Bogataj, podpredsedniški položaj Zveze pa je ohranil predvojni podpredsednik Bogdan Pogačnik, sicer tudi prvi povojni predsednik LD Maribor. Bogataj je bil na predsedniškem položaju kratek čas, saj ga je kmalu zamenjal dr. Janko Lavrič.⁷⁵ Za dr. Krejčijem pa so se kmalu izgubile vse sledi, ostal je povsem pozabljen, v lovstvu in tudi v Rdečem križu.

⁷² Korespondenca dr. Krejčija z Bogdanom Pogačnikom, Franom Mravljakom, dr. Franom Rošem, Ivanom Klunom, Cirilom Mohorjem in Ivanom Bogatajem, november-december 1945, zapuščina dr. Krejčija, arhiv LZS. Zanimivo je, da je dr. Krejči kar tekoče spremljal dogajanje in bil na tekočem s pripravami na reorganizacijo lovstva takoj po osvoboditvi. Zakaj je glede na odstop februarja 1945 sploh računal na vnovično vodenje lovske organizacije, glede na obtožbe na račun Lovskega zbornika iz leta 1944, ni razumljivo in o tem tudi nismo našli nikakršnega zapisa.

⁷³ Gre za generala Leona Rupnika. Kritiko na rovaš tega uvodnika je izrekel Peter Dobrila, pritrnila pa mu je večina udeležencev zbora.

⁷⁴ Pismo dr. Krejčija Franu Mravljaku z de 11. 12. 1945, zapuščina dr. Krejčija, arhiv LZS.

⁷⁵ *Ibid.*, str. 160. Dr. Janko Lavrič je vodil Zvezo do leta 1947, ko je postal njen predsednik vplivni povojni politik Ivan Maček Matija, ki jo je vodil do leta 1950. Po njem je Zvezo do leta 1967 vodil dr. Jože Benigar. Za Lavriča je dr. Krejči menil, da te funkcije ne bo sprejel, saj je bil okupiran s številnimi drugimi funkcijami. A se je očitno zmotil.

VIRI IN LITERATURA:

Arhivski viri

SI_ZAL_LJU/0092, Krejči Viljem, Ljubljana, tehnična enota 1, arhivska enota 9, popis vojne škode

SI_ZAL_LJU/0092, Krejči Viljem, Ljubljana, tehnična enota 3, arhivska enota 15. Dogovor o zakupu lovišča.

SI_ZAL_LJU/0092, Krejči Viljem, Ljubljana, teh. enota 1, arhivska enota 9, prijava vojne škode

SI AS 1931, šk. 703 (VOS)

SI AS 1931, šk. 728

SI AS Gradivo OZNA in UDV

PAM/1736

Arhiv Rotary kluba Ljubljana

Arhiv Odvetniške zbornice Slovenije

Arhiv Lovske zveze Maribor

Arhiv Lovske zveze Slovenije, Zapuščina dr. Viljema Krejčija

Arhiv programa ARS, Radio Slovenija

Literatura

Ivan Čuk – Aleks Leo Vest, *Prevarani sokoli*. Ljubljana 2017.

Enciklopedija Slovenije (ur. Dušan Voglar), XV. Ljubljana 1996.

Romana Erhatic Širnik, *Lov in lovci skozi čas*, Ljubljana 2004

Jurij Perovšek, *Politično upravna podoba Ljubljane 1918–1941*, v: *SHS*, letnik 14 (2014), Maribor 2014.

Jugoslovenski rotar, VI. Beograd 1939.

Jugoslovanski Sokol – priloga Sokolskega glasnika, VIII., 2. Ljubljana 1925.

Kronika, 54., 3. Ljubljana 2006.

Lovski zbornik, (ur. Stanislav Bevk). Zveza lovskih društev. Ljubljana 1944.

Lovec, XXIII. Ljubljana 1936.

Lovec, XXIV. Ljubljana 1937.

Lovec, XXV. Ljubljana 1938.

Lovec, XXVII. Ljubljana 1940.

Lovec, XXIX. Ljubljana 1946.

Tjaša Pečar, *Pregled založniške dejavnosti v Ljubljanski pokrajini 1944 in 1945 z bibliografijo izdanih knjig*. Diplomska naloga, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za bibliotekarstvo. Ljubljana 1998.

Planinski vestnik, V.–XLIX., 4. Ljubljana 1949.

Po sledovih slovenskega lovca (ur. Franc Šetinc). Ljubljana 1995.

Vladimir Ravnihar, *Mojega življenja pot, spomini dr. Vladimira Ravniharja* (ur. Janez Cvirn, Vasilij Melik, Dušan Nečak), Oddelek za zgodovino FF Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1997.

Slovenski narod, XIX., 222. Ljubljana 1941.

Slovenski narod, XIX., 223. Ljubljana 1941.

Službene novine Kraljevine Jugoslavije, št. 258A/XCIV/697. Beograd 1931.

Službeni list kraljeve banske uprave Dravske banovine, III. Ljubljana 1932.

Marjan Toš, *Lovec 1910–2010 (zgodovinski oris stoletnega sporočila)*, v: *Lovec*, XCIII, št. 1. Ljubljana 2010.

Marjan Toš, *Sto let v kraljestvu Zlatoroga*. Ljubljana 2007.

Učiteljski tovariš, 62. Ljubljana 1922.

Ur. List RS, št. 120. Ljubljana 2006.

Znani slovenski pravdarji, (ur. Andrej Razdrih in Primož Premzl). Maribor 2018.

Internetni viri

www.rotary-klub-lj.si

www.hippocampus.si

www.sistory.si/cdn/publikacije

www.rotary-klub-lj.si

www.book.google.si

VILJEM KREJČI, PHD., THE UNFORGETTABLE AND HONORARY ROTARIAN, HUMANITARIAN, HUNTER AND CYNOLOGIST, AND HUNT OFFICIAL

Summary

Viljem (Wiljem) Krejči, PhD., (1890–1962) went down in the Slovene history as a very active member of the Rotary Club Ljubljana and the Ljubljana “Sokol” movement, as well as president of the Red Cross and the Slovene Hunting Organisation. From a political point of view, he was close to the liberals, but he was never actively involved in the party politics. He cooperated with the influential liberal circle in Ljubljana that enabled him a solid position in the Slovene Hunting Society (SHS), which later developed to the Association of Hunting Societies of the Drava Banovina. In 1936, when there were changes in hunting

legislation for the whole Kingdom of Yugoslavia, Viljem Krejči was elected for president of the Association of Hunting Societies of the Drava Banovina (Yugoslav Slovenia). Ivan Lovrenčič, PhD., who led the Slovene hunting organisation for 25 years, refused to re-run for this position, even though his closest co-workers tried to convince him otherwise, and he did not take part in the so-called “liquidation general assembly” on 29 March 1936. Bogdan Pogačnik, the president of Slovene Hunting Society (SHS) subsidiary in Maribor, represented him at this assembly. The assembly reported that the SHS had 12 subsidiaries and 5158 members; Ljubljana (1076 members) and Maribor (1028 members) were the largest subsidiaries. When the SLS was winded-up (abolished), its assets were around 20.000,00 dinar and were transferred to the Association of Hunting Societies (AHS). Its official gazette *Lovec* had a circulation of 5.300. Krejči was elected for the president of the new umbrella association of the Slovene hunters with the majority of votes, and his election was accompanied by loud cheering. Bogdan Pogačnik from Maribor was the vice-president, and Stanislav Bevk, PhD., from Ljubljana was the secretary. After winning the election, Krejči said that “with the establishment of the Association and following the footsteps of the honoured ancestor Lovrenčič, Ph.D., hunting will prosper”.

Viljem Krejči, PhD., led the hunting organisation also during World War II in the times of Italian and later German occupation of Ljubljana and in 1944 in a mysterious way managed to publish the Hunting collection. He wrote a politically engaged introduction, thanking the then political leadership of the Slovene anti-communist party in Ljubljana and its leader, General Leon Rupnik. After the capitulation of Italy in September 1943, General Rupnik organised the Slovene Home Guard. Many hunters and mostly Ivan Lorenčič, PhD., held this against him. After World War II, he withdrew from public life and was also not active in the hunting organisation anymore. He nevertheless went down in the history of the hunting organisation as its third president and as a successor of two Slovene pioneers of hunting, Ivan Hribar, mayor of Ljubljana, and attorney Ivan Lorenčič, PhD.

DR. VILJEM KREJČI, VERGESSENER UND VERDIENSTLICHER ROTARIER, HUMANITÄRER HELFER, JAGER UND KYNOLOGE, JAGDFUNKTIONÄR

Zusammenfassung

Dr. Viljem (Viljem) Krejči (1890–1962) ging als aktives Mitglied des Rotary Clubs Ljubljana/Laibach und des Sokol Ljubljana/Laibach, sowohl als Präsident des Roten Kreuzes und der Slowenischen Jagdorganisation in die slowenische Geschichte ein. Politisch gesehen war er den Liberalen nahe, war in der Parteipolitik aber nie aktiv. Die Zusammenarbeit mit dem einflussreichen Ljubljanaer/Laibacher liberalen Kreis ermöglichte ihm eine solide Position in der Slowenischen Jagdgesellschaft (SJG) und in dem späteren Verband der Jagdvereine der Banschaft Drau. Als es im Jahr 1936 zu Veränderungen der Jagdgesetzgebung im ganzen Gebiet des Königreichs Jugoslawien kam, wurde Viljem Krejči nämlich bei der ersten Gemeinversammlung des Verbands der Jagdvereine der Banschaft Drau (jugoslawisches Slowenien) zu seinem ersten Präsidenten gewählt. Dr. Ivan Lovrenčič, der die Slowenische Jagdorganisation lange 25 Jahre leitete, wollte trotz allem Zureden seiner engsten Mitarbeiter nicht mehr kandidieren und er nahm auch an der sogenannten „Liquidationsgemeinversammlung“ der SJG am 29. März 1936 nicht teil. Bogdan Pogačnik, sonst der Präsident der Zweigstelle der SJG in Maribor/Marburg, war sein Vertreter. An dieser Versammlung wurde bekannt gegeben, dass die Slowenische Jagdgesellschaft 12 Zweigstellen mit 5158 Mitgliedern hatte, die meisten waren in Ljubljana/Laibach (1076)

und in Maribor/Marburg (1028). Das Vermögen der SJG betrug bei der Liquidation (Einstellung) ungefähr 20.000,00 Dinar und wurde im Ganzen an den Verband der Jagdvereine (VJV) übertragen. Die Zeitschrift *Lovec* erschien in einer Auflage von 5.300 Exemplare. Krejči wurde mit großer Mehrheit und mit lauter Unterstützung zum Präsidenten der neuen Dachorganisation von slowenischen Jägern gewählt. Der Vizepräsident wurde Bogdan Pogačnik aus Maribor/Marburg und der Sekretär Dr. Stanislav Bevk aus Ljubljana/Laibach. Bei der Ernennung zum Präsidenten sagte Krejči unter anderem, dass „mit der Gründung des Verbands das Jagdwesen sich weiterentwickeln und den Weg des tugendhaften und verdienstvollen Vorbilds Dr. Lovrenčič folgen wird“.

Dr. Viljem Krejči leitete die Jagdorganisation auch während des Zweiten Weltkriegs in der Zeit der italienischen und später deutschen Okkupation von Ljubljana/Laibach und schaffte es in dieser Zeit auf eine unerklärliche Weise in Jahr 1944 den Jagdsammelband herauszugeben. Er selbst schrieb eine politisch engagierte Einleitung in der er der damaligen politischen Leitung der slowenischen antikommunistischen Partei in Ljubljana/Laibach mit dem General Leon Rupnik an der Spitze dankt, dass sie nach der Kapitulation Italiens im September 1943 die Slowenische Heimwehr (die Domobranzen) organisierten. Viele slowenische Jäger, vor allem Dr. Ivan Lovrenčič, nahmen ihm das sehr übel. Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde er aus dem öffentlichen Leben entfernt und auch in der Jagdorganisation war er nicht mehr aktiv. Er ging jedoch als ihr dritter Präsident, der zwei einflussreiche Pioniere des slowenischen Jagdwesens, den Ljubljanaer/Laibacher Bürgermeister Ivan Hribar und den Anwalt Dr. Ivan Lovrenčič nachfolgte, ein.

Uresničevalec vatikanske »vzhodne politike« papeža Pavla VI.

(Spominski zapis ob petnajsti obletnici smrti škofa in humanista dr. Vekoslava Grmiča)

Srečko Reher*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 27-722.52:929Grmič V.

Srečko Reher: Uresničevalec vatikanske »vzhodne politike« papeža Pavla VI. (Spominski zapis ob petnajsti obletnici smrti škofa in humanista dr. Vekoslava Grmiča). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 91=56(2020), 2–3, str. 127–185

Vekoslav Grmič se je pokazal kot izvrsten predavatelj predmetov Teološki temelji dialoga in Moderni ateizem na teološki fakulteti. Predmeta sta zajemala široko področje dialoga na vseh ravneh, še posebej pa z nevernimi – ateisti in drugače verujočimi ter izzivi sodobnega sveta. Z dialogom pa se ni ukvarjal samo na teoretični ravni – ko mu je namenil številne razprave, ampak je dialog postal tudi način njegovega življenja, ki ga je skušal živeti v skladu s svojim škofovskim geslom Oznanjujte evangelij. Na evangeliju je gradil tudi svojo kritično teološko misel, ki ostaja aktualna in izzivalna še danes.

Ključne besede: ostpolitik »vzhodna politika«, dialog med človekom in Bogom, dialog med človekom in svetom, dialog med verujočimi in neverujočimi – ateisti, verski fundamentalizem, juridizem, pokonstantinovsko krščanstvo, evangelijsko krščanstvo, kontekstne teologije, teologija socializma

* Srečko Reher, univ. dipl. teol. in univ. dipl. slov., Biotehniška šola, Vrbanška cesta 30, SI – 2000 Maribor, srecko.reher@guest.arnes.si

1.01 Original Scientific Article
UDC 27-722.52:929Grmič V.

Srečko Reher: The Executor of the Pope Paul VI Vatican “East Politics” (A Memorial Note for the fifteenth Anniversary of Bishop and Humanist Vekoslav Grmič’s Death). Review for History and Ethnography, Maribor 91=56(2020), 2–3, pp. 127–185

Vekoslav Grmič was an excellent professor at the Theological Faculty, teaching the courses Theological Foundations for Dialogue and Modern Atheism. Both courses covered a broad spectrum of dialogue in all levels, but mostly with unbelievers – atheists, members of other religions, and challenges of the modern world. He did not deal with dialogue only on the theoretical level, but it became his way of living according to his bishop motto *Announce the Gospel*. He also built his critical theological thought on the Gospel, and his ideas are still relevant and challenging today.

Keywords: Ostpolitik “East politics”, dialogue between humans and God, dialogue between a person and the world, dialogue between believers and unbelievers – atheists, religious fundamentalism, Juridicism, Post-Constantine Christianity, evangelical Christianity, contextual theologies, Christian Socialism

Oznanjujte evangelij!

GRMIČEVA OSEBNOST V PREPLETU POKLICNIH IZZIVOV IN ZNAČAJSKIH POTEZ

Letos 21. marca je od Grmičeve smrti minilo petnajst let. Številni se še vedno spomnijo njegove značilne višine glasu in pokrajinsko obarvanih vokalov, njegove živjetosti v podajanje snovi, topline, ki je vela iz njegovih besed, in tudi ostrine njegove kritičnosti, ki mu je ni nikoli manjkalo. Njegova govornjena beseda je onemela, ostala pa je v besedilih, v katerih izstopajo svojske skladske konstrukcije, ki dajejo aktualnim temam posebno sočnost in izzivalnost.

Grmič si je ob škofovskem posvečenju 21. aprila leta 1968, ko ga je dobra dva meseca pred tem papež Pavel VI. v skladu s svojo »vzhodno politiko« imenoval za naslovnega škofa ucchitanskega in pomožnega mariborskega škofa, izbral kratko geslo **Oznanjujte evangelij**,¹ ki je postalo vodilo njegovega pastoralnega delovanja in oznanjevanja, vzpostavljanja dialoga z drugače

¹ Že izbira gesla je pokazala, da bo v središču njegovega oznanjevanja evangeljsko krščanstvo in izhodišče njegovega oznanjevanja in teološkega razmisleka evangelij. Če pogledamo škofovska gesla nekaterih njegovih sopotnikov: Karla Vojtite, kasnejšega papeža Janeza Pavla II.: *Ves tvoj*; škofa Franca Krambergerja: *Zgodi se tvoja volja* in ljubljanskega nadškofa Alojzija Šuštarja: *Božjo voljo spolnjevati*, se njegovo dotika bistvenega izhodišča krščanske vere in je kritično naravnano na vse zgodovinsko udejanjene oblike evangeljskega sporočila.

mislečimi in drugače verujočimi in neverujočimi – ateisti, ter izhodišče njegovega kritičnega teološkega razmišljanja.² V knjigi *Resnica iz ljubezni* takole razmišlja o pokonstantinovskem krščanstvu: »**Evangelij je /.../ postal ideologija v službi srednjeveško institucionaliziranega krščanstva.**»³ Ideologija pa je nasprotna vsakim spremembam, vsakim novim spoznanjem, vsakemu profetizmu, vsakemu posluhu za znamenja časa in odgovoru na ta znamenja /.../ govoriti o osebni svobodi, o pluralizmu, o karizmah je neprimerno za takšne nazore, če že ne heretično /.../. **Za klerikalizirano krščanstvo velja torej samo objektivna misel.**»⁴ Enako ugotavlja za Cerkev na Slovenskem, ko razmišlja o njeni prenovi: »Kdo bi si drznil trditi, da vsega tega ni bilo in ni v slovenski Cerkvi, da je slovenska Cerkev izjema. To bi bila vendar prehuda infantilnost, to bi bil prehud napuh. Res je samo, da so **splošne oblike od-tujitve v slovenski Cerkvi dobile posebno slovensko podobo, kakor so npr. naše hlapčevstvo, naša ozkost duha, ločitev duhov, klerikalizem; kakor so naša poprečnost, pozunanjenost, zakramentalizem, verska shizofrenija ali naš infantilizem.**»⁵

Grmič je bil po naravi kolerik: hitro je vzkipel in že v naslednjem trenutku mu je bilo žal. Nikomur ni prizanesel s svojo vzkipljivostjo, toda z veliko mero samokontrole je znal takoj odpustiti in se spraviti. Njegova odlika je bila skromnost, ki je mejila že na asketskost. Bil je izjemno vesten in discipliniran – človek reda in garač; mislec z jasno izoblikovanimi stališči in z izjemno izostrenim socialnim čutom, dosleden in zvest svojemu prepričanju, spoznanjem ter načelom in oster do nasprotnikov znotraj lastnih vrst; delal je brez odmorov, samotaril v svoji sobi, obloženi s knjižnimi policami, in se umikal v svet premišljevanja in molitve.

Njegov nekdanji študent in kasneje naslednik na stolici za dogmatično teologijo dr. Avguštin Lah je ob njegovi osemdesetletnici kratko izpostavil tudi nekaj njegovih osebnostnih potez: »Grmiča sem doživljal vedno kot človeka z jasno in dosledno začrtano teološko in osebno mislijo in utemeljenimi stališči. Je mislec in človek, ki se ne zna pretvarjati in igrati. Kar misli, to naravnost pove. Ni diplomat, ker je preveč naravnosten in dosleden v zvestobi svojemu

² Grmič je zapustil veličasten opus: s 1200 knjižnimi enotami gotovo sodi med najvidnejše ustvarjalce na Slovenskem. Sem pa niso všteti številni številni prispevki iz časopisov, ki jih je objavil doma in v tujini. Njegove knjižne izdaje so navedene v zadnji njegovi knjigi *Poslednji spisi*, Založba Unigraf, Ljubljana 2005, 151 strani (Knjiga je izšla po smrti; spise sta uredila Srečko Reher in Mitja Hribar.). V reviji *Znamenje* je bila ob 75-letnici objavljena njegova bibliografija (Bibliografija dr. teoloških znanosti Vekoslava Grmiča, *Grmičev zbornik, Znamenje* 3–4 /1998/, str. 133–149.

³ V nadaljnjem besedilu so moji poudarki zaznamovani »krepko« – z »boldom«.

⁴ Deklerikalizacija-evangelizacija našega krščanstva, v: *Resnica iz ljubezni*, str. 89.

⁵ Prenova Cerkve v Sloveniji, v: *Resnica iz ljubezni*, str. 207.

prepričanju in spoznanjem, četudi to komu ni všeč in četudi mu je to kdo kdaj v lastno škodo. V tem pogledu je kdaj tudi trmast, a kakor kaže to ni trma, ki bi bila posledica slepe brezizhodnosti ali lastnih privatnih interesov, temveč njegovega osebnega prepričanja o pravilnosti in dobroti stvari, ki jo zagovarja in doslednosti, s katero ji ostaja zvest in s tem zvest sam sebi. Grmič je odličen teoretik dialoga, dober sogovorec s prijatelji in strpen do nasprotnikov krščanstva, a neprizanesljiv z nasprotniki v lastnih vrstah. Medtem ko pri drugače mislečih odkriva in poudarja dobro, v Cerкви šiba in kritizira slabo.«⁶

V motu v knjigo *Izzivi in odgovori* je zapisal kratko misel, ki je dolgo časa dozorevala v njem: »Človek ni samo tisto, kar pač je, temveč še bolj tisto, kar upa in ljubi.«⁷

Upanje in ljubezen pa nista bili le stalni temi, ki ju zasledimo v njegovih spisih in govorih, ampak sta postali tudi vodilni usmerjevalki njegovega življenja. Upanje mu je dajalo v težkih življenjskih preizkušnjah moč, da je vzdržal vse pritiske, ljubezen pa ga je ob neprestanih napadanjih in podtikanih spodbujala k odpuščanju in silila k še bolj zavzetemu iskanju resnice in večne Resnice.

V prvi knjigi *Med vero in nevero* leta 1969 je prva zgodnja razmišljanja o veri oprl na Pavlovo sentenco iz 1. pisma Korinčanom 13,9: da nepopolno spoznavamo in prerokujemo in v tem življenju gledamo nejasno kakor v zrcalu, da bi nekoč lahko gledali iz obličja v obličje.⁸ S tem je relativiziral moč človekovega popolnega in dokončnega spoznanja in absolutiziranja spoznanj kot dokončno veljavnih resnic. Potem pa je to temeljno spoznanje povezal z drugim izkustvenim spoznanjem, da na »tem potovanju rastemo ob spoznanju sebe in okolja v šoli življenja. Obzorje se nam nenehno širi, ker se navidezna meja stalno odmiika tako, da je nikdar ne dosežemo. Zato se tudi nikdar ni mogoče ustaviti. Kar smo dosegli, kmalu zopet presežemo ali vsaj dopolnimo z novim spoznanjem. Ko se nam zazdi, da smo našli, nemirno iščemo dalje zadnjo Resnico. Čeprav smo vedno znova potem tudi nekako razočarani. Ostaja pa nam tudi upanje in hrepenenje duha, ki ne pozna meja. Toda šola našega življenja je izredna, če le res zavestno sledimo svojim spoznanjem in pustimo, da nas uči.«⁹

S tem se je Grmič zapisal med vse tiste številne nemirne iskalce, ki so se zavedali, da na koncu ostajata le še molk in zaupanje »Neznanemu, ki je kljub vsemu tudi poznan«¹⁰ – poznan v paradoksu čakanja nanj in v nemožnosti

⁶ »Tisti, ki so mnoge pripeljali do pravičnosti, pa bodo kakor ...« Dan 12,3, str. 72–73.

⁷ *Izzivi in odgovori*, str. 3.

⁸ Prim. Uvod, v: *Med vero in nevero*, str. 5.

⁹ Uvodna misel, v: *Misli iz šole življenja*, str. 5.

¹⁰ Vera kot tveganje, v: *Resnica iz ljubezni*, str. 13.

njegove ubeseditve, ko se je potrebno znova podati na pot in zapustiti, kar si dosegel, ter kreniti naprej.¹¹ Enako bi moralo veljati tudi za institucije: tudi Cerkev se mora zavedati, da je le na poti in zato dolžna, da prisluhne in poslušša, sprejema in čaka, išče in odpušča.

Po tej poti je stopal tudi Grmič kot neumoren iskalec resnice in večne Resnice. Katoliški ideologi, ki so si lastili pravico do njene posesti, niso bili nikoli povsem pripravljeni, da bi tvegali intelektualni spopad z njim. So pa izbrali drugo pot: potuhnjeno in zahrbtno so ga tožarili nunciju v Beograd, prevajali njegove razprave v latinščino in jih pošiljali v Vatikan, s pejorativno nalepko »rdeči škof« pa so ga poskušali diskvalificirati pred javnostjo.

Nečedne posle iz duhovniških vrst je v Mariboru opravljal duhovnik prof. Ivan Bombek (1909–2001). Tone Petelinšek pripoveduje o dogodivščini z njim na Radiu Maribor leta 1984: »Dan po objavi z njim (op. pisca: z Grmičem) se je na radiu pojavil neki profesor Bombek, duhovnik in član sodišča v Mariboru. Majhen možakar se je silno nahudil zaradi tega intervjuja. Najprej je slišal, morda je bil malce naglušen, da je škof rekel, da je komunist. Ko smo ga nekako le prepričali, da gre za črko H in ne K, se je jel dušati, kako ima ta Grmič strašno slab vpliv na duhovščino, zlasti mlado, in da je to prava katastrofa ... Povedal mi je, da je on sam v Rim in Vatikan poslal veliko ovadb na Grmičev račun, a da je vse to naletelo na gluha ušesa /.../.«¹²

V intervjuju ob osemdesetletnici je na moje vprašanje o odnosu s škofom Jenkom odgovoril: »Po smrti škofa Držečnika je šel nekdo iz Maribora po naročilu Udbe k Jenku, da naj naredi vse, kar je v njegovi moči, da ne bom postal škof. Tako sta se takrat obe strani oziroma obe veji združili proti meni – tako legalna oblast kot nekateri cerkveni dostojanstveniki, ki so zagovarjali katoliški integrizem.«¹³

Njegove tri razprave in dele razprav pa je v latinščino prevajal njegov nekdanji ravnatelj v ljubljanskem bogoslovju in predavatelj na teološki fakulteti dr. Jakob Aleksič (1897–1980). V knjigi *Resnica iz ljubezni*, ki je iz Aleksičeve zapuščine, so označene s svinčnikom, ob njih pa je pripisana številka: pri razpravi Vera nevernih od strani 30 do 39 je pri podpoglavju Religiozna razsežnost praktičnega življenja neverujočih pripisana št. 11, potem pa je zadnja 89 zapisana proti koncu razmišljanja »Povsod sama kritika«, str. 234–236.¹⁴

¹¹ Veren človek v času sekularizacije, v: *Resnica iz ljubezni*, str. 23.

¹² »Človek je predvsem to, v kar veruje, kar upa in kar ljubi«, str. 101.

¹³ S. Reher, *Iskalec resnice in večne Resnice*, str. 195.

¹⁴ V času smrti svojega še leto prej profesorja J. Aleksiča sem bil študent 4. letnika in vodja teološke knjižnice v bogoslovju v Mariboru. Ker je knjige in korespondenco zapustil teološki knjižnici v Mariboru, sem jo med počitnicami urejal za Škofijski arhiv na Glavnem trgu. V njej pa so bile na pisalni stroj napisane tudi kopije prevodov, ki jih je pošiljal v

Grmič pravi: »Dr. Aleksič pa v Rim ni tožil samo mene, ampak tudi profesorja dr. Jožeta Rajhmana in dr. Franceta Plemenitaša, ki naj bi po njegovem mnenju zagovarjala podobne ideje kot Grmič.«¹⁵ Ni pa omenil tudi dr. Vladimirja Truhlarja, ki ga je prav tako tožil, kar je razvidno iz opomb v Truhlarjevi knjigi *Katolicizem v poglobitvenem procesu*, ki je teta 1971 povzročila med tedanja duhovščino kaj nekaj vznemirjenja.

Pomembno vlogo, da ni bil Grmič imenovan za ordinarija, pa je odigrala emigracija z napadi v časopisih v tujini. Spomnim se ponižujoče karikature v *Allgemeine Zeitung* in zapisov v *El País*. V Vatikanu pa je imela tudi svojega zaveznika v kardinalu Franju Šeperju (1905–1981), ki je prišel 8. januarja leta 1968 na čelo Kongregacije za nauk vere (nekdanje Svete inkvizicije) in jo je vodil do 25. novembra 1981. Odločno naj bi bil nasprotoval imenovanju Vekoslava Grmiča za mariborskega ordinarija, pristal pa je na imenovanje Alojzija Šuštarja za ljubljanskega škofa in pristane na kompromis podkrepil s primerom: Če damo v sladkor malo strupa (23. februarja 1980 je bil imenovan za ljubljanskega škofa dr. Alojzij Šuštar, ki se je pred vrnitvijo v Slovenjo v Švici dosledno zavzemal za tako imenovano »skupno odvezo«, ki je postala eno prvovrstnih teoloških vprašanj pod papežem Janezom Pavlom II. Po letu 1968, ko je bil imenovan Grmič za pomožnega mariborskega škofa, so jo uporabljali tudi številni duhovniki na Štajerskem) smo sladkor že zastrupili, dokončno pa ga lahko zastrupimo, če ga dodamo še več (z imenovanjem Grmiča za mariborskega škofa ordinarija).¹⁶

Tudi take nizkotne diskvalifikacije, ki jim je bil neprestano izpostavljen, mu niso vzele poguma, da bi kritično razmišljal o pokonstantinovskem krščanstvu in verujočih: o njihovi ortopraksiji, to je o njihovem udejanjenju vere, s katero naj bi vse bolj počlovečevali svet, v katerem živijo, in se Bog po njihovem življenju ne bi več kazal kot ideološki izrodek. Od tod lahko razumemo tudi njegovo tolikokrat rabljeno sintagmo, da smo le »na potu« in je zaradi tega naše življenje »podobno napornemu potovanju«, ki ne dovoljuje, da iz »resnice naredimo malika«.¹⁷

Vatikan. Ker so bile v teološki knjižnici že knjige iz njegove zapuščine, jih je komisija odpisala in tako so postale na voljo po simbolični ceni bogoslovcem. Takrat sem iz njegove zapuščine odkupil nekaj njegovih knjig in začetne letnike revije *Znamenje* in postal pozoren na številke in njegove kratke opombe ob besedilih, ob katerih je iz podčrtanih stavkov in zapisov ob njih mogoče nesporno ugotoviti njegovo dejavnost proti Grmiču in tudi jezuitu dr. Vladimirju Truhlarju.

¹⁵ D. K. Ocvirk, *Risi k izmišljiji drugega*, str. 96.

¹⁶ Tudi o tej primeri je večkrat pripovedoval.

¹⁷ Uvod, v: *Iskanje resnice*, str. 5.

V dvainosemdesetih letih so se na Grmičevi bogati življenjski poti zvrstile številne postaje, ki jih je moč zajeti v nekaj suhoparnih letnicah.¹⁸ Iz njih se razkrivata njegova teologija zemeljskih resničnosti in prizadevanje za udejanjenje evangelijskega krščanstva v slovenski Cerkvi in za dialog na vseh področjih – še posebej pa z neverujočimi/ateisti.

NEKAJ POSTAJ NA GRMIČEVI ŽIVLJENJSKI POTI

Grmič se je rodil 4. junija 1923 v vasi Dragotinci pri Svetem Juriju ob Ščavnici.

Bil je predzadnji otrok družine s sedmimi otroki: najstarejši je bil Franc (salezijanec in dr. teologije), sledili so Mimika, Frančiška, Terezija, Anica, Vekoslav in Tonček. Majhno posestvo ni moglo preživeti številne družine, zato je oče poleg kmetovanja tudi mizaril, da je lahko omogočil šolanje vsem trem sinovom: najstarejši Franc in Vekoslav sta se odločila za duhovniški poklic, najmlajši Tonček pa za agronoma. Vekoslava so klicali Slavko, čeprav mu je mati dala ime Alojzij: »Ko so me nesli h krstu, je /.../ župnik, ki je bil nacionalno izredno zaveden in velik Slovenec, rekel: 'Ne, ne bo Alojzij, bo Vekoslav, to zveni bolj slovensko'«. ¹⁹

¹⁸ Obširneje pa o njegovem življenju in delu: H. Grandovec, Zgodbe iz življenja, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča*, v: *Znamenje* 3–4 /2003/, str. 166–182; P. Kovačič Peršin, Primer škofa Vekoslava Grmiča, v: *Duh inkvizicije. Slovenski katolicizem med restavracijo in prenovo*, 2000, Ljubljana 2012, str. 183–217; M. Žnidarič, Upornik z razlogom. Ob častitljivem jubileju škofa Grmiča, v: *Misli iz šole življenja*, str. 227–230; Tjaša Mrgole-Jukič, Krščanstvo je biti dober človek, v: *Misli iz šole življenja*, str. 213; S. Reher: Ob 90-letnici teologa in humanista škofa Vekoslava Grmiča, *Ateistični zbornik*, 2013–2014, str. 82–109; Iskalec resnice in večne Resnice, v: *Znamenje* 2003, št. 3–4 /2003/. Zbornik ob 80. letnici, str. 201–202, Ob dvojnem jubileju škofa prof. dr. Vekoslava Grmiča, *Grmičev zbornik, Ob 75-letnici dr. Vekoslava Grmiča in 30-letnici njegovega škofovskega posvečenja*, *Znamenje* 3–4 /1998/, str. 1–4; iskalec Resnice. Ob 80. letnici in 35. letnici škofovskega posvečenja prof. dr. Vekoslava Grmiča, v: *ČZN* 2–3 /2003/, str. 5–11; Dva jubileja škofa dr. Vekoslava Grmiča: osemdesetletnica in 35-letnica škofovskega posvečenja, v: *Mohorjev koledar*, MD, Celje 2003, str. 108–114; M. Matjašič, Cerkev je zmeraj živela v hudih skušnjavah, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča*, *Znamenje* 3–4 /2003/, *Znamenje* 3–4 /2003/, str. 184–213; S. Partljič, *Vekoslav Grmič: Verjamem, da duh veje, koder hoče*, <http://www2arnes.si/~gmbiigm2/grmic.html>; J. Rajhman, Vekoslav Grmič šestdesetletnik, v: *Znamenje* 3 /1983/, str. 177–179; H. Žveglič, Vekoslav Grmič – 60-letnik, v: *Mohorjev koledar*, MD, Celje 1984, str. 129; J. Lodrant, Tiho kramljanje z osemdesetletnikom, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča*, *Znamenje* 3–4 /2003/, str. 74–82.; J. Ramšak, Katoliška levica in marksizem v Sloveniji po II. vatikanskem koncilu: ideološka kontaminacija in njene politične posledice, *Acta Historiae* 22 /2014/, str. 1015–1038; A. Maver, Paradoks Vekoslava Grmiča, *SHS. Časopis za humanistične in družboslovne študije* 2–3 /2013/, str. 603–619.

¹⁹ Tjaša Mrgole-Jukič, n. d., str. 213. Prim.: tudi H. Grandovec, n. d., str. 166.

Osnovno šolo je obiskoval pri Svetem Juriju, gimnazijo pa v Mariboru, kjer je na začetku vojne leta 1941 končal šest razredov. Ob okupaciji je moral prekiniti šolanje. Ker družina ni bila sprejeta v Heimatbund, so take – ki so bili brez pravic in obveznosti – začeli pošiljati na prisilno delo. Grmiča so leta 1942 poslali na delo na neko graščino v vzhodni Avstriji. Ko so ga jeseni istega leta končno sprejeli v Heimatbund, se je lahko vrnil domov. Vendar ne za dolgo. Kmalu so ga ponovno poslali na delo: tokrat v Strnišče, današnje Kidričevo, kjer so gradili tovarno letal. Po treh tednih dela je bil regrutiran v nemško vojsko. Imel pa je srečo, da se je zanj zavzel neki nemški oficir, potem ko je videl njegovo spričevalo in dosegel, da mu ni bilo treba oditi na fronto. Tako je sedmi in osmi razred končal na Ptujju, spomladi leta 1944 pa je maturiral z odličnim uspehom, nato pa so ga vpoklicali v nemško vojsko. Konec vojne je dočakal v Admontu. Že tri dni po vrnitvi iz vojske so ga poklicali na okraj v Gornjo Radgono, kjer je postal poverjenik za socialno skrbstvo. Jeseni leta 1945 se je odločil, da bo zapustil službo in se vpisal na Teološko fakulteto v Ljubljani.²⁰

Umril je 21. marca 2005 v mariborskem bogoslovju. Na Mestnem pokopališču Maribor – Pobrežje smo se od njega poslovili 23. marca.

Pogreba so se udeležili vsi slovenski škofi, številni duhovniki in velika množica ljudi. Pri pogrebni maši je v nagovoru nadškof dr. Franc Kramberger dejal: »Potem je sledil november 1980. O tem bi raje molčal, pa vendar mi srce tega ne dovoli, da ne bi danes, na dan njegovega pogreba, povedal: Bila sva povezana, najini poti niso šli tako daleč narazen, da se ne bi srečala, si podala roke, si pogledala iz oči v oči z razumevajočim pogledom, čeprav se je odpovedal službi kapitularnega vikarja, rektorja v bogoslovju in službi mariborskega pomožnega škofa. Ohranil je profesorsko službo in bival ob celotni oskrbi v svojem stanovanju v bogoslovju, dokler ni zaradi bolezni prišel v Dom za starejše duhovnike, kjer je v ponedeljek doživel svoj veliki petek. (op. pisca: 21. marca) /.../ **Bil je mož molitve!** Kadar koli sem ga obiskal, naj je bilo v bolnišnici ali nazadnje v Domu duhovnikov, sem ga našel z rožnim vencem v roki ali na omarici. In mnogi so ga pogosto videvali v frančiškanski baziliki, kjer je najraje v popoldanskem času na samem molil.

Bil je **mož dialoga** z vsemi: z mladimi in odraslimi, preprostimi in izobraženci, z vernimi in drugače mislečimi ali celo neverujočimi. Vedno je iskal stične točke s sodobnimi miselnimi tokovi.

Pri vsem delu in poslanstvu **mu je šlo za človeka**. Mislec in pisatelj Dostojevski pravi: Iskal sem Boga, pa ga nisem našel; iskal sem dušo, pa je nisem odkril; iskal sem brata, pa ga nisem spoznal. Ko pa sem odkril človeka, pa sem našel vse: Boga, dušo in brata. To je tisti humanizem, krščanski humanizem,

²⁰ Prim.: H. Grandovec, n. d., str. 171–172.

ki je bil značilnost pokojnega Vekoslava. V človeku in po človeku je odkrival Boga, dušo, brata – sebi in drugim.«²¹

Življenje v bogoslovju

Med tema dvema postajama pa so številne,²² ki so vsaka po svoje oblikovale njegovo življenjsko in poklicno pot ter teološke razmisleke: najprej so nanj vplivala študentska leta – bivanje v bogoslovju v Ljubljani in predavanja na teološki fakulteti.

Življenje v bogoslovju v Ljubljani je v prvih letih potekalo mirno. Mariborski bogoslovci so stanovali pri jezuitih, od tam pa so hodili na predavanja na teološko fakulteto. Njihov ravnatelj je bil kasnejši mariborski škof dr. Maksimiljan Držečnik. Razmere pa so se spremenile leta 1947 po preselitvi v ljubljansko bogoslovje na Dolničarjevi 4, pri ljubljanski stolnici. Njihov ravnatelj je postal profesor Svetega pisma Stare zaveze dr. Jakob Aleksič, ki je bil popolnoma drugačen od blagega M. Držečnika. J. Lodrant ga označi kot človeka, ki je »bil zelo tankovesten in /.../ je vedno govoril o brezpogojni vdanosti škofu in poslušnosti svoji vesti.«²³ Novi oblasti ni bil naklonjen. Označeval jo je s »silami teme«.²⁴ Potem pa doda še eno potezo iz njegovega odnosa do gojencev: »Naš bogoslovski ravnatelj je s svojimi načeli zaradi nas hudo trpel. Še bolj smo pod njim trpeli nekateri njegovi gojenci.« In zaključí: »Tisti, ki so bili ob njem v njegovi smrtni uri, so vedeli za njegovo zadnje spoznanje, ki ga je zaupno sporočil navzočim: 'V življenju je bilo mnogo premalo ljubezni!'«²⁵

Razkorak med življenjem v bogoslovju in študijem na fakulteti se je pokazal prav v odnosu do nove oblasti. Teološka fakulteta, ki je bila še do leta 1950 v sklopu ljubljanske univerze, je skušala pod vodstvom dekana dr. Stanke Cajnkarja ohranjati normalne odnose z Univerzo. Predavanja na teološki fakulteti so obiskovali tudi študenti z drugih fakultet. V sklopu Univerze pa so pripravili spomladi leta 1948 na teološki fakulteti »izredno« predavanje, ki sta ga vodila profesorja dr. Vinko Močnik in dr. Janez Fabijan. Na njem sta predstavila nujno povezanost študentov teologije z drugimi študenti na Univerzi.²⁶ Ustanovljen je bil Sekretariat zveze študentske mladine, ki je spadal v

²¹ Dr. Vekoslavu Grmiču, naslovnemu škofu, v slovo na pogrebu, 23. 3. 2005, str. 8.

²² Več o življenju v bogoslovju v Ljubljani glej v razpravi S. Reher: Ob 90-letnici teologa in humanista škofa Vekoslava Grmiča. Objavljena je bila v Ateističnem zborniku 2013–2014, str. 82–84.

²³ J. Lodrant, Neka tridesetletnica, str. 45.

²⁴ Prav tam, str. 45.

²⁵ Prav tam, str. 49.

²⁶ Prav tam, str. 44.

Zvezo ljudske študentske mladine. S tem pa so bili študenti teologije deležni nekaterih ugodnosti: socialnega zavarovanja, odložitve vojaškega roka, morali pa so opraviti predvojaško vzgojo. Janez Vipotnik pa je študente teološke fakultete isto leto slovesno sprejel v Zvezo ljudske študentske mladine.²⁷ Že naslednje leto je sedemnajst bogoslovcev sodelovalo v delovni brigadi Franca Kimovca – Žige pri gradnji študentskega naselja pod Rožnikom. Od teh so bili trije salezijanci, eden iz ljubljanske škofije, ostali pa iz mariborske, med njimi je bil tudi Grmič.²⁸

Septembra leta 1949 je bilo ustanovljeno vseslovensko **Cirilmetodijsko društvo**, v katerega so začeli množično vstopati duhovniki, vanj pa so se vključevali tudi bogoslovci.²⁹ Društvo je začelo izdajati revijo *Nova pot*, Glasilo Cirilmetodijskega društva katoliških duhovnikov LRS.³⁰ Odnose med državo in Cerkvijo pa je že leta 1950 poslabšala izjava jugoslovanskih škofov, s katero so razglasili članstvo v društvu za nezaželeno »non expedit«, dva duhovnika, ki sta bila med pobudniki za ustanovitev – Jožeta Lampreta in Antona Bajta – so celo izobčili iz Cerkve, goriškemu administratorju, ki je bil med člani Cirilmetodijskega društva na hierarhični lestvici najvišje, dr. Mihaelu Torušu (1884–1963) pa naj bi nuncij Silvijo Oddi izrekel ustni opomin.³¹

Že jeseni leta 1949 so se v bogoslovju začela zasliševanja. Zaprli so »vsaj deset bogoslovcev in celo enega, ki se je udeležil delovne akcije.«³²

J. Lodrant pravi: »Revolucionarno 'pravo' in ukrepanje na tej podlagi je bilo v sklopu dogajanja še nekako mogoče razmeti. Bolj bridko in žaljivo se mi je zdelo zasliševanje pred cerkvenim sodnikom v osebi prorektorja (op.

²⁷ Prav tam, str. 44. Potem pa pravi: Škof Anton Volk je s pismenim oglasom vzel to na znanje in odobril statut in status, kako naj se udejstvujemo.« (Str. 45.)

²⁸ Enomesečne delovne akcije so se udeležili: »Okorn, Levstek, Žerdin, (salezijanci), Kos (ljubljska škofija), Grmič, Jemec, Kač, Nanut, But, Šopar, Drobež, Golob, Zadravec, Skale, Kuk, in Lodrant.« (Neka tridesetletnica, str. 46. Primerjaj tudi, 1939–1949–1989, v: n. d., str. 51.)

²⁹ J. Lodrant, 1939–1949–1989, str. 52–53. Istega leta je papež Pij XII. izobčil iz Cerkve vse komuniste. (Prim.: A. M. Rivelli, *Nadžkof genocida. Nadškof Stepinac, Vatikan in ustaška diktatura na Hrvaškem v letih 1941–1945*, Ciceron, Mengeš 2007 str. 219.)

³⁰ Prva številka prvega letnika je izšla novembra leta 1949. V njej je objavljena resolucija, ki jo je sprejeli na ustanovnem občnem zboru 20. septembra 1949 člani Cirilmetodijskega društva slovenskih katoliških duhovnikov LRS, v kateri so izpostavljene naloge: »1. Religiozno vzgajati svoje vernike v duhu večno veljavnih katoliški resnic in moralnih principov in to z besedo in zgledom /.../ 2. Organizirati v stanovskem društvu vse patriotske duhovnike, državljane LRS, ki naj bi kor slovenski katoliški duhovniki vzgajali svoje vernike v iskreni ljubezni do domovine in pomagali pri njihovem herojskem ustvarjalnem delu za lepšo bodočnost. Boriti se dosledno proti vsaki zlorabi vere v reakcionarne poltične namene /.../« (Str. 16.) Sledijo še točke do sedem.

³¹ Prim M. Režek, *Zaostritev politike do Rimskokatoliške cerkve, v: Slovenska novejša zgodovina 2*, MK, Ljubljana 2005, str. 952.

³² J. Lodrant, 1939–1949–1989, str. 52.

pisca dr. Jožeta Pogačnika), ki smo mu zaradi bivanja v skupni hiši in istem hišnem redu vsi podrejeni. Dr. Jože Pogačnik je bil na tem mestu šele nekaj mesecev, potem ko so ga po posredovanju dr. Stanka Cajnkjarja predčasno izpustili iz zapora.«³³

Med zaslišanimi je bil tudi Grmič.

Spominja se ga takole: »Udba je nekatere na različne načine skušala odvrniti od študija, a predaleč niso šli. Mene so nagovarjali, naj grem raje študirat filozofijo, in ker nisem pristal, sem imel vse življenje težave. Od mene so tudi zahtevali, naj sodelujem z njimi. Ker nisem hotel, mi oblast nikoli ni prav zaupala. Celó takrat, ko sem bil že škof, sem imel okrog sebe ljudi, ki so me nadzorovali.«³⁴

Ob njegovi osemdesetletnici smo pri reviji *Znamenje* izdali *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča*. V njem je objavljen tudi članek dr. Draga K. Ocvirka, v katerem govori tudi o tem, kako se je leta 1976 s profesorjem Jakobom Aleksičem pogovarjal o Grmiču. Takrat naj bi mu o njem povedal tudi naslednje:

»Vsega sem jaz kriv /.../ Verjel sem mu. Ko sem bil njegov ravnatelj v bogoslovju, sem zvedel, da hodi na Ozno. Poklical sem ga in povedal, da je odpuščen. Jokal je, rotil, obljubljal, da tega ne bo nikoli več storil. Verjel sem mu, pa me je prevaral.«³⁵

Ker sem urejal zbornik, sem povedal Grmiču, da bo v njem objavljen tudi članek Draga Ocvirka, v katerem navaja Aleksičev spominski utrinek na dogodek iz bogoslovja. Grmič je bil takrat v bolnišnici. Ko sem ga vprašal, ali Aleksič govori resnico ali pa se mu hoče maščevati, mi je pod prisego narekoval besedilo, ki naj ga dostavim kot opombo k Aleksičevemu pripovedovanju:

»Takoj, ko sem se vrnil s 'pogovora' na Udbi, sem ravnatelju Aleksiču povedal, da so me hoteli najeti za sodelavca, vendar sem se odločil, da tega ne bom storil. Dr. Aleksič se je s tem strinjal. Vse, kar je povedal naprej, je izmišljeno. Pri tej odločitvi sem vseskozi vztrajal.«³⁶

Vranska leta

Ko je končal študij, je sedemnajst let kaplanoval in župnikoval na Vranskem.

Teološki študij je Grmič zaključil z diplomó leta 1950 in bil na praznik apostolov Petra in Pavla (29. junija) posvečen v mariborski stolnici. Posvetil

³³ J. Lodrant, Nova maša, v: *Nabrani spisi*, str. 23.

³⁴ H. Grandovec, n. d., str. 174. Zasliševanje leta 1949 omenja tudi Lodrant in pravi: »Čez mesec dni je med nas treščila zlovešča novica. (vsaj) desetino bogoslovcev so pozaprlí, celo enega, ki je bil z nami na udarniškem delu.« (Glej sestavek: 1939–1949–1989, str. 52.)

³⁵ D. K. Ocvirk, n. d., 94.

³⁶ Risi k izmišljíji drugega, str. 96.

ga je apostolski administrator dr. Maksimiljan Držečnik. Opraviti je moral še tako imenovani pastoralni letnik. Leta 1951 je odšel na služenje vojaškega roka, vendar so ga že po enem mesecu odpustili zaradi bolehanja na pljučih in zato, ker je že dopolnil sedemindvajset let. Zaradi bolezní je nekaj časa preživel v Logarski dolini in bil 11. novembra nastavljen za kaplana na Vransko. Ob nastopu kaplanske službe se je moral najprej javiti na notranjem odseku in vložiti prošnjo, s katero bi si pridobil pristanek notranje uprave za javno delovanje v Cerkvi. Do ugodne rešitve prošnje ni smel javno maševati. Po smrti župnika Valentina Mötla je v Kroniko zapisal: »Za novega kaplana na Vranskem je bil imenovan g. Grmič Vekoslav, semeniški duhovnik. Službo je nastopil 11. novembra 1951., vršiti pa jo je 'smel začeti' šele februarja 1952.«³⁷

Grmič je na Vranskem ostal župnijski upravitelj do leta 1960. V Kroniko je vstavil kratko notico: »Prezvzišeni g. škof je imenoval za župnika na Vranskem dosedanjega župnijskega upravitelja Vekoslava Grmiča. Umestitev je bila 3. avgusta, opravil jo je prečastiti dekan Janez Atelšek iz Braslovč. Navzočih je bilo 17 duhovnikov.«³⁸

Kasneje je opravljal še službo prodekana braslovške dekanije. V tem času pa ni samo obnavljal župnijsko cerkev in številne podružnične cerkve, ampak tudi intenzivno študiral. Razprave o vernih znanstvenikih, ki so mu jih objavljali v verskem listu Oznaniilo, je potem obdelal v magistrski nalogi in se začel pripravljati na doktorat.³⁹

Po odlično obranjenem doktoratu na temo, ki je bila v tistem času novost na področju teologije,⁴⁰ se je Grmiču odprla pot v akademske kroge. Že naslednje leto so ga povabili za honorarnega predavatelja na Teološko fakulteto v Ljubljani, vendar se je zapletlo z imenovanjem.

»Leta 1962 me je fakulteta pozvala, naj se potegujem za mesto predavatelja za dogmatiko. To sem tudi storil, vendar je morala takrat verska komisija dati pristanek za to, da je lahko bil nekdo nastavljen na teološki fakulteti. Komisija je nato iskala podatke, seveda jih je iskala tudi na Vranskem. Očitno jih je dobila od nekoga, ki tej nalogi ni bil dorasel. Verska komisija je potem na podlagi podatkov, ki jih je dobila z Vranskega, odločila, da nisem zaželen na teološki fakulteti. O dogajanju sem obvestil škofa Držečnika, ki je šel k predsedniku komisije Borisu Kocijančiču. Ta je pristal, da postanem predavatelj, če škof Držečnik jamči, da ne bom počel česa protidržavnega.«⁴¹ Na predlog komisije

³⁷ Kronika je pisana od leta 1781 (strani pa so oštevilčene s svinčnikom), str. 395.

³⁸ Prav tam, str. 395.

³⁹ Prim: H. Grandovec, n. d., str. 176.

⁴⁰ Prim: H. Grandovec, n. d., str. 178.

⁴¹ Prim: H. Grandovec, n. d., str. 178.

mu je bilo 30. junija 1962 izdano dovoljenje, da sme začeti s predavanji.⁴² Sprva je predaval dve uri tedensko, ko pa je nehal predavati njegov mentor pri doktorski disertaciji dr. Janez Fabijan, je predaval štiri ure.

Kmalu si je v Ljubljani našel krog profesorjev: J. Janžekoviča, A. Trstenjaka, S. Cajnkarja, M. Miklavčiča in J. Fabijana, dokler ga niso zaprli, s katerimi se je redno sestajal in razpravljajal o teoloških, družbenih in političnih vprašanjih. Še posebej se spominja razprav o dialogu.⁴³

V letih do 1968, ko je bil imenovan za pomožnega škofa v Mariboru, je objavil številne obsežne razprave v reviji Bogoslovni vestnik, ki jo izdaja teološka fakulteta. Prva številka je izšla leta 1962 z naslovom Osnove teologije strahu v evangelijih.⁴⁴ Stanko Cajnkar je kasneje v poročilu o Delu fakultete po ločitvi od Univerze zapisal, da je v zborniku sodeloval tudi takratni župnik na Vranskem, sedanji pomožni škof dr. V. Grmič, in potem nadaljuje: »Dr. Grmič razpravlja o teologiji strahu v evangelijih, tema, o kateri bi v prejšnjih časih komaj kdo spregovoril, v času eksistencializma pa je postala zanimiva in vredna objave.«⁴⁵

Že naslednje leto, 7. marca 1969, je bil slavnostni govornik na teološki fakultetni proslavi v čast fakultetnemu zavetniku Tomažu Akvinskemu. Predaval je o temi Teološki pogled na duhovno situacijo sedanjega človeka.⁴⁶ Predavanje je štelo za pridobitev naslova. Že po dveh letih, 15. 6. 1964, je postal docent za sistematično teologijo, 6. 11. 1967 izredni profesor, 24. 11. 1972 pa redni profesor. V številnih razpravah se ni dotikal več samo strogo teoloških tem, ampak je vse bolj izpostavljajal teme, ki postanejo stalnica tudi v naslednjem desetletju: dialog Cerkve s svetom, osnove in utemeljitev dialoga z ločenimi brati, oblike modernega ateizma, krščanski humanizem, teološki vidiki dela in druge.⁴⁷

⁴² B. Kolar pravi: »Iz tega rodu študentov se je prvi vključil med profesorje fakultete leta 1962, ko je 'komisija za verska vprašanja LRS preklicala svoj ugovor o postavitvi dr. Vekoslava Grmiča za honorarnega predavatelja'.« (Poslovilna beseda ob smrti prof. dr. Vekoslava Grmiča, naslovnega škofa in nekdanjega profesorja teološke fakultete v Ljubljani, *Znamenje* 3–4 /2005/, str. 12.)

⁴³ H. Grandovec, n. d., str. 178.

⁴⁴ Razprava je izšla v Zborniku razprav teološke fakultete, ki je izšel ob 500-letnici ustanovitve ljubljanske škofije.

⁴⁵ S. Cajnkar, Delo fakultete po ločitvi od univerze, str. 184.

⁴⁶ S. Cajnkar, n. d., str. 202.

⁴⁷ Sledile so: Teološki pogled na duhovno situacijo sedanjega človeka, *BV*, 25 /1965/, str. 39–56; Geneza greha na zemlji, *BV*, 25 /1965/, str. 51–60; Teološka utemeljitev dialoga z ločenimi brati, *BV*, 26 /1966/, str. 95–103; Bog v stvarstvu, *BV*, 27 /1967/, str. 21–30; Oblike modernega ateizma, *BV*, 27 /1967/, str. 17–210; Teološki vidiki dela, *BV* 27 /1967/, str. 89–108; Temeljne misli o krščanskem humanizmu, *BV* 28 /1968/, str. 5–13; Evolucija in odrešenje, *BV*, 29 /1969/, str. 285–294. Vprašanje božje smrti, *BV*, 29 /1969/, str. 3–11. Ocene: Truhlar K. V., Pokoncilski Katoliški etos, v: *BV*, 27 /1967/, str. 310–311; V. K. Truhlar,

Leta poklicnih in najbolj plodovitih ustvarjalnih izzivov

Po škofovskem posvečenju leta 1968 se je jeseni preselil v Maribor, saj je bila dokončana obnova stavbe na Slomškovem trgu 20. Vanjo so potem preselili bogoslovce zadnjih treh letnikov teologije iz mariborske škofije. Na Oddelku Teološke fakultete v Mariboru s sedežem v Ljubljani je postal predavatelj in prodekan, v bogoslovju pa ravnatelj.

Že naslednje leto poroča 1969 Stanko Cajnkar, da »rektor dr. Vekoslav Grmič prihaja kot prodekan samo na seje v Ljubljano, predava pa samo v Mariboru.«⁴⁸ Škof M. Držečnik pa mu je ob preselitvi v Maribor ob funkciji pomožnega škofa zaupal še številne druge upravne funkcije: pet let je bil škofov vikar za osebne zadeve, pet let generalni vikar mariborske škofije, po smrti škofa dr. Maksimiljana Držečnika pa še dve leti in pol kapitularni vikar mariborske škofije.

Vse do upokojitve pa je ostal zvest pedagoškemu delu na teološki fakulteti, na kateri je sedemintrideset let predaval dogmatično teologijo, bil je predstojnik Katedre za sistematično teologijo in teologijo dialoga, vmes pa je gostoval kot predavatelj tudi na številnih evropskih univerzah.⁴⁹

Njegovo pedagoško delo se je prepletalo še z dolgoletnim delom vzgojitelja: dvanajst let je bil rektor v mariborskem bogoslovju in vzgojil kar nekaj generacij duhovnikov.⁵⁰ Na novo je z njegovim ravnateljstvom zaživela Mohorjeva družba v Celju: kot predsednik je štirinajst let usmerjal njen književni program. Po vnaprej pripravljenem scenariju so ga po tolikih letih razrešili funkcije ravnateljstva, nasledil ga je frančiškan p. Hieronim Žveglič.

Ob njegovi 60-letnici je zapisal: »Vem, da je V. Grmič za Mohorjevo veliko storil in žrtvoval ne le v dobrem desetletju, ko je bil njen predsednik. Vtisnil ji je njen pečat.«⁵¹

Teilhard und Solowjev – Dichtunh und religiöse Erfahrung, v: *BV* /1966/, str. 151–152. Objavil pa je tudi Bibliografijo dr. Janeza Fabijana, v: *BV*, 27 /1967/, str. 294–297.

⁴⁸ Bogoslovni vestnik, n. d., str. 195.

⁴⁹ V Avstriji (Tinje na Koroškem, Celovec, Dunaj, Linz), v Zahodni Nemčiji (Berlin, Heilderberg, Dortmund) na Nizozemskem in Švedskem (Upsala), Italiji (Draga), v Grčiji in po Jugoslaviji. »Predavanja so« – pravi Rajhman – »privabila predvsem tiste, ki so se zanimali za teološko misel z Vzhoda. Z njimi si je ustvaril sloves naprednega teologa /.../ slovenska teologija z njim doživlja svoj preporod, ko se spet z njim zavzema za odprtost navzven in ekumenizem, ki prav zaradi njegovega angažmaja v tej smeri ni samo katedrska teorija. Bil je namreč eden izmed prvih in najvidnejših pobudnikov jugoslovanskih ekumenskih simpozijev na ravni teoloških fakultet. Prvi je bil v Mariboru 1974, drugi v Lovranu, tretji v Aradjelovcu, četrti v Ljubljani (1980), peti v Zagrebu (1982). Na vseh je bil Grmič predavatelj in priznan diskutant. J. Rajhman, n. d., str. 178.

⁵⁰ Prim.: A. Lah, n. d., str. 86–73.

⁵¹ H. Žveglič, n. d., str. 131.

Ob tej obletnici tudi J. Rajhman ni zaobšel njegovega ravnateljstva v Mohorjevi družbi: »Kako pomemben instrument v času njegovega delovanja je bila Mohorjeva družba, se bo šele pokazalo. Z vrsto publikacij v redni zbirki in z izrednimi knjigami je Mohorjeva družba širila njegovo misel ne le o sožitju /.../.«⁵² To pa seveda ni bilo vseč vsem tistim, ki so bili že prej nezadovoljni z njegovo uredniško politiko. Ti so takoj po neimenovanju za mariborskega rezidencialnega škofa izrabili priložnost, da ga zahrbtno odstranijo s tega položaja.

Njihovo početje pa je P. Kovačič Peršin ocenil takole: »Čeprav ji je prav on v težkih pogojih dal novega poleta, razširil njeno uredniško obzorje in jo razvil v eno osrednjih slovenskih založb. Leta 1982 so ga na poniglav način odstranili kot predsednika MD. Da Grmičevim sodelavcem ni bilo treba opraviti tega nečednega dejanja, so poklicali Lojzeta Peterleta v upravni odbor družbe, da opravi umazan posel. Na svojem prvem prisostvovanju seji odbora je zahteval Grmičev odstop zaradi njegove t. i. idejne neprimernosti. Metode slovenskega klerikalizma so bile enake metodam slovenskega boljševisma.«⁵³

Že leta 1971 pa je tedanji kritični krog intelektualcev čutil, da koncept revije Nova pot ne bo več kos novim izzivom v pokoncilski Cerkvi, zato je skupaj z Edvardom Kocbekom in dr. Stankom Cajnkarjem postal pobudnik in potem soustanovitelj nove revije, ki so ji nadeli ime *Znamenje*. Grmič je bil nekaj letnikom – od 17. do 20. letnika – tudi njen glavni in odgovorni urednik. Vse do smrti pa je bil njen duhovni vodja.⁵⁴

Ob tridesetletnici izhajanja revije se je v spominskem zapisu dotaknil tudi na izziva ob ustanovitvi nove revije: »Tako od začetka je bilo jasno, da se revija ne bo mogla izogniti vsaki kritični misli, če bo hotela uresničiti svoje poslanstvo, kakor si ga je začrtala. In ker je šlo predvsem za prenovo Katoliške cerkve in sploh prenovo krščanstva na Slovenskem, se je pač naša kritičnost ozirala predvsem na Katoliško cerkev, se pravi, da je skušala sicer blago in v pozitivnem smislu opravljati to svojo nalogo. Razvijali smo zato sveže teološke poglede, tudi teologijo osvoboditve in tej teološki misli dali posebno obliko kot 'socialistična teologija', s čimer smo pokazali na nujno potrebo po dialogu med marksizmom in krščanstvom, potrebo po skupnem jeziku med krščanstvom in marksizmom pri zidanju socialističnega družbenega reda, med krščansko etiko in resničnim socializmom. Prav tako smo osvetljevali našo kulturno zgodovino res vsestransko in vrednotili v tem pogledu vedno znova tudi prispevek protestantskih piscev k razvoju slovenske kulture, kakor

⁵² J. Rajhman, n. d., str. 179.

⁵³ P. Kovačič Peršin, Grmičeva umestitev v zgodovino, *Znamenje* 3–4 /2005/, str. 81.

⁵⁴ Prim.: S. Reher, Revija *Znamenje* – izziv Slovenskemu katolicizmu, *Znamenje* 1–6 /2012/, str. 15.

je storil že naš veliki učitelj bl. Anton Martin Slomšek. Zavzemali smo trezna stališča do naše polpretekle zgodovine in načenjali novejša vprašanja filozofije, teologije in sploh humanistike.«⁵⁵

Grmičeva vpetost v evropski prostor je razvidna tudi iz sodelovanja v številnih domačih in tujih revijah ter časopisih.⁵⁶

Njegova kasnejša poklicna pot pa se je začela po letu 1968 še bolj intenzivno prepletati ne samo z dotedanjimi njegovimi duhovniškimi opravili, ampak tudi tistimi, ki mu jih je prinašalo škofovanje: po vsej škofiji je na povabila duhovnikov krščeval in poročal, opravljal pogrebe in vizitacije, birmoval ter sodeloval na dekanijskih obnavah, vodil seje dekanov in duhovne vaje ter številne slovesnosti ob farnih praznovanjih: ne samo v mariborski škofiji, ampak tudi zunaj nje; se sestajal z mladinskimi skupinami, ki so jih začeli ustanavljati številni duhovniki v župnijah po letu 1968, potem organiziral predavanja in tudi sam predaval izobražencem, ki so se zbirali ob torkih v mesecu v mariborskem bogoslovju na teoloških izobraževalnih srečanjih.

Po letu 1980 je postajal tudi vse bolj iskani govorec na proslavah in predavatelj različnim društvom, združenjem in v delovnih organizacijah. Nekaj let kasneje, leta 1995, pa so postajale izjemno odmevne tudi njegove **maše za rodoljube, s katerimi je vsako leto v aprilu izrazil priznanje vsem borkam in borcem, internirancem in taboriščnikom**, ki so v letih od 1941 do 1945 darovali življenja iz ljubezni do bližnjih, za domovino in spremembo krivičnih družbenih razmer.⁵⁷

Najbolj usodno je gotovo njegovo poklicno pot zaznamoval 27. februar leta 1968, ko ga je papež Pavel VI. pri petinštiridesetih letih v skladu s svojo »vzhodno politiko« (»ostpolitik«) imenoval za pomožnega mariborskega škofa in naslovnega škofa ucchitanskega. Imenovanje je bilo objavljeno 1. marca leta 1968 v vatikanskem glasilu *L'Osservatore Romano* in na vatikanskem radiu.

»Danes se prav dobro spominjam vsega, kar je privedlo do tega, da sem postal pomožni škof. **Tudi tega, da se je takrat škof Držecnik odločil, da bi**

⁵⁵ V. Grmič, Ob tridesetletnici, v: *Znamenje* 1–2 /2000/, str. 5.

⁵⁶ *Znamenje, Bogoslovni vestnik, Cerkev v sedanjem svetu, Teologija za laike, Božje okolje, Teorija in praksa, Anthropos, Borec, Obdobja, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Svobodna misel, Odsevanja, Pogledi, Koledar Mohorjeve družbe, Prešernov koledar, Evangeličanski koledar, Kulturni radnik, Globus, Slavistična revija, Slonski jezik v znanosti, Socijalna ekologija, Dialogi, ČKZ, Svesci, Concilium, Kristisches, V edinosti, Kritisches Christentum, Christ und Sozialist, Neue Wege, Neue Stimme, Korrespondenz Christen für den Sozialismus, Zeitschrift für Christentum und Sozialismus, Razgledi, Večer, Delo, Dnevnik, Ljubljanski dnevnik, Družina* in drugih, ter v številnih monografijah.

⁵⁷ *Njegovi govori so zbrani v knjigi Ne pozabimo*, Založba Unigraf, Ljubljana 1998, 104 strani; in v poglavju *Spominjamo se v: Izzivi in odgovori*, str. 167–207; potem v poglavju *Spomini so živi, v: Misli iz šole življenja*, Založba Unigraf, Ljubljana 2003, str. 125–153 ter *Poslednji spisi. Misli o sodobnosti*, str. 113–121.

imenovali mene, potem ko je predlagal že druge, vendar nikogar drugega niso potrdili, moje imenovanje pa so.

Pred imenovanjem me je škof Držečnik poklical in ko mi je povedal zanj, sem bil zelo presenečen. Naslednji dan sem mu poslal pismo, v katerem sem ga prosil, naj raje odstopi od imenovanja, da bom raje ostal profesor in dušni pastir na Vranskem, in naj to sporoči v Rim. Pismo je na škofijo odnesel moj mežnar z Vranskega, ki se je potem vrnil s pismom, v katerem je škof Držečnik zapisal, naj sprejemem imenovanje.⁵⁸

Papež Pavel VI. je ob njegovem imenovanju za mariborskega pomožnega škofa upošteval tudi predlog škofa Maksimiljana Držečnika. Držečnik je na ta dogodek obudil spomin ob svojem srebrnem škofovskem jubileju leta 1971.

»Leta 1959 sem bil zelo bolan. Po operaciji sem odšel takoj na birmovanje, in to me je hudo prizadelo. Čisto sem onemogel, zgubil sem spanec. Že takrat sem prosil za pomožnega škofa. Potem sem si počasi opomogel. V Rimu sem med koncilom spet predlagal razne kandidate, pa ni šlo. Tedaj sem sklenil, da bom predlagal na prvem mestu sedanjega pomožnega škofa. Na dan vseh svetih sem se vračal iz okolice v Rim in sem se spotoma ustavil v baziliki sv. Pavla. Bila je obletnica moje nove maše. Pokleknil sem pri glavnem oltarju ob grobu in med drugim pomislil tudi na to zadevo, ki se je vlekla že vrsto let. Nenadoma sem opazil, da je pokleknil poleg mene dr. Grmič, ki je bil takrat v Rimu. V tem sem videl nekakšen božji prst, da je izbira dobra. In res je dobra.«⁵⁹

Posvečen je bil v Mariboru 21. aprila istega leta. Večkrat je v pogovorih rad obujal spomine na nedeljo svojega posvečenja.

»Bila je bela nedelja, lep sončen pomladanski dan, ki se ga še vedno rad spominjam. Vse je bilo v cvetju in zelenju. V Mariboru me je **posvetil nuncij Mario Cagna, soposvečevalca pa sta bila ljubljanski nadškof Pogačnik in škof Držečnik**. Na posvečenju sta bila tudi koprski škof Jenko, takrat administrator v Kopru, in ljubljanski pomožni škof Stanislav Lenič.«⁶⁰

Leto 1968 pa ni znano le po študentskih protestih, s katerimi so mladi zahtevali družbeno-politične spremembe, ampak tudi po burnem in nemirnem dogajanju znotraj Cerkve, ki jih je najprej spodbudila znamenita enciklika papeža Pavla VI. *Humanae vitae*: najprej je 31. julija 1968 objavil časopis *New York Times* protestno pismo proti njej. Podpisalo ga je kar dvesto teologov, nekaj mesecev kasneje je sto devet članov nizozemskega pastoralnega sveta v Noordwijkerhoutu prav tako zavrnilo besedilo. Zavrnila pa sta encikliko tudi oba mariborska škofa: M. Držečnik in V. Grmič. V istem letu je perujski

⁵⁸ S. Reher, *Iskalec resnice in večne Resnice*, str. 188.

⁵⁹ H. Žveglič, n. d., str. 129.

⁶⁰ Prav tam, str. 188.

teolog G. Gutiérrez predstavil znamenito teologijo osvoboditve, ki jo je populariziral v slovenskem prostoru Grmič in mu je postala navdih za njegovo teologijo socializma.

Mir slovenskega »triumfalističnega monoteizma«⁶¹ pa so nekoliko zmotile knjige, ki so izšle druga za drugo: najprej knjiga Vladimirja Truhlarja: *Katoliški pokoncilski etos* (1967) in nekaj let kasneje še njegova druga knjiga *Katolicizem v poglobitvenem procesu* (1971), potem *Misli o koncilu* (1968) Stanka Cajnkarja in Gmičeva *Med vero in nevero* (1969).

V predgovor v knjigo *Katolicizem v poglobitvenem procesu* je Grmič zapisal: »Po vsem tem je gotovo potrebno, da se z **nemirom v Cerкви iskreno soočimo, četudi moremo pri nas govoriti še vsaj o navideznem miru**. In to moremo storiti iz več razlogov. Najprej bomo na tak način laže pravilno presodili položaj v naši Cerкви. Dalje bomo spoznali težave, ki smo jih morda doslej omalovaževali, medtem ko so drugod dobile že takšno obliko, da se zdijo vsaj začasno nepremagljive. Iz rešitev in poskusov drugod se bomo gotovo tudi sami marsikaj naučili.«⁶²

Za mladega prodornega koncilsko usmerjenega profesorja na Teološki fakulteti v Ljubljani je imenovanje predstavljalo poseben izziv, da prevetri takratno slovensko Cerkev, ki se je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja še vedno napajala iz katolicizma, kakršen se je na Slovenskem oblikoval od srede 19. stoletja naprej. Pretežni del starejših duhovnikov je tudi še v tem času ostajal pri »preizkušeni predkoncilski pastoralni praksi«: spodbujanju tradicionalnih pobožnosti in cerkvenosti, ni si pa upal graditi na osebni posameznikovi veri in odgovarjati na vprašanja, ki se verujočemu zagotavljajo o njegovi veri ter instituciji, in jih ni moč reševati s cenenimi katekizemskimi odgovori in zahtevami le po izpolnjevanju cerkvenopravnih predpisov.

O tej vernosti je razmišljal v eni od številkk Znamenja tudi takratni urednik Franc Rode: »Zrelost v veri predpostavlja tudi postopno očiščenje naših predstav o Bogu /.../ Dokler ne bomo očistili božjega obličja vseh janzenističnih, jožefinističnih in romantičnih potez, ne bomo prišli do odrasle vere.«⁶³ Potem pa razmišljanje nadaljuje z retoričnimi vprašanji o podobi Boga v vernosti slovenskega katoličana: »In kakšnega Boga molimo Slovenci? Kakšen je slovenski Bog? V predstavi mnogih ima morda še vedno poteze mirnega, pravičnega in modrega cesarja Franca Jožefa I. Naš Bog ljubi red in disciplino. Bog, ki pazi na natančno izpolnitev vseh predpisov. Enooko bitje,

⁶¹ Sintagmo je uporabil Karel Rahner za katolicizem pred 2. vaticanskim koncilom (Glej: V. Truhlar, *Katolicizem v poglobitvenem procesu*, str. 12.).

⁶² V. Grmič, *Knjigi na pot*, v: Dr. V. Truhlar, n. d., str. 5.

⁶³ F. Rode, *Krščanska zrelost*, v: *Znamenje* 1 /1971/, str. 99.

ki-vse-vidi-in-vse-ve-greh-se-delati-ne-sme. Naš Bog ima sila izostren čut za pravičnost. On dobro plačuje in hudo kaznuje /.../ Naš Bog nerad odpušča.«⁶⁴

Tudi poteze Boga, ki živi v slovenski narodni podzavesti, bo treba očistiti, če hočemo, da bo narod došel do zrelostne vere /.../ Če hočemo dospeti do odraslosti v veri, moramo neprestano razkrinkavati v sebi in v Cerkvi lažne poteze božjega obličja, ki so se prihulile kot tuji in poganski elementi v naše predstave o Bogu /.../ Zrelostni kristjan bi moral zlahka odgovoriti na vprašanje: kaj pomeni biti kristjan /.../ Katekizmi so nam napolnili glavo s kupom »resnic«. Kako so te resnice med seboj povezane, mnogokrat ni jasno, niti katere resnice so najbolj važne. Naša zavest je često religiozna ropotarnica, polna resnic in zapovedi. /.../ Kakšna so konkretna pota, ki vodijo k zrelostni veri? /.../ Premišljevanje krščanskega sporočila, ki se nahaja v Pismu /.../ Razmišljanje o vsakdanjih dogodkih svojega življenja v luči vere /.../ Vera zori in se krepi v osebnem in aktivnem sodelovanju pri bogoslužju krščanske skupnosti, pod pogojem, da je bogoslužje kvalitetno, da ni forklora ali beg v esteticizem /.../ Sodobni ateizem, ki je pogosto obsodba in stavljanje na kocko krščanstva, nam tudi lahko pomaga pri zorenju vere. **Nekatere oblike ateizma so zgolj obsodba otročjih izrazov vere.**«⁶⁵

Poleg tega je bila Cerkev na Slovenskem še vedno globoko ujeta v predvojni integrizem⁶⁶ in klerikalizem⁶⁷ ter nezmožna, da se sooča z izzivi pokoncilске

⁶⁴ Prav tam, str. 99.

⁶⁵ Prav tam, str. 98–99.

⁶⁶ Grmič integrizem takole opredeli: »Integrizem pomeni totalitarnost in izključevalnost nekega nazora v življenju posameznika in človeške družbe in označuje tako vsebino tega nazora kakor tudi način, kako se hoče uveljaviti. Sorodna izraza sta dogmatizem in totalitarizem. Gre tedaj za absolutiziranje nekih svetovnonazorskih spoznanj, za njihovo izključevalno vrednost in pravilnost, za njihovo uveljavljanje na vseh področjih človeškega življenja in dela. Integrizem je v resnici nasprotnik tistega, kar izraža 2. vatikanski cerkveni zbor z »avtonomijo zemeljskih resničnosti«, nasprotnik je svobode mišljenja, pluralizma in resničnega človeškega razvoja. Integrizem je posebna razsežnost nekega nazora« (Prenova Cerkve v Sloveniji, v: *Resnica iz ljubezni*, str. 207.).

⁶⁷ Klerikalizem zunaj Cerkve je poskus, prizadevanje, da bi si kleriki (duhovniki) na vseh področjih človeškega življenja in dela pridobili vodilno vlogo. Klerikalizem je prizadevanje cerkvenih predstavnikov, da bi vse zemeljske stvarnosti nadzorovali in jih po svoji volji usmerjali. Gre za to, da bi Cerkev povsod imela odločilno besedo. Kolikor pa bi bilo to kdaj nemogoče naravnost doseči, bi ustanavljala vzporedne strukture in tako počasi postala »država v državi«. Zato lahko rečemo, da pomeni takšen klerikalizem politizacijo Cerkve, ki si zanjo prizadevajo kleriki ali tudi laiki.

Klerikalizem v Cerkvi sami pa je zahteva po vsestranski in popolni odvisnosti vsake dejavnosti laikov od klerikov in pomeni teptanje pravic laikov v delovanju ter življenju Cerkve, pomeni preprosto istenje Cerkve s kleriki, kar se tiče odgovornosti, odločanja po njihovem urejanju življenja s pomočjo oblasti, sile. In prav ta miselnost je skupna korenina obeh oblik klerikalizma.« (Deklerikalizacija-evangelizacija našega krščanstva, v: *Resnica iz ljubezni. Kritična razmišljanja*, str. str. 85–86.)

teologije ter sodobnega sveta in jih sprejema, še manj pa, da vzpostavlja dialog s takratno »brezbožno« samoupravno socialistično oblastjo.

Na to sklerikalizirano povojno krščanstvo sta v prvi številki Znamenja opozorila V. Grmič in profesor na teološki fakulteti dr. Franc Perko, kasnejši beograjski nadškof, ko sta spregovorila o vključevanju slovenskih kristjanov v novo družbo.

V. Grmič: »/v/ Cerkvi na Slovenskem /je/ še precej klerikalizma. /.../ Prvič je v slovenski Cerkvi med duhovniki še veliko nezaupanja do laikov /.../ ves verski tisk je še vedno v rokah predvsem klerikov, duhovnikov /.../ v slovenski Cerkvi /je/ večkrat naravnost bolestna občutljivost za 'formalno avtoriteto' in pomanjkanje vsakega posluha za dialog z laiki – strokovnjaki v okviru različnih svetov in izven teh svetov. /.../ Končno so primeri, ko si predstavniki Cerkve poskušajo priboriti zmago nad tistimi, ki drugače mislijo, pa čeprav gre za brate v duhovniškem poslanstvu, s sredstvi, ki so daleč od dialoga in ljubezenske službe.«⁶⁸

F. Perko: »Uspeshi humanizacije naše družbe so nesporni kljub mnogim negativnim pojavom. Priznanju, ki ga jugoslovanski socializem uživa v svetu, se moramo priključiti tudi slovenski kristjani, saj smo sestavni del te samoupravne družbe, v kateri je resnično veliko pristno krščanskih idealov /.../ Ne glede na to, kaj bo storila druga stran, bi bilo po moji presoji krščanskih etičnih načel prav, da Cerkev javno obžaluje, kar je bilo v preteklosti z njene strani in strani slovenskih katoličanov zgrešenega in da v krščanski velikodušnosti odpusti tudi vse krivice, ki jih je pretrpela ter tako ponudi roko sprave /.../ **Osebno menim, da bo prav uresničena samoupravna socialistična družba dala krščanstvu polno možnost uveljavitve evangeljskega etosa /.../.**«⁶⁹

Dvanajst let kasneje so se razmere v Cerkvi bistveno spremenile. Koncilskega papeža Pavla VI. je nasledil Poljak (Karel Wojtyła) Janez Pavel II., ki ni imel več nikakršnega posluha za ostpolitik – »vzhodno politiko« papeža Pavla VI.

Giacomo Galeazzi in Ferruccio Pinotti presojata dejanja papeža Wojtyły, za katerega naj bi bilo »vprašanje 'molčeče cerkve' drama, ob kateri naj nihče in pod nobenim pogojem ne bi mogel upravičevati obstoja političnih režimov s socialističnimi težnjami, čeprav bi ti pomenili alternativo nasilnim totalitarnim režimom. Ko je Hélder Câmara, podpredsednik latinskoameriške škofovske konference, povabil 'vse katolike, naj opravijo tečaj iz marksizma', je Wojtyła užaljeno vstal in rekel: 'Oprostite, ampak živel sem na Poljskem in komunisti ravnajo s Poljaki kot z živalmi!' Wojtyła se je pozneje še dolga leta vračal s srečanj z latinskoameriški škofi slabe volje in jezen, češ: 'Še

⁶⁸ V. Grmič, Klerikalizem v slovenski Cerkvi, v: *Znamenje* 1 /1971/, str. 193.

⁶⁹ F. Perko, Slovenski kristjan v samoupravni družbi, v: *Znamenje* 1 /1971/, str. 188.

sanja se jim ne, kako ljudje pod komunizmom izgubljajo svobodo.' Tako je že konec šestdesetih let Wojtyła začel izgubljeni avro zmernosti in previdnosti, ki ga je odlikovala v očeh komunistične partije, še več, brezkompromisno je začel kazati tiste znake čezatlantskega protikumunizma, ki ga je na tako prelomen način izražal med svojim pontifikatom, za katerega sta bila denimo značilna tesno sodelovanje z Reganom ter navezava diplomatskih odnosov med Vatikanom in Združenimi državami Amerike (leta 1984, po več kot sto letih).«⁷⁰

Kar dve leti in pol je papež Janez Pavel II. v Mariboru odlašal z imenovanjem škofa ordinarija. Grmič s svojimi zavzemanji za dialog z drugače mislečimi in takratno oblastjo ni več sodil v njegov koncept odnosa do realnega socializma, s kakršnim se je ta srečeval na Poljskem, ne da bi poznal jugoslovanski samoupravni socializem. V pogovoru z njim je zavrnil, da bi odstopil od prizadevanj za dialog med komunizmom in krščanstvom.

»Tukaj se nehote spominjam njegove sodbe o kapitalizmu in socializmu, ko sem bil leta 1979 pri njem v osebni avdienci. Takrat mi je dejal: **'Tako kapitalizem kakor socializem sta materialistična nazora in v tem pogledu ju je treba popolnoma odkloniti'**. Nekoliko drugače bi dejal papež Janez XXIII., ki je zapisal v znameniti okrožnici 'Pacem in teris', ko je spregovoril tudi o revolucionarnih nazorih: socializem, da, komunizem, ne. Takole pravi: 'Prav tako ne smemo enačiti napačnih filozofskih nazorov o naravi, izviru in namenu sveta in človeka z zgodovinski gibanji, ustanovljenimi z gospodarskim, socialnim, kulturnim ali političnim namenom, niti tedaj ne, če ta gibanja izvirajo in se še zmeraj navdihujejo iz teh teorij; res se formula nauka, ko je enkrat natančno določena, ne spreminja več, gibanja pa žive v spremenljivih konkretnih razmerah, ki nujno globoko vplivajo na razvoj nauka. Kolikor se gibanja skladajo z načeli zdrave pameti in se ujemajo z upravičenimi zahtevami človeške osebe, kdo bi ne hotel v tem spoznati pozitivnih prvin vrednih odobravanja. Medtem ko je gledanje Janeza Pavla II. načelno ekskluzivno, je gledanje Janeza XXIII. povsem dialoško.«⁷¹

Jeseni leta 1980 se je ob imenovanju dr. Franca Krambergerja za mariborskega škofa odpovedal službi pomožnega škofa in ravnatelja v bogoslovju, vse druge funkcije pa so mu tako jemali drugo za drugo in ga skušali čim bolj osamiti.

Ko je bila 20. junija 1983 ustanovljena Slovenska pokrajinska škofovska konferenca, so mu odrekli tudi članstvo v njej, kar ga je močno prizadelo.

⁷⁰ Krivni Wojtyła. Ozadje bliskovite beatifikacije Janeza Pavla II., str. 56–57.

⁷¹ Ljudski papež in dušni pastir vsega sveta, v: *Poslednji spisi. Misli o sodobnosti*, str. 72.

Večkrat mi je ponudil v branje osebno pismo nadškofa Alojzija Šuštarja⁷² (začenja ga z vljudnostno frazo Dragi Slavko ...), v katerem se mu opravičuje in mu zatrjuje, kako si je prizadeval, da bi ostal njen član, vendar so drugi škofje proti.

Prav tako ga po letu 1981 niso več vabili kot predavatelja na Teološki tečaj o aktualnih temah za študente in izobražence. Spomnim se večera s tega tečaja v Ljubljani, na katerem so se »katoliški študenti« provokativno lotili Grmiča in njegove teologije, potem pa še grobo provocirali Jožeta Rajhmana s takrat začetnimi aktualnimi Marijinimi prikazovanji v Medžugorju in po njihovem mnenju izjemnem pomenu, ki ga imajo za verujoče v »brezbožnem komunizmu«, tako da se je razprava zavlekla krepko v noč: Voditelj večera Rudi Koncilija je vodil vnaprej »zrežirano« predstavo z branjem anonimnih provokativnih vprašanj. Grmič je »nastavljene anonimne provokatorje« kar nekajkrat pozval, da sta se z njimi pripravljena pogovarjati oba z Rajhmanom »odprto« pred avditorijem, samo naj zberejo toliko poguma in pridejo na oder. Po več neuspešnih posredovanjih pri Konciliju, naj ne prebira provokativnih vprašanj, je Grmič z vso avtoriteto prekinil debato, v dvorani pa je bilo čutiti izjemno napetost. V Maribor smo se vračali šele v zgodnjih jutranjih urah.

Leta 1982 pa so ga po v naprej pripravljenem scenariju razrešili še ravnateljstva v Mohorjevi družbi.⁷³

Še posebej pa je bilo neetično početje: v katoliških knjigarnah so »prepovedali« prodati njegove knjige in knjige, ki jih je izdaja Založba Znamenje, le posamezni vodja knjigarne se ni dosledno držal prepovedi in jih na skrivaj – »pod mizo« – kljub temu prodajal.

Da bi ga popolnoma izolirali, ga v katoliških občilih niso več omenjali in vabili k sodelovanju. O tem govori tudi znani mariborski novinar *Večera* ter kasnejši direktor Pokrajinskega muzeja Maribor Vili Vuk v sestavku ob njegovi 80-letnici z naslovom *Z Grmičem k prijateljstvu*, v katerem polemizira s takratnim direktorjem Družine dr. Janezom Grilom o zamolčanju ob njegovi 80-letnici in 35-letnici škofovskega posvečenja.⁷⁴

⁷² Šuštar se je iz Švice vrnil domov leta 1977. Grmič pripoveduje: »Ko sem prihajal na srečanja evropskih škofov kot delegat Jugoslovanske škofovske konference, so me v Ljubljani zaprosili, naj Šuštarja pregovorim, da se vrne. Nekateri so namreč pričakovali, da bo Šuštar postal Pogačnikov naslednik, kajti škof Lenič je jasno povedal, da te funkcije ne bo prevzel, potem ko bo moral Pogačnik podati odpoved. Potem sem Šuštarja res nagovarjal, naj se vrne, in se je res vrnil.« (S. Reher, n. d., str. 193.)

⁷³ O njegovi razrešitvi govorim že prej. Glej opombe 51, 52 in 53.

⁷⁴ V: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča*, str. 146–153.

Prišel pa je trenutek zadoščenja. Ob 70-letnici mu je končno papež Janez Pavel II. v osebnem pismu priznal in se mu opravičil, da takrat ni razumel njegovih argumentov o drugačnem socializmu v Jugoslaviji.⁷⁵

»Papež mi je pred dvema letoma (op. pisca: leta 1993), ko sem slavil sedemdesetletnico, poslal svojo sliko z daljšo čestitko, ki jo je osebno podpisal. Čeprav pišem zelo kritično tudi o njegovih enciklikah, povem, kaj mi v njih ni všeč – in pri tem on za vse to, kar počnem in pišem, zagotovo ve –, ni v tej čestitki niti ene same besede, ki bi dala slutiti, da je kakšna senca med njim in menoj. Ker **hočem biti kristjan v evangeljskem duhu**, je moj razsodnik pri teh rečeh moja lastna vest. **Zato se jasno distanciram tudi od cerkvenih pogledov, kadar ti po mojem niso v skladu z evangelijem.**«⁷⁶

Za svoje delo je prejel številna priznanja in odlikovanja: leta 1983 je bil odlikovan z jugoslovanskim državnim odlikovanjem **red republike z zlatim vencem**, leta 1998 je postal **častni občan mesta Maribor** in 20. aprila 2002 **častni občan rojstne občine Sv. Jurij ob Ščavnici**; 13. decembra 2002 pa ga je predsednik države Milan Kučan odlikoval s **srebrnim častnim znakom svobode Republike Slovenije**.

In kako je sam ocenil svojo pot nekaj let pred smrtjo? V uvodu v knjigo *Izzivi in odgovori* je zgoščeno spregovoril o svojih življenjskih načelih in si zastavil eno temeljnih vprašanj, kaj mora človek storiti, če se hoče uresničiti kot človek in pomagati drugim. Nanj odgovarja, da mora imeti dovolj poguma in prisluhniti mora »notranjemu glasu ali vesti«;⁷⁷ ne sme se ozirati samo na to, kaj bodo rekli drugi in nikoli ne smejo v njegovem življenju prevladati osebni interesi, ki bi ga odvrnili »od poti« in tistega božjega načrta, ki je zapisan v »'skrito kamrico' našega srca«. ⁷⁸ Samouresniči pa se človek lahko le skupaj z drugimi.⁷⁹

Od tod je moč razumeti tudi njegovo antropološko usmerjeno teologijo zemeljskih resničnosti,⁸⁰ dialoško naravnost⁸¹ in čut za socialno pravičnost, ki ga najbolje razkriva utrinek iz gimnazijskih let.

»Pri kapucinih smo lahko stanovali samo študenti do četrte gimnazije, zato sem moral leto dni stanovati privatno, pri neki družini na Koroški cesti, in sicer skupaj z najmlajšim bratom /.../ V istem letu sem sem se naučil stradati. Starši so komaj spravili skupaj za stanarino, hrano pa sva imela naprošeno.

⁷⁵ O tem pismu mi je večkrat pripovedoval, saj mu je bilo v veliko zadoščenje, da je ravnal prav.

⁷⁶ S. Partlič, n. d., <http://www2arnes.si/~gmbiigm2/grmic.html>

⁷⁷ *Izzivi in odgovori*, str. 5.

⁷⁸ Prav tam, str. 5.

⁷⁹ Prim.: prav tam, str. 5.

⁸⁰ O njej v nadaljevanju.

⁸¹ O dialogu podrobneje v nadaljevanju.

Večerjala sva v Čerinovi gostilni, ki je bila v Vetrinjski ulici. Za kosilo sva dobila golaž in košček kruha, večerja pa je bila bolj skromna. Zajtrkoval sem v bogoslovju – manjšo žemljico za petdeset para. Večkrat sem stal pred pekarno in jokal, ko sem videl kruh. Še danes ne morem videti, da kdo pusti košček kruha na mizi, ko se naje. Ali da kruh zavrže. Zame je nekaj svetega. Okusil sem tudi, kako je, če te zebe. Kurjenje je bilo namreč treba plačevati posebej. Zato sem se večinoma učil v postelji. Kljub temu sem z lahkoto zdeloval in bil vsa leta odličnjak. Zelo pa sem si želel dvoje: francosko slovnico in malo Larousovo enciklopedijo. Čeprav nista bili dragi, si niti ene niti druge knjige nisem mogel kupiti.« Potem pa nadaljuje »Nekoliko se je spremenilo, ko sem se preselil v malo semenišče v Mladinsko ulico, kjer smo dobivali vsaj hrano, čeprav ni bila tako dobra kot pri kapucinih.«⁸²

IZHODIŠČA GRMIČEVE TEOLOŠKE MISLI IN NJEGOVA SOCIALISTIČNA TEOLOGIJA

V katero smer bo Grmič naravnal svoje raziskovalno delo na teološkem področju, je pokazala njegova – za takrat na teologiji – nenavadna doktorska disertacija *Teološka vsebina strahu v eksistencializmu*.⁸³ Že njen naslov je dovolj poveden: da bodo v prihodnje izhodišča njegovega raziskovanja drugačna in ne bo več izhajal iz dotedanjega uradnega teološkega sistema tomizma,⁸⁴ ampak iz eksistencialistične filozofije, ki si je takrat utirala pot v slovenski prostor, potem iz novih branj Svetega pisma, še zlasti Svetega pisna Nove zaveze, na drugi strani pa iz spoznanj humanističnih znanosti – filozofije, psihologije, sociologije, antropologije in drugih –, pa tudi novih teologij: hermenevtične, ki se je posvečala analizi človekove govornice in njeni religiozni izrazitvi; nadalje teologije mrtvega boga,⁸⁵ potem politične teologije, ki govori o pomenu vere v vsakdanjem političnem in družbenem življenju, ter teologije osvoboditve, ki se je soočala s konkretnimi političnimi razmerami, v katerih je odrešenje vezano na osvoboditev iz človeka nevrednih političnih in

⁸² H. Grandovec, n. d., str. 168.

⁸³ Doktorsko disertacijo *Teološka vsebina strahu v eksistencializmu* je izdelal pod mentorstvom dr. Janeza Fabijana in somentorjev dr. Antona Trstenjaka in dr. Antona Strleta in jo 5. oktobra leta 1961 obranil na Teološki fakulteti v Ljubljani.

Več o njegovi disertaciji pa je moč najti v študiji Francija Pivca, Vekoslav Grmič za življenje brez strahu, *ČZN* 4 /2016/, str. 85–95.

⁸⁴ tomizem = *filozofska smer, ki temelji na osnovnih načelih filozofije Tomaža Akvinskega*.

⁸⁵ Teologijo mrtvega Boga so razvijali predvsem protestantski teologi (Vera v boga v času »božje smrti«, v: *Iskanje in tveganje* 3. in 4. del, str. 489).

socialnih razmer; in teologije upanja, feministične teologije⁸⁶ ter novih teologij, ki so nastajale v Afriki in Aziji.

Na teh spoznanjih je potem v desetletjih zgradil svoj obširni teološki sistem,⁸⁷ v izhodišču katerega ni več poglobljanja »verskega spoznanja /.../ v duhu izročila«⁸⁸ kot v tradicionalni tomistični teologiji, ampak konkretna situacija, na katero ne skuša toliko odgovarjati kot iskati odgovore. V iskanju odgovorov ni izhajal s postavk »abstraktne resnice«, ampak tistih, ki jih zahtevajo »znamenja časa« in konkretna situacija, ki je odraz dialoga na vseh ravneh.⁸⁹ Tako teologijo je zahteval tudi 2. vatikanski koncil, to je življenjsko, eksistencialno usmerjeno, in takšno, ki bo odgovarjala na vprašanja »človeškega razvoja, humanizma, človekovih pravic, svobode, miru, razorožitve, ekologije in raznovrstnih alternativnih gibanj«.⁹⁰ Se pravi teologijo, ki se ukvarja s povsem praktičnimi vprašanji, ki jih človeku zastavlja vsakdanje bivanje, zato pravi Grmič, da jo »smemo v nekem pogledu imenovati tudi **kontekstna teologija**, kolikor namreč **izhaja iz čisto določenih razmer in daje človeku odgovor na vprašanja, ki se mu kot verniku v teh razmerah zastavljajo**«. ⁹¹ Nanja ne odgovarja od zgoraj, od koder je moč dajati nepreverljive in abstraktne recepte za konkretno življenje, ampak iz življenja: iz sobivanja z ljudmi različnih nazorskih prepričanj in verskih izkustev –, zato je ena njenih temeljnih potez **dialoškost**.

Če je Grmičeva teologija po eni strani kontekstna, pa je po drugi globoko mistična, to je teologija logosa, teologija volje,⁹² ki se izraža skozi mistični paradoks, kakršnega najdemo pri znanem srednjeveškem mistiku Mojstru Eckhartu. Eden takih je pri Grmiču tale: »Iščemo, čeprav v trdi temi brez luči. Tipamo za nečim neznanim. Nekje mora biti izhod. Iskanje nas na svoj način pomirja. Nevidna sila nas privlačuje, priganja nas. Nikakor se nočemo

⁸⁶ O njej pravi: »Tudi osvobajanje žensk in njihovo prizadevanje za enakopravnost, resnično enakopravnost žensk kot žensk, je s feministično teologijo dobilo svoj odmev in oporo v teologiji. Kot druge smeri današnje teološke misli, pomeni feministična teologija pogloblitev in obogatitev teološkega razmišljanja. Hkrati pa je tudi odgovor na znamenja časa, ki ga pomeni boj za človekove pravice, posebej za enakopravnost žensk v človeški družbi.« (Duhovna obzorja feministične teologije, v: *Kristjan pred izzivi časa*, str. 167.)

⁸⁷ O njegovih teologiji glej razpravo Avgušтина Laha, *Vekoslav Grmič: teolog, profesor in škof*, ki je ustvarjal, da bi vse, posebno teologija, bilo v službi človeka, *BV 1 /2006/*, str. 7–22; *Teologija v dialogu s človekom*, ki mu služi, *Edinost in dialog /2018/*, str. 163–175; in študiji P. Kovačiča Peršina, *Teologija Vekoslava Grmiča*, v: *Tvegano iskanje resnice*, str. 281–288; Za teologijo socialne pravičnosti, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča, Znamenje 3–4 /2003/*, str. 56–67.

⁸⁸ Uvod, v: *V duhu dialoga – za človeka gre*, str. 1.

⁸⁹ Prav tam, str. 1.

⁹⁰ Teološka misel po 2. vatikanskem koncilu, v: *V duhu dialoga – za človeka gre*, str. 17.

⁹¹ Uvod, v: *V duhu dialoga – za človeka gre*, str. 1.

⁹² Teologija osvoboditve – teologija našega časa, v: *V duhu dialoga – za človeka gre*, str. 69.

zadovoljiti s tem, kar smo in kar imamo, hočemo dalje. Ne moremo se zadovoljiti, čeprav bi se kdaj celo radi. V tem je človeško življenje, ki se napaja iz upanja.«⁹³

Dialog v središču Grmičevega teološkega razmisleka in delovanja

Dialog mora potekati na vseh ravneh: med človekom in sočlovekom, človekom in družbo, človekom in svetom, med Bogom in človekom, verujočimi in neverujočimi/ateisti, teologi in cerkvenim učiteljstvom. Toda namesto iskrenega dialoga na vseh teh ravneh je odkrival bolj monolog, ki je nastopal s pozicij moči, časti in oblasti ter nestrpnosti do drugače mislečih; potem je spoznaval, kako močan je razkorak med dejanskim življenjem in osebno verostjo; nadalje, kolikšno vlogo še vedno igra pretirano poudarjanje tradicije, ki dobiva konkretno obliko v verskem fundamentalizmu: čaščenju črke, ne pa v prisluškovanju Duhu in juridizmu.⁹⁴

Njegovo teologijo dialoga⁹⁵ je najprej moč razumeti v sklopu razmislekov o človekovi govorici, potem v načinih ubeseditiv ter razumevanju teh ubeseditiv zaradi zgodovinskega okolja in časa, v katerem so nastajala. Prav zaradi tega je treba vedno pri njihovi interpretaciji upoštevati, da teološke ubeseditve izhajajo iz verskih izkustev, ki so se oblikovala v popolnoma drugačnih družbenih okoljih, socialnih in političnih razmerah in v drugačnih pogledih na svet ter doživljanjih in razumevanjih sveta, kot se oblikujejo danes.

Ko je s tega vidika presojal ubeseditve v Svetem pismu, dogmah in izročilu, so se mu pokazale za neupravičene vsakršne absolutizacije njihovega dobesednega pomena, saj so zaradi nekdanje metaforičnosti in metonimičnosti izgubile metapomen. Zato Grmič opozarja, da nihče nima pravice, da besedam, s katerimi izražamo religiozne stvarnosti, vzamemo njihovo metapomenskost, saj v tistem trenutku zdrsejo v svet profanega, od tod pa ni več daleč, da postanejo sredstvo verskih fanatikov za manipulacije, kajti »/V/erska govornica, ki zida na strogo določenem pojmovnem izrazu, ne more več osvobajati, temveč prehaja v propagando, demagogijo, apologetiko, ki ima vedno samo prav in popolnoma prav, v ideologijo in sili človeka k ustreznemu odgovoru.«⁹⁶ Za takim početjem pa se lahko skriva »volja do moči in oblasti /.../, zato nujno zasužnjuje, razosebi človeka in ga vodi prej v malikovanje kakor k pristni

⁹³ Neuničljivo upanje, v: *Življenje iz upanja*, str. 288.

⁹⁴ Vera – nevera danes, v: *Iskanje resnice*, str. 14.

⁹⁵ Glej: C. Hedžet Tóth, O dialogu kot človeškosti, v: *Znamenje* 3–4 /2003/, str. 29–48.

⁹⁶ Resnica, ki lahko osvobaja ali zasužnjuje, v: *Resnica iz ljubezni*, str. 111.

veri v Brezmejnega in v življenje iz te vere:«⁹⁷ Korektorje takegega početja odkriva v negativni teologiji,⁹⁸ teologiji mrtvega boga,⁹⁹ sekularizaciji¹⁰⁰ in tudi ateizmu.¹⁰¹ Vsem je skupno, da rušijo določene podobe in miselnost, ki se nanaša nanje. S tem pa je Grmič samo odstiral božjo podobo, zastrto in obremenjeno z najrazličnejšimi zgodovinskimi projekcijami, in jo delal bolj božjo in bližjo izkustvu mistika Mojstra Eckharta, ki jo razkrije s skrajnim robom paradoksa: »Največ in najskrajnejše, kar človek mora zapustiti, je, da zapusti boga zaradi Boga.«¹⁰²

Z Bogom – pravi Grmič – se je mogoče srečati tako, »da doživimo osebni odnos z njim, da ga ogovorimo, ne pa o njem govorimo.«¹⁰³ Osebni odnos z njim pa je moč vzpostavljati le v ljubezni do sočloveka in sveta in v odgovornosti zanj; potem v zavesti, da je človek božji sodelavec in stalno na poti; in kočno, da živi iz upanja in ga posreduje svetu. Zato ljubezen in upanje postajata »merili naše vere«, ne pa »pravovernost«, ki nima nikakršnega pomena, »če ne izhaja iz izkustva in ga ne omogoča /in/ ne vodi vanj.«¹⁰⁴ Najvišje merilo pa mora postati vest, ki je »sveto in nedotakljivo načelo za ravnanje in odločanje«,¹⁰⁵ kajti »vse resnično človeško mora iti skozi prizmo vesti«,¹⁰⁶ v njej se odraža »čut odgovornosti tako za verujoče kot neverujoče«.¹⁰⁷

⁹⁷ Prav tam, str. 111.

⁹⁸ Negativna teologija je tista smer znotraj teologije, »ki bolj poudarja, kaj Bog ni, kot to, kar je. O njem govorimo predvsem s tega negativnega vidika in tako izrazimo njegovo nedostopno svetlobo in presežnost vsega, kar poznamo, njegovo brezmejnostno skrivnostno naravo v nasprotju s končnim in vsebinsko omejenim pojmovnim izrazom /.../ Negativna teologija se je na poseben način izrazila v mistični, ki po eni strani govori o izkustvenem doživetju božje bližine, po drugi pa o »mistični noči«, ki vedno znova zajame mistika. Večkrat prav zapuščenost od Boga prevzame v božjo bližino zamaknjena človeka.« (Negativna teologija, v: *Tvegano iskanje resnice*, društvo Znamenje, Petrovčce 2013, str. 170–171).

⁹⁹ Glej opombo 85.

¹⁰⁰ »Sekularizacija je upravičeno prizadevanje človeka za osamosvojitve zemljskih resničnosti od vpliva Cerkve in religije /.../ kolikor omogoča osamosvojitve zemljskih resničnosti od vpliva Cerkve in kolikor omogoča človekovo svobodno ustvarjalno dejavnost v svetu.« (Sekularizacija, v: *Tvegano iskanje resnice*, str. 141).

¹⁰¹ Pomeni mu »zanikanje Boga kot osebnega bitja ali, v širšem pomenu, zanikanje Boga sploh, zanikanje vsega, kar je bilo absolutno veljavno in bi se človek moral po njem ravnati v svojem življenju. Šele ta zadnja oblika ateizma pomeni popolni ateizem«. (Ateizem, v: *Mali teološki slovar*, str. 12.) Njegov pogled na ateizem je obširno predstavil Peter Kovačič Peršin v razpravi Grmičev pogled na ateizem, v *Ateistični zbornik* 1–2 /2003/, str. 69–72.

¹⁰² Navaja v razpravi Upravičenost predstave Boga, ki spreminja svojo podobo, v: *Resnica iz ljubezni*, str. 78.

¹⁰³ Vera nevernih, v: *Resnica iz ljubezni*, str. 32.

¹⁰⁴ Upanje pri neverujočih, v: *Resnica iz ljubezni*, str. 158.

¹⁰⁵ Moja duhovna bilanca, v: *Izzivi in odgovori*, str. 62.

¹⁰⁶ Prav tam, str. 62.

¹⁰⁷ Prav tam, str. 62.

Dialog z različnimi Krščanskimi cerkvami

V duhu 2. vatikanskega koncila se je posvetil tudi dialogu z različnimi Krščanskimi cerkvami¹⁰⁸ in različnimi verstvi in tudi pri verujočih ugotavljal, da jih povezuje enako iskanje presežnega in vsi smo poklicani k temu iskanju, zato resnično verujoče »ne morejo zadovoljiti in pomiriti kratko malo nobene dogme, nobene avtoritativno izražene resnice, čeprav niso brez pomena in vrednosti za človekovo iskanje in osebno določanje«. ¹⁰⁹ Če pa smo obsojeni na iskanje, Grmič optimistično priznava, da lahko »govorimo o zavestnem verskem pluralizmu, o izrecnem sprejemanju in vrednotenju različnih verskih pogledov, različnih oblik verske prakse, pa tudi načinov duhovnega življenja, čeprav izhajajo iz še tako različnih verstev. Do takega pluralizma seveda laže prihaja tam, kjer gre predvsem za osebno vernost, kjer vloga verske institucije stopa v ozadje ali živi v njej močno prebujena zavest o presežnosti vsega, kar moremo povedati o temeljnih verskih resnicah /.../.«¹¹⁰ V tem primeru merilo ni več resnica avtoritete, ampak avtoriteta resnice, njeno gibanje pa mora postati pričevanje, ki temelji na prizadevanju »za pravičnost, ljubezen, bratstvo in sestrstvo med ljudmi, za mir«. ¹¹¹ Na tej točki pa niso več relevantna vprašanja o izrazitvi zadnje resničnosti, ampak življenje iz nje. Vsi pa si moramo prizadevati, da živimo etično in moralno in svoje ravnanje uravnavamo po vesti. Zato tudi ne šteje deklarativno priznanje Boga, tudi ni toliko »pomembno, če kdo pravi, da Boga ni, pomembnejše je, če kdo 'zanika' človeka in mu streže po življenju ali mu noče pomagati, ko je pomoči potreben. Drugo vodi v ateizem in je ateizem s krščanskega vidika, prvo pa lahko celo samo pomaga«. ¹¹² Zato Grmič na tolikih mestih svari pred praktičnim ateizmom verujočih, ki vodi v brezobzirni individualizem in egoizem.

Dialog s svetom

Do globljega spoznanja resnice vodi človeka prav tako **dialog s svetom**. Človek v zgodovini razvoja ni ostal samo božji sodelavec, ki bi stvarstvo vodil do tiste točke, ko bo Bog vse v vsem, ampak mu žal vse večji »tehnični napredek

¹⁰⁸ O Grmičevih ekumenskih prizadevanjih glej: Erniša, Geza: Škofu dr. Vekoslavu Grmiču ob 80-letnici življenja in 35-letnici škofovskega posvečenja!, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča*, v: *Znamenje* 3–4 /2003/, str. 23–25.

¹⁰⁹ Vera – nevera danes, v: *Iskanje resnice*, str. 17.

¹¹⁰ Verski pluralizem, v: *Misli iz šole življenja*, str. 26–27.

¹¹¹ Vera – nevera danes, v: *Iskanje resnice*, str. 15.

¹¹² Paradoksn Bog, v: *Kristjan pred izzivi časa*, str. 107.

omogoča, da so ljudje postali še bolj brezobzirni in krutejši, kakor so bili nekoč.¹¹³ Taki pa niso samo v odnosu do človeka, ampak je človeštvo v moralnem in etičnem pogledu nazadovalo tudi v odnosu do narave, ko hoče človek tudi do nje pokazati svojo moč gospodovanja in celo nasilje. Grmič krivi tudi kristjane, da so s svojim početjem »prispevali nemajhen delež k brezobzirni gospodovalnosti.«¹¹⁴ Ta se je v zadnjih desetletjih še posebej odrazila na ekološkem področju. Z zaskrbljenostjo opozarja: »Ekološki problemi, s katerimi se danes srečujemo, in nam hkrati ne obetajo nič dobrega za prihodnost, nas naravnost izzivajo, da spremenimo svoje razmerje do narave, do okolja, v katerem živimo.«¹¹⁵ Ko tenkočutno odkriva stranpoti, išče tudi rešitve: vidi jih v prebujanju človekove zavesti, ki se izkazuje v zavedanju, da je tudi sam del narave, zato je potrebno, da se do nje vede odgovorno. Ravno vse večja zavest odgovornosti pa razkriva, da je potrebna nova etika: taka, ki bo izpostavljala vrednost narave in njene posebne pravice, ki jih mora človek v svojem delovanju brezpogojno upoštevati. Nujna bo – pravi Grmič – »ekološka etika«, to je upoštevanje etičnih norm tudi na tem področju, in tudi na njem ravnanje po vesti in odgovorno, če še hočemo z zaupanjem gledati v prihodnost.¹¹⁶

V nadaljnjih razpravah se Grmič že odmika od antropocentrizma in kartezijansko-njutnovskega razumevanja sveta, za katerega »je značilno mehanicistično, fragmentarno in redukcjonistično gledanje ter kvantitativno vrednotenje stvari«,¹¹⁷ zato izpostavlja nov globinski pogled na stvarnost, ki stopa v ospredje skozi novo paradigmo pogleda nanjo. Tak pogled ni več naravnano parcialno, ampak celostno ali »holistično«,¹¹⁸ se pravi, da tako razumevanje upošteva tudi njeno »globinsko razsežnost«¹¹⁹ in da ga zanima še »posebej nevidna, a vendar pomembna plat resničnosti.«¹²⁰ Po takem pogledu na naravo človek ni »popolnoma ločen od drugih stvari, temveč je najtesneje povezan z njimi in od njih odvisen.«¹²¹ S tem se Grmič odpoveduje antropocentrizmu, ki je oblikoval razumevanje človeka od renesanse naprej in poglede nanj kot na vrhovnega gospodarja vesolja, ki mu je podrejeno in dano v upravljanje celotno stvarstvo. »Zamenjati,« pravi, bi ga bilo treba s »fiziocentrizmom ali

¹¹³ Kriza (krščanske) civilizacije, v: *Izzivi in odgovori*, str. 9.

¹¹⁴ Prav tam, str. 10.

¹¹⁵ Ekološka etika, v: *Iskanje resnice*, str. 110.

¹¹⁶ Ekološka etika, v: *Iskanje resnice*, str. 110–119. Podrobneje je Grmičevo ekološko misel razdelal A. Lah v razpravi: Nekatere razsežnosti ekološke misli pri Vekoslavu Grmiču, v: *Znamenje* 7–8 (2007), str. 18–29.

¹¹⁷ Holistično razumevanje sveta in ekološka duhovnost, v: *Iskanje resnice*, str. 127.

¹¹⁸ Prav tam, str. 127.

¹¹⁹ Prav tam, str. 127.

¹²⁰ Prav tam, str. 127.

¹²¹ Prav tam, str. 12.

kozmocentrizmom,«¹²² pogledoma, ki temeljita na zahtevi, da je treba tudi naravi priznati »samostojno vrednost in posebne pravice«. ¹²³

Z razpravo *Kozmični Kristus in ekologija*¹²⁴ pa je prvi v slovenskem prostoru postavil temelje ekološki teologiji, ki jo kratko utemeljuje takole: »Medtem ko je razsvetljenstvo hotelo osvetliti predvsem zgodovinsko podobo Jezusa Kristusa, odkriti podobo zgodovinskega Kristusa, je naloga, ki smo si jo sami zastavili, osvetliti podobo kozmičnega Kristusa. Gre torej za teološki premik od krščanstva, ki poudarja predvsem Odrešenikovo osebnost in se zanima za antropocentrično in v nekem pogledu antimistično razumevanje krščanske vernosti in Kristusovega odrešenjskega dela h krščanstvu kozmičnega Kristusa, kozmičnemu in mističnemu Kristusu in veri, ki izhaja iz njega.«¹²⁵

V sodobni družbi se vedno bolj uveljavlja tudi povezovanje na številnih različnih področjih: še posebej je izrazito **na gospodarskem in tehnološkem področju**. Obe omogočata nadaljnji razvoj človeštva, po drugi strani pa žal vedno večjo nevarnost zanj: če se človek ne bo dovolj zavedal, da »ni samo 'homo oeconomicus' in da se ne sme pustiti voditi kratko malo po darvinističnem načelu pravice močnejšega, da je skrajni individualizem, ali bolje liberalizem povezan z egoizmom, v svetovnih razsežnostih hudo nevaren«. ¹²⁶

Če je današnjemu človeku vse manj pomembno, da bi po župančičevsko zagledal jasno pred seboj svojo človeško podobo, ga tudi vse manj osrečujeta »zavestna solidarnost« z drugimi in »čut vzajemnosti« z njimi, s katerimi bi lahko dosegal svojo človeško identiteto.¹²⁷ Da bi se »homo oeconomicus« izognil popolnemu polomu, je potreben »globalni humanizem«, ¹²⁸ ki bo vsakega posameznika motiviral za vse splošnočloveške vrednote, h katerim so ga nekoč usmerjale »religije in sploh duhovna gibanja, ki ustvarjajo v človeku nekakšno moralno strukturo, osnovo, iz katere izhajajo posamezne moralne odločitve.«¹²⁹ Kajti nanj od vsepovsod preži nevarnost, da se bo ravnal le po »ekonomsko-racionalističnih načelih« in ga bodo usmerjali le »materialni interesi«, ki ga ne morejo kot človeka v globini njegove biti do kraja »zadovoljiti in osrečiti«, ampak nujno vodijo v njegovo človečnostno »osiromašenje«. ¹³⁰

¹²² fiziocentrizem = središčni pomen vse narave; kozmocentrizem = središčni pomen vsega sveta.

¹²³ Prav tam, str. 131.

¹²⁴ S to razpravo je zaključil leta 1996 svoje pedagoško delo v okviru katedre za dialog. (Prim.: B. Kolar, n. d., str. 12.)

¹²⁵ Kozmični Kristus in ekologija, v: *Iskanje resnice*, str. 135.

¹²⁶ Globalizacija in globalni etos, v: *Izzivi in odgovori*, str. 25.

¹²⁷ Prim.: prav tam, str. 25.

¹²⁸ Prav tam, str. 25.

¹²⁹ Prav tam, 31.

¹³⁰ Prim.: prav tam, str. 29.

Nadalje Grmič pritrjuje vsem tistim, ki odkrivajo največjo nevarnost za človekovo dostojanstvo v tržnem gospodarstvu, ki je postalo tista »ureditev družbenega življenja, ki bi se ji morali podrediti vsi drugi družbeni sistemi«,¹³¹ pri tem pa se ne upošteva več »dostojanstva človeške osebe, temveč le zahteve čim 'uspešnejšega' gospodarstva«. ¹³²

Zato globalizacija na vseh področjih nujno zahteva tudi vedno bolj zavestno prizadevanje »za spoštovanje splošno človeškega etosa, duhovne rasti in duhovnega razvoja človeka v globalizacijskih razmerah«. ¹³³ Povezovanje na globalni ravni bo lahko v človekovo dobro le, če bo upošteval »čas resnih moralnih odločitev, čas globalnega etosa«. ¹³⁴ Od tod tudi vse glasnejša zahteva, da je treba še toliko bolj izpostavljati »pomen globalne morale, ki bo še posebej upoštevala solidarnost med ljudmi ali humanizem v najglobljem pomenu ter povezanost človeka z okoljem in njegovo zasidranost v ustreznem življenjskem prostoru, torej ne samo antropocentričnost, temveč tudi kozmocentričnost«. ¹³⁵

Tudi za politiko velja, da je postala le še »'dekla' tržnega gospodarstva«. ¹³⁶ S tem pa ne opravlja več svojega prvotnega namena, to je svoje naravnosti »v skupno blaginjo, pospeševanja pravičnosti in človečanskih pravic, odpravljanja korupcije in kratenja človeškega dostojanstva. Politika, pisana z veliko, 'mora oblikovati temeljne vrednote vsake skupnosti – notranjo edinstvo in zunanjo varnost –, pri tem pa uskladiti enakost s svobodo, uradno avtoriteto s pravično avtonomijo in soočenjem posameznikov in skupin /.../ Določa tudi sredstva in etiko družbenih odnosov'.« (L. Boff, *Karizma in moč*, Maribor /Založba obzorja/ 1986, str. 58–59.) Potem pa nadaljuje: »Mislim, da je to razumevanje politike zelo dober opis ali opisna definicija politike, ki močno poudarja njeno odgovornost v službi človeka. Imamo namreč opraviti tudi z raznovrstnimi patologijami politike, zaradi česar ljudje često politiko označujejo kot korupcijo, manipulacijo z ljudmi in bezpogojno uveljavljanje lastnih interesov. Za mnoge politika ni nič drugega kot umazanija, laž, demagogija in brezobzirni boj za oblast.« ¹³⁷

»Če se ozremo vsaj nekaj desetletij nazaj v zgodovino slovenske politike in primerjamo takratno njeno podobo z današnjo, moramo priznati, da je med njima neka podobnost v etičnem in moralnem pogledu. Večkrat je namreč v obeh primerih z lahkoto opaziti poteze ideološko-manihejske politike, ki

¹³¹ Prav tam, 30.

¹³² Prav tam, 30.

¹³³ Globalizacija in globalni etos, v: *Izzivi in odgovori*, str. 31.

¹³⁴ Prav tam, str. 31.

¹³⁵ Prav tam, str. 32.

¹³⁶ Prav tam, str. 30.

¹³⁷ Politika in morala, v: *Moja misel*, str. 128.

drugače misleče istoveti kratko malo s slabim, zlom, sovražniki, ničvredneži v vsakem pogledu. Taka politika je nujno integralistična, totalitarna, avtoritarna in zagovornica filozofije smrti, kar se je pokazalo posebno v času okupacije 1941–1945 in po osvoboditvi. Eno stran te politike je dobro orisal dr. Alojz Kuhar v svojem govoru slovenskim domobrancem iz Londona l. 1944. V tem govoru je namreč domobrancem jasno predstavil resnico, ki je bila povsem drugačna, kakor so jim jo prikazovali njihovi voditelji, tipični zagovorniki ideološko-manihejske politike.

Ideološko-manihejska politika se izživlja v svoji 'anti-drži', ne zanima pa se za politiko 'pro-drže'. Glasna je, kadar gre za diskvalifikacije, obsojanje in rušenje nekdanjega prejšnjega, hitro pa ji zmanjka idej in navdušenja za zidanje novega, boljšega. Močna je v negaciji, slabotna pa v afirmaciji. Posebno se izživlja v etiketiranju (danes: udbomafija, nekomunizem, klerikalizem itd.).

Ista politika se zavzema za svobodo in demokracijo le bolj v besedah, v resnici pa jo je strah svobode in demokracije ter teži za neomajno oblastjo. V ta namen uporabljajo njeni zagovorniki najrazličnejše manipulacije z ljudmi, kamor sodita tudi populizem in demagogija, da, izživljanja v odkrivanju afer in aferic ter njihovega razčiščevanja kakor tudi tako imenovanega 'preštevanja kosti' niti ne omenjam. Sem sodi še posebej tudi nenehno spotikanje ob politične tekmece, ki so seveda na poti karieristom v politiki.¹³⁸

Dialog z drugače mislečimi – (neverujočimi) ateisti

Grmič je sodil v nekdanjem jugoslovanskem prostoru med osrednje snovalce **dialoga z drugače mislečimi**.¹³⁹ Že pred imenovanjem za pomožnega škofa se je v razpravah, ki jih je objavljaval v *Bogoslovnem vestniku* posvečal dialogu: zanimal ga je dialog Cerkve s svetom in dialog z ločenimi brati (ekumenski dialog). Zato je ustrezal novi strategiji Vatikana do realnega socializma na Poljskem, Češkem in Madžarskem in samoupravnega v Jugoslaviji. Nov odnos do Vzhoda je spodbudil že Janez XXIII., nadaljeval pa ga je njegov naslednik

¹³⁸ Prav tam, str. 137.

¹³⁹ Tudi splitski nadškof Frane Franič je še leta 1971 menil, da je krščanstvo toliko odprto, da lahko sprejema številne novodobne filozofske izzive in kristjani toliko pripravljeni, da »sprejmemo vse zunajevangeljske vrednote: nekoč smo jih veliko sprejeli od Platona in Aristotela. Danes pa smo jih pripravljene sprejeti iz eksistencializma in drugih modernih filozofij. Ne razumem, kako bi lahko potem iz tega procesa izključevali marksizem.« Navaja: I. Maštruko, *Klasni mir katoločanstva. Radniško pitanje v socialno-političkoj doktrini katoličke crkve*, Logos, Split, 1981, str. 152. Večkrat mi je pripovedoval, da sta mu bila prav splitski nadškof Frane Franič in zagrebški kardinal Franjo Kuharić znotraj skupne jugoslovanske škofovske konference dokaj naklonjena.

Pavel VI. s kardinalom Agostinom Casarolijem (1914–1998). Dialog, ki ga je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja vzpostavljala Vatikan s Titom, je omogočil, da je bil Vekoslav Grmič aprila leta 1968 imenovan za pomožnega škofa v Mariboru, kljub temu da sta bila pred njim na najožjem seznamu kandidatov za to mesto profesor moralne teologije na teološki fakulteti dr. Štefan Štajner (1922–1981) in celjski opat Friderik Kolšek (1932–1997).¹⁴⁰

Vatikanu se verjetno nista zdelo dovolj primerna, da bi lahko v prihodnje uresničevala izzive njegove nove »ostpolitik«, ki je postala sprejemljiva tudi za tedanjo jugoslovansko oblast. V tem smislu je mogoče razumeti tudi izjavo Edvarda Kardelja, da »samoupravni socializem ne sme pustiti /vernikov/ zunaj ali /jih/ mobilizirati proti sebi, saj 'religija ni – in ne sme biti – ovira za enakopravno vključevanje človeka – vernika v socialistično življenje družbe' /.../«. ¹⁴¹ V praksi se je v slovenskem prostoru udeležila na znameniti okrogli mizi – 22. novembra 1968 – v Idriji. Javno tribuno na temo *Ali je Bog mrtev?* je organiziral Klub mladih. Ob priznanem filozofu in teološkem profesorju dr. Janezu Janžekoviču je na njej sodeloval tudi Grmič, od marksistov pa profesorja dr. Marko Kerševan in dr. Zdenko Roter. »Kako se je čutila potreba po sobivanju verujočih in neverujočih, je pokazala tudi nabito polna dvora,« se spominja M. Kerševan.¹⁴²

Izhodišča dialoga med verujočimi in neverujočimi je Grmič predstavil po tem dogodku v svoji prvi knjigi *Med vero in nevero*, ki je izšla že naslednje leto, leta 1969. V njej je postavil temelje, na katerih je treba graditi teologijo dialoga med verujočimi in neverujočimi/ateisti, katere nosilec je postal tudi na katedri za Osnovno bogoslovje na teološki fakulteti in do upokojitve predaval predmeta Moderni ateizem in Teološki temelji dialoga. Zagovarjal je stališče, da je osnovna oblika medsebojnega sporazumevanja. Je pogoj za mirno sobivanje ter kljub različnim nazorom in pogledom omogoča prizadevanje za isti skupni cilj. Zanj pa ni dovolj le človeka pridobiti, ampak ga je treba najprej poznati.

V to smer je naravnal tudi razpravo *Skrb za človeka – humanizem* v knjigi *Med vero in nevero*. Prav razumevanje človeka in njegovega bivanja je skupno torišče, na katerem se srečujejo marksizem, eksistencializem in tudi evangelijsko krščanstvo. Potem ko soči vse tri nazore in njihov pogled na človeka, se mu razkrije, da pravzaprav obstajata le dve vrsti humanizma, to je »humanizem, ki Boga priznava« /in/ »humanizem, ki boga ne priznava.«¹⁴³ Delitvi

¹⁴⁰ O tem mi je sam večkrat pripovedoval.

¹⁴¹ M. Kerševan, Resnica in upanje, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča, Znamenje* 3–4 /2003/, str. 51.

¹⁴² Prav tam, str. 51.

¹⁴³ *Skrb za človeka – humanizem*, v: *Med vero in nevero*, str. 94.

mu v grobem omogočata razlikovanje med teističnim in ateističnim humanizmom. Ker pa obstajajo tudi razlike znotraj njiju, ne moreta zajeti vseh dimenzij človekovega bivanja, vendar je kljub temu treba težiti za tem, da bi bila upoštevana njegova »usmerjenost v svet, k sočloveku, /potem/ usmerjenost v neskončnost /in to, da je/, duhovno-telesno /in/ družbeno bitje«. ¹⁴⁴ Zato je nujno, da se človeku omogoči, da se razvija »vsestransko /in napreduje/ v vseh razsežnostih svoje bitnosti«. ¹⁴⁵ To pa je moč dosežati samo »s sredstvi, ki niso v nasprotju s pravičnostjo in ljubeznijo«. ¹⁴⁶ Na tej točki se srečujejo tako verni kot neverni, oboje namreč družni enako »dostojanstvo svobodne osebe. Zato mora tudi njihovo skupno življenje in delo določati tista oblika stika ali srečanja, ki temu spoznanju ustreza. In to je 'dialog', razgovor ali skupno iskanje resnice v medsebojnem spoštovanju, medsebojni pomoči in ljubezni«. ¹⁴⁷ Vsak od njih pa se mora odpovedati »nasilju in monopolu nad resnico« in se odločiti »za sožitje in sodelovanje z ljudmi ob spoštovanju njihovega osebnostnega jedra, ki nosi v sebi odtis bogopodobnosti«. ¹⁴⁸

Za iskren dialog ali razgovor pa je treba upoštevati naslednja načela:

1. Da je »mogoč takrat, če se vživim v mišljenje in čustvovanje drugega in imam pri tem namen, da se od njega učim in obenem sam kaj dam«.
2. »Duhovno okolje«, v katerem ga je mogoče vzpostavljati, sta lahko le »medsebojno spoštovanje in ljubezen.«
3. Da sta temeljni prvini, ki ga omogočata »poslušanje ali sprejemanje in govorjenje ali dajanje«.
4. Da je namenjen temu, »da notranje drug drugega bogatimo, da si pomagamo spoznati resnico tako, da pravzaprav poglobimo svoja lastna spoznanja, da upoštevamo tudi tisto, česar doslej nismo videli ne pri sebi ne pri drugem in da se v bližini resnice kot ljudje najdemo kot taki, ki smo si kljub razlikam vendarle blizu.«
5. Z verbalne ravni pa se mora seliti »do dialoga v življenju, do sodelovanja pri iskanju rešitev važnih vprašanj, od katerih je odvisno naše življenje, naš napredek in sploh prihodnost«. ¹⁴⁹

¹⁴⁴ Prav tam, str. 94.

¹⁴⁵ Prav tam, str. 94.

¹⁴⁶ Prav tam, str. 94.

¹⁴⁷ V sožitju, v: *Med vero in nevero*, str. 103.

¹⁴⁸ V sožitju, v: *Med vero in nevero*, str. 104.

¹⁴⁹ V sožitju, v: *Med vero in nevero*, str. 105.

V naslednjih letih je v številnih razpravah iz različni zornih kotov mojstril in poglobljajl osnove dialoga¹⁵⁰ in z vidika razumevanja drugega kot drugače mislečega analiziral ateizem in marksizem ter aktivno sodeloval v dialogu med kristjani ter marksisti,¹⁵¹ kot delegat SZDL pa si je v Beogradu prizadeval, da bi se udeležil tudi v praksi.

Izzivi novih teologij v Grmičevi socialistični teologiji

Iz novih branj evangelija pod različnimi vidiki in študija novih teologij je nastajala njegova **socialistična teologija**,¹⁵² ki so jo tako in drugače presojali v slovenskem prostoru,¹⁵³ postala pa je zelo odmevna v širšem evropskem prostoru.¹⁵⁴ V njej je združil številne sodobne evropske in neevropske teologije: politično teologijo, kakršno sta zastopala velika nemška teologa J. B. Metz in D. Sölle, teologijo osvoboditve velikih teologov Srednje in Južne Amerike G. Gutiérreza, L. Boffa, J. Sobrine, J. Comblina in drugih, teologijo revolucije in teologijo upanja J. Moltmanna.

O njej pravi: »Socialistična teologija je sorodna politični teologiji in teologiji osvoboditve. Tudi ta teologija odgovarja predvsem na praktično vprašanje, namreč, kako naj kot kristjani, verni ljudje živimo v socialistični družbi, katere člani smo. Socialistična teologija se glede na svoje izhodišče ravna po izzivih, ki prihajajo za vernega človeka iz marksističnih nazorov in socialistične prakse. Zato daje poudarek tistim krščanskim, evangelijskim sporočilom,

¹⁵⁰ Dialog kot izraz resnične človeškosti, v: *Moja misel*, str. 104–113; Dialog, govornica strpnosti, v: *Iskanje in tveganje*, str. 100–109; Možnosti krščansko-marksističnega dialoga o vprašanih etike danes, v: *V duhu dialoga – za človeka gre*, str. 131–148; Dialog najtežji jezik, v: *Iskanje in tveganje* (zbirka razprav), str. 102–111; Teologija dialoga Cerkev s svetom in Teološka utemeljitev dialoga z ločenimi brati, v: *Iskanje in tveganje* (zbirka razprav) III. in IV. del, str. 341–414.

¹⁵¹ O njegovi zavzetosti za to področje pričajo številne razprave, ki jih je namenil tej tematiki.

¹⁵² Teološka misel po 2. vatikanskem cerkvenem zboru, v: *V duhu dialoga – za človeka gre*, str. 20. Prvo daljšo razpravo o socialistični teologiji je napisal leta 1984 in jo objavil v prvi reviji *Znamenje* leta 1984 z naslovom **Izhodišča in cilji socialistične teologije**.

¹⁵³ Treba je omeniti dolgo kritično razpravo Problemi teologije socializma, ki jo je dr. Tine Hribar objavil leta 1981 objavil v številki 19/20 v reviji 2000. Glej tudi Domen Iljaš, Katolištvo in marksizem: Kratek pregled razvoja krščanskega socialnega nauka v odnosu do marksizma in prispevka Vekoslava Grmiča k tej temi, *Revija Logos*, letnik 2016.

¹⁵⁴ V intervjuju odgovarja tudi na vprašanje o svoji **socialistični teologiji**: »V svetu je teologija postala zelo odmevna. O njej sem predaval na raznih evropskih univerzah, kjer so njenim izhodiščem pozorno prisluhnili. Tudi pri nas, saj so nekateri postali zelo pozorni prav na to, da z njo dokazujem, da so lahko šele globoko verni ljudje pravi socialisti. Nekateri so nanjo gledali drugače, zlasti tisti, ki so videli v socializmu samo ateizem, ali pa so ga istovetili z ateizmom« (S. Reher, *Iskalec resnice in večne Resnice*, str. 208).

ki odgovarjajo na te izzive in pospešujejo uresničevanje socialističnih vrednot, saj so te hkrati krščanske. Sem spadajo npr.: humanizem, osvobajanje človeka ali emancipacija človeka od vsega, kar ga ponižuje, odtuja in zaslužuje, avtonomija zemeljskih resničnosti – sekularizacija in revolucionarno spreminjanje sveta v smeri brezrazredne družbe – neodtujenega, svobodnega človeštva ali 'božjega kraljestva na zemlji'. Socialistična teologija uporablja tudi marksistično analizo človeške družbe in zakonitosti zgodovinskega materializma pri razlagi evangelija, svetopisemskega izročila sploh kakor tudi pri razlagi zgodovine krščanstva.«¹⁵⁵

Prav v socializmu kot svetovnem gibanju je Grmič odkrival tisti družbeni sistem, ki je najbližji evangelijskim izhodiščem,¹⁵⁶ saj poudarja vrednote, kot so: »svoboda, enakost, bratstvo, božje kraljestvo na zemlji, ljubezenska služba človeku (nevarnost bogastva in sploh imetja) – prvenstvo 'biti' nasproti 'imeti', prizadevanje človeka za 'novega človeka' in 'novo zemljo' – revolucionarno spreminjanje človeka in sveta, upanje in pogum, pripravljenost na žrtve. Zato ta teologija spodbuja k prizadevanju za uresničevanje socialističnih vrednot v družbenem življenju, saj to pomeni hkrati prizadevanje za oblikovanje sveta v evangelijskem duhu za uresničevanje človeka kot človeka in kristjana. Kristjan v resnici na tak način dela za anonimno krščansko okolje, za anonimno božje kraljestvo in raste v njem kot človek in kristjan. Verni in neverujoči člani socialistične družbe postajajo bratje in drug drugega spodbujajo k delu za iste cilje. Jasno pa je, da niti eni in niti drugi ne smejo spregledati napak in slabosti, temveč jih morajo pogumno odkrivati in vzajemno odpravljati.«¹⁵⁷

Njegovo teologijo socializma je več kot trideset let kasneje Peter Kovačič Peršin ovrednotil takole: »Socializem kot etično družbeni projekt, kakršen je bil v svoji osnovi krščanski socializem, pa v protiglobalizacijskem gibanju ekološke ovedenosti, prebujajočega se čuta socialne pravičnosti in medčloveške solidarnosti vse pogumneje klije iz svojih zgodovinskih korenin. Čas, ki je pokopal Kocbekovo in Grmičevo vizijo krščanskega socializma, zatrl teologijo osvoboditve, uničil bazične skupnosti socialno angažiranih kristjanov Južne Amerike, prepovedal duhovnike delavce – ta čas se obrača v svoje

¹⁵⁵ Teološka misel po 2. vatikanskem cerkvenem zboru, v: *V duhu dialoga – za človeka gre*, str. 20.

¹⁵⁶ Grmič pravi: »V Svetem pismu Nove zaveze je poseben poudarek na solidarnosti ali bratstvu in sestrstvu, božje kraljestvo je tam, kjer vladajo ljubezen, razumevanje in medsebojna pomoč.

To je želel Kristus še posebej pokazati s priliko o usmiljenem Samarijanu, ki je izhodišče tako imenovane socialistične etike, kar pomeni, da ne smemo misliti samo nase, da bomo samo mi imeli, temveč tudi na to, da bodo tudi drugi imeli vse tisto, kar je potrebno za življenje. Se pravi: da smo se pripravljene zanje žrtvovati, zanje delati – da smo do sočloveka solidarni.« (S. Reher, *Iskalec resnice in večne Resnice*, str. 206.)

¹⁵⁷ Izhodišča in cilji socialistične teologije, v: *V duhu dialoga – za človeka gre*, str. 89–90.

nasprotje, še preden je zasedal prestol sveta. Prestoli so majavi. Človečnost pa ostaja večna.«¹⁵⁸

AD FONTES: K IZVIROM EVANGELJSKEGA KRŠČANSTVA

Oznanjujte evangelij

Grmič si je ob škofovskem posvečenju izbral za geslo **Oznanjujte evangelij**.¹⁵⁹ Da se je odločil za 2. osebo množine velelnika, lahko razumemo iz številnih njegovih razprav, v katerih se dotika evangeljskega krščanstva, katerega glasniki naj bi bili Jezusovi apostoli in njegovi učenci, ki jih pošilja v svet z naročilom: »Pojdite po vsem svetu in **oznanjujte evangelij** vsemu stvarstvu!« (Mr 16,15) K življenju iz evangeljskega krščanstva so poklicani vsi: posvečeni institucionalni predstavniki Cerkve iz duhovniškega posvečenja, v smislu splošnega duhovništva pa tudi vsi krščansko verujoči.

Izzivi evangeljskega krščanstva

V razpravi *Evangelij v službi humanizma* kratko povzema bistveno vsebino Jezusovega oznanila: »Kristusovo oznanilo je oznanilo ljubezni«; »Kristus zavrača vse, kar človeka zaslužuje od zunaj in od znotraj«; »spreobrnjenje /.../ je /.../ postavil na začetek svojega oznanila«; »upoštevava celotnega človeka« / in/ pokaže na vsako zaslužjenost, odtujitev, posebno na tisto, ki je najgloblje v človeku, na greh«; »tuja /mu je/ vsaka prisila«; »zavrne vsako misel, vsak poskus, da bi ga oklicali za kralja«; »hoče zidati na nenasilju«; »evangeljski humanizem najlepše odseva iz Kristusovih prilik o božjem in človeškem usmiljenju, o božji in človeški ljubezni«; svoj odnos do ljudi pokaže svojim z »nastopom in delom«; »dobro /je/ vedel, da so ljudje različni in na raznovrstne načine obteženi«; »ni zahteval od vseh iste poti« in »ni vseh enako ogovarjal

¹⁵⁸ Primer škofa Vekoslava Grmiča, v: *Duh inkvizicije. Slovenski katolicizem med restavracijo in prenovi*, str. 217.

¹⁵⁹ **Uporabil je imperativ**, ki po SSKJ: navadno s prilastkom, zahteva, nujnost; v podpomenju pa navaja pomen: kategorični imperativ nujna zahteva; v terminološkem gnezdu pa pomen: filoz. kategorični imperativ po Kantu človekovo svobodno nravno načelo, po katerem se mora brezpogojno ravnati.

Nekdanji predavatelj homiletike na Teološki fakulteti v Mariboru dr. Ivan Rojnik je ob Grmičevi 80-letnici zapisal: »Nedvomno je služenje evangeliju tista služba, ki jo vrši Grmič najbolj zvesto in dosledno. V duhu svojega škofovskega gesla /...« (Oznanjujte evangelij, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča, Znamenje 3–4 /2003/, str. 122–126.*)

in klical«; prav tako »ni obsojal«, je pa »hodil /.../ okrog po vaseh in mestih ter povsod dobrote delil. Posvečal je vso skrb tistim, ki so bili najbolj potrebni pomoči in pozornosti: ponižanim, zaničevanim, brezpravnim, žalostnim, obupanim in grešnikom, vsem, ki so bili obteženi z vsemogočimi bremenami. Enako odločno pa je nastopil proti tistim, ki so bili do drugih nehumani.«¹⁶⁰

In v čem je bistvo evangeljskega krščanstva? Odkriva ga v njegovi odprtosti za »iskanje Boga«, zato ga lahko udejanjajo le tisti, ki se zavedajo, da so »poklicani k iskanju«, in jih nič »ne more zadovoljiti in pomiriti«: »nobene dogme« in »nobene avtoritarno izražene resnice«,¹⁶¹ razkriva pa se skozi vero, ki temelji na magni karti vrednot iz govora na gori in zlatem pravilu etičnega ravnanja: »Vse, kar želite, da bi ljudje vam storili, storite vi njim!« (Mt 7,12), ter govora o poslednji sodbi: »/.../ lačen sem bil in ste mi dali jesti /.../ karkoli ste storili enemu izmed teh mojih najmanjših bratov, ste storili meni,« (Mt 25,31–46) ali parafrazirano, kot ga navaja II. brižinski spomenik, v katerem za zgled postavlja svetnike, ki so živeli po evangeljskih načelih: »Zakaj oni so lačnega hranili, žejnega napajali, bosega obuvali, nagega odevali, onemoglega v imenu Božjem obiskovali, mrzlega ogrevali, tujca pod krove svoje vodili, v temnicah in v železnih verigah vklenjene obiskovali, in v imenu Božjem jih tešili. S temi, s temi deli so se ti Bogu približali.« Evangelij, ki je socialno naravnan in v katerem je v ospredju zahteva po solidarnosti: zelo kratko je to izrazila filozofinja *Cvetka Hedžet Tóth* v naslovu svoje razprave *Evangelij zahteva solidarnost – je socialna karizma* v zborniku, ki je izšel v spomin ob Grmičevi smrti.¹⁶² V taki veri Bog za verujočega ni mašilec lukenj, tudi ne alibi za to, kar bi moral sam storiti, in ne ideološka spaka iz pridigerske literature, ampak Bog, ki je z njim na njegovi življenjski poti in kristjan tisti, ki poskuša živeti svojo »človeškost, družbenost in religioznost«. ¹⁶³ Zato za resničnega vernika ni več tako pomembno abstraktno teološko razpravljanje o Bogu, tudi ne abstraktna vsebina vere, ampak vprašanje, ali mu lahko njegova vera odgovarja na temeljna eksistencialna vprašanja ter kako in koliko mu pomaga oblikovati življenje v vseh razsežnostih njegovega bivanja.

¹⁶⁰ Evangelij v službi humanizma, v: *Življenje iz upanja*. Razprave in razmišljanja, str. 60–62.

¹⁶¹ Vera – nevera danes, v: *Iskanje resnice*, str. 11.

¹⁶² Glej v: *Zbornik v spomin škofu dr. Vekoslavu Grmiču*, *Znamenje* 3–4 /2005/, str. 41–52.

¹⁶³ H. Küng, Biti kristjan – kaj pomeni to? 20 tez k zelo aktualnemu vprašanju, v: *Znamenje* 1–2 (2006), str. 60.

Dileme zgodovinsko udejanjenega krščanstva: »pokonstantinovsko krščanstvo«

Nasproti evangeljskemu krščanstvu pa se je skozi zgodovino oblikovalo krščanstvo, ki ga poimenuje s sintagmo »pokonstantinovsko krščanstvo«, Analizira ga v razpravi *Krščanstvo in ideologija*. O njem pravi, da se je »v zgodovini javljalo in se marsikje javlja še danes kot popolnoma sklenjen sitem resnic, pogledov in norm za življenje in delo«. ¹⁶⁴ Razkriva pa se skozi »pretirani dogmatizem, ¹⁶⁵ in udejanja skozi »formalizem, legalizem, institucionalizem in uniformizem«. ¹⁶⁶ Vsi ti -izmi pa krščanstvu dajejo »pečat ideologije, in to neživljenjske ideologije, ki pomeni odtujitev za resnično krščanstvo, farizejski kvas smislu velikega inkvizitorja /.../ možnost za vezanje neznosnih bremen /in/ gospodovanje namesto orodja za služenje«. ¹⁶⁷ Zato ni čudno, da je tolikokrat njegova zgodovina »napisana tudi s krvjo«. ¹⁶⁸

Takšno krščanstvo nima opraviti s svojim izvornim »preroškim duhom«, ki veje iz evangeljskega krščanstva, in zavestijo, da se pravi biti kristjan enako »kot biti na potu, da Boga ni mogoče popredmetiti in božjih resničnosti nikdar popolnoma zajeti v človeške pojme, božjega kraljestva /nikoli enačiti/ z zemeljskim kraljestvom in ne človeške misli z božjo mislijo.« ¹⁶⁹ Ko tega ni več upoštevalo, je postalo le še »ideologija v podobnem pomenu, kot so totalitarni sistemi«. ¹⁷⁰

Grmičev kritični pogled na stranpoti slovenskega krščanstva

Ko se ozira po udejanjenem povojnem slovenskem krščanstvu, prav tako odkriva številne odklone od evangeljskega krščanstva in izzivov »aggior-namenta« 2. vatikanskega koncila. Še vedno se mu kaže ujeto v »okove /.../ preteklosti« ¹⁷¹ in obremenjeno s travmami »integrizma« ¹⁷² in klerikalizma, ¹⁷³ ki se razkrivajo skozi »nezaupanje do laikov«, potem v bolešno občutljivost

¹⁶⁴ Krščanstvo in ideologija, v: *Resnica iz ljubezni*, str. 99.

¹⁶⁵ Prav tam, str. 100. Se ne zaveda, da so vse dogme hkrati relativne, čeprav so v drugem pogledu absolutne.

¹⁶⁶ Prav tam, str. 100.

¹⁶⁷ Prav tam, st. 100.

¹⁶⁸ Prav tam, str. 100.

¹⁶⁹ Prav tam, str. 99.

¹⁷⁰ Prav tam, str. 99.

¹⁷¹ Prenova Cerkve v Sloveniji, v: *Resnica iz ljubezni*, str. 223.

¹⁷² O integrizmu glej opombo 66.

¹⁷³ O slovenskem klerikalizmu glej tudi opombo 67 in analizo slovenskega klerikalizma dr. F. Perka, kasnejšega beograjskega nadškofa, ki jo navajam v opombi 69.

»za ‘formalno avtoriteto’ in v pomanjkanj/e/ vsakega posluha za dialog z laiki« in končno v poizkuse, da diskreditira vse, **»ki drugače mislijo, pa čeprav gre za brate v duhovniškem poslanstvu« in to »s sredstvi, ki so daleč od dialoga in ljubezenske službe«.**¹⁷⁴ Boleha pa tudi za številnimi drugimi travmami, ki so v Cerkvi na Slovenskem dobile posebno »slovensko podobo«,¹⁷⁵ to so »povprečnost, pozunanjenost, zakramentalizem, verska shizofrenija ali naš infantilizem.«¹⁷⁶ In še nekaj se je pokazalo: ni sposobna, »da bi različno misleče ljudi, Slovence, povezovala v medsebojnem spoštovanju in ljubezni, temveč često seje razdore med njimi, ustvarja ozračje, ki je naklonjeno pogubni ločitvi duhov, delitvi Slovencev na prave in neprave in podiranju mostov med njimi.«¹⁷⁷ Potem pa zaključuje: »da je Katoliška cerkev pri nas bolj restavratska kakor zavzeta za posodabljanje v duhu 2. vatikanskega cerkvenega zbora, v duhu ‘aggiornamenta’« in tudi iz »polpretekle zgodovine se je vse premalo naučila.«¹⁷⁸

Prav zaradi zagledanosti v preteklost in delovanja po starih preživelih vzorcih – zaradi katerih izgublja tudi svojo preroškost – je potrebna prenove. Ta bi morala zajemati: »... prenovo verskega zaklada resnic in življenjskih norm« /potem/ »prenovo struktur ter delovanja« in »končno prenovo ljudi, ki jo sestavljajo«¹⁷⁹ Nadalje: »odložiti /bi morala/ obremenjenosti iz preteklosti«, in rešiti predvsem različn/ih/ ‘travm’, ki jih je treba ozdraviti z iskrenim priznanjem /in/ obžalovanjem te krivde.«¹⁸⁰ Za to dejanje ni nikoli zbrala dovolj poguma. In zato bi bila nujno potrebna »kritična presoja našega krščanstva in slovenske Cerkve nasploh«, in sicer »v luči znamenj časa, ki ga predstavljata družbenopolitična in kulturna situacija, v kateri živimo.«¹⁸¹ Njen »smerokaz« **»za življenje in delo« pa bi moral postati »predvsem evangelij«, »vanj bi se morala kritično poglobljati in se zavzemati za njegovo uresničitev.«** Če bi »brezpogojno upoštevala evangelij in ‘božjo besedo’, ki jo je mogoče najti tudi zunaj njega, če bi resno prisluhnila božjemu Duhu, ki deluje na raznovrstne načine v Cerkvi sami in zunaj nje« /.../ bi šele postala »sposobna, da človeku našega časa v polnem pomenu služi in pomaga /.../, bila bi resnično preroška.«¹⁸²

¹⁷⁴ V. Grmič, Klerikalizem v slovenski Cerkvi, str. 193.

¹⁷⁵ Prav tam, str. 188.

¹⁷⁶ Prenova cerkve v Sloveniji, v: *Resnica iz ljubezni*, str. 207.

¹⁷⁷ Poslanstvo vere, v: *Izzivi in odgovori*, str. 43–44.

¹⁷⁸ Prav tam, str. 43–44.

¹⁷⁹ Prenova cerkve v Sloveniji, v: *Resnica iz ljubezni*, str. 206.

¹⁸⁰ Prav tam, str. 212.

¹⁸¹ Prav tam, str. 208.

¹⁸² Preroštvo v slovenski Cerkvi danes, v: *Resnica iz ljubezni*, str. 222.

V intervju Slavi Partlič po dvajsetih letih od izida knjige *Resnica iz ljubezni* pove še bolj ostro:

»Vtis imam, da skuša slovenska Cerkev danes nadaljevati natanko tam, kjer je leta 1941 končala: da skuša za vsako ceno tako v materialnem kot položajnem smislu obnoviti svojo tedanjo podobo. Zdi se, da nekako ne priznava razvoja družbe, ki je dosežen v petdesetih in nekaj letih, da se ne zna nekako sprijazniti s tem, da ljudje preprosto niso več taki, kot so bili pred II. svetovno vojno, da so se spremenili. In to gotovo ne samo zaradi vpliva anti-verske in anticerkvene propagande, komunistične propagande, saj so enake spremembe opazne povsod drugod po Evropi /.../ Pa ne le to. Cerkev se vse bolj očitno povezuje le z nekaterimi političnimi strankami ali celo povsem z določenim človekom, ki bi morda rad tudi pri nas uveljavil neki novi avtoritaren režim, nasproten tistemu, kakršen je prej, in je pripravljen z njo deliti oblast /.../ Cerkev, ki teži za tem, da bi s pomočjo oblasti dosegla to, kar se ji zdi nemogoče doseči s pomočjo pastorale, začne pastoralo hitro zamenjati za oblast. In takrat bi najraje videla, da bi bilo izpolnjevanje verskih dolžnosti kar z zakonom določeno /.../.«¹⁸³

Enako ugotavlja o slovenski Cerkvi tudi Peter Kovačič Peršin: »Žal se tudi slovenska Katoliška cerkev iz zgodovine ni naučila ničesar in je v času tranzicije postavila v ospredje svoj politični in gmotni interes, zato je forsirala obnovo klerikalne politike in oživlja koncepcijo katoliškega integrizma. Rezultat je razviden, krščanska pristnost v slovenski politiki je vse bolj marginalna in se bo verjetno še zmanjšala, čeprav Cerkev postaja vse močnejši kapitalski in družbeni dejavnik.«¹⁸⁴

DRUGA TEMATSKA PODROČJA GRMIČEVEGA PREUČEVANJA

V poseben in obsežen sklop je mogoče uvrstiti tudi tiste številne Grmičeve razprave, v katerih se je dotikal **zgodovinskih tem**.¹⁸⁵ Izpostavil bom samo nekatere.

V krajši razpravi je obdelal teološko **antropologijo v Brižinskih spomenikih**. Še posebej se je ustavil pri biseru srednjeveške retorike, II. brižinskem spomeniku, nagovoru o grehu in pokori, in v njem odkrival tisti evangeljski humanizem, ki je bil še živ v patristični dobi in iz katerega izhaja teološka

¹⁸³ <http://www2arnes.si/~gmbiigm2/grmic.html>

¹⁸⁴ Drago Medved, *Evangelij – upor proti institucionaliziranemu in izpraznjenemu verovanju*. Pogovor s Petrom Kovačičem Peršinom, v: *Znamenje* 1–2 /2008/, str. 60–70.

¹⁸⁵ O njegovih zgodovinskih temah piše Marjan Žnidarič: Nekaj razmislekov o Grmičevih zgodovinskih spisih, v: *Znamenje* 3–4 /2005/, str. 14–18.

misel spomenikov,¹⁸⁶ ki je osredinjena na evangeljsko sporočilo, da ima človek dostop do Boga »po veri v Jezusa Kristusa in življenju iz njega, kolikor opravlja dela ljubezni do bližnjega in zaupa v božje usmiljenje, čeprav je grešnik.«¹⁸⁷ In to samo toliko, kolikor je postala njegova vera, njegov »krščanski slog, /ki/ je v ljubezenski službi človeku, kakor poudarja evangeljsko sporočilo.«¹⁸⁸

Številne razmisleke in tudi nekaj daljših in krajših razprav pa je posvetil 16. stoletju.¹⁸⁹ Še posebej izstopajo tiste, v katerih **obravnavata teologijo obeh reformatorjev**: Lutra in Trubarja. Razprave sodijo v obsežno raziskovanje slovenske reformacije na Oddelku Teološke fakultete Ljubljana v Mariboru, ki jo je začel prof. ddr. Jože Rajhman¹⁹⁰ in krog intelektualcev, zbranih okrog revije *Znamenje*. Prvič smo dobili pregled Lutrove teologije v poglobljeni Grmičevi razpravi *Temeljni poudarki Lutrove teologije*. Iz nje navajam samo nekaj njegovih pogloblitvenih poudarkov: »/N/e smemo misliti, da je Lutrova teološka misel naenkrat vzniknila, neodvisno od tistih, ki so ji s svojimi pogledi pripravljali pot, in razmer, ki so določale splošno miselnost tistega časa.« »Tudi Lutra je mogoče razumeti samo v tesni povezavi s tedanjimi razmerami, in sicer ne samo v Cerkvi, temveč v svetu.« »Srednjeveška miselnost je postala ovira za razvojno pot človeštva v novi vek, zato je naravnost izzival k novim pogledom.« »V Lutru se je na izreden način dogajalo vse tisto, kar se je dogajalo zunaj njega, v njem je to na poseben način odmevalo in tako usmerjalo njegovega duha.« /.../ »Lutrova misel /si je/ s težavo utirala pot, kljub temu je Luter nastopal kot prerok in doživel usodo preroka.«¹⁹¹ Prav tako Luter ni »izdelal nekega teološkega sistema, ki bi obsegal vsa pomembna vprašanja,« ampak je izhajal iz prakse, ki je bila »tesno povezana z osebnim verskim izkustvom«, to pa ji je »dalo pečat življenjskosti in izredno prepričljivost.«¹⁹²

Še posebej ga je privlačil, ker je »/s/voje poglede /.../ dosledno izvajal iz Sv. pisma«¹⁹³ in tudi o sodbah cerkvenih zborov zavzel jasno stališče: »Koncil

¹⁸⁶ Prim.: Teološka antropologija v Brižinskih spomenikih, v: *Iskanje resnice*, str. 65–72.

¹⁸⁷ Prava tam, str. 65.

¹⁸⁸ Prav tam, str. 65.

¹⁸⁹ Nekaj misli o Trubarjevi teologiji v prvi njegovi knjigi *Catechimus*, v: *Misli iz šole življenja*, str. 71–72; Govor na proslavi ob dnevu reformacije v Mariboru (29. 10. 2001), v: *Misli iz šole življenja*, str. 121–123; Trubarjeva duhovna podoba v »Registru«, v: *Misli iz šole življenja*, str. 161–162.

¹⁹⁰ Jože Rajhman v razpravi *Slovenski protestantizem ob koncu 19. stoletja* pravi, da se je strah pred Lutrom v Katoliški cerkvi prenesel tudi na Primoža Trubarja. Zato so bili vsi, ki so drugače govorili o Lutru »osumljeni, da so 'okuženi', /in jih /je bilo treba izčistiti, ali vsaj onemogočiti.« Potem pa nadaljuje. »To je pojav, ki ga lahko razložimo le z našo že splošno znano ozkostjo, ki nam resnično tiči v kosteh kot strah pred 'odpadom'.« (*Znamenje* 5 /1983/, str. 367.)

¹⁹¹ *Znamenje* 5 /1983/, str. 355.

¹⁹² Prav tam, str. 355.

¹⁹³ Prav tam, str. 356.

nima nobene pravice, da bi določal nove člene vere, temveč mora samo staro vero braniti pred krivo.«¹⁹⁴ Zato iz Lutrove teologije dihajo temeljne vrednote krščanstva, ki jih kratko povzema: »Osebna vera, krščanska svoboda in bratstvo ali demokratičnost cerkvene skupnosti /.../, ki so se uveljavile v protestantizmu« so »postale last krščanskih skupnosti in cerkva sploh.«¹⁹⁵ Zato je upravičen tudi njegov kritični razmislek o tridentinskem koncilu (1545–1563), ki je bil odgovor na reformacijo: »Upravičeno lahko rečemo. Če bi v času Lutrovega nastopa odločala avtoriteta resnice in ne resnica avtoritete, če bi šlo v Cerkvi predvsem za resnico in ne za oblast, bi Lutrovo prizadevanje vodilo samo k prenovi Cerkve, ne pa k njenemu izobčenju in razkolu. Vprašanje pa je, če bi potem Luter imel isti pomen, kakor ga ima danes, če bi bil tako dosleden v razvijanju svojih misli, kakor je bil, potem ko so ga izobčili.«¹⁹⁶

V sklopu njegovih obravnav protestantizma izstopa daljša razprava z naslovom *Trubarjeva teološka antropologija*, v kateri se sooča s pogledom očeta slovenske reformacije na človeka. V izhodiščih njegove teologije odkriva, kako se mu je uspelo izviti iz objema srednjeveškega teocentrizma z vprašanjem, ki si ga ni več zastavljaj kot srednjeveški teologi: kdo je Bog, ampak že novoveški mislec: »kdo je človek pred Bogom po božji zamisli in svojem odgovoru na božji načrt; kaj nam pove o človeku Sv. pismo in do kasnih spoznanj nas vodi teološko razmišljanje ali razum, ki ga razsvetljuje vera, se pravi milost.«¹⁹⁷ Druga pomembna novost v Trubarjevem razmišljanju zasledi v njegovi »praktični usmerjenosti«. Vprašanje se prav tako več ne naša na Boga, ampak na »njegovo identiteto«, ki naj bi jo človek udejanjil »po zamisli Boga, ki ga je ustvaril« in »mu jo je jasno pokazal Jezus Kristus ter mu zaslužil milost, ki mu je potrebna, da jo zasluži.«¹⁹⁸ In od tod izpelje sklep, da sta se v njegovi teologiji »enakovredno srečali vertikala naravnana na Boga in horizontalna naravnana na človeka /.../ se pri njem oblikovali skozi celostni pogled na človeka kot individualno, družbeno, v svetu zakoreninjeno in seveda presežno bitje«, tako da je pri njem postala »t/eocentričnost /.../ dialektično v formalnem in vsebinskem pogledu tesno povezana z antropocentričnostjo.«¹⁹⁹ In potem veliko priznanje katoliškega teologa utemeljitelju protestantizma in

¹⁹⁴ Prav tam, str. 356.

¹⁹⁵ Pogled sodobnega katoliškega teologa na Lutro, v: *Moja misel*, str. 70.

¹⁹⁶ Tridentinski cerkveni zbor kot odgovor na reformacijo (1545–1563), v: *Znamenje* 5/1983/, str. 423.

¹⁹⁷ *Moja misel*, str. 51.

¹⁹⁸ *Moja misel*, str. 51.

¹⁹⁹ *Moja misel*, str. 58.

začetniku književnosti na Slovenskem: »Trubar je v tem pogledu moderen mislec, je zagovornik evangeljskega, krščanskega humanizma.«²⁰⁰

Grmič je tudi narodnostnemu vprašanju posvečal posebno skrb. O političnem oblikovanju narodne zavesti je pisal v razpravi *Ob 150-letnici tabora v Ljutomeru*.²⁰¹ Ob obletnici koroškega plebiscita je objavil razmišljanje *Moralnost koroškega plebiscita leta 1920*²⁰² ter številne druge, v katerih se je posvetil dogajanjem v času 2. svetovne vojne.

Posebej zavzeto je analiziral dogajanja v času 2. svetovne vojne in slovenski razklanosti v tem času. Prva obsežnejša **razmišljanja o narodovi ogroženosti v zgodovini in njegovem uporništvu** najdemo po letu 1995.²⁰³ Pot slovenskega naroda skozi zgodovino se mu izkazuje bolj »podobna križevemu potu kakor pa mehki in široki cesti v življenje /.../.«²⁰⁴ Obširneje pa se je ustavil pri analizi nacifašizma in njegovem udejanjenju ničejske ideje o nadčloveku in darvinistične ideje o boju za obstanek ter gospostvu močnejšega nad šibkejšim. Zoper te ideje je bil upor proti okupatorju upravičen, saj je bil spočet v »samoobrambi pred nelegitimno oblastjo, ki je hkrati povsem nečloveška.«²⁰⁵ Poudarjal je pozitivne vidike narodovega upora, posebej dejstvo, da je **narodnoosvobodilna borba** proti skupnemu narodnemu sovražniku povezala tako verujoče kot neverujoče, saj so se vsi borili za enak cilj – narodno osvoboditev. Še več: povezovala jih je tudi z vrednotami tovarištva, medsebojne pomoči, solidarnosti v sreči in nesreči, v dobrem in hudem in v boju za človeka vredno življenje.

Opozoril pa je, da se je boj zoper skupnega sovražnika odvijal hkrati na več frontah: »ena fronta so bili partizani, druga izgnanci, tretja pa ljudje, ki so sicer ostali na svojih domovih, podpirali partizane in večkrat tudi trpeli,

²⁰⁰ Prav tam, str. 58.

Več o njegovem pogledu na protestantizem je moč najti v razpravi Cvetke Hedžet Tóth, Vekoslav Grmič o protestantizmu, *Stati in obstatu* 19/20 /2016/, Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar, str. 199–146.

²⁰¹ *Izzivi in odgovori*, str. 173–176.

²⁰² *Misli iz šole življenja*, str. 103–108. Koroški plebiscit 10. oktobra 1920 – spomin in opomin, v: *Iskanje resnice*, str. 206–209; Govor ob 130-letnici tabora v Ljutomeru, *Izzivi in odgovori*, str. 173–176.

²⁰³ Več o Grmičevem pogledu na NOB glej v razpravah: C. Hedžet Tóth, Pravica do upora – etični imperativ, v: *Borec. Revija za zgodovino, antropologijo in književnost*, str. 299–311; Marjan Žnidarič, Škof Grmič in NOB. Odnos katoliškega škofa in teologa do slovenskega osvobodilnega boja v letih 1941–1945, *Ateistični zbornik* 2015–2016, str. 97–103 in *ČZN* 4 /2016/, str. 97–107.

²⁰⁴ *Ne pozabimo*, str. 11. Sem sodita še razpravi: Narodnost in vera, v: *Moja misel*, str. 27–39; Štajerski duhovniki na braniku severne meje, v: *Moja misel*, 187–195; Štajerska duhovščina med okupacijo 1941–1945, v: *Iskanje resnice*, str. 163–173, Moralne stiske slovenskih mobilizirancev v nemško vojsko, v: *Iskanje resnice*, str. 174–181.

²⁰⁵ *Ne pozabimo*, str. 28.

ko so jim okupatorji požgali domove, streljali talce in mnoge pošiljali v taborišča smrti«. ²⁰⁶ Sem, čeprav ne med neposredne udeležence narodnoosvobodilnega boja, pa prišteva mobilizirance v nemško vojsko, ²⁰⁷ kar je bila tudi njegova usoda. Narodnoosvobodilni boj zoper okupatorja pa na Slovenskem ni povezal samo verujočih in neverujočih v boju zoper skupnega narodnega sovražnika, ampak tudi različne socialne sloje in ljudi različnega političnega prepričanja. Vsi so se borili zoper okupatorja, ki je hotel iztrebiti slovenski narod. Zaradi tega je bil moralno upravičen, saj je bil porojen iz silobrana, zato tudi vsi, ki so za svobodo darovali življenje, »spadajo med mučence, ki so žrtvovali in celo dali življenje iz ljubezni do bližnjega, za etične vrednote, za domovino, za spremembo krivičnih razmer«. ²⁰⁸

Osvetlil je tudi problem kolaboracije. Izhajal je s stališča, da je bila na Primorskem in Štajerskem situacija drugačna kot v Ljubljanski pokrajini, kjer je imela ideološka zaslepljenost daljše ideološke temelje in zato je domobranska protirevolucija imela tudi izrazito politične cilje, ne le obrambo domov. Grmič za nastanek domobranstva objektivno krivdo pripisuje vodstvu Cerkev v Ljubljanski pokrajini, ki se je napajala iz predvojnega integrima in klerikalizma. Zavedlo je domobrance, da se borijo za Boga, Cerkev in domovino. Tu je krivda Cerkev. Grmič je odločno zavzel drugačno stališče od uradne Cerkev, ki govori samo o revolucionarnem uporu komunistov, ki so hoteli spremeniti družbeni red. ²⁰⁹ Poudaril je, da je kljub državljanskemu spopadu narodnoosvobodilni boj predstavljal svetlo točko v narodovi zgodovini, a ne zamolči dejstva, da so z moralnega in etičnega vidika neopravičljivi: bratomorni boj, justifikacije med narodnoosvobodilnim bojem, maščevanje nad nasprotniki narodnoosvobodilnega boja in kolaboracionisti okupatorjev po vojni ter pokol domobrancev. ²¹⁰ Zato je razpravljanje o **narodni spravi** –, ki se pri nas vleče skozi desetletja – postalo prvovrstno dnevno-politično vprašanje, ki ga izrablja politika za svoje interese, saj to vodi v ponovni razkol. Potrebna je resnična sprava, pri čemer ima Cerkev posebno nalogo.

»Najprej bi rad rekel, da slovenska Cerkev po mojem greši, ker sodeluje v teh poskusih radikalne reinterpretacije zgodovine, ko naj bi tisto, kar je bilo prej belo, postalo črno, in obratno. Moti se, če misli, da se bo lahko s tem znebila svojega dela odgovornosti za vse tisto, kar se je med vojno dogajalo

²⁰⁶ Spominska svečanost ob obletnici požiga vasi Hrastnik, Koreno in zlato polje, v: *Poslednji spisi*, str. 118.

²⁰⁷ Prim. Moralne stiske slovenskih mobilizirancev v nemško vojsko, v: *Iskanje resnice*, str. 174–181.

²⁰⁸ Govor pri maši za rodoljube, v: *Misli iz šole življenja*, str. 149.

²⁰⁹ Prim.: Osvobodilni boj (1941–45) v luči splošno priznanih etičnih vrednot, v: *Misli iz šole življenja*, str. 94.

²¹⁰ Prim.: Etična dilema – upreti se ali ne, v: *Misli iz šole življenja*, str. 89.

v ljubljanski škofiji. Cerkev bi morala obe sprti strani spodbujati k spravi, k odpuščanju, ne pa k prepričanju o tem, kdo je bolj kriv, na kateri strani je bilo več zla, k razplamtevanju starih sovraštov. Predvsem pa bi morala najprej tudi sama – kot je to vendarle storil nadškof Šuštar v maši za domovino – prositi za odpuščanje in odpuščati.«²¹¹

Tej temi se je Grmič posvetil v razpravi *Sprava in vera*, v kateri si je naprej zastavil retorično vprašanje: ali je ob »pozivih k narodni spravi in odpiranju ran, obnavljaju sporočil o krivicah, ki spravo zahtevajo, če hočemo skupaj živeti, delati in zidati boljšo prihodnost tistim, ki bodo živeli za nami /.../ sprava ali iskrena sprava sploh mogoča, pa naj jo skušamo še tako razumsko utemeljevati in navajati razloge, zakaj je potrebna, in pogoje, od katerih je odvisna.«²¹² S teološkega vidika jo vidi v tem, da mora vključevati dvoje: »iskreno priznanje krivde in odpuščanje, kakršno najdemo na mnogih mestih v evangelijskem sporočilu o Kristusu in njegovem ravnanju.«²¹³ Se pravi: sprava je mogoča takrat, ko zna človek preseči samega sebe in svoje manihejsko črno-belo gledanje. Omogočiti je ne moreta niti »vsestranska osvetlitev preteklosti«, pa tudi ne »resnično 'objektivna' sodba.« Zato meni, da so za njeno udejanjenje »bolj potrebna dobra volja, priznanje predvsem lastne krivde in brezpogojno odpuščanje.«²¹⁴ Najpomembnejšo vlogo pa igra »odprtost za resnico iz ljubezni, kar pomeni enako kakor odprtost za resnico iz iskrenega prepričanja, naj jo zagovarja kdorkoli. Brez takšne odprtosti za resnico hoče imeti človek le svoj prav in resnica je vedno samo na njegovi strani, se pravi, da gre za resnico iz samoljubja, ne pa iz ljubezni.«²¹⁵ Tako iskanje resnice pa vključuje iskren dialog, ki je še kako »potrben, ko gre za spoznanje in priznanje resnice, ob kateri se človek čuti kakor koli prizadet in ga resnica poziva k spremembi mišljenja in življenja.«²¹⁶ Njena celovitost bogastva vsebine pa bo dosežena, ko bo moč vanjo vključiti tudi »moralno in versko razsežnost te kategorije«, ²¹⁷ v nasprotnem primeru bo ostala le »na površini«²¹⁸ in s tem obsojena na večni neuspeh, ali kot pravi, da »do polne sprave sploh ne pride.«²¹⁹

Nadalje: nemogoče je mimo pomembnega obsežnega sklopa biografskih zapisov o celi vrsti osebnosti, ki so pomembno zaznamovale slovensko

²¹¹ <http://www2arnes.si/~gmblig2/grmic.html>

²¹² *Sprava in vera*, v: *Kristjan pred izzivi časa*, str. 135.

²¹³ Prav tam, str. 135.

²¹⁴ Prav tam, str. 137.

²¹⁵ Prav tam, str. 140.

²¹⁶ Prav tam, str. 140.

²¹⁷ Prav tam, str. 140.

²¹⁸ Prav tam., str. 140.

²¹⁹ Prav tam, str. 141.

zgodovino: A. M. Slomšek,²²⁰ Janez E. Krek,²²¹ general Rudolf Maister,²²² škof Ivan Tomažič,²²³ Aleš Ušeničnik,²²⁴ partizanski duhovnik Jože Lampret²²⁵ in zdravnik dr. Jože Potrč;²²⁶ potem njegova profesorja in kasnejša prijatelja: dr. Stanko Cajnkar²²⁷ in dr. Janez Janžekovič,²²⁸ ter Jurjevčana Edvard Kocbek²²⁹ in Anton Korošec.²³⁰

Posebno pozornost pa si zasluži tisti sklop krajših in daljših razmišljanj, v katerih predstavlja s teološko-sociološkega vidika stranpoti znotraj institucionalnega krščanstva,²³¹ potem cerkvene strukture po 2. vatikanskem koncilu²³² ter razmerja med cerkveno institucijo in karizmo,²³³ nadalje razmerja med

²²⁰ Nekaj razprav: Slomškov pomen za današnji čas, v: *Moja misel*, str. 153–165; Idejne osnove Slomškovega prizadevanja za šolstvo, *Izzivi in odgovori*, str. 73–79 in druge.

²²¹ Janez Evangelist Krek in današnji čas, v: *Moja misel*, str. 166–175.

²²² Ob 130-letnici rojstva generala Rudolfa Maistra, v: *Poslednji spisi. Misli o sodobnosti*, str., Ob spominu na generala Maistra, v: *Iskanje resnice*, str. 190–193.

²²³ Zvesto pričevanje za evangelij in narod lavantinskega škofa dr. Ivana Jožefa Tomažiča, v: *Iskanje resnice*, str. 147–162.

²²⁴ Ušeničnikovo razumevanje umetnosti – literature, v: *Moja misel*, str. 117–127.

²²⁵ Ob stoletnici rojstva Jožeta Lampreta, v: *Poslednji spisi. Misli o sodobnosti*, str. 95–100.

²²⁶ Dr. Jože Potrč in njegova vizija socializma, v: *Izzivi in odgovori*, str. 81–98.

²²⁷ Duhovni lik prof. dr. Stanka Cajnkarja, v: *Misli iz šole življenja*, str. 115–188; Ob odkritju spominske plošče dr. Stanku Cajnkarju, 5. maja 1990, str. 194–197.

²²⁸ Profesorju Janžekoviču v spomin, v: *Iskanje resnice*, str. 198–199.

²²⁹ Kocbekova odločitev za OF in (njegov) krščanski etos, v: *Moja misel*, str. 199–211; Edvard Kocbek – vizionarski ideolog revolucije in svobode, v: *Poslednji spisi. Misli o sodobnosti*, str. 75–84; Ob 100-letnici rojstva Edvarda Kocbeka, v: *Poslednji spisi. Misli o sodobnosti*, str. 91–94, Edvard Kocbek in njegova vera v svobodo, v: *Poslednji spisi. Misli o sodobnosti*, str. 85–90.

²³⁰ Dr. Anton Korošec v bogoslovju v Mariboru, v: *Moja misel*, str. 182–186; Ob odkritju spominske plošče dr. Antonu Korošču (17. 3. 1991), v: *Moja misel*, str. 176–181.

²³¹ Cerkev v kontekstu današnje duhovne situacije, v: *Kristjan pred izzivi časa*, str. 187–198; Prihodnost religije in Cerkev, v: *Kristjan pred izzivi časa*, str. 199–207; Novi izzivi za Cerkev, v: *Kristjan pred izzivi časa*, str. 208–227; Pluralizem, protesti in kritika v Katoliški cerkvi, v: *Kristjan pred izzivi časa*, str. 220–198. Sinoda kot proces spreobrnjenja – preнове Katoliške cerkve v Sloveniji, v: *Izzivi in odgovori*, str. 149–151; Odgovornost posameznega vernika za Cerkev, Kristjan v današnjem svetu, v: *Življenje iz upanja*, str. 165–168; »Mi kristjani imam rešitev za probleme sveta?«, v: *V duhu dialoga – za človeka gre*, str. 284–286.

²³² Žgoča vprašanja današnje Cerkve, v: *V duhu dialoga – za človeka gre*, str. 264–266; Cerkev »od zgoraj« ali »od spodaj«, v: *V duhu dialoga – za človeka gre*, str. 257–263.

²³³ Cerkev cestinarja, v: *Misli iz šole življenja*, str. 59–66; Jezus sprejema grešnike, Nekatere značilnosti današnje slovenske vernosti, v: *Življenje iz upanja*, str. 223–226; Ljubite svoje sovražnike, Nekatere značilnosti današnje slovenske vernosti, v: *Življenje iz upanja*, str. 226–228.

šolsko teologijo in mistiko, teologijo in negativno teologijo,²³⁴ cerkvenostjo in necerkvenostjo ter Cerkvijo in današnjo duhovno situacijo, in končno današnje posebnosti vernosti, ateizem ter posebnosti slovenske vernosti.²³⁵

AKTUALNOST GRMIČEVE KRITIČNE TEOLOŠKE IN HUMANISTIČNE MISLI ZA DANAŠNJI ČAS

Danes postajajo Grmičeve misli še bolj aktualne: razmišljal je veliko pred časom, žal pa niso v Katoliški cerkvi na Slovenskem resno jemali njegovih opozoril, da si mora tudi Cerkev prizadevati predvsem za **oznanjevanje evangelija**, ki je v Jezusovem oznanilu kraljestvo miru, resnice, dobrote, svobode, ljubezni in odpuščanja in zato daleč od vsakega zemeljskega kraljestva, ki bi temeljilo na moči, časti in oblasti.

»Živimo v času osamosvajanja zemeljskih resničnosti, v času avtonomizma in pluralizma. Zato je mogoče krščansko sporočilo približati ljudem samo z iskrenim dialogom in pri tem znati potrpeti, znati čakati in biti do skrajnosti strpen do drugače mislečih. Predvsem pa se moramo varovati vsakega fundamentalizma, integrizma in avtoritarizma. S tem bi namreč hodili po isti poti, po kateri so hodili zagovorniki totalitarnih ideologij, ki so doživele svoj polom.

Največjo skrb moramo posvečati problemom miru in ekologije. Tudi v tem pogledu je najpomembnejše, da sodelujemo tudi z drugače mislečimi, kakor to naroča 2. vatikanski cerkveni zbor. Sicer pa so že razsežnosti teh problemov takšne, da jih ni mogoče reševati brez najširšega sodelovanja vseh ljudi – da vsega sveta.

Ločevanje duhov in ustvarjanje razdora med ljudmi zaradi nazorskih in drugih razlik je nekrščansko in danes hudo nevarno. Kristjani si sploh morajo prizadevati za medsebojno povezovanje in za solidarnost v najširšem pomenu. Ker naj bi zidali svoje življenje in delo na ljubezni, jim to ne bi smelo biti tuje /.../ Sploh pa pokažimo, da je **evangelij 'popolni humanizem'** in zato prinaša človeku resnično življenje.«²³⁶

²³⁴ Institucija in karizma, v: *V duhu dialoga – za človeka gre*, str. 257–263; Teologi in cerkveno učiteljstvo, v: *Kristjan v današnjem svetu*, str. 180–182; Kristjan v današnjem svetu, v: *Življenje iz upanja*, str. 165–168; Je krščanstvo v službi življenja ali smrti?, Nekatere značilnosti današnje slovenske vernosti, v: *Življenje iz upanja*, str. 201–203; Ob teologiji osvoboditve se pota razhajajo, v: *V duhu dialoga – za človeka gre*, str. 287–289.

²³⁵ Necerkvenost »vernikov« v slovenski Cerkvi, v: *V duhu dialoga – za človeka gre*, str. 278–280; Nekatere značilnosti današnje slovenske vernosti, v: *Življenje iz upanja*, str. 188–192.

²³⁶ Sinoda kot proces spreobrnjenja – preнове Katoliške cerkve v Sloveniji, v: *Izzivi in odgovori*, str. 150–151.

To potrjuje tudi sedanji papež Frančišek, ki se je znašel sredi številnih afer, v katere je vpeta skozi stoletja utečena vatikanska kurija, ki ni bila nikoli imuna pred »nečednimi« finančnimi škandali in vsem, kar je z njimi povezano. O njih govorijo v zadnjih desetletjih s tajnimi dokumenti podprte zajetne knjige, ki so prevedene tudi v slovenščino: *Gianluigi Nuzzi Vatikan, d.d. Iz skrivnega arhiva. Resnica o finančnih škandalih cerkve*, in druga *Njegova svetost. Zaupni dokumenti Benedikta XVI.*, potem knjiga *Giacoma Galeazzija in Ferruccia Pinottija Skrivni Wojtyła. Ozadje bliskovite beatifikacije Janeza Pavla II.*, ter *Philipa Willana, Zadnja večerja. Vatikanska banka. Mafijski denar in prostozidarske lože v vojni s komunizmom*, pa tudi nove, ki so »v zvezi z domnevno zlorabo sredstev iz Petrovega novčiča, nabirke, s katero papež podpira karitativna dela v najrevnejših predelih katoliške cerkve za nakup luksuznih nepremičnin v središču Londona.«²³⁷ Frančiškov pontifikat pa ni zaznamovan le z borbo proti desetletja nerešenim škandalom,²³⁸ ampak tudi s pedofilskimi, ki segajo v sam vrh vatikanske kurije.²³⁹ Kljub vsem njegovim prizadevanjem za bolj evangeljsko podobo Cerkve pa je vse njegovo delo za evangeljsko prenovo obsojeno na sizifovsko početje, saj lahko kurija kadarkoli blokira njegove reforme.

Kako trdovratno so nekatera dvomljiva moralna ravnanja zakoreninjena v vatikanski kuriji, pokažeta primerjavi pisma papeža Hadrijana iz Utrehta (1522–1523), ki je na pragu reformacije opozoril o njenih stranpoteh od evangelija,²⁴⁰ in govor papeža Frančiška, ki po skoraj petsto letih – 22.

²³⁷ Tako je poročala STA 21. 12. 2019. Prim. <https://www.si/2710965/papez-rimsko-kurijo...>

²³⁸ V pretresljivi knjigi *V Petrovem imenu* je Francesca Immacolata Chaouqui nekoč članica komisije COSEA predstavila zgodbo mednarodnih lobijev, ki si prizadevajo, da bi zrušili papeža Frančiška v njegovih prizadevanjih po reformah, takole pravi: »Cerkvena investicijska banka. Jezik in pristop tega dokumenta je milijone svetlobnih let oddaljen od namenov papeža Frančiška in hudo izkrivlja sporočilo komisije, ki jo je ustanovil. Ne več 'reformirati in očistiti Cerkev v ekonomskem smislu', ampak 'preoblikovati Cerkev v učinkovit stroj za služenje denarja'.« (*V Petrovem imenu. Cerkveno bogastvo, posli, spletke in škandali. Tajni dokumenti papeževe komisije*. Založba Meander, Izola 2018, str. 174.)

²³⁹ Iz najvišjega cerkvenega vrha se je odpovedal svojemu položaju Hans Hermann Gröer (1919–2003), jeseni leta 2018 pa je bila uvedena preiskava zoper nekdanjega washingtonskega kardinala Theodora McCarricka.

²⁴⁰ Na pragu reformacije je papež Hadrijan, ki je bil nekoč celo vzgojitelj Karla V., napisal pismo državnemu zboru v Nürnberg (1522/1523), kamor je poslal legata, ki naj bi posredoval pri nemških knezih, da ne bi odrekli pomoči Madžarom v boju proti Turkom in bi uresničili wormski edikt. Pomembno pa je pismo tudi zato, ker naj bi predstavljalo »prvi korak k protireformaciji«. (*Zgodovina Cerkve 3. Reformacija, protireformacija in katoliška prenova /1500–1717/, Družina, Ljubljana 1994, str. 138.*) V instrukciji pravi papež takole: »Moraš tudi povedati, da prostovoljno priznamo, da Bog dopušča to preganjanje Cerkve zaradi človeških grehov, storjenih po duhovnikih in prelatih. /.../ Živo se zavedamo, da so se tudi pri tem Sveten sedežu že vrsto let dogajale številne gnusne reči: zlorabe v duhovnih zadevah, kršenje zapovedi; da se je vse sprevrglo v pohujšanje. Zato

decembra 2014 –, kardinalom vatikanske kurije na pragu božiča naštel še vedno enake bolezenske simptome, samo da je zbral pogum in jih konkretno poimenoval: »eksistencialna shizofrenija«, »socialni ekshibicionizem«, »duhovna alzhajmerjeva bolezen« in želja po oblasti, stremuštvu, brezbriznost ter duhovna lenoba; potem pa sledi svarilo pred naglavnima grehoma: pohlepom in egoizmom, ter ravnanje, kot da je kdo nesmrten. Zaključil pa: »Kurija, ki ni sposobna **kritičnega mišljenja**, ki se ni sposobna prilagajati času, je kot telo brez duha.«²⁴¹ Morda bi bilo potrebno dodati: ne samo kritičnega mišljenja, ampak tudi ravnanja po evangeliju, ki se v Jezusovem oznanilu o božjem kraljestvu razkriva skozi evangeljski paradoks:

- »Namesto poškodovati in raniti, zdraviti in tolažiti!
- Namesto vračanja udarcev brezpogojno odpuščanje!
- Namesto pesmi sovraštva in maščevanja blagor miroljubnim!
- Namesto uničenja sovražnikov ljubezen do njih.«²⁴²

Grmič se je pokazal za odločnega in pogosto tudi **ostrega kritika** institucionaliziranega krščanstva v smislu prastare reformatorske paradigme *Ecclesia semper reformanda – ne pa kritikanta*. V tem smislu mu je bila kritika le korektor, da bi Cerkev resno začela s prenovo. Zato se nam poraja kar nekaj fiktivnih vprašanj, na katera odgovarja Grmič zelo jasno.

Kaj Vam pomeni prenoviti Cerkev?

»Prenoviti Cerkev bi se zato reklo očistiti jo plasti zgodovinske obremenjenosti in odkriti pod njimi pristno evangeljsko vsebino ali podobo.«²⁴³

Je sploh mogoče to zahtevno delo opraviti?

Ne »brez precejšnje mere poguma in tveganja«.²⁴⁴

Kako je potrebno delovati, da bi ga bilo mogoče udejanjiti?

V smeri »delati za institucionalno ubogo Cerkev, ki ne sme računati s svetno močjo, temveč se mora zanašati na nemoč križa. Vendar brez

se ni treba čuditi, če se je bolezen presejala z glave na ude, s papežev na prelato. Vsi mi, prelato in duhovniki, smo se odvrnili od prave poti in že dolgo ni bilo nikogar, ki bi delal dobro. Vsak izmed nas mora razmisliti, zakaj je padel, in si raje soditi sam, kot pa da mu sodi Bog na dan jeze. Zato v našem imenu obljudi, da se bomo z vsemi silami borili za to, da se najprej ozdravi rimski dvor, iz katerega utegne izvirati vse zlo. Potem se bo od tod začela širiti ozdravitev, podobno, kot je od tod prišla bolezen. Za izvršitev te naloge se čutimo tem bolj zavezane, ker si ves svet želi takšne reforme /.../.« (Zgodovina Cerkve 3, str. 138–139.)

²⁴¹ Prim. R. Valenčič, Kakšno podobo in prihodnost Cerkve odpira papež Francišek, *Bogoslovni vestnik* 3–4 /2016/, str. 635–648.

²⁴² H. Küng, *Credo*, Založba Znamenje, Petrovče 1995, str. 105.

²⁴³ Zgodovinska obremenjenost in prenova, v: *Življenje iz upanja*. Razprave in razmišljanja, str. 90.

²⁴⁴ Prav tam, str. 90.

takšnega očiščenja ostaja vse govorjenje o prenovi prazno.«²⁴⁵ Zadnja poved je preroška.

V desetletju in pol po njegovi smrti jo potrjuje tudi novinar in komentator časnika *Delo* dr. Janez Markež, ko pravi, da hoče slovenska Cerkev z iskanjem zunanjega sovražnika prikriti svoj evangeljski manko.²⁴⁶ V intervjuju s predstavnikoma *Dovolj. je* Matejem Križaničem in lazaristom Janezom Cerarjem pa je zanimiv razmislek enega od intervjuvancev, ki kaže, da Cerkev na Slovenskem le še ni potonila v čisto enoumje: »Danes v Cerkvi na Slovenskem, ne da bi hotel zanikati dobre zglede dobrih ljudi, prepoznavam Cerkev, ki jo v svojih govorih in dokumentih kritizira papež Frančišek kot bolno Cerkev, ki potrebuje prenavo.«²⁴⁷

Koraka v smeri preнове, na katero je opozoril Grmič, tudi po skoraj treh desetletjih od osamosvojitve in uveljavljanja »demokracije« ni naredila, ampak se še vedno sklicuje na nekdanje »komunistično zatiranje«: še vedno je kriv »komunizem«, da ne more prestopiti praga, ki vodi k bolj evangeljskemu krščanstvu, in še vedno se ni pripravljena kritično soočiti s svojo podobo v ogledalu evangeljskega krščanstva, ki ji ga je vztrajno nastavljal Grmič in ga še vedno nastavlja v svojih aktualnih spisih. Nastavljen ji je bil nehote in nenamerno tudi takrat, ko bi lahko kdo od škofov – takratni mariborski nadškof ali takratni murskosoboški škof²⁴⁸ – na povabilo organizatorjev opravil mašo ob otvoritvi spomenika – 22. junija 2008 – v njegovi rojstni župniji Sv. Jurij ob Ščavnici. Po dogovoru so tja poslali pomožnega škofa Jožefa Smeja, ki je pridigo namenil »svetniškim vrlinam« prekmurskih komunističnih mučencev in bodočim svetnikom. Ni pa čutil nobene potrebe, da bi vsaj aktualiziral evangeljsko sporočilo tiste nedelje za današnji čas in se s tem posredno izognil, da kako besedo nameni spominu na Grmiča.²⁴⁹

Obujanje spominov na prekmurske mučence pa je Smej pri maši »zavlekel« tudi v čas, ko bi se pred cerkvijo že morala začeti prireditve ob odprtju spomenika, na kateri je bil slavnostni govornik predsednik države dr. Danilo Türk. Šele ta je v slavnostnem govoru izrekel veliko priznanje škofu Vekoslavju Grmiču, ko ga je postavil ob bok očetu slovenske reformacije Primožu

²⁴⁵ Prav tam, str. 90.

²⁴⁶ Ko se populist maskirajo v kristjane, *Delo – Sobotna priloga* (20. 7. 2019).

²⁴⁷ Katoliška morala in človekove pravice se morajo zlit v eno, *Delo – Sobotna priloga* (30. 3. 2019).

²⁴⁸ Oba povabljenca sta se opravičila, da imata to nedeljo neodložljive obveznosti.

²⁴⁹ Mnogi so takrat spraševali, kako se je lahko zgodilo, da je kdo, ki se je »sam« odzval vabilu (ne da bi se zdelo vredno vabljenima odzvati) na slavnostni dogodek, »pozabil« omeniti vsaj to, da je nekoč Grmič pred njim opravljal v mariborski škofiji pri škofu Maksimiljanu Držečniku funkcijo pomožnega škofa in jo tudi dve leti in pol po njegovi smrti vodil kot generalni vikar.

Trubarju in njegovim reformatorskim prizadevanjem po evangelijski Cerkvi na Slovenskem in udejanjanju najvišjih etičnih načel v njej.

»Najprej gre za globoko in etično utemeljeno privrženost krščanskemu nauku in veri, ki je oba velika moža motivirala pri njunem delu. Nadalje gre za širino duha. Oba sta bila evropsko oblikovana intelektualca, hkrati pa v svojem praktičnem delu popolnoma privržena slovenskemu narodu in njegovim potrebam. In končno, intelektualna odprtost je pri obeh omogočila veliko privrženost dialogu.«²⁵⁰

Grmič je ostajal zavezan izhodiščem evangelija vsakokrat, ko je kritično presojal krivični socialni družbeni red, ki ga je zagovarjala tudi Cerkev, in opozarjal na zablode pokonstantinovskega krščanstva ter se kritično soočal s slovenskim katolicizmom, ki je prisegal pred 2. svetovno vojno bolj kot na evangelij na ekonomsko in politično moč in tudi po osamosvojitvi leta 1991 ponovno zabredel v stari predvojni vzorec: kapitalsko moč in politični vpliv.

Janez Markeš je delovanje slovenske Cerkve po osamosvojitvi leta 1992 ocenil zelo kratko: »Slovenska Cerkev, ki je pod mizo sprejela neoliberalizem v zameno za fevdalno denacionalizacijo in šolske privilegije, na mizi zahteva politično transparentnost.«²⁵¹

Po analizi dogajanja v slovenski Cerkvi po osamosvojitvi prihaja do podobnega zaključka tudi Nina Vombergar: »Jože Prinčič v svoji študiji gospodarskega delovanja cerkve v poosamosvojitvenem obdobju ugotavlja: 'Po letu 1990 je RKC v Sloveniji igrala dvojno vlogo. Na eni strani si je prizadevala za avtonomijo, povezano s Svetim sedežem, po drugi pa je zahtevala vrnitev podržavljenega premoženja in si želela pridobiti podobne privilegije, kot so jih imele nekatere državne cerkve.' (Prinčič 2013, 192) /.../ Potem pa nadaljuje: 'Kerševan opaža, da je že pred prvimi parlamentarnimi volitvami v Sloveniji, cerkev zagrabila politično priložnost in se spustila 'v politično svetovanje in prišepetovanje.' (Kerševan 1996, 14) Tedanji politični ekscesi pa niso osamljeni primerki cerkvenih vdorov v politično propagando. Ne nazadnje se cerkev zaveda, da 'politični uspehi cerkvi več prinesejo kot vsaka evangelizacija in podobna megla.' (Kerševan 1996, 15) S pojavom modernizacije in posledično tudi sekularizacije, je RKC spoznala, da za prevlado na ideološkem polju ne zadostuje več poseganje zgolj po enostavnih orodjih; ne zadostuje več zgolj duhovna oskrba vernikov, pomemben je prodor na politično sceno. RKC se je znašla na 'trgu konkurenčnih ideologij'. (glej Pelikan 1997) Zdaj se mora

²⁵⁰ Mladina 26 (27. 6. 2008), str. 30. 22. junija 2008 je bil ob 85-letnici rojstva in 40-letnici škofovskega posvečenja v rojstni občini Sv. Jurij ob Ščavnici odkrit škofu Vekoslavu Grmiču doprsni kip. Pobudo za postavitve spomenika je dal Marjan Matjašič, zasluga za postavitve je veljala občinskemu svetu in županu Antonu Slani. Kip je izdelal akademski kipar Darko Golija.

²⁵¹ O srebrnikih, groših in korajži, *Delo – Sobotna priloga* (22. 2. 2020).

za prevlado v tem ideološkem boju posluževati bolj subtilnih prijemov, kot je na primer tudi predstavljanje katoliške cerkve kot žrtve njenih nasprotnikov in kritikov.«²⁵²

Preroška pa se je pokazala Grmičeva ocena slovenskega katolicizma v intervjuju z Marjanom Matjašičem.

»Komunizem je bil za slovensko Cerkev tudi milost! Za časa komunizma je bila Cerkev silna moralna avtoriteta /.../ in veljala za moralno silo. Tudi dejansko in ne samo na zunaj je bila Cerkev drugačna, saj ni imela niti najmanjše možnosti, da bi se lahko spolitizirala. Toda kakor hitro je zavladovala svoboda in demokracija, je zaslutila, da je prišel njen čas in je zopet posegla po sredstvih, ki pravzaprav niso njena, namreč z močjo in oblastjo ljudi pripraviti do tega, da bodo tako mislili, kakor misli ona. Med komunizmom je lahko samo z duhovnimi sredstvi, z mističnim elementom v Cerkvi, kot sta molitev in daritev ljudem nudila vernost in vplivala na njihova življenja. Sedaj pa skuša z nekimi zunanjimi sredstvi vplivati na človeka oziroma ga napraviti po svoji podobi. Z novimi, necerkvenimi sredstvi pri pastoralnem delu pa dejansko izgublja prepričljivost, izgublja svojo moralno moč.«²⁵³

Na ekonomskem področju se je v delu mariborske škofije, ki naj bi nadaljevala Slomškovo izročilo, žalostno sfižil, ko je *Emiliano Fittipaldi* razkril »sveto polomijo«,²⁵⁴ po njej pa se je Cerkev na Slovenskem, ki jo je skušala diskretno pomesti pod preprogo, že znašla tudi sredi pedofilskih škandalov, ki jih je skušala vztrajno prikriti.²⁵⁵

Na stranpoti slovenskega katolicizma je Grmič opozarjal vse do smrti, vendar mu je zaradi izrinjenosti iz cerkvenega življenja ostala le moč govornice in pisane besede ter pričevanje, ki se je kazalo v premočrtnem zavze-manju za pravičnejši politični družbeni red, ki bi človeku omogočal osebno dostojanstvo in primerne pogoje za njegov vsestranski človeški razvoj, to je za tak socializem, ki bi bil utopično najbližji evangeliju, pa tudi za **evangeljsko krščanstvo**, ki ga v najtežjih trenutkih, ko je kritično motril stranpoti vrha Katoliške cerkve in tudi Cerkev na Slovenskem ni nikoli povsem razočaralo. Še vedno je pisal o teoloških izzivi novih teologij, razpravljal o družbeno-političnih dogajanjih in govoril o izzivih evangeljskega sporočila Jezusa

²⁵² Žrtvene metafore v političnem diskurzu, v: *Ateistični zbornik 2015–2016*, str. 70.

²⁵³ Gradili smo socializem brez socialistov, v: *Izzivi in odgovori*, str. 218–219.

²⁵⁴ Porno TV v Sloveniji, v: *Pohlep. Dokumenti, ki razkrivajo bogastvo, skandale in skrivnosti Frančiškove Cerkve*, Ciceron, Mengeš, str. 198–203.

²⁵⁵ Primerjaj intervju, ki ga je opravila Urška Mlinarič z lazaristom Janezom Celarjem in ga nasloвила Tako kot v mafiji tudi v Cerkvi na Slovenskem velja zaveza molčečnosti: »Prvi duhovnik, tudi sam žrtev, ki je spregovoril o Gradili smo socializem brez socialistov, v: *Izzivi in odgovori*, str. 218–219. spolnih zlorabah v Katoliški cerkvi na Slovenskem, član iniciative Dovolj. Je.« (*Večer v soboto* / 1. 6. 2019/.)

Kristusa, ki se mu je zavezal za celo življenje kot duhovnik in škof ter cenjeni predavatelj na Teološki fakulteti v Ljubljani z Oddelkom v Mariboru in univerzah po Evropi ter vzgojitelj v bogoslovju. In končno kot iskani komentator cerkvenih tem ter dnevnih družbenopolitičnih izzivov, ne da bi zaradi koristi in kakršnekoli sle po oblasti, moči in časti izdal evangeljsko krščansko sporočilo iz Jezusovega govora na gori: sporočilo o prizadevanju za mir, iskanje resnice, dobroto, ljubezen, svobodo in odpuščanje.

VIRI IN LITERATURA

- Stanko Cajnkar, Delo fakultete po ločitvi od univerze. *Bogoslovni vestnik* 29 /1969/, str. 184.
- Geza Erniša, Škofu dr. Vekoslavu Grmiču ob 80-letnici življenja in 35-letnici škofovskega posvečenja!, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča. Znamenje* 3-4 /2003/, str. 23-25.
- Emiliano Fittipaldi, *Pohlep. Dokumenti, ki razkrivajo bogastvo, škandale in skrivnosti Frančiškove Cerkve*. Ciceron, Mengeš, 219 strani.
- Giakomo Galeazzi in Ferruccio Pinotti, *Skrivni Wojtila. Ozadje bliskovite beatifikacije Janeza Pavla II*. Modrijan, Ljubljana 2012, 304 strani.
- Helena Grandovec, Zgodbe iz življenja, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča. Znamenje* 3-4 /2003/, str. 166-182.
- Vekoslav Grmič, *Med vero in nevero*, MD, Celje 1969, 112 strani.
- Vekoslav Grmič, *Mali teološki slovar*, MD, Celje 1973, 114 strani.
- Vekoslav Grmič, *Iskanje in tveganje*, I. in II. del ter III. in IV. del, SDD, Ljubljana 1979, 250 strani.
- Vekoslav Grmič, *Resnica iz ljubezni. Kritična razmišljanja*, SDD, Ljubljana 1979, 251 strani.
- Vekoslav Grmič, *Življenje iz upanja*, SDD, Ljubljana 1981, 290 strani.
- Vekoslav Grmič, *Humanizem, problem našega časa*, Tržaški tisk, Trst 1983, 298 strani.
- Vekoslav Grmič, *V duhu dialoga – za človeka gre*, DZS, Ljubljana 1986, 312 strani.
- Vekoslav Grmič, *Kristjan pred izzivi časa*, Mariborski tisk, Maribor 1992, 227 strani.
- Vekoslav Grmič, *Moja misel*, Založba Unigraf, Ljubljana 1995, str. 232.
- Vekoslav Grmič, *Iskanje resnice*, Založba Unigraf, Ljubljana 1997, 216 strani.
- Vekoslav Grmič, *Ne pozabimo*, Založba Unigraf, Ljubljana 1998, 104 strani.
- Vekoslav Grmič, *Izzivi in odgovori*, Založba Unigraf, Ljubljana 2000, 224 strani.
- Vekoslav Grmič, *Misli iz šole življenja*, Založba Unigraf, Ljubljana 2003, 232 strani.
- Vekoslav Grmič, *Poslednji spisi*, Založba Unigraf, Ljubljana 2005, 151 strani (Knjiga je izšla po smrti; spise sta uredila Srečko Reher in Mitja Hribar).

Vekoslav Grmič, *Tvegano iskanje resnice. Misli Vekoslava Grmiča* (Izbral in uredil Srečko Reher), Društvo Znamenje, Petrovče 2013, 288 strani.

Vekoslav Grmič, Bibliografija dr. teoloških znanosti Vekoslava Grmiča, *Grmičev zbornik, Znamenje* 1998, str. 133–149.

Vekoslav Grmič, Ob tridesetletnici, v: *Znamenje* 1–2 /2000/, str. 5.

Vekoslav Grmič, Klerikalizem v slovenski Cerkvi, v: *Znamenje* 1 /1971/, str. 190–194.

Vekoslav Grmič, Tridentinski cerkveni zbor kot odgovor na reformacijo (1545–1563), v: *Znamenje* 5 /1983/, str. 423.

Cvetka Hedžet Tóth, Pravica do upora – etični imperativ, v: *Borec. Revija za zgodovino, antropologijo in književnost*, str. 299–311.

Cvetka Hedžet Tóth, O dialogu kot človeškosti, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča, Znamenje* 3–4 /2003/, str. 29–48.

Cvetka Hedžet Tóth, Vekoslav Grmič o protestantizmu, *Stati in obstati* 19/20 /2016/, Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar, str. 199–146.

Cvetka Hedžet Tóth, Evangelij zahteva solidarnost – je socialna karizma, v: *Zbornik – v spomin škofu dr. Vekoslavu Grmiču, Znamenje* 3–4 /2005/, str. 41–52.

Francesca Immacolata Chaouqui, *V Petrovem imenu. Cerkevno bogastvo, posli, spletke in škandali. Tajni dokumenti papeževe komisije*. Založba Meander, Izola 2018, 267 strani.

Marko Kerševan, Resnica in upanje, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča, Znamenje* 3–4 /2003/, str. 49–53.

Bogdan Kolar, Poslovilna beseda ob smrti prof. dr. Vekoslava Grmiča, naslovnega škofa in nekdanjega profesorja teološke fakultete v Ljubljani, *Znamenje* 3–4 /2005/, str. 12–13.

Peter Kovačič Peršin, Primer škofa Vekoslava Grmiča, v: *Duh inkvizicije. Slovenski katalicizem med restavracijo in prenovi*, 2000, Ljubljana 2012, str. 183–217.

Peter Kovačič Peršin, Grmičeva umestitev v zgodovino, *Znamenje* 3–4 /2005/, str. 65–85.

Peter Kovačič Peršin, Teologija Vekoslava Grmiča, v: *Tvegano iskanje resnice*, str. 281–288; Za teologijo socialne pravičnosti, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča, Znamenje* 3–4 /2003/, str. 56–67.

Peter Kovačič Peršin, Teologija Vekoslava Grmiča, v: *Tvegano iskanje resnice, Misli Vekoslava Grmiča* (Izbral in uredil Srečko Reher), Društvo Znamenje, Petrovče 2013, str. 281–288.

Peter Kovačič Peršin, Za teologijo socialne pravičnosti, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča, Znamenje* 3–4 /2003/, str. 56–67.

Peter Kovačič Peršin, Grmičev pogled na ateizem, v: *Ateistični zbornik* 1–2 /2003/, str. 69–72.

Znamenje 3–4 /2005/. *Zbornik – v spomin dr. Vekoslavu Grmiču*, str. 5–9.

Kronika župnije Vransko (pisana je od leta 1781 /strani pa so oštevilčene s svinčnikom/, 395 strani.

Hans Küng, *Credo*, Založba Znamenje, Petrovče 1995, str. 270.

- Hans Küng, Biti kristjan – kaj pomeni to? 20 tez k zelo aktualnemu vprašanju, v: *Znamenje* 1-2 /2006/, str. 60–78.
- Avguštin Lah, »Tisti, ki so mnoge pripeljali do pravičnosti, pa bodo kakor ...« Dan 12,3, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča, Znamenje* 3-4 /2003/, str. 68–73.
- Avguštin Lah, Vekoslav Grmič: teolog, profesor in škof, *BV* 1 /2006/, str. 7–22.
- Avguštin Lah, Teologija v dialogu s človekom, ki mu služi, *Edinost in dialog* /2018/, str. 163–175.
- Avguštin Lah, Nekateri razsežnosti ekološke misli pri Vekoslavu Grmiču, v: *Znamenje* 7-8 /2007/, str. 18–29.
- Jože Lodrant, Tiho kramljanje z osemdesetletnikom, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča*, 3-4 /2003/, str. 74–82.
- Jože Lodrant, Neka tridesetletnica, v: *Nabrani spisi*, Mežica 2000, str. 44–49.
- Jože Lodrant, 1939–1949–1989, v: *Nabrani spisi*, Mežica 2000, str. 50–53.
- Jože Lodrant, Nova maša, v: *Nabrani spisi*, Mežica 2000, str. 20–35.
- Janez Marakeš, O srebrnikih, groših in korajži, *Delo – Sobotna priloga* (22. 2. 2020).
- Janez Marakeš, Ko se populistični maskirajo v kristjane, *Delo – Sobotna priloga* (20. 7. 2019).
- Ivan Maštruko, *Klasni mir katoločanstva. Radniško pitanje v socialno-političnej doktrini katoliške crkve*, Logos, Split 1981, 294 strani.
- Marjan Matjašič, Cerkev je zmeraj živela v hudih skušnjavah, v: *Znamenje* 3-4 /2003/. *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča*, str. 184–213.
- Marjan Matjašič, Gradili smo socializem brez socialistov, v: *Izzivi in odgovori*, Založba Unigraf, Ljubljana 2000, str. 218–219.
- Aleš Maver, Paradoks Vekoslava Grmiča, *SHS. Časopis za humanistične in družboslovne študije* 2-3 /2013/, str. 603–619.
- Drago Medved, Evangelij – upor proti institucionaliziranemu in izpraznjenemu verovanju. Pogovor s Petrom Kovačičem Peršinom, v: *Znamenje* 1-2 /2008/, str. 60–70.
- Urška Mlinarič, Tako kot v mafiji tudi v Cerkvi na Slovenskem velja zaveza molčečnosti: »Prvi duhovnik, tudi sam žrtev, ki je spregovoril o spolnih zlorabah v Katoliški cerkvi na Slovenskem, član iniciative Dovolj. Je.« *Večer v soboto* (1. 6. 2019).
- Tjaša Mrgole-Jukič, Krščanstvo je biti dober človek, v: *Misli iz šole življenja*, Založba Unigraf, Ljubljana 2003, str. 213–222.
- Gianluigi Nuzzi, *Njegova svetost zaupni dokumenti Benedikta XVI.*, Modrijan, Ljubljana 2012, 311 strani.
- Drago K. Ocvirk, Risi k izmišljiji drugega, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča, Znamenje* 3-4 /2003/, str. 90–96.
- Slava Partljič, *Vekoslav Grmič: Verjamem, da duh veje, koder hoče*, <http://www2arnes.si/~gmbiigm2/grmic.html>
- Franci Pivec, Vekoslav Grmič za življenje brez strahu, *ČZN* 4 /2016/, str. 85–95.
- Jože Rajhman, Vekoslav Grmič šestdesetletnik, v: *Znamenje* 3 /1983/, str. 177–179.

- Jože Rajhman, Slovenski protestantizem ob koncu 19. stoletja, *Znamenje* 5 /1983/, str. 366–373.
- Franc Perko, Slovenski kristjan v samoupravni družbi, v: *Znamenje* 1 /1971/, str. 180–189.
- Jure Ramšak, Katoliška levica in marksizem v Sloveniji po II. vatikanskem koncilu: ideološka kontaminacija in njene politične posledice, *Acta Historiae* 22 /2014/, str. 1015–1038.
- Srečko Reher, Ob 90-letnici teologa in humanista škofa Vekoslava Grmiča, *Ateistični zbornik*, 2013–2014, str. 82–109.
- Srečko Reher, Iskalec resnice in večne Resnice, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča, Znamenje* 3–4 /2003/, str. 183–213.
- Srečko Reher, Ob dvojnem jubileju škofa prof. dr. Vekoslava Grmiča, v: *Grmičev zbornik, Ob 75-letnici dr. Vekoslava Grmiča in 30-letnici njegovega škofovskega posvečenja, Znamenje* 3–4 /1998/, str. 1–4.
- Srečko Reher, Iskalec Resnice. Ob 80-letnici in 35. letnici škofovskega posvečenja prof. dr. Vekoslava Grmiča, v: *ČZN* 2–3 /2003/, str. 5–11.
- Srečko Reher, Dva jubileja škofa dr. Vekoslava Grmiča: osemdesetletnica in 35-letnica škofovskega posvečenja, v: *Mohorjev koledar*, MD, Celje 2003, str. 108–114.
- Srečko Reher, Revija Znamenje – izziv Slovenskemu katolicizmu, *Znamenje* 1–6 /2012/, str. 1–29.
- M. Režek, Zaostritev politike do Rimskokatoliške cerkve, v: *Slovenska novejša zgodovina* 2, MK, Ljubljana 2005, str. 952–955.
- Marco Aurelio Rivelli, *Nadžkofgenocida. Nadškof Stepinac, Vatikan in ustaška diktatura na Hrvaškem v letih 1941–1945*, Ciceron, Mengeš 2007, 251 strani.
- Franc Rode, Kršanska zrelost, v: *Znamenje* 1 /1971/, str. 92–99.
- Ivan Rojnik, Oznanjajte evangelij, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča, Znamenje* 3–4 /2003/, str. 122–126.
- Vladimir Truhlar, *Katolicizem v poglobitvenem procesu*, MD, Celje 1971, str. 205.
- Rafko Valenčič, Kakšno podobo in prihodnost Cerkve odpira papež Frančišek, *Bogoslovni vestnik* 3–4 /2016/, 635–648.
- Nina Vombergar, Žrtvene metafore v političnem diskurzu, v: *Ateistični zbornik* 2015–2016, str. 68–79.
- Vili Vuk, Z Grmičem v prijateljstvu, v: *Zbornik ob 80-letnici škofa Grmiča, Znamenje* 3–4 /2003/, str. 146–153.
- Marjan Žnidarič, Upornik z razlogom. Ob častitljivem jubileju škofa Grmiča, v: *Misli iz šole življenja*, Založba Unigraf, Ljubljana 2003, str. 227–230.
- Marjan Žnidarič, Nekaj razmislekov o Grmičevih zgodovinskih spisih, v: *Znamenje* 3–4 /2005/, str. 14–18.
- Marjan Žnidarič, Škof Grmič in NOB. Odnos katoliškega škofa in teologa do slovenskega osvobodilnega boja v letih 1941–1945, v: *Ateistični zbornik* 2015, str. 97–103.
- Hieronim Žveglič, Vekoslav Grmič – 60 letnik, v: *Mohorjev koledar*, MD, Celje 1984, str. 129.

Zgodovina Cerkve 3. Reformacija, protireformacija in katoliška prenova /1500–1717/, *Družina*, Ljubljana 1994, str. 469.

THE EXECUTOR OF THE POPE PAUL VI VATICAN “EAST POLITICS” (A MEMORIAL NOTE FOR THE FIFTEENTH ANNIVERSARY OF BISHOP AND HUMANIST VEKOSLAV GRMIČ’S DEATH)

Summary

Pope Paul VI. appointed Grmič as titular bishop of Uchi Maius and as auxiliary bishop of Maribor according with his “East politics”. The bishop ordination took place on 21 April 1968 and Grmič chose *Announce the Gospel* as his bishop moto. Vatican waited a long time to appoint an auxiliary bishop of Maribor and later on followed the recommendation of bishop Maksimiljan Držičnik, PhD., to appoint the young council-oriented professor at the Ljubljana Theological Faculty and parish priest in Vransko. At the bishop ordination, Grmič chose a short motto *Announce the Gospel*, which became principle of his pastoral activities, announcements, and dialogue in all levels. Dialogues between follow men; a person and society; a person and the world; God and a human; theologians and church teachers; and believers and unbelievers/atheists. Dialogue for him was the basic form of interpersonal communication and basis for a peaceful coexistence, for it enables reaching for the same goals despite different belief systems and views. To achieve a dialogue, it is not enough to win a person over, but to know him/her. Instead of a sincere dialogue on all these levels, he experienced just a monologue from the perspectives of power, honour and authority, and intolerance towards people thinking differently. He also discovered the huge split between real life and personal religiousness, and the role of the exaggerated emphasis of tradition that is implemented in religious fundamentalism, in letter-worship and not in listening to the Spirit and Juridicism. To be able to create a dialog, especially with persons of different religion and the unbelievers -atheists, he bravely pointed out sideways of the “post-Constantine Christianity” with the “evangelical Christianity” as its opposition. With spoken and written word, he tried to emphasize the basic evangelical values, i.e. values of peace, searching for the truth, goodness, love, freedom, forgiveness, and consciousness to be standard of a person’s moral behaviour also in Slovene Christianity that was historically burdened. His theology of dialogue, which derives from his contemporary dialogically oriented contextual theology and with it connected Christian Socialism, can be understood only on the basis of living consistently according to evangelical values that were an inevitable part of his life. Grmič introduced the value of dialogue also to numerous generations of priests at the Department of Basic theology at the Theological faculty in Maribor, where he was a professor teaching the courses Theological Foundations for Dialogue and Modern Atheism until he retired in 1996. His dialectologically oriented thought and critical theology are therefore still relevant and challenging today.

DER REALISATOR VON VATIKANISCHER »OSTPOLITIK« DES PAPSTES PAUL VI. (EINE ERINNERUNGSSCHRIFT ANLÄSSLICH DES FÜNFZEHNEN TODESTAGS VON BISCHOF UND HUMANIST DR. VEKOSLAV GRMIČ)

Zusammenfassung

Grmič wurde am 21. April 1968, nachdem ihn zwei Monate früher Papst Paul VI. gemäß seiner Ostpolitik zum Titularbischof von Uchi Maius und zum Weihbischof von Maribor/Marburg ernannte, zum Bischof geweiht. Bei dieser Gelegenheit wählte er *Verkündet das Evangelium* als sein Bischofsmotto. Der Vatikan wartete lange Zeit, bevor er nach Empfehlung von Bischof Dr. Maksimiljan Držečnik endlich den jungen konziliar-orientierten Professor der Theologischen Fakultät und Pfarrer in Vrankso/Franz zum Mariborer/Marburger Weihbischof ernannte. Bei der Bischofsweihe wählte Grmič ein kurzes Motto *Verkündet das Evangelium*, das die Richtschnur seiner pastoralen Tätigkeit, Verkündung und Herstellung von Dialog auf allen Ebenen war. Ihm war nämlich die Herstellung von Dialog unter den Mitmenschen, zwischen einem Menschen und der Gesellschaft, zwischen einem Menschen und der Welt, zwischen dem Gott und einem Menschen, zwischen Theologen und Religionslehrern, zwischen Gläubigen und Ungläubigen/Atheisten, Theologen sehr wichtig.

Dialog war für ihn die Grundform zwischenmenschlicher Kommunikation und die Bedingung für ruhiges Koexistieren, denn Dialog ermöglicht trotz verschiedenen Anschauungen und Ansichten Bestrebungen für gemeinsame Zwecke. Es reicht nicht, einen Menschen für Dialog zu gewinnen, sondern man muss den Menschen erst kennenlernen. Doch statt ehrlichen Dialogs erlebte er auf allen Ebenen nur Monologe, die im Namen der Macht, der Ehre, der Autorität und der Intoleranz gegenüber Andersdenkende auftraten. Er erkannte auch die große Zwiespalt zwischen dem wirklichen Leben und persönlichem Glauben, ihm wurde auch bewusst, welche Rolle spielt immer noch die übertriebene Betonung von Tradition, die mit religiösem Fundamentalismus eine konkrete Gestalt annimmt, und zwar in der Verehrung des Wortes statt dem Geist und Juridismus zu folgen. Um ein Dialog herzustellen, vor allem mit anders Gläubigen und Ungläubigen – Atheisten, zeigte er tapfer Abwege des „postkonstantinischen Christentums“, dem das „evangelische Christentum“ gegenübersteht. Grmič versuchte mit gesprochenem und geschriebenem Wort die Grundwerte des Evangeliums im geschichtlich belasteten slowenischen Christentum in den Vordergrund zu stellen. Diese Werte sind der Frieden, die Suche nach der Wahrheit, nach der Güte, der Liebe und der Verzeihung, sowie das Gewissen als der Standard für die Moral eines Menschen. Seine Theologie des Dialogs, die aus seiner aktuellen dialogisch orientierten kontextuellen Theologie hervorgeht und derer Teil auch religiöser Sozialismus ist, kann man nur aus der Sicht des konsequenten Lebens nach den Werten des Evangeliums verstehen. Die Werte des Dialogs brachte er zahlreichen Generationen von Priestern an der Abteilung für allgemeine Theologie der Theologischen Fakultät in Maribor/Marburg nahe. An der Fakultät unterrichtete er zwei Fächer, Modernes Atheismus und Theologische Grundlagen des Dialogs bis 1996, als er in Rente ging. Seine dialogisch orientierte Denkweise und daraus entstandene kritische Theologie sind heute noch aktuell.

Nu, pujte, pujte vsi ljudje!

(Trubarjev odnos do petja in glasbene vzgoje)

Franci Pivec*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 929Trubar P.:783

Franci Pivec: Nu, pujte, pujte vsi ljudje! (Trubarjev odnos do petja in glasbene vzgoje). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 91=56(2020), 2–3, str. 186–195

Na Trubarjev odnos in poznavanje glasbe je vplivalo večletno prepevanje v odličnih kapelah. Prva knjiga, ki jo je dal Slovencem, je obenem katekizem in pesmarica. Teh so kasneje protestanti izdali vsega osem, kar kaže na pomembno mesto petja, ki je v šoli spadalo med osnovne predmete. Luter je zapovedal enoglasni koral, ki pa se ni ujemal s slovenskim večglasnim ljudskim petjem, kateremu je bil naklonjen tudi Trubar. Zborovskemu petju so poleg konfesionalnega pripisovali tudi umetniški pomen, o čemer priča tudi Bohoričeva zbirka 2.000 pesmi, ki jih je zapustil deželni šoli. Prispevek protestantov k cerkvenemu petju je priznala tudi protireformacija.

Ključne besede: Primož Trubar, zborovsko petje, protestanti, glasbeno ustvarjanje

1.01 Original Scientific Article
UDC 929Trubar P.:783

Franci Pivec: Sing, Sing all You People! (Nu, pujte, pujte vsi ljudje!) (Trubar's Attitude to Singing and Music Education). Review for History and Ethnography, Maribor 91=56(2020), 2–3, pp. 186–195

Trubar's attitude to and his knowledge of music was influenced by singing in excellent choirs for many years. The first book he wrote for Slovenes was, at the same time, a catechism and a hymnbook. Protestants published eight of those, and this fact points out the importance of singing, which was one of the primary school subjects. Luther commanded unison hymn, which was contradictory to Slovene polyphonic folk singing. Trubar was also keen on this kind of singing. Choral singing was next to the reli-

* mag. Franci Pivec, fil., soc., inf. zn., Doba Maribor, SI – 2000 Maribor, franci.pivec@ext.izum.si

gious also of the artistic importance, and this can be supported by Bohorič's collection of 2.000 songs he left to the local school. The Counter-Reformation acknowledged the Protestants' contribution to choral singing.

Keywords: Primož Trubar, choral singing, Protestants, music creativity

UVOD

Trubar je ljubil glasbo in je imel zanjo prirojen dar, zato si predstavljam, da je gojil do nje drugačen odnos od tistih, ki so jo obravnavali zgolj pragmatično in ideološko. Lep in šolan glas mu je od mladih nog dalje odpiral številna vrata, ki bi sicer ostala zanj najbrž zaprta, kar je pred njim in za njim pomagalo še marsikomu iz naših krajev, da je prišel do visoke izobrazbe in uglednega poklica. Petje v kapiteljski šoli na Reki, tri leta v šempetrski šoli v Salzburgu in od 1524. dalje v Bonomovi škofijski kapeli v Trstu je bilo verjetno kar odločilno v njegovi osebni rasti in uveljavitvi (Kidrič, Rupel, 1951, 14). Dodajmo, da je bil diskantist pri sv. Štefanu na Dunaju in v tamkajšnjem višjem študiju poslušal tudi teorijo glasbe (Rijavec, 1986, 114).

Zbori, v katerih je prepeval, so mu nudili za tisti čas odlično glasbeno izobrazbo in ni bil laik ne v pogledu estetske vrednosti glasbe ne v pogledu njene vloge v cerkvi in v družbenem okolju sploh. Premišljen odnos do glasbe je vcepil celotnemu krogu svojih sodelavcev, posredno pa je vplival celo na Tomaža Hrena, da je v uničevalnem pohodu protireformacije izvzel dosežek protestantov v cerkveni glasbi in se nanj celo oprl v svojih prizadevanjih za njeno višjo raven (Cvetko, 1964, 60).

Ne smemo prezreti, da prva slovenska natisnjena knjiga ni bila zgolj katekizem, ampak obenem prva slovenska pesmarica oz. prvi slovenski glasbeni natis sploh. »Če bi bilo reformaciji usojeno daljše življenje, bi glasbena umetnost na Slovenskem doživela svoje »slovenstvo« in svojo »slovenskost« prej, vsekakor pred 19. stol., ko se je samostojna slovenska glasbena kultura v ožjem in zaostrenem pomenu besede začela oblikovati ...« (Rijavec, isto, 118).

SLOVENSKO PROTESTANTSKO PETJE IN EVROPSKA GLASBA TISTEGA ČASA

Slovensko petje je bilo opaženo že veliko pred nastopom protestantov in o lepem prepevanju Kyrie eleison govorijo poročila o ustoličevanju koroških vojvod. Hvalita ga Lichtensteinski in Wolkensteinski. O slovenskem večglasnem petju psalmov pripoveduje devinski pater Alasia. Ljubljanska šmiklavška župnija je imela sloviti deški zbor in Jurij Slatkonja je imel za Dunajske dečke dober vzorec od doma. Mesto je plačevalo šolane mestne muzike, ki jih je

hvalil prav Trubar, ko so mu igrali na čast ob njegovem prihodu v Ljubljano 26. junija 1561. Baroni Khisli s Fužin so bili vedno radodarni do glasbe, tudi potem, ko so se preselili v Maribor.

Zanimivo je, da so prve slovenske natisnjene besede dejansko citati pesmi, s katero so se opogumljali kmečki puntarji 1515., kar je pred sto leti odkril Risto Savin – Friderik Širca ob komponiranju opere Matija Gubec, precej pozneje pa je Bratko Kreft za svojo Veliko puntarijo pregovoril Mileta Klopčiča, da mu je verz *Le vkup, uboga gmajna* razširil v pesem, ki so jo podložili s staro nemško melodijo (Županović, 1973). Da ne pozabimo: v stoletju cvetoče renesanse in reformacije je v Evropi kri tekla v potokih!

Sicer pa govorimo o glasbi v renesančnem času, ki se je v raznih delih Evrope izkazala tako v vokalnih kot inštrumentalnih izvedbah, kar pa na Slovenskem ni kaj veliko odmevalo. Tudi naši reformatorji se za to niso trudili, saj so verjeli Lutru, da je renesansa papeževo seme in dekadentna. In tako so šli mimo nas Byrd, Morley, Lasso, Monteverdi, brata Gabrieli, Gesualdo, Hofheimer in nešteti drugi snovalci novega glasbenega izraza. Ne vemo, če so se naši ljudje kaj zanimali za spore na tridentinskem koncilu, kjer je genialni Palestrina branil svobodo glasbenega ustvarjanja (Stühlmeyer, 2019).

O Jacobusu Gallusu, ki je bil ob Palestrini in Lassu ključni ustvarjalec takratne vokalne glasbe, v protestantskih virih ni sledov, čeprav je težko verjeti, da o njem ne bi ničesar vedeli, saj je veljal za »nemškega Palestrino« – »slovenski« pač ni mogel biti, saj se za to nihče ni potegoval (Ukmar, 1955, 55). Morda pa so ga celo prepevali, saj je bila njegova *O Herre Gott* na rednem repertoarju nemških protestantov, ki so jih na Slovenskem radi oponašali (Cvetko, 1986, 107)?

Jedro spora v tistem času je bilo večglasno petje, ki je nadgrajevalo enoglasni gregorijanski koral in so mu verniki zelo radi prisluhnili. Za cerkveno hierarhijo pa je bilo prav to sumljivo in je ljudem všečno »novotarijo« zavračala, kot da bi poslušala Platonovo opozorilo iz Republike: »Vsaka nova glasba je polna nevarnosti za državo in jo je treba prepovedati«. In papež Janez XXII. je leta 1324 večglasje pri cerkvenem petju res prepovedal! John Dunstable in za njim anglikanska cerkev sta večglasje podpirala po načelu *Ljubi in poj kot ti je drago!* Luter pa se je na tej točki presenetljivo strinjal s papeško politiko. Trubar je svoja načela o cerkveni glasbi prilagajal Lutru, saj si je od Nemcev sposojal tako besedila kot melodije (Cvetko, 1986, 100).

Ampak tukaj je bilo še ljudsko petje, ki je bilo ponekod po svetu, zelo očitno pa pri Slovencih, zakoreninjeno v večglasju (Vrčon, 2000). Ker se pri reformiranem obredu petje ni omejevalo na kor, ampak so peli vsi v cerkvi, je pri nas večglasje vrelo na dan kar samo od sebe. Pravzaprav ni čudno, da je bil nad tem navdušen tudi sam Trubar, ko v pismu Khislu hvali petglasno prepevanje pesmi *Oča, Sin, Duh, nebeški Kral* v špitalski cerkvi, ki mu je bil priča (Rijavec, isto, 117). Nikjer ni naveden skladatelj, iz česar lahko sklepamo,

da so peli preprosto po vzoru ljudskih večglasnih pesmi, »ki spadajo med najlepše, kar je prinesla na površje ljudska glasba« (Vodušek, 1979). Če je Luter lahko verjel, da je enoglasje bolj ljudsko in verodostojnejše, ker zgolj sledi besedilu, je imel dolgoletni zborist Trubar bogato izkušnjo o tem, da glasba ne deluje zgolj z besedilom, ampak je v človekovi zavesti zasidrana veliko globlje. Zavedal se je korenin petja, ki jih preprosto ni mogoče izbrisati, ali kot odkriva etnomuzikologija: »Ljudske pesmi odražajo odnos navadnih ljudi do razmer v njihovem družbenem okolju, ki jih z besedo ni mogoče izpovedati« (Merriam, 1964, 194).

PRISPEVEK PROTESTANTOV K RAZVOJU SLOVENSKEGA PETJA

Vemo, da je mladega Trubarja na reformacijo napeljal Bonomo, sicer privrženec Erazma Roterdamskega, takrat živečega v Švici. Trubarja je mogoče prav to pripeljalo do Zwinglija, ki so mu ga potem »očitali« celo življenje. Za nas je zanimiva globoka razlika med njima glede petja: Zwingli ga je izgnal iz cerkve kot moteči »šum« pri poglobljanju v božjo besedo. Ljudje so mu zapoved V cerkvi se ne bo pelo, ampak razmišljalo! zamerili in katoliška opozicija se mu je zaradi tega učinkovito upirala z nasprotnim geslom Kdor poje, zlo ne misli! Ironija je, da je bil Zwingli dejansko izjemen glasbenik, le v cerkvi je ni hotel slišati – dal je celo demontirati cerkvene orgle, a jih je preselil v glasbeno šolo, ki jo je sam ustanovil (Reimann, 1960).

Trubarjev poglavitni vzornik Luter je glasbi »zaradi vpliva, ki ga je imela, pripisal velik pomen, malone enak pomenu teologije. Bila je bistveni del protestantskega bogoslužja« (Cvetko, 1986, 99). Za razliko od katoliške cerkve, v kateri je glasba prihajala z »nevidnega« kora od nekje zgoraj, so jo v protestantski molilnici ustvarjali verniki sami. Zato je Jože Koruza zanj lahko zapisal, da je »izraz kolektivnega verskega občutja... medtem ko zunajcerkvena duhovna verzifikacija poudarja individualna verska doživetja in teži k subjektivnosti« (Koruza, 1984, 310).

Potem, ko je Trubar prve pesmi objavil 1550. v *Cathechismus in der Windischen Sprach*, sta Matija Klombner in Jurij Juričič pod pritiskom zahtev po dodatnih pesmih na svojo roko, a pod Trubarjevim imenom leta 1563 izdala pesmarico *Ene duhovne pessmi*, katere so skusi Primosha Truberia vta slavenski jezik istolmazhene. Začetni jezi navkljub, se je Trubar s tem sprijaznil in celo naročal ter v Cerkovni ordninki zapisal kdaj in kako naj se ti psalmi in duhovne pesmi v cerkvi pojo (Smolik, 1984, 582).

Trubar je le malo za tem – leta 1567 – izdal zbirko *Eni Psalmi*, ki je dejansko prava slovenska pesmarica in je doživela še štiri izdaje (1574, 1579, 1584 in 1595). Vsaka izdaja je bila obsežnejša in svoje so dodajali Jurij Dalmatin,

Marko Kupreht, Lukež Klinc, Sebastjan Krelj, Janž Schweiger, Adam Bohorič in Janž Znojilšek. To so bile pretežno priredbe nemških in latinskih duhovnih pesmi. Nekaj so jih prevzeli tudi iz pesmarice čeških bratov. Uporabili pa so tudi »ta stare« pesmi *Vetus Slavorum cantus* oz. ponarodele božične in velikonočne pesmi. Ne manjka niti Lutrova bojna pesem *Ein feste Burg ist unser Gott*. Na eno melodijo je bilo ponujenih več besedil, ali pa več melodij za isto besedilo. Včasih so bolj pazili na besedilo in je bila melodija približna, včasih pa so dali prednost melodiji, ki so ji priredili besedilo. Želeli so ugajati pojoči gmajni v cerkvi, ki si je želela spevnosti, obvladljivega ambitusa, majhnih intervalov, in to jim je uspevalo do te mere, da je jezuit Adam Conzenius ugotovil, kako je njihovo prepevanje katolicizmu ugrabilo več duš kot protestantska teologija.

Po glasbeni literaturi so se naši protestanti razgledovali tudi po tujih logih, kar lahko sklepamo iz obširnega spiska 2.000 glasbenih del, ki jih je Adam Bohorič leta 1582 ponudil kranjskim stanovom v odkup: večinoma že tiskane latinske, nemške, italijanske in francoske pesmarice »za osem-, sedem-, šest-, pet-, štiri- in troglasno petje ne le v cerkvi, ampak tudi pri drugih druženjih...«.

Nobena domača notifikacija nima podpisa skladatelja, kar velja za kranjske protestante, na Štajerskem pa vemo za rojenega Mariborčana »simfonista« Daniela Lagknerja, ki je sicer večino dela opravil na Spodnjem Avstrijskem (Sivec, 1983). Wolfgang Suppan (2009) navaja še več štajerskih protestantskih skladateljev, od katerih bi lahko bila v Mariboru prisotna brata Hessen in Brassicanus-Kraut, prijatelj Hieronima Megiserja, jezikoslovca in domačega učitelja pri Khisljih. Nasploh pa naši viri redko omenjajo Spodnjo Štajersko in Maribor kot da reformacije tu ni bilo, pa je znano, da je podoben cerkveni red kot ga je za Kranjsko izdal Trubar, za Štajersko napisal David Chyträus. Vsekakor je bil tudi v teh krajih protestantizem zelo močan, sicer se nad njega lavantinski in graški škof ne bi družno spravila s pravo vojaško silo, ki je razstrelila molilnice in požgala knjižnice. Pri tem nista iztrebila samo Lutrovih poganjkov, ampak tudi zelo verjetno željo po slovenščini?

Najbolj prepoznavna vez med protestantsko Ljubljano in protestantskim Mariborom bi lahko bila družina Khisl, ki je zgradila svoj dvor v mariborskem spodnjem gradu, kjer je plačevala hišno glasbeno kapelo, kantorja, slikarja, arhitekta itd.. Res je Janž Jakob, ki je bil sam dober skladatelj in je 1591. v Benetkah izdal zbirko motetov *Musica*, pravočasno zamenjal stran in so ga v Mariboru pokopali kot tajnega svetnika protireformacijskega cesarja Ferdinanda II., vendar ni verjetno, da njegova privrženost protestantizmu v Mariboru ne bi zapustila prav nobene sledi.

Ob vsej neizprososti do protestantov, je Tomaž Hren pri glasbi naredil izjemo in obdržal v uporabi njihove pesmarice s predvidevanjem, da jih bo

kmalu nadomestil s katoliškimi, a se to še celih sto let ni zgodilo. Je pa nemudoma organiziral šolanje glasbenikov v svoji gornjegrajski kapeli, veliko pa jih je napatil v graški Ferdinandeum. Tam najdemo tudi precej Mariborčanov: Stradner, Pregel, Muhič, Kočan, Knechtel, Gmajner, Gigler, Bušat in drugi. (Suppan, 2009).

PROTESTANTSKA »PEVSKA ŠOLA«

Petje je privabljalo ljudi v cerkev in obenem lajšalo pomnjenje verskih zapovedi, zato so že prve zamisli šol v srednjem veku postavljale petje na visoko mesto, imenovali so jih kar *sholae cantorum* in učitelje *magister scole ac chori*. Cerkev je bila v prvi vrsti zainteresirana za poklicne šole, v katerih so se usposabljali njeni lastni kadri, pri tem pa je pazila, da so bili veščiji petja, saj bi bili sicer neuporabni. To je od njih prevzel tudi Luter, ki je zahteval »sprejemni preizkus« iz petja, ker teologije se bodo že naučili. Ko se pojavi zamisel obče osnovne šole, pa je petje spet v ospredju, saj je način poučevanja temeljil na njem in si »Trubarjeve didaktike« ni mogoče zamisliti brez petja.

Bohoričev šolski red iz leta 1565 poudarja glasbo in se posebej sklicuje na slovenske pesmarice. Njegova prenova desetletje kasneje glede tega ni več tako decidirana, ker poudarja pripravo za vpis na univerzo, a Nikodem Frischlin, ki je ravnateljaval od 1582 do 1584 glasbo pripelje nazaj in celo najema mestne muzikuse, da ob petju poučujejo tudi instrumente. Skladno s humanističnim nazorom dijaških pevskih nastopov ni usmerjal le v cerkev, ampak tudi na gledališki oder in k pasijonom. Gimnazijskemu kantorju je dodelil drugo najvišjo plačo, takoj izza svoje.

Šolski red je zahteval naslednje vedenje dijakov med petjem: »Pesmi, ki jih še ne zna, naj rajši posluša, kakor da bi s svojim glasom druge oviral in jim kvaril simfonijo; in to toliko časa, dokler se jih tudi sam ne nauči, da jih more skupaj z drugimi brez težav zapeti. Ko jim učitelj pesem najprej poje, naj ne blodi z očmi drugod, temveč naj bo popolnoma duševno prisoten in naj navaja uho, da ne bo zaznavalo le intervalov, ampak tudi samo sladkobo glasu. Učenec mora biti prizadeven in zelo vnet za učenje, kakor pri vsakem študiju, tako zlasti pri učenju glasbe. Tako bo namreč s slastjo in hitreje dosegel, kar se mu je zdelo ob prvem poskusu nedosegljivo... Glasbo namreč uči ljubezen« (Ahačič, 2008, 22).

Šolski zbor je pri obredu začel z *Deus in auditorium*, sledila je antifona *de tempore*, nato psalm, pa zbor na latinski verz in še en zbor na slovensko besedilo. Na koncu so zapeli *Magnificat* in za razhodnjo slovensko pesem *collecto de tempore*. Ob praznikih so dodali še kaj čisto posebnega. To je vse prej kot lahek program, zato so imeli tedensko po dve zahtevni vaji.

Upam, da so dijaki pri petju tudi uživali za razliko od splošne šolske klime, v kateri se ni bilo dovoljeno odkrito veseliti in so morali celo edini »prosti šolski dan« nameniti temu, da so za celo šolsko leto narezali šibe, ki so predstavljale glavno izobraževalno tehnologijo.

Poleg Trubarja, Bohoriča in Frischlina, so se pri glasbeni vzgoji posebej angažirali Matija Venezianer, Rupert Mordex, Filip Telič, Jakob Prentelius, Lovrenc Manderle, Andrej Hren in drugi. Nekateri od njih so se v protireformaciji rekatolizirali, ker so bili najprej glasbeniki in šele nato protestantski duhovniki. Vlado Schmidt je o pouku glasbe v protestantski šoli zapisal naslednjo sklepno ugotovitev, ki ji je težko ugovarjati: »Nikoli več ni bila glasba tako važen učni predmet kakor v protestantskih šolah 16. stoletja« (Schmidt, 1988, I./85).

SKLEP

Pričakovano je Lutrova reformacija petje v domačem jeziku povzdignila, a ga istočasno podredila geslu *Sola Fide – Sola Scriptura*. V tistem času je glasbena ustvarjalnost v velikem delu Evrope že presegala vlogo dekleta teologije, kar protestantom ni šlo v račun, ker nič ne sme zamegljevati čiste vere. Enoglasno koralno petje jim je najbolj ustrezalo, ker se ne oddaljuje od besedila.: ton za zlog, harmonija za slovnico, tema za sintakso. Odmislili so, da so antični misleci glasbo enačili z matematiko, ne z jezikom (Guczalski, 1999).

Je pa res, da je bila glasbena kultura renesanse dostopna le izbrancem, ljudstvo pa je gojilo svoj glasbeni izraz, ki so mu skladatelji redko prisluhnili kot npr. Gallus, ki je v motet *Preparate corda vestra* skril slovensko ljudsko pesem *Sem šel, sem šel* čez gmajnico (Cvetko, 1964, 44). Ker pa so v reformirani cerkvi peli vsi ljudje, so se pri tem značilnosti ljudske melodike uveljavile mnogo pogosteje, še posebej ob širokogrudnih duhovnikih, kakršen je bil Primož Trubar, ki je sam ljubil in obvladal slovensko večglasno ljudsko petje in mu ni prišlo na misel, da bi ga izganjal iz svoje cerkve.

V slovenski protestantski šoli je bilo petje nenadomestljivo didaktično sredstvo, vendar obravnavano z veliko pazljivostjo in z namenom, da se izkaže tudi kot estetski dosežek. Zato so sestavljali in tiskali pesmarice, nastavljali kantorje, plačevali poklicne glasbenike in za nastope sistematično vadili. Ni šlo zgolj za utrjevanje vere, ampak so v glasbeni vzgoji videli način podpiranja otrokovega intelektualnega razvoja kot ga danes dokazuje nevroznanost (Miedlarzevwska & Trost, 2014).

Predvsem pa je imela glasbena vzgoja svoje trdno mesto v učnem načrtu slovenske protestantske šole, kar bi si dandanašnji lahko le želeli. »Filozofija glasbene vzgoje (v Evropi to ameriško sintagmo prevajamo kot glasbeno

pedagogiko, op. F. P.) ima en sam hud problem – kako dokazati upravičenost glasbene vzgoje v učnem načrtu. Filozofija matematičnega, ali jezikovnega itd.. izobraževanja na tako upravičevanje niti ne pomisli, ker učnega načrta brez njih ni. Preprosto rečejo, da kot predmeti v kurikulumu obstajajo od kar obstaja šola, njihove pedagogike pa se potem posvečajo pomembnejšim stvarim kot je samoupravičevanje. Se pa zato dogaja, da se zaradi tega požvižgajo na pedagogiko sploh« (Benedict, 2013).

VIRI

- Ahačič, K. (2008) *Primož Trubar. doc: Za domišljijsko potovanje in domače branje*. Ljubljana: Klett-Rokus.
- Benedict, C. (2014) Capitalist rationality: Comparing the lure of the infinitive. *Philosophy of Music Education Review*, 21, 1, 8–22.
- Cvetko, D. (1964) *Stoletja slovenske glasbe*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Cvetko, D. (1986) Slovenska reformacija in glasba. V: B. Podgorelec in J. Koruza (ur.): *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 27. do 29. junija 1986. Ljubljana: UL/FF.
- Guczalski, K. (1999) Musik ist keine Sprache. *Filozofski vestnik*, 20/2 (Suppl.) 335–348.
- Kidrič, F., Rupel, M. (1951) Življenje in delo Primoža Trubarja. V: B. Gerlanc (ur.): *Cvetnik naše reformacijske misli*. Ljubljana, DZS.
- Koruza, J. (1984) *Dalmatinove pesmarice Ta celi Cathehismus, eni psalmi, inu teh vekshih godov, stare inu nove kerzhanske pejsmi*. Ljubljana: Monumenta litterarum slovenicarum.
- Merriam, A. (1964) *The anthropology of Music*. Evanston: Northwestern University Press.
- Miedlarzewska, E. & Trost, W. (2014) How musical training affect cognitive development. *Frontiers neuroscience*, 7, 279.
- Reimann, H. (1960) Huldrich Zwingli – der Musiker. *Archiv für Musikwissenschaft*, 17/2–3, str. 126–141.
- Rijavec, A. (1986) Primož Trubar in vprašanje večglasja v slovenskem glasbenem protestantizmu. V: B. Podgorelec in J. Koruza (ur.): *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 27. do 29. junija 1986. Ljubljana: UL/FF.
- Schmidt, V. (1988) *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I.–III*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Sivec, J. (1983) *Daniel Lagkner. Studien zur Musikgeschichte des Ostalpen un Donauraumes*. Graz: Grazer musikwiss. Arbeiten, 5.
- Smolik, M. (1984) Psalmične pesmi v pesmaricah 16. stoletja. V: B. Podgorelec in J. Koruza (ur.): *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 27. do 29. junija 1986. Ljubljana: UL/FF.
- Stühlmeyer, B. (2019) Zwischen Himmel und Erde. *Die Tagespost*, 7/2 2019, str. 21.

Ukmar, V. (1955) *Glasba v preteklih dobah*. Ljubljana: DZS.

Vodušek, V. (1979) *Slovenska ljudska glasba ob dotiku s kulturami sosednjih narodov*. Simpozij v Bovcu. ZVV, mapa št. 6 (citirano po Vrčon, isto, str. 15).

Vrčon, R. (2000) O nekaterih avtohtonih značilnostih slovenske ljudske vokalne glasbe. *Traditiones*, 29/1 str. 7–25.

Županović, L. (1973) Odjek selajčke bune 1973 u glasbi. V: I. Kampuš (ur.) *U povodu 400. godišnjice hrvatsko-slovenske seljačke bune* (Radovi 5). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest.

SING, SING ALL YOU PEOPLE! (NU, PUJTE, PUJTE VSI LUDJE!) (TRUBAR'S ATTITUDE TO SINGING AND MUSIC EDUCATION)

Summary

For Trubar's life and mostly his attitude to music, his singing in excellent choirs (in Rijeka, Salzburg, Trieste, and Vienna) is of great importance. The first Slovene printed book, The Catechism, was at the same time a hymnbook, and singing always had a special place during Slovene Reformation. The influence of German Lutherans and the unison hymn prevailed, even though the tradition of Slovene polyphonic folks singing was expressed as well. Trubar was keen on this kind of singing, and he also mentioned that in a letter to baron Khisl. In this feature, I see Trubar as an experienced chorister with a refined sense of beautiful singing. The protestant musicians in Ljubljana had no real connections with the contemporary European music renaissance, not even with Gallus. Rijavec nevertheless estimates that they were still would have established "Slovene music" next to Slovene literature if they had enough time.

In a protestant school, singing was a primary subject, and this was a single case. A cantor was right after a headmaster. Choral singing was next to the religious also of the artistic importance, and that can be supported by repertoires, didactic guidelines for choir rehearsals, performance places, and Bohorič's collection of 2.000 songs he left to the local school. Frischlin was the one who emphasised the secular character of music education, and he also included instrumentalists. Hren recognised the importance of Slovene protestant music creativeness in his way, for the Counter-Reformation allowed the use of protestant hymnbooks for decades. In Slovenia, there is no exclusion between catholic and evangelic church music until today.

Less is known about the music events in Maribor reformer circle, but there are indications that it could have been vivid. An important protestant composer, Daniel Lagkner, was a member of this circle. The city-parish priest Jurij Siechel (Žihelj) open-heartedly offered the church choir for protestant singing and singing school, which was led by renowned Nikolaj Sobrius. One of the first purchases for the Betnava chapel was leather-bound hymnbook. A lot of music was performed at the city castle, where Khisl's appointed a cantor and maintained the music chapel. Contrary to Hren, the Styria "counter-reformer" Brenner mercilessly picked on protestants' "annoying singing" and threatened with gallows for anybody, who would sing in or outside the house. Maybe this was not only persecution of singing, but also the language sang in?

SINGT, SINGT ALLE! (NU, PUJTE, PUJTE VSI LUDJE!) (TRUBARS BEZIEHUNG ZUM SINGEN UND MUSIKUNTERRICHT)

Zusammenfassung

Für Trubars Leben und vor allem für seine Beziehung zur Musik ist sein Singen in ausgezeichneten Kapellen (in Rijeka, Salzburg, Triest und Wien) von großer Bedeutung. Erstes gedrucktes Buch in slowenischer Sprache, das Katechismus, war gleichzeitig auch das erste Gesangbuch und das Singen hatte immer eine besondere Bedeutung für unsere Reformation. Dabei wurde zwar der Einfluss deutscher Lutheraner und Verbundenheit zu einstimmigem Choral entscheidend, es kam jedoch auch die Tradition vom slowenischen mehrstimmigen Singen zum Ausdruck. Trubar war dieser Tradition wohlgesinnt und in einem Brief an Baron Khisl schrieb er darüber. Besonders in diesem Sinne sehe ich Trubar als einen erfahrenen Chorsänger mit feinem Gefühl für das Schöne beim Singen. Protestantische Musiker hatten in Ljubljana keine besonderen Kontakte mit der europäischen Renaissancemusik, auch mit Gallus nicht. Trotzdem ist Rijavec der Meinung, dass sie neben der slowenischen Literatur auf gutem Weg waren, „slowenische Musik“ zu entwerfen, hätten sie nur genug Zeit.

In der protestantischen Schule war das Singen einer der Grundfächer und solche Rolle hatte es nie mehr. Der Kantor war nach dem Schuldirektor die wichtigste Person in der Schule. Neben dem konfessionellen Zweck hatte das Chorsingen auch einen künstlerischen Wert, was aus den Repertoires, didaktischen Hinweisen, Auftrittsarten und nicht zuletzt aus Bohoričs Sammlung von 2.000 Musikwerken, die er der Landesschule hinterließ, ersichtlich ist. Den weltlichen Charakter des Musikunterrichts unterstützte vor allem Frischlin, der auch Instrumentalisten einbezog. Die Bedeutung der slowenischen protestantischen musikalischen Kreativität erkannte auf seine Weise auch Hren an, denn die Gegenreformation benutzte noch Jahrzehnte lang protestantische Gesangbücher. Bis heute schließen sich bei uns das katholische und evangelische kirchliche Musizieren nicht aus.

Weniger Bekanntes gibt es über das musikalische Geschehen im Kreis von Mariborer/Marburger Reformatoren, obwohl es Zeichen gibt, es hätte lebendig sein können. Schließlich stammte von hier auch der bedeutende protestantische Komponist Daniel Lagkner. Der Stadtpfarrer Jurij Siechel (Žihelj) überließ großzügig sein Kirchenchor für das protestantische Singen und die Singschule, die anerkannter Nikolaj Sobrius leitete. Einer der ersten Einkäufe für den Andachtsraum in Betnava war ein Gesangbuch mit Ledereinband. Viel Musik wurde auch im Stadtschloss gespielt, wo die Khisl Familie einen Kantor engagierte und die Musikkapelle unterstützte. Im Gegensatz zu Hren trat der steirische „Gegenreformer“ Brenner erbarmungslos gegen das „widerwärtige Singen“ der Protestanten auf und drohte mit Galgen für alle, die entweder im Haus oder außerhalb des Hauses auf diese Art und Weise singen. Vielleicht handelte es sich hier aber nicht nur um die Verfolgung des Singens, sondern auch der Sprache, in der man sang?

Trubarjev slovenski koledar v kontekstu prvih koledarjev in pratik

Blanka Bošnjak*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 821.163.6.09Trubar P.

Blanka Bošnjak: Trubarjev slovenski koledar v kontekstu prvih koledarjev in pratik. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 91=56(2020), 2–3, str. 196–205

Prispevek je osredinjen na Trubarjev slovenski koledar *Ta slovenski koledar kir vselei terpi*, ki je izšel dvakrat, in sicer ga je leta 1557 Trubar priložil k prvemu delu prevoda *Nove zaveze (Ta prvi deil tiga Noviga testamenta)*, z manjšimi spremembami pa ga je leta 1582 dodal k svojemu prevodu celotne *Nove zaveze (Ta celi Novi testament)*.

Ključne besede: Primož Trubar, slovenski koledar, *Ta slovenski koledar kir vselei terpi*, pratika.

1.01 Original Scientific Article
UDC 821.163.6.09Trubar P.

Blanka Bošnjak: Trubar's Slovene Calendar in the Context of the first Calendars and Almanacs. Review for History and Ethnography, Maribor 91=56(2020), 2–3, pp. 196–205

The treatise concentrates on Trubar's Slovene calendar *Ta slovenski koledar kir vselei terpi*, which was published twice. For the first time in 1557 as an addition to the first part of the *New Testament* translation called *Nova zaveza (Ta prvi deil tiga Noviga testamenta)*, and with minor modification in 1582 as an addition to his translation of the complete *New Testament – Nova zaveza (Ta celi Novi testament)*.

Keywords: Primož Trubar, Slovene calendar, *Ta slovenski koledar kir vselei terpi*, almanac.

* dr. Blanka Bošnjak, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška cesta, 160, SI – 2000 Maribor, blanka.bosnjak@um.si

UVOD¹

Najstarejši koledar na Slovenskem je rokopisni iz leta 1415, ki je latinski, teče kronološko z zapisanimi godovi in ilustriranimi podobami svetnikov.² Pisan je na pergament v dolžini 101 cm, v širini pa 10 cm. Po dolžini je osemnajstkrat, po širini pa enkrat prepognjen tako, da je sestavljen iz 36 malih četverkotnikov po 5 cm višine.³ »Torej je že vnanja oblika podobna pratiki« piše Benkovič v razpravi *Slovenski koledarji in koledarniki* (1895: 56). Naslednji so bili tiskani koledarji in pratike, ki so, kasneje tudi kot periodične publikacije, prav tako prinašali natančne koledarske informacije glede mesecev, tednov, dni v letu, o godovih in cerkvenih praznikih, poleg tega pa so zajemali še mnoge druge informacije in tekste, npr. reke o vremenu, podatke o dolžini dni v posameznih delih leta in mrkih že v prvem tiskanem Trubarjevem koledarju 16. stoletja, ki se je imenoval *Ta slovenski koledar kir vselei terpi*. Dodatno so se v *Novi krajnski pratiki* v 18. stoletju začeli pojavljati znaki za kmečka opravila, nebesna znamenja, razdelek za letne čase, ponekod dodane uganke za razvedrilo idr., v Vodnikovi *Veliki* in *Mali pratiki* pa še Vodnikove pesmi, anekdote, tudi uganke, napisi na mesece, podatki o sejmih po domači deželi, cesarski družini, nasveti za zdravje ljudi in domače živine, dobro gospodarstvo, računstvo in mnogo drugega (Bošnjak 2019: 122–124). Koledarji in pratike so bili tako med prvimi slovenskimi tiski nenabožne vsebine s poučno-praktično vsebino, velikokrat še posebej namenjeni neposredno kmečkim ljudem za izobraževanje in boljše gospodarjenje.

TRUBARJEV KOLEDAR *TA SLOVENSKI KOLENDAR KIR VSELEI TERPI*

Z začetki Trubarjevega prevajanja *Svetega pisma* je povezan tudi prvi slovenski tiskani koledar, ki je izšel dvakrat, v letih 1557 in 1582. *Ta slovenski koledar kir vselei terpi*⁴ je Trubar sestavil in leta 1557 priložil k prvemu delu

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalne skupine P6-0156 z naslovom Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, ki jo financira Agencija za raziskovalno dejavnost RS; vodja raziskovalne skupine je red. prof. dr. Marko Jesenšek.

² V tem rokopisnem koledarju je uporabljenih šest barv: rdeča, višnjava, zelena, črna, bela in zlata (Benkovič 1895: 58).

³ Kje se nahaja ta koledar danes, piše med drugim Stabej: »/.../ med starimi rokopisi na Slovenskem je njihove poznavalce takó privlačilo — tudi še dandanašnji — kakor pergamentni šestbarvni koledar iz l. 1415, ki ga hrani pod št. 160 rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani« (1968: 137).

⁴ Poimenovanje koledarjev, ki niso bili pisani le za eno leto, ampak za več desetletij, s pridevki perpetuum [Colendarium], immerwährender [Kalender], t. j. večen, neprenehljiv, vedno trajajoč, ali po starem: »kir vselej terpi«, je bilo v srednjem veku nekaj vsakdanjega.

svojega prevoda *Nove zaveze* (*Ta pervi deil tiga Noviga testamenta*).⁵ Prvotno je bil koledar primarno vezan v isti knjižni blok s t. i. dolgim predgovorom – *Tiga Noviga testamenta ena dolga predguvor*, ki je bil najprej izdan kot uvod v branje Trubarjevega prevoda prvega dela *Nove zaveze* – skupaj z evangeliji po Mateju, Marku, Luku in Janezu ter Apostolskimi deli (Vinkler 2012).⁶ Koledar je imel v tem t. i. zborniku, kot ga je poimenoval Rupel, svoj posebni naslovni list, podobno kot nekateri drugi deli tega zbornika, zato bi se lahko tudi posebej vezal in prodajal; v tem smislu bi lahko bil Trubarjev slovenski koledar iz leta 1557 prva slovenska tiskana knjiga, ki ni bila strogo cerkvenega značaja (Rupel 1957: [17]). Trubar je s koledarjem poučeval tudi o vremenu, o tem, koliko časa je od božiča do pustne nedelje, kdaj se začnejo letni časi, tudi o tem, koliko dni je v enem letu, koliko let stoji naš svet idr. Vse naštetu je dodano koledarskemu delu, tako se take vsebine bolj ali manj, nekatere pa še dodatno, veliko kasneje pojavljajo v slovenskih koledarjih in pratikah 18. stoletja, ki jih za tisti čas med prvimi na pratikarskem področju v slovenščini predstavljajo ohranjeni primerki *Nove krajske pratike* (*Nove crainske practice*) od leta 1726 naprej (za leto 1725).

Zgled, po katerem je narejena v Trubarjevem koledarju iz leta 1557 tabela, ki sledi koledarskemu delu, in sicer za kar naslednjih triinsedemdeset let (navedenih v tabeli od leta 1558 do 1630), v koledarju iz leta 1582 pa za sto dvajset let (navedenih v tabeli od leta 1582 do 1700), ki ga Trubar kot edinega v obeh koledarjih navede, je: »Od Magiftra loannesha Iltebranda Tubinskiga Vuzheniga«⁷ (Trubar 1557: [9]; Trubar 1582). Domnevno drugi viri, po katerih je Trubar sestavil ta prvi slovenski tiskani koledar, so še naslednji: nekateri cvinglijanski tiski, npr. *Biblija* Heinricha Bullingerja, izdana 1556 v Zürichu (*Warhaffte und gewüsse iarzal aller Zyten und jaren von Adamen an biß uff Jesum Christum, und uff das. M. D. LVI. Jar – zgled, po katerem je Trubar prevedel razdelek Risnična in gvišna raitinga v koledarju*). Iz navedene Bullingerjeve *Biblije* je Trubar prevzel tudi seznam biblijskih knjig (*Kurze anzeigung wie viel yedes buch ...*) (Rupel 1957: [17], Vinkler 2005: 629).⁸

Zapisano torej velja tudi za Trubarjev slovenski koledar iz leta 1582, ki je izšel nekoliko spremenjen ob Trubarjevem prevodu celotne *Nove zaveze* (*Ta*

(Stabej 1986: 46.) Benkovič je menil, da je Trubar svoj koledar posnel po Melanchtonu (Benkovič 1895: 59).

⁵ V srednjem veku so koledarje prirejali le redovniki za domačo samostansko rabo, sestavljali pa so jih za več let in desetletij, pri čemer so jih prilagali redovnemu brevirju in misalu (Benkovič 1895: 25).

⁶ Navedeno po znanstvenokritični izdaji *Zbrana dela Primoža Trubarja* (2012). Splet.

⁷ »/.../ kakor avtor sam priznava, po magistru Joh. Hildebrandu« (Rupel 1957: [17]).

⁸ »Trubar tega švicarskega in cvinglijanskega vira ni navedel, saj so mu nemški luteranci že spogledovanje s cvinglijanstvom hudo zamerili« (Rupel 1957: [17]).

celi *Novi testament*). Dodani koledar z istim naslovom kot leta 1557, *Ta slovenski koledar kir vselei terpi* (Tübingen 1582),⁹ se v knjižnem bloku nahaja za Trubarjevim prevodom prvega dela *Nove zaveze* in pred njegovim prevodom njenega drugega dela. V nadaljevanju bosta oba koledarja predstavljena skupaj, pri čemer bodo izpostavljene predvsem podobnosti in določene manjše razlike med njima.

Trubarjev koledar iz leta 1557 (Tübingen 1557) obsega skupaj 16 strani, koledar iz 1582 pa 20,¹⁰ ki niso paginirane, tisk je dvobarven – naslov, podnaslovi, določeni poudarjeni deli so tiskani rdeče, ostali tekst pa črno. Na naslovnem listu imata oba koledarja pod naslovoma v manjšem tisku podrobno navedene še njune sestavne dele z zelo kratkimi pojasnili: koledar, tabela, ki kaže v koledarju iz leta 1557 triinsedemdeset, iz leta 1582 pa sto dvajset let naprej, v kateri je med drugim izpostavljena t. i. nedeljska črka za vsako leto. Zatem so še na naslovnih listih obeh koledarjev navedeni sestavni deli koledarjev: nedelje in dnevi od božiča do pusta, rime oz. »Eni Raimi«, ki pravijo, kdaj bo lepo vreme, kvatre (»VfAKE Quatri«), kdaj bo daljši dan, krajša noč, kdaj se začnejo poletje, zima, pomlad in jesen, koliko dni je v enem letu, koliko let stoji ta svet, register, ki pravi, koliko je knjig in poglavij v *Svetem pismu*, ter kako se vse te knjige »Bukouski«¹¹ in slovensko imenujejo, kratko in dolgo pišejo (Trubar 1957: [1], Trubar 1582).

Za naslovno stranjo obeh koledarjev je predgovor,¹² v katerem Trubar umetelno piše o minljivosti in trpljenju v našem življenju, kar poudari tudi s svetopisemskimi zgledi (npr. z navedbami iz Joba, Siraha); pomaga nam lahko le vera, po kateri bomo imeli večno življenje, na primer navedeni odlomek iz koledarja iz leta 1557:

»Danas so eni mladi, lipi, zdravi, vesseli, močni, srečni, bogati, v veliki časti in oblasti inu živi, iutri pag so stari, neuštaltni, nemarni, bolni, žalostni, šibki, v veliki revii inu nadlugi, bozi, pregnani, obrupani, okradeni, požgani, uieti, zašpotovani, zaverženi, mertvi inu pocopani, koker vsag dan inu vsako vuro na sebi počutimo inu na drugih vidimo inu slišimo, de oben hyp oli čas ne myni, de bi se tim lude[m] kaka nesreča oli žalost oli kaku zlu ne pergudilu. Koker od tiga tudi tu S. pismu često govori. Iob pravi, cap. 14 /.../« (Trubar, Krajnc-Vrečko, Vinkler 2005: 584).

⁹ V ta namen je pregledana spletna verzija na naslovu: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-P23ZYWWR>.

¹⁰ Več strani v Trubarjevem koledarju iz leta 1582 je lahko med drugim zaradi velikosti formata, črk kot tudi daljše tabele, ki zajema sto dvajset let.

¹¹ Z »Bukouski« je mišljeno latinsko poimenovanje knjig, kar razberemo iz štirinajste nepaginirane strani, ko je za naslovom registra podano natančnejše pojasnilo glede tega: »Inu koku fe ufake Bucque Latinski inu Slouenski imenuio« (Trubar 1957: [14]). Enako velja za koledar iz 1582.

¹² Čeprav sta predgovora v obeh koledarjih skoraj identična, se v prvem koledarju nahaja na eni strani, iz leta 1582 pa na dveh straneh.

Koledarski del se nahaja na naslednjih šestih straneh v obeh Trubarjevih koledarjih (za dva meseca v dveh kolonah na vsaki strani), v katerem so slovenskim imenom mesecev dodana še latinska, pri čemer gre tudi v kasnejšem koledarju iz leta 1582 še za julijanski nereformirani koledar,¹³ čeprav se je v letu izida drugega Trubarjevega koledarja začela izvajati gregorijanska reforma koledarjev najprej v pretežno katoliških krogih, vendar tudi z nekaterimi pridržki:

»Papež Gregor XIII. je koledarsko reformo v svojem dominiju sicer izvedel že leto pred tem, vendar so mu katoliški vladarji iz različnih razlogov sledili le postopno. Nadvojvoda Karel II. je v svojih notranjeavstrijskih dednih deželah koledarsko reformo ukazal s posebnim patentom z dne 25. septembra 1583 in predvideval, da bo izvedena že deset dni pozneje, vendar je pri tem naletel na politične, konfesionalne in povsem praktične težave« (Kočevar 2014: 173).

Koledarskemu delu sledi tabela oz. t. i. »Tabla«¹⁴ za že v podnaslovu koledarja napovedanih triinšedemdeset let naprej v koledarju iz leta 1557 in za sto dvajset v koledarju iz leta 1582.¹⁵ V prvi koloni so v obeh koledarjih v tabeli druga pod drugo navedena leta, v koledarju iz 1557 od 1558 do 1630, v koledarju iz 1582 pa od 1582 do 1700. Leta v prvi koloni so imenovana kot »Leita od Criftufeuga Royftua« (enako v obeh koledarjih), v drugi koloni je za vsako leto posebej zapisana ena od t. i. nedeljskih črk,¹⁶ ki so bodisi a, b, c, d, e, f ali g (le-te se zatem vrstijo v sedmernem zaporedju po mesecih skozi vsa leta v tabeli), v tretji koloni so označena prestopna leta, v četrti in peti koloni pa je za vsako leto zapisano, koliko nedelj (ali tednov) in dni je od božiča do pusta

¹³ »Papež Gregor XIII. je z bulo *Inter Gravissimas* (24. 2. 1582) v svoji državi uvedel nov koledar, ki so ga sprva imenovali »Lilijev«. Skupaj z večino italijanskih dežel je izpustil deset dni: za dnevom 4. 10. 1582 je sledil kar 15. 10. 1582, kot kažejo tiskani popravljivi koledarji za dobo od oktobra do decembra.« »Čeravno ne lahkkih src, je večina protestantskih dežel rimsko pobudo odklonila, nikakor pa ne enoglasno. Med redkimi takojšnjimi podporniki papeževe bule je bil ljubljanski rektor Frischlin« (Južnič 2009: 87).

¹⁴ Trubar se pri obeh tabelah v obeh koledarjih in izračunih sklicuje na vir: »Od Magiftra loannesha Iltebranda Tubinskiga Vuzheniga preraitana inu poštaulena« (Trubar 1582).

¹⁵ Čeprav je bilo na naslovnem listu koledarja iz leta 1582 zapisano, da je v njem tabela za sto dvajset let, piše znotraj koledarja v razdelku pred tabelo, v kateri so zares navedena leta od 1582 do 1700, da »Tabla« kaže »try inu fedemdeffet leit naprei« (Trubar 1582), torej triinšedemdeset let naprej, kar pomeni tiskarsko napako oz. prevzemanje teksta po predlogi iz l. 1557; tudi vsota navedenih let v tabeli je bolj okvirna kot natančna.

¹⁶ »Nedeljska črka (latinsko *Littera Dominicalis*) je ena od prvih sedmih latiničnih črk: A, B, C, D, E, F in G, ki so dodeljene dnevom v ciklu po 7, kjer črka A pomeni, da se je navadno leto 1. januarja začelo na nedeljo. Črke so v pomoč pri določevanju dneva v tednu za dani koledarski datum in pri računanju datuma velike noči.« Splet: https://sl.wikipedia.org/wiki/Nedeljska_%C4%8Drka.

oz. kot je zapisano: »Kuliku Nedel do Pufta« v četrti koloni, »Inu kuliku dni« v peti koloni (enako v obeh koledarjih).¹⁷

V nadaljevanju so za tabelo v obeh koledarjih navedeni reki v umetelni obliki oz. »Lety raimi«, ki pravijo, kdaj bo dobro vreme, npr.: »Na Vezher erdezhe Nebu Pomeni Vreme bo Lipu«, kdaj se pričnejo letni časi ipd. Sledi še zapis, koliko mesecev, nedelj in dni je v enem letu. Temu sledi izračun let od začetka sveta do »letoshniga« leta 1557 v koledarju iz tega leta in do »letoshniga« leta 1582 v drugem Trubarjevem koledarju, ki je podan v sedmih točkah z zaključkom (kot »SVMMA.«) tega preštevanja, kar je zanimivo, saj gre za iste izračune v obeh navedenih koledarjih, kar kaže na avtomatizem pri prevzemanju podatkov v koledarju iz leta 1582 iz predloge oz. predhodnega koledarja iz 1557, npr.:

»Od Adama do Criftufeuga Royftua fe fteie 3974. leit. 6. Mefceu. 10 dni.

./.../ Vfa leita Vkupe 5531. leit. 6. Mefceu. 10. Dni.« (Trubar 1957: [13], Trubar 1582.)

Oba slovenska tiskana koledarja, iz leta 1557 in 1582, pa Trubar zaključuje še s seznamom oz. registrom vseh knjig ter številki njihovih poglavij v celotni *Bibliji oz. Svetem pismu* (posebej za *Staro* in *Novo zavezo*), pri čemer tudi navaja, kako se vsaka izmed teh knjig piše na kratek ter dolg način ter latinsko in slovensko.

NEKOLIKO KASNEJŠI KOLEDARJI IN PRAVIKE

V dobi reformacije, ko so predvsem Trubar in drugi avtorji natisnili številna verska oz. nabožna dela, ki so prevladovala, se je v 17. stoletju slovenska knjižna produkcija opazno zmanjšala, izšlo je le nekaj del, med njimi imajo pomembno mesto Čandkovi [et al.] evangeliji in pisma – *Evangelia inu lystuvi* v dveh izdajah – iz 1613 in iz leta 1672, drugo je v slovenščini priredil Schönleben. V tej publikaciji iz leta 1672 se za daljšim uvodnim latinskim delom nahaja koledarski del prav tako v latinščini, v katerem so natisnjeni le meseci tistega leta s posameznimi dnevi in samo pri nekaterih so navedena svetniška imena kot tudi praznični dnevi, vendar vse v katoliškem duhu, kot je zapisano na naslovni strani te publikacije, zlasti v pojasnjujočem podnaslovu:

»EVANGELIA INU LYSTUVI. NA V'SE NEDELE INU [I]menitne Prasnike, ceiliga Léita, po Catholiki vishi, inu po teh ponoulenih Mafhnih Bukvah resdeléni.

¹⁷ Bistvena razlika med obema tabelama pri obeh koledarjih je tudi v tem, da sta samo v tabeli koledarja iz 1557 dodani še dve koloni, in sicer ena za t. i. zlato štetje ter druga za rimsko štetje, česar v koledarju iz 1582 ni.

VSEM CATHOLISHKIM SLOUENSKIM Cerkuam, ftupráu v'Krainski Deshéli, k'dobrimu, is Latinfkiga na Slovenfki Jesik sueftu prelosheni, inu s'nouizh poprauleni« (Čandek et al. 1672).

Naslednja posvetna koledarska oz. pratikarska knjižica v slovenščini po tedaj prevladujočem verskem tisku je izšla šele leta 1726, in sicer *Nova krajnska pratika* (*Nova crainska pratica*) za leto 1725. Ta publikacija je zatem izhajala periodično za vsako leto posebej več kot sto let, najstarejši izvod je izgubljen, prvi znani ohranjeni pa je iz leta 1741 (Reisp 2001: 139–141, 1966: 1–21). Da gre pri tej samostojni tiskani pratikarski publikaciji, ki ima enostavno barvno ilustracijo na naslovni strani, v primerjavi s predhodnim Trubarjevim koledarjem v slovenščini, funkcionalno gledano, za razširjeno namembnost, nam pokaže kratek vsebinski opis primerka *Nove krajnske pratike* za leto 1772: na naslovni strani¹⁸ je poleg natisnjene naslova še podnaslov,¹⁹ ki izpostavlja, da gre za prestopno leto, druga stran je razdelek o sončnih in luninih mrkih, naslednja stran ima dva razdelka za razlago oznak/znakov skozi celotno pratiko – posebej za vreme, tudi kmečka opravila, post ipd., in posebej za nebesna znamenja. Od tod naprej sledi koledarski del in ilustracije za vsak mesec posebej, po dve strani za vsakega s poimenovanjem zanj, številom dni, godovi in prazniki. Na zadnjih straneh pratike so navedeni pregovori oz. reki o vremenu in letini: »Kratke Regulze na Sleidni Mefiz.«, npr. za januar »Jan. Prosheniz.« »Svetiga Vincenza Sonze: pernefe obilnu inu dobru Vinze. Kadar bo ob Suetim Pauli lepo vreme: fe dobra letina Sadoby« (n. d. 1772). Na zadnji strani je poslednji razdelek, v katerem so navedeni natančni začetki letnih časov z datumom, uro in minuto in s tem povezan nastop nebesnih znamenj ter razmerja med dnevom in nočjo (enakonočje, najdaljši, najkrajši dnevi).

VIRI IN LITERATURA

Blanka Bošnjak, 2019: Vodnik kot publicist in urednik. *Oživiljeni Vodnik: razprave o Valentinu Vodniku*. Ur. Andreja Legan Ravnikar, Irena Orel, Alenka Jelovšek. Ljubljana: Založba ZRC. 115–124.

Josip Benkovič, 1895: Slovenski koledarji in koledarniki. V 100-letni spomin prve Vodnikove in 50-letni spomin prve Bleiweisove »Nove Pratike«. *Dom in svet* 8/1. 186–187. Splet: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-DS6O2FIS>. Dostop 28. 5. 2020.

¹⁸ 32 strani opisane *Nove krajnske pratike* je nepaginiranih. Na naslovni strani je preprosta tribarvna ilustracija (modro-rdeče-rjava), ki prikazuje tri može s kmečkim orodjem – s koso, z lopato in po vsej verjetnosti s cepcem. Tudi posamezni znaki za svetnike, nebesna znamenja ipd. so pobarvani na podoben način. Tisk je črne barve. Splet.

¹⁹ NOVA KRAINSKA PRATICA. *Na to prestopnu Leito*. M. DCC. LXXII. Splet.

Janez Čandek, et al., 1672: *Evangelia inu lystuvi*. Splet: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-F1MRGD0K>. Dostop 10. 9. 2020.

Stanislav Južnič, 2009: Reforma koledarja Trubarjevih dni. *Zgodovinski časopis* 63/1–2. 86–115. Splet: <http://hdl.handle.net/11686/14947>. Dostop 10. 10. 2020.

Vanja Kočevar, 2014: Uvedba gregorijanskega koledarja v notranjeavstrijskih deželah leta 1583. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 62/2. 173–192. Splet: <http://hdl.handle.net/11686/36212>. Dostop 10. 10. 2020.

Nova crainska pratica, 1772. (NOVA KRAINSKA PRATICA. Na to preftopnu Leito. M. DCC. LXXII. V' Lublani, per Joan Frid. Egerju). Digitalna knjižnica Slovenije dLib. si: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-4EZD1O3Z>. Dostop: 28. 5. 2020.

Branko Reisp, 2001: *Redki stari tiski*. V Ljubljani: Slovenska matica.

Branko Reisp, 1966: *Nova crainska pratica 1741. Nova crainska pratica, na lejtju, M.DCC. XXXXI / [spremna beseda Branko Reisp]*. Faksimilirana izd. [Ljubljana]: Cankarjeva založba (v Ljubljani: Ljudska pravica). Faksimile po izvodu, ki ga hrani Narodni muzej v Ljubljani. Izv. izd.: V' Lublani: per Adamu Reichhard, 1741. 1–21.

Mirko Rupel, 1957: Spremna beseda. Primož Trubar: *Ta slovenski kolendar 1557*. V Ljubljani: Cankarjeva založba.

Jože Stabej, 1986: *Prava stoletna pratika in njena zgodovina*. Ljubljana: ČZP Kmečki glas.

Jože Stabej, 1968: Rokopisni koledar iz leta 1415 in njegovi vrstniki. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 39/4. 137–144. Splet: <http://hdl.handle.net/11686/7183>. Dostop 22. 9. 2020.

Jože Stabej, 1961: Od kdaj in od kod imamo slovensko kmečko pratiko. *Slovenski etnograf* 14/5. 59–66. Splet: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-UM-PAHBNM>. Dostop 22. 5. 2020.

Primož Trubar, 1957: *Ta slovenski kolendar 1557*. V Ljubljani: Cankarjeva založba.

Primož Trubar, 1582: *Ta slovenski kolendar kir vselei terpi*. Splet: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-P23ZYWWR>. Dostop: 20. 5. 2020.

Primož Trubar, Fanika Krajnc-Vrečko, Jonatan Vinkler (ur.), 2005: *Zbrana dela Primoža Trubarja: Knjiga III*. 1. natis. Ljubljana: Rokus, Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar.

Jonatan Vinkler (ur.), 2012: *Zbrana dela Primoža Trubarja (vol. VIII)*: Trubar, Primož: Tiga Noviga testamenta ena dolga predgovor (1557); En register, ena kratka postila (1558). Ljubljana: Pedagoški inštitut. Splet: <https://www.pei.si/ISBN/978-961-270-142-0.pdf>. Dostop 20. 10. 2020.

Jonatan Vinkler, 2005: Slovenska protestantska veroizpoved in cerkveni red za vse dni v letu: K tretji knjigi Zbranih del Primoža Trubarja. Trubar, Primož; Krajnc-Vrečko, Fanika; Vinkler, Jonatan (ur.): *Zbrana dela Primoža Trubarja: Knjiga III*. 1. natis. Ljubljana: Rokus, Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar.

TRUBAR'S SLOVENE CALENDAR IN THE CONTEXT OF THE FIRST CALENDARS AND ALMANACS

Summary

Calendars and almanacs were among the first Slovene prints with secular and educational-practical contents. Later, when they were published as periodicals, they consisted of detailed calendar information on months, weeks and days, name days, and religious holidays. Next to the above mentioned they also included practical information on the weather, seasons, farm chores, zodiac signs, educational texts for better housekeeping, etc.

The first Slovene printed calendar, which was published twice in 1557 and 1582, is associated with Trubar's translation of the *Bible*. In 1557, Trubar added *Ta slovenski kolendar kir vselei terpi* to the first part of the *New Testament* translation (*Ta pervi deil tiga Noviga testamenta*, Tübingen 1557). It was originally printed and primarily bound in the same book block with the so-called long preface – *Tiga Noviga testamenta ena dolga predgovor*, which was published as an introduction to Trubar's translation of the first part of the *New Testament*. Trubar's second Slovene calendar was published with minor modifications in 1582, together with his translation of the complete *New Testament* (*Ta celi Novi testament*). This second calendar with the same title as the one in 1557 – *Ta slovenski kolendar kir vselei terpi* (Tübingen 1582), was bound in the book block after Trubar translated the first part of the *New Testament* and before his translation of the *New Testament's* second part. The treatise presents both parts, for they share a lot of similarities, but also the differences between them. The most significant difference between both calendars is the chart that presents seventy-three years from 1557 on, and one hundred and twenty years from 1582 onwards.

Another secular calendar prints in Slovene is *Nova krajnska pratika – Nova crainska pratica* for 1726, which was published in 1725. This publication was published in different versions continuously for each year for more than one hundred years. The oldest issue is lost; the first known and preserved is from 1741. The treatise presents a short description of the *Nova krajnska pratika* for 1772. Compared with Trubar's calendar in the Slovene language, this printed almanac serves a broader purpose, for it brings additional information on the weather, zodiac signs, farm chores, etc., and in some volumes also riddles for entertainment.

TRUBARS SLOWENISCHER KALENDER IM KONTEXT DER ERSTEN KALENDER UND ALMANACHE

Zusammenfassung

Kalender und Praktiken waren unter den ersten slowenischen Drucken nicht mit religiöser Thematik, sondern mit lehrreichem und praktischem Inhalt. Später beinhalteten sie, genauso wie periodische Publikationen, detaillierte kalendarische Informationen über die Monate, Wochen, Jahrestage, Namenstage und kirchliche Feiertage. Daneben waren auch nützliche Informationen z. B. über das Wetter, die Jahreszeiten, die notwendige Feldarbeiten und über Sternzeichen, darüber hinaus noch lehrreiche Texte für besseren Haushalt usw.

Mit dem Anfang von Trubars Übersetzung der *Bibel* überschneidet sich auch der erste gedruckte Kalender, der zweimal erschien, und zwar in den Jahren 1557 und 1582. *Ta slovenski kolendar kir vselei terpi* legte Trubar im Jahr 1557 zuerst dem ersten Teil der Übersetzung des *Neuen Testaments* (*Ta pervi deil tiga Noviga testamenta*, Tübingen 1557)

bei. Ursprünglich war er gedruckt und in denselben Buchblock gebunden, und zwar zusammen mit einem so genannten langen Vorwort – *Tiga Noviga testamenta ena dolga predgovor*; er wurde als Einleitung zur Trubars Übersetzung des ersten Teils des *Neuen Testaments* herausgegeben. Trubars zweiter slowenischer Kalender aus dem Jahr 1582 erschien wenig geändert zusammen mit seiner Übersetzung des vollständigen *Neuen Testaments* (*Ta celi Novi testament*). Der zweite Kalender mit dem gleichen Titel als der Kalender aus 1557 – *Ta slovenski koledar kir vselei terpi* (Tübingen 1582) war im Buchblock nach Trubars Übersetzung des ersten Teils des *Neuen Testaments* und vor der Übersetzung seines zweiten Teils gebunden. In der Abhandlung werden wegen signifikanter Ähnlichkeit beide Kalender parallel vorgestellt und es werden auch einzelne Unterschiede geschildert. Beide Kalender unterschieden sich vor allem in der Tabelle, die im Kalender aus dem Jahr 1557 dreiundsiebzig Jahre im Voraus zeigt, und einhundertzwanzig Jahre im Voraus im Kalender aus dem Jahr 1582.

Unter andere weltliche kalendarische Drucke in slowenischer Sprache gehört *Nova krajnska pratika – Nova crainska pratica* für das Jahr 1726, die im Jahr 1725 erschien. Diese Publikation erschien in zahlreichen Varianten jährlich mehr als hundert Jahre. Die älteste Ausgabe ist verloren, die erste erhaltene Ausgabe ist aus dem Jahr 1741. Die Abhandlung bringt auch kurze inhaltliche Beschreibung von *Nova krajnska pratika* für das Jahr 1772. Bei diesem selbstständig gedruckten Almanach handelt es sich im Vergleich mit Trubars Kalender in slowenischer Sprache funktional gesehen um eine erweiterte Verwendbarkeit, den er bringt zusätzliche Informationen über das Wetter, die Sternzeichen, Feldarbeiten usw., und in einigen Jahrgängen auch Rätsel zur Unterhaltung.

Dan Primoža Trubarja v času zloglasnega virusa

Univerzitetna knjižnica Maribor in Zveza kulturnih društev Maribor s Spominjanji že več kot pol desetletja skrbita za počastitev dneva Primoža Trubarja v Mariboru. Iniciativna skupina sedmih posameznikov se vsako leto sproti odloči, kateri temi bo posvečen program, nato pa trojica Vlasta Stavbar, Franci Pivec in Majda Potrata, ki pripravi vse za izvedbo prireditev, povabi predavatelje, poskrbi za postavitve razstave v knjižnem razstavišču UKM in umetniške razstave v likovnem razstavišču, povabi slavnostnega govornika, seveda pa ne umanjka tudi glasba. Tako smo hoteli izpeljati tudi šesto počastitev državnega praznika v juniju 2020, za katero smo načrt pripravili že prejšnjo jesen, pa nam je nameru prekrižal zloglasni virus, zaradi katerega ne izvajalcev ne obiskovalcev nismo mogli povabiti v Glazerjevo dvorano UKM na predavanja in k ogledu razstav.

Iniciativno skupino, v kateri so poleg že omenjene trojice še Fanika Krajnc-Vrečko, Srečko Reher, Violeta Vladimira Mesarič in Blanka Bošnjak, vodi osnovni namen, to je opozoriti na državni praznik in ga usidrati med ljudi, predvsem pa utrjevati zavedanje o delu in pomenu Primoža Trubarja za slovenski in evropski kulturni in duhovni prostor, približati novejša strokovna dognanja trubarologije in njene nosilce širšemu krogu ljudi ter spodbuditi spoznavanje njegovih del in zgodovinskega konteksta, v katerem so nastajala. Bogat in vsestranski Trubarjev opus omogoča, da z izbrano temo povežemo Trubarjev čas s sodobnostjo. Dosedanje teme so nas vodile od splošnejših vprašanj, recimo kaj pomeni Trubar današnjemu človeku in kako je navzoč v našem vsakdanjiku in javnem prostoru, Trubarjevo delo za slovenščino smo premišljevali ob položaju slovenščine v današnjem globaliziranem in jezikovno uniformiranem svetu, pregledali njegov slovenski opus, to pa še dopolnili z njegovim delom za prevajanje in tisk hrvaških glagoličnih in ciriličnih knjig. Osrednjo temo smo aktualizirali, recimo s primerjavo z reformacijo v Mariboru, s pregledom dela Jožeta Rajhmana, spomnili smo se obletnice Martina Lutra, pregledali, kako se je trubarologija spopadla s prečkovanjem

in prevajanjem Trubarjevih besedil v sodobno slovenščino, saj je pritegnitev splošnega bralca brez razumevanja historičnega jezika težko dosegljiva. Sledili smo Trubarjevi misli, da brez govorjenja, branja in pisanja v slovenščini jezika ni mogoče razvijati. Prireditve so samo potrdile, da je v Mariboru močno strokovno središče, ki je zlasti z raziskavami in publiciranjem Jožeta Rajhmana in Fanike Krajnc-Vrečko obogatilo osrednjeslovensko proučevanje reformacije in pokazalo tudi nekatere posebnosti v pojavu ter v recepciji evropskega in slovenskega reformacijskega gibanja.

Za šesto prireditve smo načrtovali osvetlitev Trubarjevega prizadevanja za šolanje in izobraževanje. Načrt je bil širše zasnovan, kot nam ga je kasneje uspelo uresničiti. Ker je leto 2020 v marsičem podrejeno epidemiji kovida 19, smo morali opustiti misel na izvedbo prireditve v živo, s čimer se je izgubila pomembna prvina, to je stik z zvestimi obiskovalci naših prireditvev ter izmenjava mnenj in pogledov. Pri iskanju izhoda iz nastale situacije nas je iz zagate rešilo razumevanje kulturne urednice mariborskega Večera, ki je prav na praznik objavil članek, v katerem smo predstavili povzetke pripravljenih referatov, in pobuda urednice ČZN, da objavi referate v celoti. Tako sta v tej številki pred vami referata **Francija Pivca** in **Blanke Bošnjak**, dva referata – Marka Jesenška in Fanike Krajnc-Vrečko – pa sta predstavljena samo s povzetkom.

Trubar se je zavedal, da bo samo raba jeziku zagotovila obstoj in razvoj. Bivanje v izgnanstvu v kulturno razvitejšem okolju je še utrdilo željo iztrgati rojake iz kulturne podrejenosti in nevednosti. Poleg tega pa v središče njegovega delovanja postavljene zahteve po individualnem branju Svetega pisma v razumljivem jeziku ni bilo mogoče doseči brez izobraževanja. Spodbujanje učenja je usmerjal na vse stanove, na oba spola in na vse starosti. V Cerkvenem redu (1564) pravi »Povsod, v mestih in trgih in po farah, se morajo ustanoviti latinske, nemške in slovenske šole. Nobena dežela ne mesto ne občina ne more biti brez šol, brez šolarjev in brez učenih ljudi; brez njih ne more prav urejati in ohranjati ne deželnih ne duhovnih reči. To razume vsak razumen človek.« (v sodobno knjižno slovenščino prevedla Vinko Ošlak in Kozma Ahačič). Zato je zahteval, da se poleg slovenščine učijo tudi nemščino, da bi lahko opravljali deželne službe, prav tako pa je pošiljanje v šolo in poučevanje v branju in pisanju videl kot potrebno ne samo za tiste, ki naj bi nadaljevali šolanje v tujini, ampak tudi tiste, ki bodo ostali doma.

O Trubarjevi skrbi za izobraževanje rojakov tudi v tujini govori v povzetku referata Fanika Krajnc-Vrečko.

Kar sama se je ponudila povezava s počastitvijo petstoletnice rojstva Adama Bohoriča. Trubar je namreč Bohoriča spodbujal pri ustanovitvi in vodenju ljubljanske protestantske stanovske šole. 1568. je objavil prvi šolski red, kar je po poglavju o šoli v Trubarjevi Cerkovni ordningi (Cerkvenem redu) prvi pedagoški dokument slovenskega avtorja o ureditvi šole na slovenskih tleh.

Deželno šolo je hotel dvigniti na raven gimnazije, ker pa je bila deželnim stanovom predraga, mu namera do leta 1582, ko je zaradi bolezni opustil rektorski položaj, ni uspela. 1595 se je za tri leta vrnil na rektorski položaj, 30. oktobra 1598 pa je deželna protestantska gimnazija prenehala delo. Objavljen je skrajšan referat Marka Jesenška *Bohoričev šolski red Ordo scholae procerum in Carniolia (1575)*.

Večeru in ČZN gre zahvala, da se nit počastitev dneva Primoža Trubarja ni pretrgala. Organizatorji pa si želimo, da bi sedma počastitev potekala v neokrnjeni obliki. Letošnja izkušnja je namreč potrdila potrebo po izpeljavi prireditve v živo, ker umanjkanje predstavitev referatov z govorno besedo in možnosti neposrednega dialoga med navzočimi je za večino nesprejemljiva redukcija strokovnega delovanja. Kljub omejitvam ali prav zaradi njih pa smo tudi s pogledom v Trubarjeve čase z izbrano temo okrepili in na poseben način aktualizirali v teh časih velikokrat izrečeno misel, da sta šola in izobraževanje za pridobivanje znanja nujna in da so učitelji pri tem nenadomestljivi.

Majda Potrata

Bohoričev šolski red *Ordo scholae procerum in Carniolia (1575)*

Adam Bohorič si je splošno znano mnenje, da je »vodilni protestantski šolnik na Kranjskem«, pridobil na ljubljanski stanovski šoli (njena naslednica je danes Klasična gimnazija v Ljubljani). Krčani, tako se zdi, so imeli še bolj pozitiven odnos do Janža Weixlerja, ki so jim ga po Bohoričevem odhodu v Ljubljano priporočili kranjski deželni stanovi (1567) – Janez Vajkard Valvasor je o njem (v Slavi vojvodine Kranjske / *Die Ehre dess Hertzogthums Crain* ga imenuje Gregor Vlahowitsch) zapisal, da so ga v Krškem zelo naklonjeno sprejeli za protestantskega predikanta, ki je pridigal v hiši gospoda von Scheurja, ker ni imel svoje cerkve v Rudolphswerthu (Krško).

Bohorič je bil učitelj v Krškem med letoma 1551 in 1563, nato pa sta ga Trubar in Krelj povabila v Ljubljano (1565), da bi utemeljil in uredil šolstvo na Kranjskem. Leta 1566 je postal ravnatelj / rektor protestantske javne šole, ki jo je vodil do upokojitve leta 1582, kasneje pa ponovno še med letoma 1595 in 1598. Bohorič je za stanovsko šolo v Ljubljani napisal tudi prvi šolski

red (verjetno jeseni 1568), ki je, žal, izgubljen, nato pa leta 1575 še drugega, »popravljenega«, ki se je ohranil in je bil (neuradni) predpis do leta 1584, ko je bil za predpis uradno potrjen tretji, tj. Frischlinov šolski red stanovske šole v Ljubljani.

Pouk na stanovski šoli je potekal šest ur dnevno, in sicer tri ure dopoldan in tri popoldan. Bohoričeva šola je bila predvsem deželna, torej ne značilno srednjeveška in samo za otroke iz višjih slojev – Adam Bohorič si je v deželni stanovski šoli prizadeval izobraziti nadarjene dečke iz meščanskega okolja, ki niso imeli predizobrazbe, ne le otroke fevdalcev. Učni jezik je bila latinščina, vendar so se je učenci morali šele naučiti s pomočjo materinščine – Bohoričev šolski red je kranjščino zato prepoznal za pomožni učni jezik, ki je začetnikom približal nemščino in z njeno pomočjo odprl pot do »aristokratske« latinščine. Kranjščina je bila na stanovski šoli nadomestni jezik le toliko časa, da so se učenci naučili nemščine. Bohoričev šolski red predvideva, da naj učenci »najprej povedo latinske besede, učitelj jim piše na tablo »latinske besede«, ali pa jim razlaga »nekaj latinskih stavkov z nemškim prevodom«. Bolj kot kranjščina, ki v šolskem redu ni neposredno poimenovana, pa je izpostavljena nemščina, ki je sicer tudi jezik »neizobražencev«, a je na lestvici vrednot pred kranjščino, tj. materinščino povsem neizobraženih, a nadarjenih dečkov. Zdi se, da je jezikovno vrednotenje kranjščino prepoznalo za materinščino na deželi, nemščino pa v mestih, zato je njeno znanje za kranjske učence nujna predstopnja aristokratske latinščine. Bohoričev šolski red zato nemščino imenuje za učni jezik (učenci se urijo v prevajanju iz nemščine v latinščino) in ji tako da večjo veljavo kot kranjščini, ki je le pomožni jezik stanovske šole (v prvem in drugem razredu, pa še to ne v vseh oddelkih; v kranjščini le še »memorirajo« katekizem). Učenci, ki se učijo le nemščine, so poučevani tako, da »memorirajo nemški stavek«, berejo nemške evangelije, katekizem in druge nabožne knjige v nemškem jeziku. V nemščini vadijo tudi pisanje in računstvo, končni cilj pa je »popolnoma dojeti osnove latinske gramatike in etimologijo grške slovnice«.

Protestantsko stanovsko šolo v Ljubljani bi zato težko imenovali za slovensko, saj kranjščina ni bila, kot to pri nas nekritično ponavljamo za Schmidtom (*Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju*, Ljubljana 1952), določena za »poučevalni jezik na začetni stopnji«. Bohoričev šolski red kljub Trubarjevi želji, da bi začetno šolstvo na Kranjskem potekalo v kranjščini, ni vzpostavil »elementarne« slovenske šole v »ljudskem« jeziku. To je bilo verjetno prvič predvideno šele leta 1679 v šolskem redu latinske šole sv. Nikolaja v Ljubljani, ki je bila »izbirna šola« za jezuitski licej – šolski red jasno določa, da je potrebno narekovati snov za pisanje v ljudskem jeziku (*sermo vulgi*), kranjsko pa se je tudi pelo (ob nemških in latinskih pesmih). Bohoričev šolski red je »dovoljeval« nadomestno kranjščino pri katekizemskem poučevanju,

sicer pa le kot pomožno sporazumevalno sredstvo pri usvajanju nemščine. Na ljubljanski protestantski stanovski šoli je šlo bolj za predstavo o tem, kako naj bi izobraževanje na Kranjskem nekoč potekalo – Slomšek je to vizijo urešničil v 19. stoletju z nedeljskimi šolami na deželah, ki so imele kranjski učni jezik (tudi verouk je potekal v kranjščini), v trgih in mestih pa je Bohoričevo globalno latinščino zamenjal nov globalni jezik srednjeevropskega prostora, tj. nemščina, ki se je kot učni jezik ustalila tudi v gimnazijah.

Kranjščina ni bila učni jezik, postala pa je jezik v cerkvi in (deloma) tudi že umetnostni jezik, ki se je na Slovenskem od Trubarja do Slomška razvijal predvsem v okviru pridižne literature.

Gre za razmere, ki so zelo podobne sodobni slovenski jezikovni politiki, ki v ZJRS-ju in Zakonu o visokem šolstvu sicer izpostavlja pomen slovenskega učnega jezika, v praksi, zlasti v visokem šolstvu, znanosti in raziskovanju pa se daje nesporna prednost sodobnemu globalnemu jeziku, tj. angleščini, ki ima boljši položaj kot slovenščina in je v (našem in globalnem) družbenem okolju »aristokratski« jezic znanosti, visokega šolstva in izobraževanja.

Bohoričev šolski red je bil do materinščine, tj. slovenščine nemačehovski le pri petju – zapisal je enačbo: glasba = ljubezen; pesmi v materinščini so torej ljubezen, jezik pa je tako (naj)pomembnejši spremni pojav domoljubja, duševnega pojava, ki določa odnos med človekom in njegovo pripadnostjo (v našem primeru) slovenstvu. Tu je Bohoričev šolski red ohranil svojo stvarno vrednost, ostaja sodoben in zanimiv za današnji čas in naš odnos do jezika.

Marko Jesenšek

Tiffernov štipendij – pomembna podpora kranjskim študentom na Württemberškem

Slovenski protestanti, med njimi najpomembnejši Primož Trubar, so si sredi 16. stoletja prizadevali za versko izobrazbo ter dvig splošne kulturne razgledanosti svojih rojakov. Tako so poleg ustanavljanja stanovskih šol skrbeli tudi za izobraževanje rojakov za duhovnike, učitelje in druge poklice. Študij v nemških deželah, kamor so v glavnem odhajali preprosti slovenski mladenci, je zahteval zagotovitev materialne podpore, ki si je marsikdo ni mogel zagotoviti od doma. Kot zgled izjemno dobrega sodelovanja Primoža Trubarja

z deželnimi oblastmi na Württemberškem je leta 1555 bil ustanovljen Tiffernov štipendijski sklad pri Tübingen Stift, iz katerega so podelili vsako leto štiri Tiffernove štipendije, od tega dve študentom iz Tiffernove domovine Kranjske. Vojvoda Krištof je namreč po smrti svojega učitelja in mentorja Mihaela Tifferna (1488/89–1555) velik del njegovega premoženja namenil v štipendijski sklad za revne študente. Trubar si je vztrajno prizadeval, da bi imeli prednost pri podeljevanju štipendije Kranjci, saj je bil Mihael Tiffern s Kranjskega. Pri vojvodi Krištofu si je »izpogajal« zagotovilo, da sta dve mesti namenjeni njegovim rojakom, kar je pozneje dokončno izpolnil vojvoda Ludvik. Po letu 1557 so na Tübinški univerzi študirali Tiffernovi štipendisti s Kranjskega, in to: Samuel Budina, Johannes Gebhard, Jurij Dalmatin, Primož Trubar ml., Blaž Budina, Jurij Diener, Gregor, Krištof in Mavricij Fašank, Juri Klemen, Marko Koluder, Krištof ml. in Tomaž Spindler, Bernard Steiner, Andrej Švajger, Janž Tulščak, Janez Venezianer in Nikolaj Vurič.

Fanika Krajnc-Vrečko

Maister ostaja na Zavrhu doma – za spomin in v zahvalo

Pisalo se je leto 1961. Na Zavrhu v Slovenskih goricah je zorela pobuda, da bi ustanovili turistično društvo. To je bil čas razgibanega društvenega delovanja po mnogih slovenjegoriških trgih in vaseh, vse v duhu takratnega časa, da mora imeti delovni človek tudi čas za kulturo, za šport in rekreacijo in še za kaj drugega. Da bo lahko bolje delal in pomagal pri utrjevanju socializma na vasi. In Zavrh v tem ni bil nič drugačen od sosednjih krajev. Ljudje so se radi združevali, prepevali, plesali in igrali. Prostore so imeli v zadružnih domovih, ki so jih skoraj vse zgradili po letu 1948. Tudi tistega na Zavrhu, kjer so preuredili nekdanjo Štupičevo vilo in dozidali dvorano. Završani so dobili prvi zadružni dom, ki je služil za kulturne in druge potrebe. Bilo je torej dovolj prostora za druženje in zabavo. Dvorana na Zavrhu je služila za mnoge prireditve, med katerimi so bile zelo obiskane amaterske gledališke predstave. V tem kraju so leta 1952 ustanovili Kulturno-umetniško društvo Ela Kristl-Tanja.¹ Predsednik društva je postal Vladko Čuček iz Črmljenšaka. Člani društva so posebej navdušili z znano igro Črni križ pri Hrastovcu, s katero so gostovali ne samo po sosednjih krajih, ampak tudi v Mariboru in na Ptuju. Prirejali so tudi druge prireditve in srečanja, ki so bila lepo obiskana.

Zavrh je bil zaradi zelo značilne geografske lege in prepoznavne krajinske podobe vedno privlačen za obiskovalce. Zato je najbrž tudi dozorela pobuda domačinov, da bi v kraju ustanovili Turistično društvo. Začetki društva segajo v leto 1961.² Najprej je bil ustanovljen iniciativni odbor, katerega člani

¹ Mateja Kramberger, Kulturno-umetniško društvo Ela Kristl-Tanja Selce-Črmljenšak, v: Voličina moj svet, Zbornik Voličine ob 250-letnici organiziranega šolstva, Voličina 2007. Društvo si je ime nadelo po padli sodelavki NOB in nekdanji učiteljici v Voličini, sicer doma iz bližnje Korene, Eli Kristl.

² Anica Šuster je zgodovino TD celovito predstavila v Lenarškem zborniku, Lenart 2000, 215–233 (prim. tudi Ana Šuster, Turistično društvo Rudolf Maister-Vojanov, Zavrh 1961–2001, Zavrh 2002).

so bili Ivan Fantič z Zavrha, Ivan Kocbek z Zavrha, Franc Krajnc z Zavrha, Jožef Kocbek z Zavrha, Janez Karo iz Sp. Voličine, Vlado Čuček iz Črmljenšaka, Jožef Dajčman iz Sp. Voličine, Franc Šilec iz Zg. Voličine, Franc Potrč z Dolgih Njiv in Martin Čeh z Zavrha. Pobudniki so se 22. novembra 1961 zbrali pri Ivanu Fantiču in tam govorili o ustanovitvi društva. Sprejeli so celo nekaj sklepov, med njimi sklep o sklicu ustanovnega občnega zbora in pripravi osnutka društvenih pravil, sklep o poimenovanju društva po generalu Rudolfu Maistru, sklep o postavitvi razglednega stolpa ob zadružnem domu in sklep o odkritju generalove spominske plošče. Že čez dober mesec, natančneje 24. decembra 1961, so sklicali ustanovni občni zbor novega društva. Potekal je v dvorani zadružnega doma na Zavrhu in na njem je sodelovalo 35 »zainteresiranih članov«. Ustanovni zbor je otvoril predsednik krajevne SZDL³ Črmljenšak Ivan Fantič. O liku generala Maistra je govoril Janez Karo iz Voličine in pri tem predlagal, da bi se novo turistično društvo poimenovalo po njem. Njegov predlog so udeleženci ustanovnega občnega zbora podprli. Pri pobudi se je Janez Karo skliceval na dejstvo, da je bil general Maister večkrat v Štupičevi vili pri prijatelju, lenarškem notarju Franju Štupici.⁴ Sklenili so, da bo znašala letna članarina 300 takratnih dinarjev, in se med drugim dogovorili, da bodo odprli podzemno jamo v Zgornji Voličini, ki je bila odkrita ob gradnji ceste Voličina–Hrastovec. Prav tako so sprejeli posebni sklep o odkupu zemljišča, na katerem bo stal razgledni stolp, od lastnika Alojza Žmavca iz Gočove. Slednji je tudi sam sodeloval na ustanovnem zboru društva. Janez Karo, ki je postal prvi društveni predsednik, je po ustanovitvi društva med drugim zapisal, da *»je v društvu delalo 39 članov. Med temi smo izvolili iniciativni odbor za postavitvev razglednega stolpa. Načrte zanj in vso dokumentacijo nam je priskrbel inf. Borut Maister, ki nam je bil v času gradnje vedno na razpolago. Vodil je vsa strokovna dela do končne izgradnje stolpa«*.⁵ Zanimivo je, da iz zapisnika občnega zbora ni razvidno, kdo je bil izvoljen za predsednika, podpredsednika, tajnika in blagajnika. Tudi ni dovolj jasno zabeleženo oz. razvidno, ali so te funkcionarje na ustanovnem občnem zboru sploh volili, kar pa bi bilo malo nenavadno, saj so bili takratni predpisi glede tega dovolj strogi.

O tem, da je bil za prvega predsednika Turističnega društva Rudolf Maister – Vojanov Zavrh izvoljen Janez Karo, lahko sklepamo na podlagi dopisa

³ SZDL - Socialistična zveza delovnega ljudstva

⁴ Franjo Štupica je bil velik Maistrov prijatelj. Bil je med pobudniki za ustanovitev Sokolskega društva v Lenartu, nekaj časa tudi njegov predsednik. Po prvi svetovni vojni se je umaknil iz lenarškega političnega in javnega življenja in je deloval kot lenarški notar. Slovel je kot odličen vinogradnik in imel na Zavrhu imenitno vinsko klet v mogočni zgradbi, katere se je oprijelo ime Štupičeva vila. Ohranila se je vse do danes.

⁵ Aleš Arih, Maistrov Zavrh, Maribor 1994, 31.

na Občinski ljudski odbor Lenart, v katerem so zaprosili za registracijo novoustanovljenega društva. Vlogo sta podpisala tajnik Ivan Fantič in predsednik Janez Karo in je ohranjena.⁶ Na občinski ljudski odbor v Lenartu so jo naslovili 11. januarja 1961. leta in je bila že februarja ugodno rešena. Odločbo o registraciji društva je podpisal Alfred Pirher. Delo v društvu je steklo in z veliko pomočjo domačinov, ki so prispevali les in pomagali z delom, so člani mladega Turističnega društva zgradili in postavili leseni razgledni stolp. Tatarska dela je vodil mojster Alojz Krajnc. Načrte za stolp je izdelal Maistrov sin Borut Maister, ki je tudi nadziral potek izgradnje. Les za gradnjo je prispevalo tudi takratno Kmetijsko gospodarstvo Selce. Kot lahko zasledimo v različnih zapisih, takratno občinsko vodstvo akcije postavitve razglednega stolpa na Zavrhu ni oviralo. Zasledimo celo pripombo, da jih ta akcija sploh ni zanimala in *»da je bilo, kot da še general Maister ni prišel v zgodovino«*.⁷ Ob stolpu so postavili še spominsko ploščo, ki je opozarjala, da je s tega kraja general Maister občudoval lepote Slovenskih goric.

Slika 1: Maistrov razgledni stolp na Zavrhu (foto: Marjan Toš)

⁶ Lenarški zbornik (ur. Marjan Toš), Lenart 2000.

⁷ Marija Karo, spominski zapis in pričevanje Marjanu Tošu.

Otvoritev stolpa in odkritje spominske plošče ob njem 21. julija 1963. leta je bila izjemno svečana in so jo pospremili tudi številni časopisni poročevalci in domači kronisti takratnega dogajanja. Na Zavrhu se je zgodilo veliko ljudsko rajanje, saj je bila otvoritvena svečanost izjemno obiskana, ljudje pa nad novo pridobitvijo dobesedno navdušeni. Na svečani otvoritvi je o Maistrovem življenju na Zavrhu in o njegovi vlogi v slovenski zgodovini spregovoril Zmago Porekar. Spominsko ploščo so Završanom poklonili Maistrovi borci iz Maribora.⁸ Zato ni naključje, da se jih je te svečanosti na Zavrhu veliko udeležilo in da so bili domačinom za to gesto zelo hvaležni. Z novim razglednim stolpom je Zavrh veliko pridobil in se vpisal med pomembnejše turistične kraje. Obiskovalci so radi zahajali v ta del Slovenskih goric in z vrha stolpa občudovali lepote krajev med Dravo in Muro. Pravijo, da se je v lepem in jasnem vremenu že takrat videlo vse tja do Blatnega jezera na Madžarskem. Stolp je služil namenu vse do leta 1979, ko je bil resno poškodovan in je postal za obiskovalce nevaren. Zato so ga zaprli, nato pa porušili in leta 1981 s pomočjo podjetja Klemos postavili novega kovinskega.⁹ Ta še danes trdno stoji in kljubuje vsem viharjem. Zato pa mnogim viharjem ni ubežalo turistično društvo, saj so se kmalu po postavitvi stolpa v njem začela različna trenja in medsebojni konflikti.

Čas je prinesel svoje in domačini z Zavrha so znova strnili moči in sile ter v letih 1984–1985 podprli Aleša Ariha in njegove ideje za drugačno, bolj organizirano spominjanje na generala in njegove borce za severno slovensko mejo. Sprožil se je novi val, ki ga ni bilo mogoče več ustaviti. Leta 1986 je bila odprta prva Maistrova spominska soba, ki so jo morali v začetku 90. let minulega stoletja zapreti zaradi denacionalizacije Štupičeve vile.¹⁰ Po obnovi kulturnega doma leta 1999 so odprli novo spominsko sobo v domu kulture in krepili spominska prizadevanja. Leta 2016 je občina Lenart končno prisluhnila javni pobudi za odkup nekdanje Štupičeve vile na Zavrhu. V jubilejnem Maistrovem letu 2018 jo je celovito prenovila in v njej postavila novo muzejsko zbirko »*Maister po Maistru*«. ¹¹ Njena otvoritev je bila 24. novembra 2018, ko se je po 55. letih na Zavrhu spet zgodilo pravo »ljudsko slavlje«. Morda še večje kot davnega leta 1963, le da je bilo takrat ob odprtju stolpa poletje, leta 2018 pa pozna jesen. A to ni motilo velike množice obiskovalcev, da ne bi

⁸ Pred leti je bila ta spominska plošča odstranjena, na njeno mesto pa postavljena nova.

⁹ Uradna otvoritev novega razglednega stolpa na Zavrhu je bila 4. julija 1982 ob krajevnem prazniku KS Voličina. Direktor lenarškega Klemosa Avgust Seničar je bil ob tej priložnosti predlagan za častni zlati znak Turistične zveze Slovenije.

¹⁰ Zbirka je bila skoraj v celoti prenesena v Maistrovo spominsko sobo v vojašnici generala Maistra v Mariboru.

¹¹ Avtorji razstave so bili Aleš Arih, dr. Maja Toš, Igor Zemljič in dr. Marjan Toš. Prostorsko jo je zasnoval arhitekt Matjaž Bolčina, grafično oblikovala pa arhitektka Sara Badovinac.

dočakali svečanega povabila v res zgledno preurejeno in obnovljeno Štupičevo vilo, ki je zdaj dokončno postala »Hiša spominjanja« in dostojen Maistrov muzej.¹² To je bila krona dosedanjih prizadevanj, zato so bili obrazi številnih domačinov z Zavrha in bližnje Voličine toliko bolj nasmejani. »Maister je pač pri nas doma«, so dali vedeti vsem in dodali: »Nihče nam generala ne bo vzel in nikomur ne dovolimo, da si ga prisvaja. On je preprosto naša skupna vrednota, velika zgodovinska osebnost, ki si zasluži zahvalo in spoštovanje za opravljeno delo v za Slovence na Štajerskem usodnem času leta 1918. Ideologija, politika in stranke naj dajo roke stran od njega, Maister je skupna slovenska vrednota in vzor iskrenega domoljubja«. To je bila rdeča nit ljudskega slavja na Zavrhu v jubilejnem »Maistrovem« letu 2018. Zavrh ostaja kraj spominjanja na Maistra, na njegove sodelavce, podpornike, borce- prostovoljce in vse slovenske rodoljube, ki so v dolgih stoletjih hrepeneli po Sloveniji kot naši skupni domovini in lastni državi, ki naj bo naš skupni dom.

Slika 2: Štupičeva vila v poletnem sijaju

Obnovljena Štupičeva vila pa kot »Hiša spominjanja«, kot so jo poimenovali avtorji razstave, na stežaj odpira vrata vsem, ki želijo spoznati Maistra iz povsem človeškega zornega kota, a hkrati kot odločnega vojaka, poveljnika,

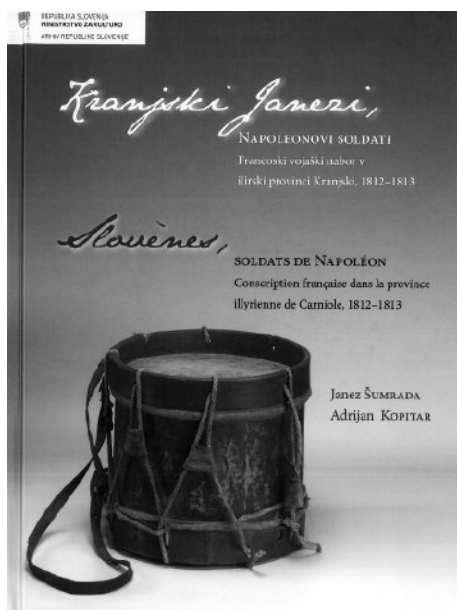
¹² Hiše se je oprijelo ime »Maistrovo svetišče« na Zavrhu.

nežnega poeta, mecena in podpornika slovenske kulture in kot ljubečega moža, očeta in dedka. To naj bo prostor za raziskovanja, individualna razmišljanja, razpravljanja, srečevanja in celo za nova spoznanja. V njej naj se ohranja spomin in hkrati snuje prihodnost!

Marjan Toš

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

JANEZ ŠUMRADA, ADRIJAN KOPITAR: *KRANJSKI JANEZI, NAPOLEONOVİ SOLDATI: FRANCOŠKI VOJAŠKI NABOR V ILIRSKI PROVINCI KRANJSKI, 1812–1813*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2018, 496 str.

»Moj prednik je bil pa Francoz, Napoleonov vojak!« Vzklik, ki ga je bilo (in ga je tu in tam najbrž še!) mogoče večkrat slišati v državnih in cerkvenih arhivih, med drugim tudi v Nadškofijskem arhivu Ljubljana, ko si je posamezni rodoslovec želel, da bi imel »francoske« korenine. Že iz raziskovalčevega priimka je bilo mogoče razbrati, da gre v resnici za rod, ki je na Kranjskem prebival že davno pred Napoleonovi-

mi vojaki. Takšni vzkliki ljubiteljskih rodoslovcev so bili na dnevnem redu predvsem v času 200. obletnice Ilirskih provinc. Takrat je od vsepovsod donelo: »Tudi jaz sem potomec francoskega, Napoleonovega vojaka!« V resnici je bilo prvih na Kranjskem dokaj malo, drugih pa nekoliko več. Kako, prosim? Že ob 200. obletnici Ilirskih provinc se je ljudem skušalo predstaviti dejstvo, da so Francozi v času Ilirskih provinc tudi v teh krajih razen vse večkrat omenjenih državnih in šolskih reform izvajali tudi vojaške nabore in ustanovili Ilirski polk. O »hrabrosti slednjega« se – ironično – pogosto sliši v Dalmaciji, na slovenskih tleh pa o njem vemo bolj malo, saj je bil omenjen le malokdaj. Rodoslovci so bili ob takšnih pojasnilih in spoznanju, da je bil njihov »Napoleonov« vojak v resnici potomec kranjskega kmeta, nemalokrat razočarani. Nejevera v očeh pa je ostala in z njim vprašanje, kje bi lahko izvedeli kaj več.

Janez Šumrada in Adrijan Kopitar sta s študijo o Ilirskih provincah, natančneje o »Kranjskih Janezih, Napoleonovih soldatih«, že z namerno anahronističnim naslovom, kakor bremo v uvodu, bralce opomnila, da so pod Napoleonom služili tudi Kranjci. V obsežni dolgoletni obravnavi gradiva sta avtorja obdelala in temeljito predstavila 6382 vojaških obveznikov iz obdobja druge francoske konskripcije, ki je v Ilirskih provincah potekala v letu 1812/13.

Janez Šumrada je v kratkih uvodnih poglavjih predstavil avstrijski naborniški sistem in organizacijo vojaških enot po letu 1771, ko je bila uvedena splošna vojaška obveznost; sprva z dosmrtno vojaško službo, pozneje pa se je naborniški sistem postopoma spreminjal vse do obdobja dvojne monarhije, ko so z novim vojnim zakonom leta 1912 zadnjič odločali o obdobju vojaške službe. Podrobneje je razloženo vprašanje avstrijskih nabornih okrajev, ki jim sledi kratek oris zgodovine različnih oblik: od redne vojske, brambovstva, ustanovljenega leta 1808, pa vse do že znane tradicionalne oblike – črne vojske (*Landsturm*).

Vse te oblike vojaštva pa proti Napoleonovim četam niso imele večjih uspehov in po avstrijskem polomu pri Austerlitzu leta 1805 ter podpisanim miru v Bratislavi se je sestavu Napoleonove vojaške organizacije pridružilo območje beneške Istre. Beneška Istra je bila v upravnem pogledu že z Napoleonovim dekretom z dne 21. marcem 1806 preoblikovana v enega od njegovih departmajev, ki je bil v vojaškem pogledu razdeljen na dve območji. V prvo so sodila območja Kopra, Pirana in Buzeta (okoli 33.000 prebivalcev), drugo območje pa je zajemalo področja Rovinja, Labina, Pulja in Poreča (ca. 43.000 prebivalcev). 31. maja 1806 je Napoleon ustanovil Kraljevo Dalmatinsko legijo in Kraljevi Istrski bataljon. Slednjega je sestavljalo šest čet, posamezno četo pa so v polni sestavi sestavljali: 100 vojakov, trije častniki in 18 podčastnikov. Popoln bataljon s poveljujočim štabom je štel 729 mož. Šumrada je opozoril, da je enota večino časa sicer presegala predpisano število vojakov in je v določenem obdobju, tik

pred vojaškimi operacijami leta 1809, štela celo 765 mož. Bataljon, sestavljen iz rekrutov v starostni strukturi od 18 do 30 let, se je udeležil operacij na Tirolskem, po ustanovitvi Ilirskih provinc pa je bila razformiran. Moštvo in častniki so bili takrat prerazporejeni v 1. in 2. lahki pehotni polk italijanske armade.

Leta 1809 je cesarska Avstrija v vojni proti Napoleonu znova doživela poraz in po bitki pri Wagramu je sledil podpis miru v Schönbrunn. Prav tam je Napoleon 14. oktobra 1809 ustanovil Ilirske province, ki so sprva obsegale deset intendanc, glavno mesto pa je predstavljala Ljubljana. Poleg vseh francoskih reform, ki se jih v zgodovinopisju pogosto omenja (šolstvo, kultura, reforma sodstva itd.), so se le-te dotaknile tudi vojaške službe. Novembra 1810 je Napoleon v Ilirskih provincah ustanovil Ilirski polk, ki naj bi štel približno 4000 mož. Slednje bi pridobili s konskripcijo na področjih ljubljanskega, postojnskega, novomeškega, goriškega in beljaškega okrožja ter z območij Trsta, Reke, Istre in Civilne Hrvaške.

V poglavju sta podrobneje predstavljena oba francoska nabora. Prvega so po odredbi guvernerja Ilirskih provinc maršala Augusta Frederica Marmonta (1774–1852) izvedli že februarja 1811 in je potekal razmeroma hitro – vendar ne brez zapletov. Kakor ugotavlja avtor, so se naborne komisije na Kranjskem znašle v težavah, saj se je veliko nabornikov pred francoskimi oblastmi zateklo na Koroško, še več pa se jih je skrivalo v gozdovih. Posledično naborne komisije niso uspele uresničiti zastavljenega cilja – zbrati 4000 mož. Tudi po že izvedenih naborih pa ni manjkalo fantov, ki so še kot potrjeni naborniki

ubežali francoskim oblastem. Morda gre krivdo za pobeg deloma pripisati tudi nepravilni obveščeniosti s strani oblasti in posledično strahu, ki se je naseslil med ljudmi. Marmont je namreč predpisal natančno število obveznikov iz posameznih okrožij, a oblasti tega niso sporočile ljudem, med katerimi se je razširil strah, da bodo odpeljali vse moške, primerne za vojaško službo. Kljub opisanim težavam pa so se prenekateri kranjski fantje vseeno znašli v uniformi francoskih sil, med njimi tudi poznejši desetnik Andrej Pajk (1789–1871), čigar življenjsko zgodbo v Napoleonovi vojski je v drugi polovici 19. stoletja širši javnosti predstavil Josip Jurčič.

Odlok o drugem naboru v Ilirskih provincah je izšel 6. oktobra 1812, ko naj bi nabrali 3000 rekrutov, od tega samo na Kranjskem 1100. Treba je poudariti, da je takratni intendant na Kranjskem podal podrobna navodila za delovanje nabornih komisij v distriktih, za vodenje seznamov obveznikov po občinah in opravljanje pregleda nabornikov. Izžrebani naborniki so lahko predlagali namestnika, ki je moral biti zdrav, brez kazenske karakteristike in je moral meriti vsaj pet čevljev in en palec (1,649 m). Predpisani so bili tudi postopki za obravnavo pritožb rekrutov, oprostitev odhodov na služenje ali odlog vojaščine, niso pa manjkala niti navodila o ravnanju z upornimi rekruti ali dezertjerji.

Šumrada je v enem od poglavij podal zgoščeno zgodovino Ilirskega polka, ki ga je 16. novembra 1810 ustanovil Napoleon. Enoto so sestavljali štirje bataljoni s po šestimi četami ter rezervni peti bataljon s štirimi četami. Organiziran je bil kot lahki pehotni

polk, matična vojašnica enote pa je bila Alessandria v Piemontu. Enota je sodila v sestav Velike armade in ne v sestav Ilirske armade ter je delovala le na področju zunaj Francije. Ves čas svojega obstoja se je soočala s težavami zaradi skromnega dotoka novih vojaških obveznikov in dezerterstva. Ob odhodu iz Torina proti bojnim poljanam dne 30. decembra 1811 je enota štela okoli 3000 mož, a precej teh je bilo takrat v bolnišnicah. Polk je korakal preko Mainza in Saške v Poznanj, ognjeni krst pa je doživel 27. julija 1812 pri Ostorvnem. Tedaj je enota štela le še 2500 mož, saj se je vso pot soočala z dezerterstvom. Morda se je Napoleon prav zato posebej zanimal za to enoto, ki je imela zaradi pobegov in nizke morale v očeh vojaških poveljnikov kaj malo veljave. Polk se je pozneje dopolnjeval z novimi rekruti in se udeležil tudi slavne bitke pri Leipzigu, novembra 1813 pa je bil razpuščen. Šumrada navaja, da je v spopadih med letoma 1811 in 1813 padlo 28 častnikov Ilirskega polka, precej je bilo ranjenih ali pa so umrli za posledicami ran. S seznama in iz predstavitve častniškega zbora je moč opaziti, da so s slovenskega prostora prihajali: dva stotnika, pet poročnikov in en narednik. Vsi ti so se na svoj način srečevali z naborniki, o katerih so naborne komisije sestavile naborniške knjige.

Prav omenjene naborniške sezname oz. vse štiri knjige (vseh štirih distriktov) sta avtorja predstavila v naslednjem poglavju knjige. Podala sta podroben opis ohranjenih knjig z naborniškimi seznamami, opisala sestavo, na kakšnem papirju so jih beležili, bralca pa seznanila tudi z odstopanji, do katerih je prišlo glede na navodila, ki so bila v veljavi v Francoskem cesarstvu. Prav tako sta

predstavila strukturno ureditve seznamov v vseh štirih knjigah, po katerih so bili le-ti urejeni v kar 26 rubrik, na enem obrazcu pa je bilo prostora za podatke o šestnajstih nabornikih. V samem opisu naborniških knjig sta bila zelo natančna, saj podajata podroben opis vsake knjige posebej, vključno s podatki o ohranjenosti in vezavi. Tako denimo bralec izve, da je prva knjiga, ki se hrani v Arhivu Republike Slovenije (ARS) in zajema naborne sezname za ilirski distrikt Postojno, »v slabem stanju, precejšen del papirnega bloka in platnic je črvojedeno«. Toda to so zunanji opisi gradiva, tisto, kar bralca bolj zanima, so zagotovo sami podatki o zadnjem naboru jeseni 1812 in pozimi 1813, ki je takrat zajel 6382 rekrutov. Ti podatki so podani v naslednjih poglavjih in obširneje popišejo posameznega nabornika. Seveda je tudi tu najti odstopanja in pri nekaterih ni bilo vpisanih vseh podatkov oziroma niso bile izpolnjene vse rubrike; za 2460 rekrutov tako denimo sploh ni vpisane njihove telesne višine. Minimalna lestvica za vstop v vojaško službo je bila sicer postavljena na 1 m in 488 mm. Povprečna višina nabornika pri zadnjem naboru je bila sicer 165 cm – najmanjši fant, ki je takrat stopil pred naborno komisijo, je meril 149,5 cm, najvišji pa 199 cm. Opis povprečnega obveznika s Kranjske je v knjigi povzet takole: »/.../ ime mu je bilo Janez in se je pisal Novak, bil je kmet, leta 1791 sta ga povila oče Matjevž in mati Marija. Visok je bil 1,65 m, kostanjevih las in obrvi, pokritega čela, srednje velikih ust in nosu, podolgovatega, kozavega obraza, okrogle brade, blede polti, v svet pa je gledal s sivimi očmi. Kot mnogi tudi on po vsej verjetnosti ni bil sprejet za vojaka, ampak se je znašel

zaradi različnih vzrokov v vojaški rezervi ali pa je bil celo oproščen. /.../« Iz opisa torej lahko razberemo podatke, ki so jih takrat zapisovale oblasti: število vpisanih v nabornem seznamu posameznega kantona; zdravstveno stanje nabornikov, imena in priimke (slednjih v razpredelnici ni in so zbrani na koncu knjige), osebna imena, podatke o starših, kraj in letnico rojstva, osebni opis in višino, posebne znake (znamenja) posameznika, poklic, opombe o družinskih razmerah, razloge za odsotnost (beg itd.) ter končno odločitev nabornega sveta. Omenjeni pregledni podatki, podana povprečja so v knjigi sistematično prikazana z grafikoni in jih je mogoče primerjati med seboj, saj je med posameznimi distrikti in kantoni prihajalo do opaznih odstopanj. Iz zadnje rubrike – odločitev nabornega sveta – izvemo, da je bilo od vseh 6382 zajetih nabornikov v Ilirski polk in nekatere druge enote napotenih le 906 potrjenih nabornikov. Kakor ugotavljata avtorja, je od tega števila na poti do enote pobegnilo še 189 moških. Distrikt Kranj je po teh podatkih v enoto poslal 93 rekrutov, vključenih pa je bilo nato le 60 moških, saj jih je 33 pobegnilo. Rubrike o odločitvah nabornega sveta so tudi sicer zanimive in včasih precej bogate s podatki, ki »izzivajo« z željo po izvedeti še več o zgodbah posameznikov. Posebej se to nanaša na vse tiste, ki so jih označevali kot upornike, pri čemer so prevladovali mladeniči, ki so sodili v kranjski distrikt (95). Med zaznambami nabornega sveta najdemo tudi takšne posameznike, kot je bil leta 1791 rojeni Jakob Tratar, doma iz Šentruperta na Dolenjskem. 162,5 cm visok mladenič kostanjevih las, sivih oči in lepo oblikovanega lica, ki je bil

po poklicu tkalec, je bil pri naborni komisiji spoznan za sposobnega vojaške službe. V odločitvi naborne komisije so zapisali še: »*Koraka prvi, ker se je na gljufivi način zamenjal s svojim bratom (št. 3547). Napoten 18. 12. 1812 v Ilirski polk. Odhodna kontrolna št. 2, št. ukaza 1. Vključen 16. 1. 1813 pod št. 6256.*«

Statistične tabele po distriktih in kantonih, ki jih je poustvaril Adrijan Kopitar, predstavljajo najobsežnejši del knjige. Nabor obdelanih podatkov predstavlja, kakor navaja avtor, izvrsten vir ne le za zgodovinarje, pač pa tudi za strokovnjake drugih strok (npr. zgodovinarje medicine, sociologe itd.), saj je iz njih mogoče izvedeti več o socialnem in zdravstvenem stanju, družinskih vezeh in poklicni strukturi obravnavanih nabornikov kakor tudi o njihovih imenih in priimkih. Čeprav so slednji posebej obravnavani in predstavljeni na koncu knjige, bo raziskovalcem lokalne zgodovine ali zgodovine posameznika nadvse v pomoč knjigi priložen CD, na katerem poleg posnetkov originalnih knjig najdemo tudi v skupni Excelovi tabeli zbrane in predstavljene vse slovenjene izpise podatkov o rekrutih.

Lično oblikovana knjiga z bogatim slikovnim gradivom in izjemno količino podatkov, ki sta jih v precej zamudnem delu zbrala in obdelala avtorja, ima gotovo še to prednost, da je dvojezična – vsakemu slovenskemu poglavju namreč sledi poglavje v francoskem jeziku. To seveda pomeni, da so knjiga in priloženi podatki na CD-ju dostopni tudi širšemu krogu, predvsem tujim raziskovalcem in zgodovinarjem, ki se ukvarjajo z Napoleonovo armado.

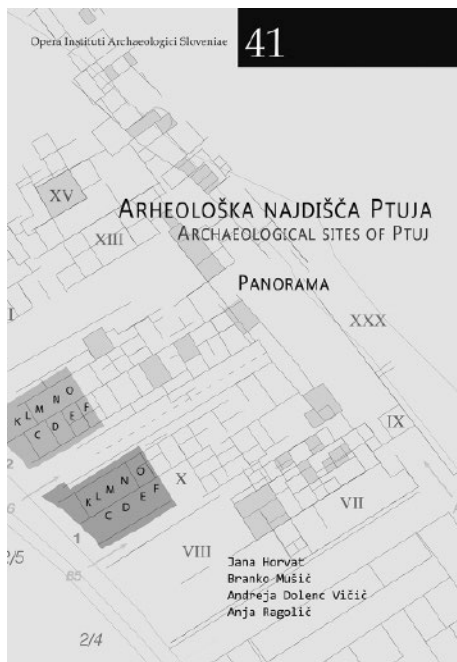
Janez Šumrada in Adrijan Kopitar sta z objavo teh dragocenih in bogatih virov v knjigi *Kranjski Janezi, Napoleonovi*

soldati tako ustvarila referenčno izhodišče za vse tiste zgodovinarje, ki se bolj podrobno posvečajo obdobju Napoleonovih vojn in zgodovini oboroženih sil v tem obdobju. Ob tem velja pripomniti, da je njuno delo mogoče razumeti tudi kot spodbudo, da bi se tudi v slovenskem prostoru nekoliko bolj posvetili sistematičnemu preučevanju tovrstnih vojaških tematik, ko so možje in fantje z današnjega slovenskega prostora v različnih časovnih obdobjih (ne le v 20. stoletju!) službovali v različnih uniformah. Ne glede na to pa je potrebno izpostaviti, da lahko sedaj na uvodoma zastavljeno vprašanje rodoslovcev – kje je mogoče izvedeti še kaj več – po zaslugi Janeza Šumrade in Adrijana Kopitarja – podamo tudi ustrezen odgovor.

Miha Šimac

JANA HORVAT, BRANKO MUŠIČ, ANDREJA DOLENC VIČIČ, ANJA RAGOLIČ: ARHEOLOŠKA NAJDIŠČA PTUJA. Panorama. Ljubljana: založba ZRC, 2020, 192 str. (zbirka Opera Instituti Archaeologici Sloveniae; 41)

V času, ko je zaradi epidemije novega korona virusa raziskovalno in publicistično delo dobilo nove oblike pojavljanja v širši javnosti, je pri Založbi ZRC izšla že 41. monografija iz serije Opera Instituti Archaeologici Sloveniae ter hkrati druga v vrsti publikacij Arheološka najdišča Ptuj. Prvo monografijo na temo ptujskih arheoloških najdišč sta v letu 2010 napisali

sodelavki Inštituta za arheologijo pri ZRC SAZU izr. prof. dr. Jana Horvat in Andreja Dolenc Vičič ob podpori Marjane Tomanič Jevremov (Pokrajinski muzej Ptuj) in Marije Lubšina Tušek (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Maribor). Publikacija z naslovom *Arheološka najdišča Ptuja. Rabelčja vas* predstavlja obsežno in z najdbami izjemno bogato najdišče na severovzhodnem robu mesta, kjer so v sedemdesetih letih 20. stoletja začeli graditi veliko blokovsko naselje, ob tem pa precej nepričakovano odkrili obrtne delavnice velikih razsežnosti. Mnogi se še spominjamo ostrih polemik med stroko in investitorji, ki jim zakonodaja nalaga plačilo arheoloških raziskav na gradbenem terenu; prvi so ne povsem enotno vztrajali pri skrbnih raziskavah in se pri tem opirali na za-

kon o varovanju kulturne dediščine, drugi so zaradi povečanih stroškov in časovnega zamika gradnje želeli uničiti arheološke ostaline in pri tem v enem delu celo »uspeli«. Polemika je zajela širšo javnost in celo na prvih straneh uglednega časopisa *Delo* smo lahko brali o »žličkarjih« (tako so novinarji opisali arheologe), ki da zavirajo družbeni napredek, medtem ko naj bi nekateri Ptujčani prebivali pod polivinilom, saj naj bi se jim selitev v obljubljeni stanovanjski vse bolj odmikala. Zadnja trditev je bila seveda izmišljotina politikov, ki so podpirali investitorje. Z velikimi organizacijskimi napori so arheologi, ki so jim priskočili na pomoč kolegi iz več arheoloških ustanov takratne Jugoslavije, območje Rabelčje vasi raziskali, seveda le v mejah načrtovanih gradenj. Izkazalo se je, da je imel areal, ki je obsegal tretjino zemljišča antične Petovione, v času antike izrazito obrtni, morda bi celo smeli reči industrijski značaj. Velike količine pridobljenega gradiva še vedno čakajo na podrobno obravnavo, dr. Jana Horvat pa je ocenila, da je pred sistematičnim analiziranjem izkopanega gradiva potrebno narediti celovit pregled območja, ki bo omogočal dobro orientacijo v prostoru in času.¹ Pri tem sta imeli avtorici monografije dobro osnovo v *Temeljni topografski zbirki arheoloških najdišč Ptuja*; podatkovno zbirko so uredili na Inštitutu za arheologijo na začetku devetdesetih let. Monografija o Rabelčji vasi ponuja nadvse sistematičen in natančno zasnovan pregled območja, ki je razdeljeno na manjše enote, poimenovane po aktualnih ulicah,

¹ Predgovor, v: Jana Horvat, Andreja Dolenc Vičič, *Arheološka najdišča Ptuja. Rabelčja vas*, str. 9. Monografija vsebuje tudi seznam relevantne literature.

pomembnejših stavbah, včasih pa sta se avtorici poslužili tudi starejših imen. Avtorici sta uskladili starejše naključne najdbe in raziskave s tistimi iz zadnjih štiridesetih let, kar sta ponazorili tudi s tabelo – najstarejša vpisana letnica naključne najdbe je 1818, najstarejše načrtovano izkopavanje pa so leta 1897 organizirali člani Muzejskega društva. Glavnina zaščitnih izkopavanj v Rabelčji vasi je potekala v sedemdesetih in osemdesetih letih, a katalogi zajemajo tudi kasnejše raziskave, tudi izkopavanja v letih 2009/2010, ki so bila uvod v gradnjo prizidka k Osnovni šoli Ljudski vrt. Katalog najdišč je urejen kronološko (prazgodovina, rimska doba, zgodnji srednji vek ter pozni srednji in novi vek), kar je bila osnova za sežeto poselitveno zgodovino območja, s katero se zaključuje razprava v publikaciji. Monografijo o Rabelčji vasi odlikuje skrbno izoblikovan sistem, ki bralca vedno znova napotuje k ogledu priloženih kart, kar omogoča sprotno orientacijo v prostoru in času ter lajša prebiranje starejših kart ptujskih arheoloških najdišč.

Podobne metode razumevanja prostora je dr. Jana Horvat, ki vodi celoten projekt raziskovanja in urejanja Panorame, uporabila tudi ob pripravi monografije *Arheološka najdišča Ptujja*. K pisanju prispevkov je povabila še doc. dr. Branka Mušiča (Gearh d. o. o. in Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani) ter dr. Anjo Ragolič in Andrejo Dolenc Vičič

(Inštitut za arheologijo ZRC SAZU). Temeljni cilj avtorjev je ostal enak: dobra orientacija v prostoru in skrbno kartiranje najdb. Vendar je območje Panorame bistveno drugačno od arheoloških najdišč v Rabelčji vasi, zato se monografiji v podajanju ugotovitev o pretekli naselitvi razlikujeta. Panorama kot arheološko območje v slovenskem prostoru precej izstopa, saj je bila naseljena šele v obdobju antike,² po propadu antične Petovione pa se je spremenila v kmetijsko zemljišče. Vse do pred kratkim je bil na Panorami sadovnjak, večjih posegov v zemljo, ki bi bistveno poškodovali antične plasti, pa ni bilo. Edino gradnja vodohrama v letu 1948, ki je žal potekala brez arheološkega nadzora, je povzročila večjo škodo. Antično poselitev na Panorami dokazujejo naključne najdbe iz preteklosti, ozko zamejena izkopavanja oziroma bolj arheološki nadzori nad manjšimi posegi v novejšem času in redke načrtne raziskave, najbolj nazorne pa so geofizikalne raziskave, ki so potekale v letih 2007, 2012 in 2015. Smeli bi govoriti o skorajda nedotaknjenem najdišču, ki ga je v tem svojstvu treba varovati in vse raziskave izpeljati kar se da natančno in z najsoodobnejšimi metodami. Na srečo so se vsaj na področju arheološko bogatih zemljišč razmere v Sloveniji in tudi na Ptujju v zadnjih desetletjih izboljšale. Na Mestni občini Ptuj so se leta 2015 odločili, da Panoramo postopoma uredijo v arheološki park in v ta namen so

² Edini doslej najdeni predmeti, ki so starejši od rimske antike, so latenska bronasta zapestnica in več odlomkov latenskih keramičnih posod, ki so jih v letu 1936/37 naključno našli na severnem pobočju Panorame. Glej: Jana Horvat, Branko Mušič, Andreja Dolenc Vičič, Panorama v antiki, v: Jana Horvat, Branko Mušič, Andreja Dolenc Vičič, Anja Ragolič, *Arheološka najdišča Ptujja. Panorama*, Ljubljana 2020, str. 47, 51.

pri Restavratorskem centru Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije leta 2018 naročili konservatorski načrt. Del tega dolgoročnega projekta je že izveden in ena najbolj spodbudnih novic je, da so potke, ki so jih uredili po trasah nekdanjih antičnih ulic in ki vznožje hriba povezujejo z vrhom, priljubljeno sprehajališče Ptujčanov. Pohodniki med hojo lahko postojijo ob pojasnilnih tablah in ob replikah nekaj izbranih kamnitih spomenikov, postavljenih na mestu odkritja, nazadnje pa so nagrajeni s prelepimi razgledi na grad in na stari tok Drave. Razkošje razgledov je ne nazadnje botrovalo imenu položne vzpetine nasproti grajskega hriba.

V uvodnem prispevku se seznanimo s kratko zgodovinsko oznako Petovione in griča Panorama, sledi pregled dosedanjih arheoloških odkritij ter pojasnilo, kako so se avtorji lotili projekta. Arheološka odkritja na Panorami se nizajo od leta 1816, ko je bila na severnem pobočju hriba evidentirana prva naključna najdba – sarkofag in opeka z žigom XIII. dvojne legije. Prvo sondiranje je potekalo v letu 1907, prva večja izkopavanja pa v letu 1911. Velika odlika najnovejših raziskav je uporaba geofizikalnih metod. Dr. Branko Mušič je s sodelavci opravljal geofizikalne raziskave v letih 2007, 2012 in 2015, pri čemer je uporabljal georadarsko, magnetno in upornostno metodo. S primerjavo in kombinacijo izsledkov je lahko podal poselitveno sliko na večjem delu najdišča. Poselitev je bila zgoščena na južnem vrhu hriba ter na njegovem jugovzhodnem, jugozahod-

nem in severovzhodnem pobočju, posnetki pa ponujajo fascinanten vpogled v strukturo stavb, ulic in vmesnih prostorov.³ Največji obseg je ta predel mesta imel v 2. in 3. stoletju, ki je tudi sicer doba petovionskega razcveta, nato pa se je mesto polagoma krčilo, območja opuščeni bivališč pa so začeli uporabljati za pokope. Tako je bilo tudi na Panorami odkritih več grobov iz pozne antične dobe.

Raziskovalci so celotno Panoramo razdelili na pet območij, ki so jih oštevilčili in razdelili še na podobmočja. Analizi najdb v monografiji sledimo po območjih; ločeno so predstavljene rezultati geofizikalnih raziskav in ugotovitve starejših arheologov, ki temeljijo na naključnih najdbah ali na izkopavanjih oziroma sondiranjih. Veliko skrb so avtorji posvetili natančnemu lociranju starejših najdb, kolikor so to omogočali najdiščni podatki, ki jih v preteklosti žal niso vedno dovolj skrbno beležili. A so dobro usklajeni stari podatki in rezultati georadarskih raziskav večkrat omogočili trdnejše interpretacije urbane strukture enega najpomembnejših in zdi se, da tudi enega najrazkošnejših delov antične Petovione, ki se je razvil v neposredni bližini foruma. Fragmente zidov in drugih arhitekturnih ostalin je bilo v precej primerih mogoče izrisati v presenetljivo razsežne stavbe z več nizi velikih prostorov, med stavbami, ki so jih raziskovalci označili z rimskimi številkami, pa tečejo smotrno načrtane ulice in trgi. Ulice in ceste, ki sledijo smeri severozahod-jugovzhod, so označene z veliko črko A in zaporedno številko,

³ Branko Mušič, Geofizikalne raziskave, v: Jana Horvat et al., *Arheološka najdišča Ptuja. Panorama*, Ljubljana 2020, str. 13–27.

tiste, ki so nanje pravokotne, torej so usmerjene od jugozahoda proti severovzhodu, so številčene ob veliki črki B, ena sama cesta pa teče diagonalno preko hriba v smeri sever-jug in je na kartah označena z veliko črko C. Po grebenu hriba ob cesti, označeni kot A3, je po vsej verjetnosti teklo obzidje s pravokotnimi stolpi na notranji strani.

Vsem zgradbam seveda ni bilo mogoče določiti namembnosti. Za zgradbo s številko XIV v območju 2/7 sta bili ugotovljeni dve gradbeni fazi, njena posebnost pa je okrogel prostor znotraj strukture in še trije zidovi s polkrožnimi temelji, v neposredni bližini pa so bili odkriti deli peristila. Ostaline zgradbe XIV avtorji interpretirajo kot razkošen *domus* ali tudi kot terme, kar je bila misel Balduina Sarie, ki je na tem predelu izkopaval v letu 1913. Nekaj prostorov je bilo ogrevanih, enega od polkrožno oblikovanih prostorov pa so interpretirali kot kopalno kad; na kartah je označena kot stavba XVI. O razkošju pričajo tudi drobne najdbe.⁴ Velikega pomena so ostaline zgodnjekrščanske cerkve, ki so jih leta 1983 odkrili med sondiranjem v bližini vrha Panorame. Da gre za zgodnjekrščanski objekt, dokazujejo ostanki mozaika, deli kamnite opreme z reliefnimi okrasi, čemur je treba dodati še dele oltarne pregrade, ki so bili na tem mestu odkriti že leta 1936.⁵ Prav na vrhu Panorame, kjer od leta 1948 stoji vodohram, sta v

letih 1911 in 1913 izkopavala Mihovil Abramić in Balduin Saria. Ker so vodohram gradili brez sodelovanja arheologov, ugotovitev z začetka 20. stoletja ni več mogoče preveriti. Na vrhu hriba je bila pomembnejša stavba, morda sveetišče ali pa manjša trdnjava, vezana na obzidje, ki je teklo po grebenu. Nekaj najdb priča o prisotnosti vojaščine (na primer ličnica čelade iz 1. stoletja) še iz časa, ko sta v Petovionii bivali VIII. Avgustova in XIII. dvojna legija. Da so se na vrhu Panorame izvajali kulturni obredi, sporočajo Jupitrov oltarček, posvetilna napisa in izjemno zanimive svinčene votivne figurice. Na tem predelu je dokazana še livarska delavnica, v njeni bližini pa so bile tudi lončarske peči. V času postopnega propadanja rimskega cesarstva so stavbe na vrhu Panorame opuščali, njihove ruševine pa so v 4. stoletju postale zavetje za grobove.

Poglavjem Pregled arheoloških odkritij ter izhodišča analize,⁶ Geofizikalne raziskave,⁷ Opisi arheoloških ostankov⁸ in Panorama v antiki⁹ sledita seznam literature in angleški prevod povzetkov, nato pa se lahko poglobimo v Katalog kamnitih spomenikov, ki ga je sestavila dr. Anja Ragolič; katalog je v celoti preveden v angleščino. Vse karte, ki nepogrešljivo pojasnjujejo besedila, so zbrane v zadnjem delu publikacije.

Katalog kamnitih spomenikov je razdeljen na podpoglavja, ki predstavljajo

⁴ Jana Horvat, Branko Mušič, Andreja Dolenc Vičič, Opisi arheoloških ostankov, v: Jana Horvat et al., *Arheološka najdišča Ptuja. Panorama*, Ljubljana 2020, str. 39.

⁵ *Ibid.*, str. 40–41.

⁶ Avtorici Jana Horvat in Andreja Dolenc Vičič.

⁷ Avtor Branko Mušič.

⁸ Avtorji Jana Horvat, Branko Mušič in Andreja Dolenc Vičič.

⁹ Avtorji Jana Horvat, Branko Mušič in Andreja Dolenc Vičič.

votivne in nagrobne spomenike ter nenapisano gradivo. Seveda je bilo na Panorami najdenih tudi precej predmetov, ki niso kamniti. Izpostaviti kaže več kovinskih fragmentov vojaške opreme, odkritih že v letih 1911 in 1913, v letu 2017 pa je bila najdena še ličnica čelade, kar vse dokazuje prisotnost vojaščine. Velikega pomena so dokazi o zgodnjekrščanskem cerkvenem objektu (mozaiki, deli oltarne pregrade), odkriti v letih 1936 in 1983. V zadnjem obdobju so bili najdeni odlomki svinčenih kipcev, ki pričajo o poganskih kultih. V letu 2017 sta bila ob severovzhodnem pobočju hriba, zelo blizu ceste, ki razmejuje Panoramo in grajski grič, najdena dva fragmenta kipa v naravni velikosti, vlitega v bakrovi zlitini; posebej zanimivo je detajlno oblikovano uho. Domnevati smemo, da je neposredno ob mestni vpadnici stala statua, ki je predstavljala božanstvo ali mestnega veljaka.

Sicer pa doslej znano kamnito gradivo s Panorame dokazuje pestro versko podobo antičnega mesta, kjer niso častili le uradnih antičnih božanstev in Mitre in kjer so se v poznem antičnem obdobju odločali tudi za krščanstvo. V Petovioni (in tudi na Panorami) so gojili tudi druge kulte. Izpostavimo dva. Leta 1983 je bil med arheološkim nadzorom odkrit sarkofag, sestavljen iz sedmih reliefnih plošč z upodobitvami Nutric. Skeletni grob je datiran v 4. stoletje, reliefne plošče pa so starejše, večinoma iz sredine ali druge polovice 2. stoletja. V Petovioni je bil kult Dojilj

ali Nutric, ki so jim priporočali novorojence, zelo razširjen, je pa redke keltski element, ki se je ohranil v antični čas.¹⁰ Najdbi iz leta 1983 je potrebno dodati še v letu 1911 odkriti kamniti kipec Nutrice (datiran v drugo polovico 2. ali na začetek 3. stoletja); kipec ni najbolje ohranjen, je pa dragocen, saj so tridimenzionalne kamnite upodobitve Nutric redke, za zasebno rabo so običajno uporabljali glinaste figure.¹¹ Posebnega pomena je tudi kult podonavskih konjenikov, ki ga na Panorami dokazuje več najdb, ena v celoti ohranjena reliefna plošča in več fragmentov. Odkrili že jih že leta 1911, o njih pa je pisal Mihovil Abramič (1914 in 1925).¹² Kult podonavskih konjenikov je izpričan na osrednjem in spodnjedonavskem območju in ga slabo poznamo, saj literarni viri o njem ne govorijo; očitno gre za mistični kult.

Monografija o Panorami obravnava arheološke podatke, ki so se nabrali vse do natisa publikacije. Vendar gre za dolgoročno zasnovan projekt in dela se neprekinjeno nadaljujejo. V letošnjem maju je dr. Branko Mušič začel z geofizikalnimi raziskavami na območju sedla in severovzhodnega dela Panorame, kjer dosedanje raziskave niso ponudile dovolj podatkov. Arheološke plasti so na tem predelu globlje, zato je bilo potrebno uvesti drugačno tehnologijo; obdelava podatkov še ni zaključena, a je že znano, da so tudi na tem delu vzpetine pod površjem arhitekturne ostaline in dodatne poti. V avgustu pa so se pod vodstvom dr. Jane Horvat

¹⁰ Anja Ragolič, Katalog kamnitih spomenikov, v: Jana Horvat et al., *Arheološka najdišča Ptuja. Panorama*, Ljubljana 2020, str. 87–94.

¹¹ Ibid., str. 122.

¹² Ibid., str. 123–128.

začela sondiranja na vrhu Panorame, kjer so že znane arhitekturne ostaline, interpretirane kot obzidje s stolpom. Cilj izkopavanja bo preverjanje indicov o vojaški prisotnosti na Panoramah v 1. stoletju.¹³ Večina arheologov je doslej menila, da je bil osrednji vojaški tabor v Petovionih po vsej verjetnosti na desnem bregu Drave, na zemljišču, ki naj bi ga v 3. stoletju odplavila reka ob veliki povodnji. Obstaja pa tudi domneva, da je bil tabor lociran na območju Panorame in Vičave. Hkrati je že stekel mednarodni aplikativni projekt *Transfer*, katerega namen je vzpostaviti upravljavski načrt za Arheološki park Petovione, se pravi za prihodnjo ureditev Panorame.

Monografija o antičnem najdišču na ptujski Panoramah je dragoceno znanstveno delo. Odlikuje jo pregledna sistematičnost pri urejanju znanih podatkov, hkrati pa nas razveseljuje, da arheologi tudi pri nas vse bolj izkoriščajo možnosti neinvazivnih geofizikalnih raziskav. V arheološko tako bogatih okoljih, kot je prostor sodobnega Ptuja, so tovrstne metode najboljši garant, da se v imenu dozdevnega »napredka« ne bodo več dogajali uničevalni posegi v zgodovinsko pričevalna zemljišča. Nove ugotovitve o poselitvi Panorame in nastajanju arheološkega parka so tudi obliž na rano, ki je neizbrisno zaznamovala mesto z ukinitvijo muzejskih arheoloških zbirk v nekdanjem dominikanskem samostanu v letu 2011. To nerazumno potezo, ki se je je domislil takratni župan ob soglasju mestnega sveta, bodo ptujski muzealci lahko sanirali le z veliko napori in vztrajnosti, pri čemer bodo potrebovali podporo lokalnih in državnih oblasti,

kakor seveda tudi široke strokovne in laične javnosti. Aktualni projekt raziskovanja in urejanja Panorame v arheološki park, ki poteka pod strokovnim vodstvom osrednje slovenske raziskovalne ustanove za arheologijo in ob financiranju iz občinskih, državnih in evropskih virov, bo (tako upamo) pomagal v širši javnosti uveljaviti prepričanje, da je mesto Ptuj izjemno arheološko najdišče ne le v slovenskem, pač pa v evropskem merilu in da kaže v razumevanje njegove antične podobe vložiti vse razpoložljive moči.

Marjeta Ciglenečki

JOŽEK HORVAT MUC: PUŠČA, NAJVEČJE ROMSKO NASELJE V SLOVENIJI. Murska Sobota: Romani Union: Zveza Romov Slovenije, 2020, 260 str.

Mag. Jožek Horvat Muc je prav gotovo eden najbolj prodornih in prepoznanih romskih raziskovalnih in literarnih ustvarjalcev v slovenskem prostoru, ki ima v bogatem opusu več kot trideset različnih del. Ta zajemajo strokovno-literarna dela o romskem jeziku, zgodovini in kulturi, pa tudi dramska in pesniška dela. Je eden redkih romskih avtorjev na Slovenskem, ki se kot literarni ustvarjalec izraža v maternem, torej v romskem jeziku. Pred časom je izdal novo knjigo in z njo postavil svojevrstni spomenik enemu najbolj znanih romskih naselij v Sloveniji – Pušči

¹³ Informacije mi je posredovala dr. Jana Horvat.

na obrobju Murske Sobotе. Knjiga je izšla v založništvu Romani Union iz Murske Sobotе in Zveze Romov Slovenije, tehnično-oblikovno sta jo uredila Taja Škerlak in Janja Rošer, v 100 izvodih pa jo je natisnila tiskarna Video Studio Signal iz Murske Sobotе.

Uvod v knjigo je kar troje besedil iz nabora spremnih besed. Pod besedila so podpisani ugledni pisci dr. Klaudija Sedar, prof. dr. Rajko Djurić in dr. Dragoljub Acković. Klaudija Sedar, ki je zagotovo med najboljšimi poznavalci novodobne prekmurke knjižne bere, je v spremni besedi med drugim opozorila na hotenje avtorja, da bi bralcem predstavil Puščo kot naselje romskega prebivalstva od njenih začetkov pa vse do današnjih dni. Pred tem nam ponudi v branje kratko zgodovino navzočnosti romskega prebivalstva na območju

današnje Slovenije in predstavi romski poselitveni tok v Prekmurju. Sedarjeva ocenjuje, da »dobiva romsko naselje Pušča s to knjigo še v večji meri prepoznavno podobo, poznavanje razvoja kraja pa vodi k razumevanju romskega naselja Pušča kot največjega v Sloveniji od začetkov do sedanje podobe in sožitja z lokalno skupnostjo«. Horvat je priznan slovenski romolog in izredno dober poznavalec življenja in položaja Romov v Prekmurju. To življenje pozna do obisti, tudi mnoge specifikе romske populacije in njeno bogato kulturno dediščino, ki je pomembna sestavina kulturne dediščine pokrajine ob Muri. Je del njene multietničnosti, ki je bila vse do druge svetovne vojne za ta del Slovenije še bolj izrazita, saj so se v pokrajini soočali in srečevali ne samo Romi in Slovenci, pač pa tudi Slovenci in Madžari, katoliki, evangeličani, judje in pravoslavci. Sledovi te multikulturalnosti ostajajo, novodobni romski kulturni utrip pa je samo potrditev bogate preteklosti. Prof. dr. Rajko Djurić je Horvatovo pisanje ocenil kot »srčno« in kot študijo o največjem romskem naselju v Prekmurju. Po njegovem je avtor ustvaril »mikrozgodovino« in »mikrosociologijo«, kakršnih je v literaturi o Romih zelo malo. Avtorju je polaskal, da je s knjigo zagotovil obstoj Romov v Pušči in izpostavil, da so Romi, »nikoli priznani in vedno preganjani, svoj prostor pod soncem vedno plačevali z znojem, solzami in krvjo«. Dr. Dragoljub Acković je opozoril na zgodovinske vidike Horvatove knjige in izpostavil nekatere pomembnejše podatke. Na primer letnico 1852, ko dobijo Romi prve hišne številke v Prekmurju. Ali pa letnico 1757, ko se začnejo vpisi romskih otrok v cerkvene matične knjige.

Ne pozabi omeniti ni revolucionarnega vrenja v Prekmurju po koncu prve svetovno vojne 1918, predstavi medvojni čas v Prekmurju, madžarsko okupacijo 1941–1945 in romske žrtve genocida. Po končani drugi svetovni vojni so del Romov iz Pušče odpeljali v Vojvodino, kjer so se pridružili drugim kolonistom. Škoda, da v knjigi niso objavili slovenskega prevoda spremne besede obeh omenjenih romskih strokovnjakov, ki sta zapisala uporabne ocene in podatke.

Osrednji del knjige je namenjen Pušči in osvetljuje različne vidike nastanka in razvoja tega romskega naselja. Prvi vpis Romov v matičnih knjigah v Murski Soboti se je zgodil leta 1741, ko so prišli prvi Romi v Prekmurje iz Madžarske in Avstrije (Gradiščansko). Eno prvih naselij v Prekmurju so bili Černelavci. Tam pa je kmalu postalo pretesno in zato so se prve romske družine začele naseljevati v Pušči. Prvi priseljenec je bil godbenik in kovač Ivan Horvat. Leta 1910 je od Juda Williama Bergerja kupil zemljišče za svoj romski dom. Najprej se je naselje imenovalo Gorica po zemljišču, ki je bilo prvo prodano romskemu naseljencu. Madžarska uprava je naselje poimenovala Kis Szombath (Mala Sobotka), ime Pušča pa je dobila najprej ena hiša ob cesti Murska Sobotka – Radenci, leta 1911 pa celotno naselje na obeh bregovih potoka Mokoš (Črnc). Postopoma se je razvila v najpomembnejše romsko naselje v Prekmurju in v največje romsko naselje v Sloveniji. Od leta 2003 je Pušča samostojna Krajevna skupnost v

Mestni občini Murska Sobotka. Ta del knjige je zelo faktografski, poln tabel in podobnih statističnih pregledov, ki dragoceno osvetlijo avtorjeve ocene in ugotovitve. Še posebej zanimivi so podatki o šolanju romskih otrok in o prvem romskem vrtcu, ki so ga v Pušči zgradili leta 1962. Pod fotografijo zgradbe je vrtec opisan kot »*stražni stolp ali most v drugi svet*«. Za tisti čas je bilo to nekaj res izrednega in predvsem – neobičajnega. Izredno zanimive so objavljene fotografije starih romskih hiš in podobe iz romskega vsakdanjika v Pušči od njenega začetka leta 1911 pa do danes.

Poleg Jožeka Horvata Muca so prispevke napisali in prispevali še Vera Flisar (vrtec Pušča in sto let naselja Pušča), Jože Stvarnik (uresničevanje šolske zakonodaje na področju izobraževanja romskih otrok v Mestni občini Murska Sobotka) in strokovnjaki nekaterih regijskih ustanov, ki so predstavile šolske razmere in problematiko vzgoje ter izobraževanja Romov. Zelo nazorno in podrobno je predstavljeno tudi reševanje socialne problematike in z njo povezanega vključevanja Romov v vse pore dela in življenja v lokalni skupnosti. Izredno dragocena je tudi krajša, a celovita strokovna študija o problematiki Romov v Občini Murska Sobotka od leta 1985 dalje. Knjigo zaokrožujeta obširno poglavje z različnimi statističnimi podatki o Romih v nekdanji in zdajšnji Mestni občini Murska Sobotka in krajše poglavje z zanimivim pregledom romskih družin v Pušči.

Marjan Toš

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsis v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: elektronski, združljivi z urejevalniki za okensko okolje, in odtisnjen na papir. Obsega lahko do 60.000 znakov.
6. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.
7. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej nezgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

8. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str.

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, za zbornik, kraj in leto izida, strani.

9. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Datoteke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
10. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
11. Za prevode povzetkov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (*Review for History and Ethnography*)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškov trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be submitted in electronic Windows-compatible format and printed on paper. The contributions should not exceed 60,000 characters.
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.

The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.

8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.

Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.

References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages.

References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages; for a book of proceedings publication place and publication year, pages.

9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Mateja Pongrac

Lektoriranje – *Proofreading*
Bojana Samarina

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
500 izvodov

Tisk – *Printed by*
Cicero, Begunje, d.o.o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne tiskane številke – *Single print issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe*
to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
or at the editorial office (zupanur@gmail.com)

ISSN 0590-5966 (tisk/print)
ISSN 2712-3138 (splet/online)
Cena tiskanega izvoda: 12,60 €